

TEORIJA IN PRAKSA

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

1977, LET. XIV, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

7-8

**ZNANSTVENO POSVETOVANJE: »DIALEKTIKA
RAZMERJA MED DELAVSKIM RAZREDOM
IN NJEGOVO REVOLUCIONARNO AVANTGARDO«
(REFERATI IN DISKUSIJSKI PRISPEVKI)**

Peter Bekeš: Pluralizam samoupravnih interesov

Beno Zupančič: Kultura kot dosežek in pogoj napredka

Vladimir Klemenčič: Samostojno osebno delo v gospodarskih dejavnostih

Iztok Winkler: Preobrazba ljubljanskega visokega šolstva

Anton Perenič: Pravo in politika

Aktualni intervju: Tretja faza ekonomske demokracije (intervju z Olofom Palmejem)

Radovan Vukadinović: V pričakovanju SALT II

TEORIJA IN PRAKSA

7-8

revija za družbena vprašanja, let. 14, št. 7-8, str. 745-1000
UDK 3 YU ISSN 0040-3598

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze v Ljubljani; revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Vlado Benko, Vladimir Bračič, Zvone Dragan, Nace Golob, Silva Jereb, Polde Kejžar, Andrej Kirn, Peter Klinar, Martin Košir, Stane Kranjc, Marjan Lah, Albin Mahkovec, Zdravko Mlinar, Breda Pavlič, Emil Rojc, Janko Rupnik, Nada Sfiligoj, Majda Strobl, Vanek Štifter, Ivo Tavčar, Niko Toš, Peter Toš, Lojze Vezočnik, France Vreg

PREDSEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

Stane Kranjc

UREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Savin Jogan, Stane Južnič, Bogdan Kavčič, Marko Kerševan, Boris Majer, Boštjan Markič, Tomo Martelanc, Mojca Murko-Drčar, Oto Norčič, Ciril Ribičič, Vlado Vodopivec

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Adolf Bibič

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Zoja Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 341-589 in 341-461 int. 232

NAROCNINA:

Letna naročnina za študente 50 din, za druge individualne naročnike 80 din, za delovne organizacije 150 din, za tujino 200 din (12 dolarjev), v prosti prodaji je cena enojne številke 10 din in dvojne 20 din

TEKOČI RAČUN:

50102-603-48090 Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Ljubljana — za revijo Teorija in praksa; devizni račun FSPN: 50100-620-00133-32040-10-646 — za revijo Teorija in praksa

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo

TISK:

ČGP »Delo«, Ljubljana, Titova c. 35

702356/1978

UVODNIK:

PETER BEKEŠ: Pluralizem samoupravnih interesov	747
--	-----

CLANKI, RAZPRAVE:

BENO ZUPANČIČ: Kultura kot dosežek in pogoj napredka	751
VLADIMIR KLEMENČIČ: Samostojno osebno delo v gospodarskih dejavnostih	770
IZTOK WINKLER: Preobrazba ljubljanskega visokega šolstva	782

DIALEKTIKA RAZMERJA MED DELAVSKIM RAZREDOM IN NJEGOVO REVOLUCIONARNO AVANTGARDO:

BORIS MAJER: Delavski razred v prehodnem obdobju	801
ADOLF BIBIČ: Spontanost in organizacija v politični teoriji Roze Luxemburg	804
BORIS VUSKOVIC: Nekateri vidiki empirične biti ZKJ	818
MILOSLAV GONJA: Problem zagotavljanja delavske večine v ZK	829
MILORAD MURATOVIC: ZKJ — vodilna samoupravna demokratična sila	837
STIPE SUVAR: Partija v procesu družbene preobrazbe dela	848
GOJKO GRUEVSKI: Nekatero determinante odnosa delavskega razreda in ZK	854
BRANISLAV SINADINOVSKI: ZKJ v sodobnih razmerah	864
DRAGO ZAJC: Raziskovanje zavesti in aktivnosti članov ZK in ZSMS	876
MIRO MASTNAK: Ustvarjalni marksizem v strategiji zahodnoevropskega socializma	882
STJEPAN PULISELIČ: Objektivni zgodovinski položaj in razmerje med delavskim razredom in njegovo avantgardo	886
SLAVKO PODMENIK: O vrednotenju in ocenjevanju odnosov in interesov članov ZK	890
BOŽIDAR DEBENJAK: O razmerju med razredom, teorijo in revolucionarno avantgardo	893
MILOSLAV GONJA: O mehanicističnem pojmovanju delavske večine v ZK	897
LEV KREFT: Pri delavski večini ne gre za ulomek ali odstotek	900
VLADIMIR OBRADOVIC: Spreminjanje razmerja med sekundarnim in terciarnim sektorjem	901
MILAN GVERO: Kriteriji za opredeljevanje delavskega razreda	903

JAKIM SINADINOVSKI: Empirično proučevanje slojevitosti znotraj ZK	904
SIMEON BUNČIČ: ZK v samoupravno prematlo razvitih okoljih	904
MARJAN MIKLOSIČ: Množičnost in kakovost v izobraževanju članstva ZK	905
DRAGO ŠČERNJAVIČ: Enotnost idejno-teoretičnih in organizacijskih vprašanj	907
GOJKO GRUEVSKI: Kdo je v bistvu delavec?	908
BRANISLAV SINADINOVSKI: Načelna konfrontacija na podlagi konkretnega vedenja	909

VLADIMIR OBRADOVIC: Od razlag h konkretni analizi in akciji	910
FUAD MUHIĆ: O (ne)preseženih dilemah	911

EDO POGOREVC: Usposabljanje delavcev za boj mišljenj	913
BOSTJAN MARKIČ: Delavski razred, zveza komunistov in delegatski sistem	913
SAVIN JOGAN: Razmerje med subjektivnim dejavnikom, samoupravnimi organi in organi oblasti	917
MATJAZ MULEJ: Študenti kot potencialni delavci avantgarde delavskega razreda	920
BORIS MAJER: Sodelovanje med jugoslovanskimi marksističnimi centri	924

DISKUSIJSKA TRIBUNA:

MARKO KERSEVAN: Katoliška kritika marksistične kritike (religije)	925
---	-----

ZNANOST IN DRUŽBA:

ANTON PERENIČ: Pravo in politika	943
JERZY J. WIATR: Poljske politične vede — tradicija in sedanjost	953

AKTUALNI INTERVJU:

Tretja faza ekonomske demokracije (Intervju z Olofom Palmejem)	968
MEDNARODNI ODNOSI:	
RADOVAN VUKADINOVIC: V pričakovanju SALT II	976

PRIKAZI, RECENZIJ:

BOGDAN KAVČIČ: dr. Vladimir Štambuk — Tiha dominacija	988
---	-----

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja,
let. 14, št. 7—8, str. 745—1000
Ljubljana, julij—avgust 1977

CONTENTS

THE DIALECTICS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE WORKING CLASS AND ITS REVOLUTIONARY VANGUARD: BORIS MAJER: The Working Class in a Period of Transition	801
ADOLF BIBIC: Spontaneity and Organization in Rosa Luxemburg's Political Theory	804
BORIS VUSKOVIC: Some Aspects of the Empirical Being of the League of Communists	818
MILOSLAV GONJA: How to Assure Workers' Majority in the League of Communists	829
MILORAD MURATOVIC: The League of Communists of Yugoslavia — the Leading Self-management Democratic Force	837
STIPE ŠUVAR: The Party in the Process of the Social Transformation of Labour	848
GOJKO GRUEVSKI: Some Determinants of the Relationship between the Working Class and the League of Communists	854
BRANISLAV SINADINOVSKI: The League of the Communists of Yugoslavia in Contemporary Conditions	864
DRAGO ZAJC: Investigation of the Class Consciousness and Activity of Members of the League of Communists and Alliance of Socialist Youth	876
MIRO MASTNAK: Creative Marxism in the Strategy of West-European Socialism	882
STJEPAN PULISELIĆ: The Objective Historical Position of the Working Class and the Relation of the latter to its Vanguard	886
SLAVKO PODMENIK: On the Evaluation of Relations and Interests of Members of the League of Communists	890
BOŽIDAR DEBENJAK: On the Relationship between Class, Theory and the Revolutionary Vanguard	893
MILOSLAV GONJA: On a Mechanistic Conception of Workers' Majority in the League of Communists	897
LEV KREFT: In the Problem of Workers' Majority a Fractional Value or Percentage is not what is involved	900
VLADIMIR OBRADOVIĆ: The Changing of the Relation between the Secondary and Tertiary Sectors	901
MILAN GVERO: Criteria for the Definition of the Working Class	903
JAKIM SINADINOVSKI: Empirical Study of Stratification within the League of Communists	904
SIMEON BUNČIĆ: The League of Communists in Environments where Selfmanagement is not Sufficiently Developed	904
MARJAN MIKLOSIĆ: Mass-character and Quality in the Education of Members of the League of Communists	905
DRAGO ŠČERNJAVIĆ: Uniformity with Respect to Ideological, Theoretical and Organizational Questions	907
GOJKO GRUEVSKI: Who in fact is a Worker?	908
BRANISLAV SINADINOVSKI: In-principle Confrontation on the Basis of Concrete Knowledge	909
VLADIMIR OBRADOVIĆ: From Explanations to Concrete Analysis and Action	910
FUAD MUHIĆ: About Overcome and Unovercome Dilemmas	911
EDO POGOREVC: The Training of Workers for a Clash of Opinions	913
BOŠTJAN MARKIĆ: The Working Class, the League of Communists and the Delegate System	913
SAVIN JOGAN: Relationship between the Subjective Factor, Selfmanagement Bodies and Organs of Authority	917
MATJAZ MULEJ: Students as a Potential Power of the Vanguard of the Working Class	920
BORIS MAJER: Cooperation between Yugoslav Marxist Centres	924

СОДЕРЖАНИЕ

ДИАЛЕКТИКА СООТНОШЕНИЯ МЕЖДУ РАБОЧИМ КЛАССОМ И ЕГО РЕВОЛЮЦИОННЫМ АВАНГАДОМ:	
БОРИС МАЙЕР: Рабочий класс в переходный период	801
АДОЛЬФ БИБИЧ: Спонтанность и организация в политической теории Розы Люксембург	804
БОРИС ВУШКОВИЧ: Некоторые аспекты эмпирической сути СКЮ	818
МИЛОСЛАВ ГОНЯ: Проблема обеспечения рабочего большинства в СК	829
МИЛОРАД МУРАТОВИЧ: СКЮ — руководящая демократическая сила самоуправления	837
СТИПЕ ШУВАР: Партия в процессе общественного преобразования труда	848
ГОЙКО ГРУЕВСКИ: Некоторые детерминанты взаимоотношений рабочего класса и СК	854
БРАНИСЛАВ СИНАДИНОВСКИ: СКЮ в современных условиях	864
ДРАГО ЗАЙЦ: Исследование сознания и активности членов СКЮ и ССМС	876
МИРО МАСТНАК: Творческий марксизм в стратегии западноевропейского	882
СТЕПАН ПУЛИШЕЛИЧ: Объективное историческое положение и связь рабочего класса с его авангардом	886
СЛАВКО ПОДМЕНИК: О значении и оценке отношений и интересов членов ЦК	890
БОЖИДАР ДЕБЕНЯК: О соотношении класса, теории и революционного авангарда	893
МИЛОСЛАВ ГОНЯ: О механистическом понимании рабочего большинства в ЦК	897
ЛЕВ КРЕФТ: Когда речь идет о рабочем большинстве, дело не в дробях или процентах	900
ВЛАДИМИР ОБРАДОВИЧ: Изменение соотношения между вторичным и третичным сектором	901
МИЛАН ГВЕРО: Критерии определения рабочего класса	903
ЯКИМ СИНАДИНОВСКИ: Эмпирическое исследование прослоек внутри СК	904
СИМЕОН БУНЧИЧ: ЦК в областях с недостаточно развитым самоуправлением	904
МАРЯН МИКЛОШИЧ: Массовость и качество образования членов ЦК	905
ДРАГО ЩЕРНЯВИЧ: Единство идеино-теоретических и организационных вопросов	907
ГОЙКО ГРУЕВСКИ: Кто по существу является рабочим?	908
БРАНИСЛАВ СИНАДИНОВСКИ: Принципиальная конфронтация на основе конкретного поведения	909
ВЛАДИМИР ОБРАДОВИЧ: От толкований к конкретному анализу и действию	910
ФУАД МУХИЧ: О (не)преодоленных дилеммах	911
ЭДО ПОГОРЕЛЕЦ: Подготовка рабочих для борьбы мнений	913
БОШТЯН МАРКИЧ: Рабочий класс, Союз коммунистов и делегатская система	913
САВИН ЮГАН: Соотношение субъективного фактора, органов самоуправления и органов власти	917
МАТЯЖ МУЛЕЙ: Студенты как потенциальный авангард рабочего класса	920
БОРИС МАЙЕР: Сотрудничество югославских марксистских центров	924

Pluralizem samoupravnih interesov

Med najpomembnejšimi notranjepolitičnimi dogodki, ki se nam obetajo prihodnje leto, bodo prav zvezni in republiški kongresi zveze komunistov dali odločilen ton in smer nadaljnjemu boju za krepitev samoupravne demokracije v Jugoslaviji. Volitve v delegacije za skupščine družbenopolitičnih skupnosti pa bodo po drugi strani konkretna priložnost za vse delovne ljudi in občane v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih, da z izbiro najboljših kandidatov še globlje in neposredneje posežejo v upravljanje družbenih zadev.

Oba dogodka sta tesno povezana in vsak po svoje bosta samoupravnim interesom dodala novo vsebinsko ali praktično perspektivo.

Že nekaj časa je znano, saj so dosedanje priprave in razprave potekale dovolj odprto, da bo osrednja kongresna tema razprava o perspektivah nadaljnjega razvoja našega političnega sistema socialističnega samoupravljanja. To seveda ne pomeni, kar si verjetno potihem želijo vsi domači in zunanji nasprotniki našega socialističnega demokratičnega razvoja, da bo kongres privedel do kake globalne preusmeritve v nadaljnjem procesu naše socialistične graditve in to morda celo v smislu približevanja kateremu od modelov, ki jih na svetovnem ideološkem trgu vedno znova ponujajo. Prav nasprotno! Celoten revolucionarni proces socialistične graditve naše družbe je rezultat kontinuiranega in doslednega boja delavskega razreda in vseh delovnih ljudi, vseh zavestnih socialističnih sil, na čelu z zvezo komunistov, za razvoj socialističnega samoupravljanja, s čimer vse bolj uresničujemo Marxovo vizijo svobodne skupnosti proizvajalcev. Z novo ustavo in z vrsto sistemskih zakonov ter političnih dokumentov je tak razvoj v zadnjih letih dobil le še čvrstejše temelje in jasnejšo usmeritev. Vse to ni nič novega in je dobro znano. Na tem kongresu torej ne bo prav dosti prostora za deklarativnost, pač pa bo moral dati konkretne odgovore, ali pa, kjer to ne bo mogoče, vsaj jasne napotke za konkretno iskanje rešitev za vrsto dilem pa tudi protislovij, ki jih nenehno poraja naš dinamični družbeni razvoj. Takšna kongresna usmeritev je čisto logična in jasno izhaja iz vseh dosedanjih priprav in gradiv za kongres, potrjujejo pa jo tudi stališča najkompetentnejših organov zveze komunistov, ki so doslej razpravljali o poteku in usmeritvi predkongresne aktivnosti.

Logičnost takšne usmeritve izhaja iz vsega tistega, kar položaj jugoslovskega delavca in občana v naši samoupravni demokraciji razlikuje od položaja (političnega) državljana v meščanskih demokracijah in v približno enaki meri tudi v ljudskih demokracijah, temelječih na sistemu eno ali večstrankarskega pluralizma in na njem zasnovanem monopolu politične oblasti manjšine. Mnogoterost in pestrost interesov, ki jih v drugih sistemih še vedno v večji ali manjši meri utesnjujejo v shematske in abstraktne programe političnih partij in s tem postavljajo objektivne meje človekovi svobodi, je prvič v zgodovini mogoče neposredno izraziti in uresničiti v okvirih političnega sistema socialističnega samoupravljanja in njegovih institucij. Sistem samoupravne demokracije pa seveda ne trpi nikakršnega dogmatskega utesnjevanja in apriorističnih konstrukcij, marveč ga je treba v njegovem razvoju stalno usklajevati s potrebami, ki jih narekuje dosežena stopnja v razvoju socialističnih družbenoekonomskih in proizvodnih odnosov. Pri tem pa je treba vedno znova preverjati, v kakšni meri resnično prispeva v skladu z doseženimi družbenimi razmerami k hitrejšemu osvobajanju človeka, k ustvarjanju možnosti za njegovo polno in ustvarjalno izražanje. Za vse to je zveza komunistov v skladu s svojo ustavno vlogo še posebej odgovorna.

Socialistično samoupravljanje kot temeljni družbenoekonomski odnos in temeljno načelo celotnega političnega sistema nedvomno vse bolj postaja celosten sistem odnosov, ki se v čedalje večji meri izražajo kot pluralizem samoupravnih interesov vseh družbenih subjektov. Pri tem se država kot instrument oblasti samoupravno organiziranega delavskega razreda skoz delegatski sistem vse bolj izraža kot eno izmed področij izražanja in usklajevanja samoupravnih interesov, kot tudi zagotavljanja in določanja okvirnih pogojev za njihovo uresničevanje. Samoupravna demokracija, temelječa na pluralizmu samoupravnih interesov kot izraz diktature proletariata v naših specifičnih družbenozgodovinskih razmerah torej omogoča spremembo zgodovinske vloge države iz instrumenta nasilja manjšine nad večino v instrument oblasti večine.

Pri tem je še posebej pomembno, da ta večina ni apriorna posledica enkratnega političnega akta (parlamentarnih volitev), marveč se oblikuje vedno znova glede na interes za posamezne odločitve. Opozoriti pa velja še na dve splošni omejitvi. Odločanje državnih organov je omejeno že z ustavo le na nekatere vrste splošnih odločitev, te pa morajo biti v skladu z zgodovinskim interesom delavskega razreda. Čeprav delegatski sistem omogoča, da se v državnih odločitvah izrazijo vsi samoupravni interesi, je zlasti v prehodnem obdobju treba upoštevati realno možnost, da se zaradi pomanjkljivosti v delovanju delegatskega sistema pod krinko splošnih interesov v posamezne odločitve pritihotapijo neki posebni, npr. lokalni, grupni ali kaki drugi interesi.

Zato velja na tem mestu opozoriti na vlogo zveze komunistov, socialistične zveze, sindikatov in drugih družbenopolitičnih organizacij v skupščinskem in v političnem sistemu sploh. Malce grobo bi to vlogo lahko

opredelili, da morajo z idejnopolitično sintezo poskrbeti, da se s svojim delovanjem uveljavljajo kot kohezivni dejavnik pri usklajevanju posebnih in posamičnih interesov. V sklop te odgovornosti zavestnih socialističnih sil sodi nedvomno tudi vloga kulture, znanosti, strokovnih dejavnikov in vseh drugih ustvarjalnih sil, ki morajo v procesu samoupravnega odločanja zagotoviti upoštevanje najnovejših in naprednejših dognanj.

Že zgolj shematski prikaz nekaterih rešitev in možnosti, ki jih na podlagi nove ustave tudi že nekaj let uveljavljamo, kaže, da na mnogoterosti interesov zasnovan sistem socialističnega samoupravljanja dejansko odpira pot do človekove polne osvoboditve, in kar za nas, ki živimo ta čas verjetno ni nič manj pomembno, da širi meje svobode že danes in tukaj.

Tovariš Kardelj v obsežni študiji o idejnih usmeritvah pri nadaljnjem razvijanju socialističnega samoupravljanja pravi, da je uveljavljanje demokratičnih odnosov in širjenje meja človekove svobode v skladu z danimi družbenimi pogoji in vsakokratnim razmerjem sil, imperativ in nepogrešljiv pogoj za nadaljnji neoviran razvoj socialistične demokracije na podlagi pluralizma samoupravnih interesov.

Okvirno je pot z novo ustavo in z vrsto sistemskih zakonov in političnih dokumentov ter s številnimi izkušnjami, ki smo jih pridobili med njihovim uresničevanjem v zadnjih letih, torej odprta. Toda že bežen pregled poglobitnih področij, pomembnih za izražanje in uresničevanje pluralizma samoupravnih interesov, pokaže vrsto odprtih vprašanj in dilem, ki nujno terjajo, da jih razrešimo in odgovorimo nanje.

V nekaterih primerih pa je dosedanja praksa že potrdila rešitve, ki jih bo mogoče ustvarjalno prenesti tudi na druga področja. Tu mislimo na družbene svete, ki so se v republikah, zlasti pa na ravni federacije uveljavili kot pomemben dejavnik usklajevanja med vsemi organiziranimi družbenimi dejavniki v fazi pripravljavanja najpomembnejših družbenih odločitev. Po drugi strani pa je znano, da so npr. upravni organi pri svojem delovanju še vedno dokaj odtujeni temeljnemu nosilcu samoupravnih interesov in da je v delovanju nekaterih organov družbenopolitičnih organizacij še vedno precej nepotrebne in včasih celo škodljivega podvajanja in mrtvega teka.

Kardelj se v svoji študiji argumentirano zavzema za to, da se v teh primerih opremo na izkušnje družbenih svetov. Gre seveda za ustvarjalno aplikacijo izkušenj, saj bi mehanično prenašanje organizacijskih rešitev v nekaterih primerih več škodovalo, kot pa dalo dejanske koristi. Bistvena se ob tem zdi njegova zahteva, da je treba delovanje vseh svetov, sedanjih in prihodnjih, še dosledneje delegatsko zastaviti. Le tako bo moči skozi delo svetov zagotoviti demokratično usklajevanje različnih (različnost in celo protislovnost interesov je realna predpostavka potrebe po usklajevanju) samoupravnih interesov.

Takšne rešitve bo treba najti tudi na vrsti drugih področij ali pa, v drugih primerih, z avtoriteto kongresa zagotoviti večjo disciplino pri

uresničevanju že verificiranih rešitev. S tem mislim na še ne uveljavljeno vlogo konferenc delegacij v delegatskem sistemu, na prepočasno transformiranje zaščitne funkcije političnega sistema na samoupravne temelje, predvsem pa na nadaljevanje boja za krepitev samoupravljanja v organizacijah združenega dela in v krajevnih skupnostih ter v drugih temeljih samoupravnih organizacijah in skupnostih.

Ob nedvomni tehtnosti vseh drugih problemov pomeni namreč v tem trenutku prav spopad za uresničitev ustavne vloge delavcev odločilno komponento revolucije. Brez oblikovanja in uresničevanja samoupravnih interesov v temeljni ravnini, brez obvladovanja dohodka na razredni samoupravni podlagi bi namreč kaj kmalu zašli v deformacije, ki bi sedanja družbena gibanja zavrle ali pa celo preusmerile. Prav zato bo moral biti ta boj tudi v prihodnje temeljno taborišče delovanja zavestnih socialističnih sil. O nekaterih od teh vprašanj bo na prihodnji seji razpravljala tudi RK SZDL Slovenije, ko bo sprejemala oceno uresničevanja delegatskih odnosov v skupščinskem sistemu in ocenila dosednji potek priprav na volitve.

Širina pogledov, jasna socialistična in samoupravna usmeritev, odgovornost in pripravljenost za delo ter znanje in tesna povezanost z delovnimi ljudmi bodo morale biti kvalitete novih članov delegacij, od dosedanjih članov pa bi naj le tisti, ki so jih s svojim delom dokazali, še enkrat ponovno kandidirali za to odgovorno funkcijo. Le ob doslednem spoštovanju teh meril bodo volitve dejansko akt potrditve oblasti delovnih ljudi, bodo akt uresničene možnosti izražanja in uresničevanja pluralizma samoupravnih interesov, možnosti, ki jo predstavlja politični sistem socialističnega samoupravljanja.

BENO ZUPANČIČ

Kultura kot dosežek in pogoj napredka

(Referat na 7. mednarodni konferenci »Znanost in družba«, Portorož, 29. VI. 1977.)

1. Uvodna pojasnila

Moja razmišljanja so plod že sorazmerno dolgega opazovanja raznorodnega pojava kulture od »znotraj« in od »zunaj«, najrazličnejših izkušenj iz splošne družbene in posebej kulturno-politične prakse, ne nazadnje tudi marsičesa, kar sem prebral iz naše ali tuje kulturološke literature.

To se mi je zdelo potrebno povedati zaradi tega, ker bodo razmišljanja hočeš nočeš izhajala predvsem iz mojih osebnih in skupnih jugoslovanskih kulturno-političnih izkušenj. Skušala bodo orisati kolikor toliko zadosten okvir za splošno razpravo o dani temi, ne da bi s čimer koli želela uveljavljati kako končno veljavnost.

Naslov in okvir, dana po delovnem razporedu, bosta seveda omogočila le kratek, splošen in precej shematičen oris poglavitnih vprašanj, kakor jih razumem, ali mojih odgovorov nanja, nikakor pa ne temeljitejše podrobne obravnave predmeta. Vendar to velja za vse udeležence, kot tudi vsem udeležencem omogoča ploden razgovor o njihovih izkušnjah.

Za začetek je potrebnih nekaj vsebinskih pojasnil. Sporazumeti se moramo o tem, kaj naj bi bila *kultura* in kaj *kulturna politika*. V teh razmišljanjih imam za kulturo v širšem pomenu te besede vse človekove gmotne in duhovne pridobitve in dejavnosti, ob katerih si lahko prizadeva za napredek, tj. za nove in nove pridobitve v svojem nenehnem približevanju človečnosti, h kakršni teži s svojim naravnim in družbenim bitjem,¹ v ožjem smislu besede pa vse tiste dosežke, vednosti, hotenja, načrte, vi-

¹ Miloš Ilić ima za kulturo tole oznako: »Ta integralna definicija pod kulturom podrazumeva skup svih onih procesa, promena i tvorevina koje su nastale kao posledica materijalne i duhovne intervencije ljudske vrste (u prirodi, društvu i mišljenju). A osnovni smisao kulture

zije, dejavnosti, kakršne imamo v vsakdanji govorici in pretežno tradicionalni miselnosti za *kulturo*. Z njimi so najpogosteje mišljeni dosežki in dejavnosti vseh vrst umetnosti, humanističnih ved, vzgoje in izobraževanja, množičnih kulturnih dejavnosti ipd. Na to razliko opozarjam zaradi pomena, ki ga ima v praktičnem oblikovanju *kulturne politike* družbe. Za *kulturno politiko* imam vsoto dosežkov, spoznanj, izhodišč, stališč, obenem pa vse dejavnosti in naravnosti, s kakršnimi skušajo ljudje in njihove družbene ustanove z državo vred spreminjati včerajšnjo in oblikovati današnjo in jutrišnjo podobo kulturnega življenja človeka kot posameznika, nič manj pa njegovih najrazličnejših skupin ali skupnosti in seveda družbe kot celote.

Kakršno koli obravnavanje kulture ali tudi kulturne politike docela zunaj celotnega družbenega (nacionalnega ali mednarodnega) konteksta se mi zdi prej ali slej jalov posel in družbeno docela nezadosten, saj skuša izločevati nekaj, kar se ne dá izločevati po svojem bistvu, lahko pa do neke mere po posameznih ustanovah ali dejavnosti, kadar gre za ožjo strokovno obravnavo ožje pojmovane kulture. Dosedanja izkušnja nam razločno pripoveduje, kako je načelno in praktično izločevanje najbolj pogosto znamenje značilnih razrednih razmerij v družbi, zgrajeni na strogem uveljavljanju tradicionalne družbene delitve dela na *ročno* in *umsko* delo, ali pa posledica takih razmerij včeraj, vendar posledica, ki je globoko zakoreninjena v poprečni ljudski in tudi izobraženski miselnosti.

To, kar pripovedujem, tudi pomeni, da kulture nimam kratko in malo za *nadstavbo*, zgrajeno na gospodarskih *temeljih*, za nekaj, kar je samo *produkt*, ne da bi bilo tudi *delujoče* na vse strani, delujoče tudi za splošni in kulturni napredek družbe, med drugim tudi v družbenih temeljih samih.

In kako naj bi opredelili *napredek*? Da se ne bi po nepotrebnem motali okoli opredelitev, predlagam, da imamo za zdaj (in za silo) za napredek take dosežke in tako stanje in gibanje v osvobajanju dela in človeka in njegove družbe, ob kakršnih in s kakršnimi se lahko nenehoma *osvobaja* kot človeško in kot družbeno bitje.² Kar se *družbe* tiče, je smer gi-

---

sastoji se u tome da olakša održavanje, produžavanje i napredak ljudske vrste . . . » (Sociologija kulture i umetnosti, Institut društvenih nauka, Beograd, 1966).

² Miloš Ilić pravi: »Zato bi se progres mogao definisati kao ona komponenta kulturnih kretanja čija se suština sastoji in stvaranju ili kreaciji novih vrednosti. Prema tome, progres je aktivnija faza kulturnog kretanja čovečanstva od tradicije, ali se razume da se ove dve komponente uzajamno dijalektički prožimaju i predpostavljaju . . . » (Op. cit.)

Henri Lefebvre je zapisal: »Ali pola stoljeća historijskih prevrata nas uči da se svakidašnji odnosi među ljudima — 'življeno' — polaganije mijenjaju nego struktura Države. I mijenjaju se drugačije, s drugim ritmom. Tako se u historiji društva razni sektori modificiraju nejednoliko, jedni prije, drugi kasnije. Prednost jednog ne znači neposredno progres tog drugog. I obratno . . . » (»Kritika svakidašnjeg života«, str. 169, Naprijed, Zagreb, 1959).

Naj navedemo še Blochove »tezee o napredku:

1. Pojam napretka nam je jedan od najdragocjenijih i najvažnijih pojmova.

banja bržkone nevrpašljiva — *svobodna (neizkorišćevalska) družba človeka po njegovi človeški meri*, četudi je ta opredelitev brez dodatka v oklepanju zoprno podobna »svobodni družbi«, v kateri dandanes prevladuje dosti posameznih napredkov in svobod in sorazmerno malo dejanske in kolikor toliko celovite svobode.

Kar pa se *napredka in humanizacije napredka* tiče, bodo ostala odprta pomembna vprašanja *vrednotenja* vsega, kar imamo za *napredek* — posamezni ali splošni, zlasti pa tistih prvin kulture, s kakršnimi je mogoče tako vrednotenje opredeljevati in uveljavljati.

Ob tem je potemtakem potrebno še eno opozorilo: vse navedene kategorije (humanizem, kultura, napredek, osvobajanje) so in ostajajo predmet filozofske obravnave — kakor katere filozofije ali njene naravnosti. Naj bi še tako rad, teh vprašanj se kratko in malo nisem filozofsko loteval — ne samo zato, ker so zamotana in zmeraj znova deležna novih osvetlitev, ampak predvsem zaradi tega, ker se jim ne čutim kos. Prepričan sem, da bodo to manjkajoče dodali udeleženci, za tako obravnavo bolj poklicani od mene.

---

2. Stoga pojem napredka uvijek treba promatrati i istraživati na osnovu njegova društvenog poslanja, dakle s obzirom na njegovo *čemu*, jer on može biti i zloupotrebljen i upravo kolonijalno-ideološki pervertiran.

3. Pojam napredka može važiti za proizvodne snage i osnovu, a za nadgradnju može biti relativno nevažan ili barem slabije važan, i obratno. Slično vrijedi i za vremenski redoslijed nadgradnji (kultura), napose za kategoriju napredka u umjetnosti.

4. Pojam napredka ne trpi nikakve »kulturne krugove« u kojima je vrijeme reakcionarno približno kao prostor, no on, umjesto jednodimenzionalnosti, treba širok, elastičan i potpuno dinamičan multiverzum, to jest trajan, često isprepleten, kontrapunkt povijesnih glasova. Da bismo bili pravedni prema golemom izvanevropskom materijalu, nije više moguće raditi jednodimenzionalno, bez odvojaka u redu, te bez nove komplicirane raznovrstnosti vremena (problem »Riemannovae vremena«).

5. Taj sadržaj cilja na koji se odnosi i što ga pospješuje zbiljski napredak, mora se također spoznati kao tako dubok i bogat da u *njemu* i na putu *prema njemu* nađu mjesta različiti narodi, društva i kulture na Zemlji, bez obzira na jedinstvenost društveno-ekonomskih razvojnih stadija i njihovih dijalektičkih zakona. Tako živuće izvanevropske kulture treba filozofski-povijesno prikazati bez evropejizirajućeg nasilja, ili čak samo nivelacije njihovih specifičnih svjedočanstva o bogatstvu ljudske prirode.

6. Taj ciljni sadržaj nipošto nije već konačan, nego naprosto još nemanifestan, to jest konkretno utopijski humanum. Samo tako može dubinski odnos napredka, prema kojem su svrstani različiti povijesni tokovi, biti prikazan ujedno kao dovoljno prostrana dubina da — u bogato strukturiranoj kronologiji — nađu mjesta procesualna zbivanja čitavog svijeta. Prema humanumu kao prema posljednjem najvažnijem kriteriju napredka koji treba tek da se razvije, sve kulture na zemlji, zajedno sa svojim naslijeđenim supstratom, predstavljaju eksperimente i promjenljivo značajna svjedočanstva. I stoga one ne konvergiraju ni u jednoj bilo gdje već prisutnoj kulturi, svejedno je li »vladajuća« ili pretežno »klasična«, koja bi u svojoj — ipak samo eksperimentalnoj — biti bila već »kanonska«. Prošle, živuće kao i buduće, kulture konvergiraju samo u jednom još nigdje dovoljno manifestnom, ali zato dovoljno predvidljivom humanumu.

7. Slično tome važi i za dobro utemeljeni realni problem »smisla« povijesti u vezi sa »smislom svijeta. Ipak, *sjedinjujući humanum — eshaton u ciljnoj tački napredka* — najmanje se ovdje poklapa s već manifestnim ljudskim rezultatom kao i s rezultatom njegove kozmičke okoline. On tako leži na produženoj crti one i dosad najistaknutije ljudski-prirodne ciljne tačke. To znači, humanum leži u najdaljoj imanenciji realne mogućnosti čovjeka i prirode, koja ipak nije zatvorena znanstvenom predviđanju (anticipaciji). (Ernst Bloh. »Tübingenski uvod u filozofiju«, NOLIT, Beograd, 1966, str. 166—167).

2. Kultura in osvobajanje

Če se je »duhovna potencia dela«³ (K. Marx) izdvojila iz delavčevega dela v času, ko se je oblikovala manufakturna proizvodnja in prehajala v industrijsko, stopila v službo lastnikov proizvodnih sredstev (kapitala) in se *sorazmerno družbeno osamosvojila*, to še ne pomeni, da bi odtlej smeli službo odtujene kulture kapitalu jemati kot dejstvo brez izjem in jo povrh tega še preprosto enačiti z njenimi stvaritvami in dosežki. Kakor je nekaj »duhovne potenciale dela« ostalo tudi v delavčevem delu, saj bi sicer gmotna proizvodnja ne mogla služiti svojemu temeljnemu namenu (proizvodnji profita), tako tudi ni mogoče trditi, da je kultura (v glavnem kulturne ustanove in dejavnosti v ožjem smislu *kulture*) s splošnim odtujevanjem delavčevemu delu ostala brez kakršne koli osvobodilne prvine in možnosti. Če je kultura v obliki intelektualnih dejavnosti na splošno služila in še služi kapitalu in njegovi družbi, so prvine njene sorazmerne družbene samostojnosti, zlasti pa njeni dosežki opravljali in opravljajo tudi nekaj svojega osvobodilnega poslanstva (človeško osvobodilnega, socialno osvobodilnega, narodno osvobodilnega). Bržkone se to dogaja v tolikšni meri, kolikor je kultura ne le razredno pogojeni proizvod dane družbe, ampak tudi vse bolj *univerzalna*, saj je zmeraj tudi dosežek celotnega človeškega napredovanja dotelej. Ta univerzalnost kulture, njene čedalje bolj svetovne razsežnosti, njene lastne notranje razvojne zakonitosti (zlasti v znanosti in umetnosti), delovanje različnih družbenih sil in teženj v dani družbi, ki ni nikoli homogena, in končno vloga kulturnih ustvarjalcev, za katere ni nujno, da bi se zmeraj podrejali splošni službi kulture vladajoči družbi — vse to daje kulturi možnosti, kakršnih ne gre podcenjevati, zlasti če imamo pred očmi dejstvo, da je človek kljub zgodovinski pogojenosti sposoben, da se tudi svobodno opredeljuje in deluje.

Najbrž ni naključje, da se je delavsko gibanje skušalo bogatiti z njenimi prvini, kolikor je moglo, in da je težilo k temu, da potegne vase kulturne ustvarjalce kot svoj organski del, kot okrepitev in izpopolnitev svoje notranje kulturne moči. Potemtakem tudi ni naključje, da so kulturne dejavnosti — čeravno na splošno v službi dane družbe — mnogokrat opravljale (zlasti v razmerah ne samo kapitalistične, ampak tudi *tuje* kapitalistične vladavine, kar velja tudi za ne še tako daljno preteklost

³ Znanje, umnost in volja, ki jih razvija samostojen kmet ali rokodelc, četudi v majhnem obsegu, tako kakor izvršuje divjak vso umetnost vojskovanja kot svojo osebno zvijačo, so zdaj potrebne samo še za delavnico v celoti. Duhovne sile produkcije se kopičijo na eni strani, ker izginejo na mnogih drugih. Vse, kar delni delavci izgubijo, se zdaj *koncentrira* v kapitalu. Manufakturna delitev dela povzroča, da se posameznim delavcem odvzemajo *duhovne potenciale* materialnega produkcijskega procesa in da so te sile nasproti njim *tuja last* in *vladajoča sila* nad njimi. Ta *proces ločitve* se pričinja v enostavni kooperaciji, kjer predstavlja kapitalist nasproti posameznim delavcem enotnost in voljo družbenega delovnega telesa. Nadaljuje se v manufakturi, ki je okrnila delavca v delnega delavca. Konča se v veleindustriji, ki loči *znanost* kot samostojno produkcijsko silo od dela in jo prisili služiti kapitalu. (Karl Marx, »Kapitale«, I, str. 411—412 — pogl. Delitev dela in manufaktura, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1961).

jugoslovanskih narodov) funkcije, ki bi jih v drugačnih razmerah opravljale druge družbene dejavnosti ali ustanove: država, gospodarstvo, politika, vere, stranke, vojska itd. Kakor hitro so se narodi osvobodili in se konstituirali kot države, so omenjena osvobodilna poslanstva resda prevzemale druge dejavnosti, vendar zlasti glede na razredni ustroj družbe nikoli tako celovito, da bi mogla kultura ostati »brez dela«. Obenem so se v intelektualnih slojih družbe pogosto rojevale misli ravno o tem, da se lahko zdaj kultura (zlasti umetnost in znanost) docela posveti sama sebi. Družbena izkušnja je pokazala, da ni tako, zakaj procesi človekovega osvobajanja očitno niso nikoli končani, lahko se samo spreminjajo, se vzpenjajo k napredku, ne da bi se ljudem kdaj zastrla prihodnost z nečim za zmeraj doseženim in dokončnim.

Kakor ne velja služba kulture kapitalu za celoto razmerij in dejavnosti, tako ne velja sorazmerna družbena osamosvojenost kulture za celoto in za vse čase in razmere enako. Še manj velja to za njene posamezne ustvarjalce ali za dosežke z osvobodilnim poslanstvom v sebi. Šele podrobna zgodovinska in sociološka raziskava nam lahko odgovori na taka vprašanja kolikor toliko določno: kje, kdaj, v kolikšni meri in s kakšnimi sredstvi so kulturne dejavnosti, kulturni delavci in kulturni dosežki pomagali pri osvobajanju človeka in njegove družbe, kdaj in kako so se osvobodilni tokovi kulture spajali z drugimi osvobodilnimi tokovi v družbi (socialnimi, političnimi itd.) — v skupnem prizadevanju po napredovanju.

Zanimivo je dejstvo, da so se v narodnoosvobodilnem boju narodov in narodnosti Jugoslavije (če odštejemo drugo stran tedanje domače fronte — kvizlinške politične in vojaške formacije) na dotlej edinstven način vse osvobodilne težnje združile v en sam napor: za človekovo in narodovo osvoboditev z ves čas navzočimi izrazitimi prvini socialnega osvobajanja oziroma socialne revolucije. Tako se je zgodilo, da so v tem mogočnem gibanju delovale tudi mnoge sile *dotedanje* kulture (ljudje iz vseh vrst izobraženstva in kulturnih delavcev). To pomeni tudi iz vrst *odtujene kulture*, ki je bila na splošno po eni plati v službi predvojne, šibko kapitalistično razvite in v pogledu narodov izrazito hegemonistične družbe, po drugi pa vendarle toliko sorazmerno družbeno osamosvojena, da so se mnogi ustvarjalci v znanih razmerah predvojne Jugoslavije, zlasti pa okupacije, in sicer po logiki osvobodilnega⁴ v svojih dejavnostih in

⁴ V narodnoosvobodilnem boju v Sloveniji so na primer med drugim pogosto recitirali ali citirali dela pesnikov in pisateljev: Franceta Prešerna, Simona Gregorčiča, Antona Aškerca, Ivana Cankarja, Srečka Kosovela, še živečega Otona Župančiča itd. Po nekaterih izmed njih so se imenovala partizanske enote. Časovni prostor, iz katerega je gibanje črpalo osvobodilne spodbude, je v tem primeru znašal več kot sto let preteklosti. Prvine teh spodbud so bile narodno budniške, bratovske glede na druge okupirane narode, socialno revolucionarne ipd. Primer iz Slovenije navajam samo zato, ker jo bolje poznam. Drugod po Jugoslaviji je bilo glede tega podobno — samo da je bila še v večji meri prisotna tudi ljudska pesem.

dosežkih in pod političnim vplivom komunistov tako rekoč morali znajti na isti fronti z upornimi delavci, kmeti, mladino.

Najbrž ne bo odveč dodati, da bi za svoje razmišljanje v tem pogledu lahko navedel tudi kak drug zgovoren primer.

3. *Kultura na razpotju*

Ni naključje, da se ob izrazitem angažiranju kulture v narodnoosvobodilnih prizadevanjih v 19. stoletju in v narodnoosvobodilnem boju v letih 1941—45 zastavljajo takale ali podobna vprašanja: Ali kultura ne opravlja izrazito družbeno osvobodilnega poslanstva predvsem ali samo takrat, kadar tega ne morejo opravljati druge dejavnosti ali ustanove? Ali samo v trenutkih usodne ogroženosti človekove ali narodne eksistence? Ali se s svojimi sredstvi iz svoje notranje moči ne loteva poglobitnih vprašanj človekovega napredovanja samo takrat, kadar so taka vprašanja zastavljena s silovitostjo ene same — kar se napredka tiče — izbire? Z drugimi besedami: takrat, kadar postane kultura po svoji lastni volji *politika*, ker drugače sploh obstati ne more?

Mislím, da splošnega odgovora na taka vprašanja ni mogoče dati zaradi razredne razklanosti družbe in kulture same, zaradi sorazmerno družbene samostojnosti kulture, zaradi njene univerzalnosti in dejanske osvobodilne prvine njenih dosežkov.

O tem govorim, ker so se pri nas v narodnoosvobodilni vojni na edinstven način spajale vse osvobodilne težnje hkrati, ob čemer pa moram dodati, da nam je kmalu po vojni pretila nevarnost, da se ti tokovi v marsičem razidejo vsak na svojo stran. Kljub temu da je bil dosežen velik napredek: osvoboditev, oblikovanje ljudske države, višja stopnja samostojnosti narodov in narodnosti, sorazmerno dobri odnosi s sosedi ipd. Kako naj si to razložimo?

Poskusil bom to storiti z veliko odprtih vprašanj in z odgovori, ki bi jih bilo treba v marsičem šele dokazati in podrobneje utemeljiti.

Pokazalo se je namreč, da doseženi napredek v obliki dosežene narodne svobode in državne samostojnosti ne more pomeniti nekaj dokončno doseženega, zlasti če ga ne spremljajo ustrezne socialne spremembe. Povrh vsega nas je praksa poučila o tem, da celo revolucionarni prehod večine poglobitnih proizvodjalnih sredstev iz rok zasebnikov v roke nove države (nacionalizacija) sam po sebi ne more zadostovati, da bi to že imeli za socialno osvoboditev — ne glede celo na tako ali drugačno stopnjo ekonomske in družbene razvitosti posameznega naroda. Pokazalo se je, da lahko sčasoma postane tudi ljudska ali socialistična država *lastnik* z nekaterimi odtujevalskimi prilastki nekdanjih lastnikov. Še več — lahko postane sila celo nad tistimi, ki so jo ustanovili kot svoj lastni revolucionarni instrument za osvobajanje in vsestransko napredovanje.

Kulturni dosežki, podedovani iz preteklosti, ali tisti, ki so nastali v boju samem, niso nehali opravljati svojega osvobodilnega poslanstva,

zato pa niso nehale delovati tudi prvine odtujene kulture kot celote. V mislih imam predvsem meščansko zamisel kulture kot družbenega »odseka« ali »okraska« in temu ustrezno kulturno politiko. Meščanske prvine so se po svoji paternalistični ali elitniški obrnjenosti k ljudem v mnogočem dobro ujemale z etatično socialistično družbeno in kulturno-politično zamisljo. Najbrž ne bi bilo težko zaslediti globokih notranjih vezi med takratnimi dejanskimi razmerji v proizvodjalnih silah in sorodnostjo obeh zamisli.

— Družba, ki je dosegla določeno stopnjo osvobojenosti, se je znašla pred vprašanjem, kako preseči v sebi sami tiste prvine, ki so lahko že jutri pomenile nove sponse (socialne, nacionalne, kulturne ipd.) za napredovanje. V družbi in njeni kulturni politiki se je to vprašanje zastavilo kot razpotje *država-družba* in kot *država-kultura*. Očitno torej kot vprašanje pretežno stare ali pretežno nove naravnosti kulturne politike, ta trenutek bolj kot malo poprej obremenjene z mnogimi prviniami meščanske kulturno-politične zamisli in prakse ravno zato, ker so se te zamisli — kot že rečeno — v mnogočem ujemale z vizijo napredka in z vsebinskim in oblikovnim *obrazcem* etatične socialistične kulture in kulturne politike. Bržkone to velja za čas in razmere, v kakršnih se mora nova družba zaradi gospodarske nerazvitosti posvetiti predvsem nekaterim dolžnostim (gospodarstvo, industrializacija, produktivnost itd.). V takih razmerah se lahko pripeti da se *poti* spremenijo v *smoter* in da se taka ideologija podaljša, v času, ko je sorazmerno gmotna blaginja že dosežena.

Odločilno vprašanje, ki ni bilo povsem novo, kako namreč obdržati *državo* kot skupno potrebo, ne da bi se odpovedali novi svobodnejši *družbi* kot skupnemu smotru, je za družbo pomenilo vprašanje, kako voditi kulturno politiko v novih razmerah, kako se torej boriti za splošni in kulturni napredek, ne da bi se odpovedali bistvenemu — svobodnejšemu in kulturnejšemu življenju ljudi, zlasti njenih temeljnih delovnih slojev — delavcev in kmetov.

Eden izmed obstoječih obrazcev je bil v bistvu stari prosvetiteljski obrazec kulture, podrejene kulturni eliti in predvsem pravilom tržne proizvodnje, drugi in do takrat še edini novi podrejen socialistični državi kot prevladujoči in edino »razsvetljeni« družbeni moči v družbi. Kultura je bila tudi v tem drugem primeru po eni plati v službi države, po drugi sorazmerno osamosvojena družbena moč, ob čemer je razpolagala z močnimi osvobodilnimi prviniami svojih podedovanih in tudi že novih dosežkov. Kakor je torej predvsem v obliki kulturnih ustanov in organizacij pomagala graditi državo in utrjevati hočeš nočeš tudi njeno *etatično* moč, tako je po drugi morala morala delovati zoper njo, zlasti kadar si je le-ta skušala prilaščati edinozveličavno kulturno poslanstvo in rabsodništvo. Osvobodilne težnje v kulturi sami so se hočeš nočeš morale zatekati k drugim osvobodilnim težnjam v družbi, k njenemu osvobodilnemu gibanju, ki z državo ni nehalo obstajati — četudi se je kdaj pa kdaj zraščalo

z njo in se ponekod odtujevalo celo svojemu lastnemu socialnemu nosilcu.

Prelomni dogodki leta 1948 (spopad z Informbirojem), ki so bili spopad tudi s svojimi lastnimi dogmatičnimi utvarami, in 1950 (delavsko samoupravljanje) so dali nov odgovor na zastavljena vprašanja. Odgovor, ki je marsikaj obetal, ne da bi bil v podrobnostih že docela domišljen.

Lahko bi rekli takole: kultura in kulturna politika družbe sta zašli v nevarno socialno zagato tisti trenutek (ponekod nekaj poprej, drugod nekaj pozneje), ko je taka zagata grozila celotni novi družbi. Iz nje se kultura ni mogla izmotati sama, zato pa so se njene dejavnosti in težnje obračale na vse strani. Nekateri kulturni delavci so se z otožnostjo ozirali v čase (navidezne) revolucionarne idile. Nekateri so iskali poti mimo potencialnih in obstoječih socialnih teženj po napredovanju v temeljih družbe (naraščajoči delavski razred). Večina je vztrajala na poti osvobajajočega se temeljnega socialnega hotenja. Ta čas je tudi za kulturno življene napredne inteligence značilen po raznorodnih težnjah in pojavih — od obupovanja do apriornega nasprotovanja, od vseh mogočih dogmatizmov in antidogmatizmov, od slepega puntarstva zoper posameznosti in brez pravega programa do vzvišenega zanikovanja vsega obstoječega.

Če bi hoteli popisati napredek kulture in kulturnih dejavnosti v tem obdobju »administrativnega socializma« (kot pravimo danes), bi bilo to mogoče kratko storiti takole: velika moč države (tudi glede na proizvodnjo in za zakonitosti trga) je mnogo storila za hiter in predvsem *količinski* napredek kulture: za ustanavljanje in oblikovanje kulturnih *ustanov*, za izpopolnjevanje dotlej neenakomerne sestave izobraženstva, za boj zoper nepismenost itd. Vendar največkrat v obliki ustanov, podrejenih državnim resorom (državni inačici tradicionalne notranje delitve intelektualnega dela), njihovi materialni in politični moči. Te ustanove so bile zamišljene in so tudi delovale v precejšnji meri po logiki stare meščansko demokratične in obenem že etatiistične kulturno-politične zamisli. Po eni plati so spodbujale pretežno *količinski* kulturni napredek, po drugi pa so ga zavirale in v svojih nedrih rojevale zametke, v katerih je iz globin socialnega dogajanja nastajalo zanikovanje doseženega ali že kaj kmalu preseženega. Država je bila glede vprašanj kakovosti v življenju ljudi, kakor sta jih zastavljali kultura ali umetnost, ali ravnodušna ali tudi nestrpna. Podrobna *analiza* bi lahko pokazala, kdaj je sama branila dejansko kakovost, kdaj samo količinskost, kdaj je torej zapadala vplivom tehnokratske miselnosti, in kdaj sta bili njena ravnodušnost ali nestrpnost glede kritike predvsem znamenje njene pretirane družbene moči.

4. Združevanje osvobodilnega

Samoupravljanje je temeljilo na mnogih prvinah iz prejšnjih prizadevanj delavskega razreda in zlasti narodnoosvobodilnega boja in revolucije. Če smo rekli, da prvi trenutek ni bilo v podrobnostih docela domiš-

ljeno, to še ne pomeni, da ni razpolagalo že od vsega začetka z različnim hotenjem po celovitosti. Ko se je po svojih temeljnih prvinah osvobodilo delavstvo iz družbenoekonomskih spon (podedovanih in novih) in s tem ustvarjalo temelje za druge osvobodilne težnje v družbi (graditev družbenega gospodarstva, višja kakovost v enakopravnosti narodov in narodnosti, splošna kulturna preobrazba ipd.), je hkrati naletavalo na vse mogoče vrste družbenih preprek: na podedovano ekonomsko in družbeno nerazvitost, na različne nacionalne kulturne tradicije v miselnosti izobraženstva in tudi delavstva samega, na družbeno delitev dela, podedovano iz značilne razredne družbe, ki niti ni bila kapitalistično razvita ipd.

Kakor je potemtakem samoupravljanje moralo začeti »misлити« o vsej družbi, tako je morala tudi kultura zlasti s svojimi delavci in dosežki znova razmisliti o tem, kako preseči podedovano in tudi novo sorazmerno odtujenost, svojo dvojno postavbo v družbeni stavbi — po eni plati postavbo značilnega državnega uslužbenca, po drugi svobodnega ustvarjalca, obrnjenega k svojemu pravemu osvobodilnemu smotru. Očitno je bilo, da pravega napredka in že možnega koraka k nadaljnjemu osvobajanju ni mogoče doseči brez celovitosti zamisli in ravno takih praktičnih prizadevanj. Treba je bilo odkriti pot, kako preseči razdvojenost kulture same — ponavadi v obliki tim. *vrhunske* (elitniške) in tim. *množične* kulture. Očitno je bilo, da tega ni mogoče doseči, če družba ne najde poti iz tradicionalne razdvojenosti svoje inteligence — intelektualno močne in vsepovsod vplivne, v ekonomskem pogledu pa skorajda popolnoma odvisne od države kot lastnika proizvodjalnih sredstev, oziroma od družbe, ko je s samoupravljanjem uveljavljala vse manj državno in vse bolj družbeno lastnino proizvodjalnih sredstev.

Mislim, da je v tem primeru umestno poudariti, da je osvobodilni napor delavskega razreda in samoupravljanje bil in ostal izrazito splošno kulturno dejanje zgodovinskega pomena. Ne more biti dvoma o tem, da je to dejanje kot napredek v človekovi družbeni situaciji moralo že samo po sebi tako kot narodnoosvobodilni boj pritegovati k sebi in vase druga kulturno-osvobodilna prizadevanja družbe in njene kulture, vendar v danih razmerah (zelo različnih pri različnih narodih in narodnostih) ne zmeraj dovolj smotrno, ne enakomerno, ne v zadostni meri, dokler se v celotnem samoupravljanju niso v večji meri razrešila nekatera bistvena družbeno-ekonomska vprašanja.

Zanimivo je, da je bilo rojstvo samoupravljanja sorazmerno — časovno gledano — hitro, iskanje in razraščanje v celovitost družbene zamisli in prakse pa dosti bolj dolgotrajno in zamotano iz mnogih razlogov, ki jih tukaj ne gre vseh razlagati. Staro je bilo močnejše, kot se je kak trenutek navdušenja zdelo, dejanska odtujenost kulture množicam globlja, kot je kdaj sama priznala, država s svojo vsemogočnostjo bolj trdovratna, obenem pa še zmeraj bolj potrebna, kot smo mogli pričakovati, breme vsestranske nerazvitosti ali neenakomerne razvitosti hujše, kot smo mogli predvidevati.

Vendar je sorazmerno hitro splošno napredovanje družbe (vsestranski gospodarski razvoj, množično preseljevanje iz vasi v mesta, z zasebnega v družbeno gospodarstvo, naraščanje izobraženstva, hitra rast odstotka zaposlenih žensk, višja kakovost narodne enakopravnosti, mednarodna politika neuvrčenosti itd.) storilo svoje — pogosto tudi z izrazitim socialnim pritiskom iz družbenih temeljev.

Ta pritisk iz globin družbenega bitja je pripovedoval vse mogoče — o problematični vsevednosti države, o novih socialnih razlikah, ki niso plod dela, o socialnem gibanju, ki mora tudi v novih razmerah ostati svobodno kot *gibanje*, o novih odtenkih v odtujenosti kulture in kulturne politike od delovnih množic, o njenem elitništvu, o dialektični pogojenosti socialnega in nacionalnega, o novi nevarnosti, v kakršni se lahko znajde družba, ko se pristojnosti v marsičem že razlaščne države skušajo preseliti v druga središča odtujene družbene moči (banke, zavarovalnice, gospodarske asociacije, intelektualna središča ipd.).

Bolj ko je bila družba gmotno sorazmerno bogata, bolj ko se je razvijala vsestransko, bolj so prihajala v ospredje vprašanja človeka, njegovih dejanskih človeških in družbenih odnosov, njegove celovite kulture, njegovih resničnih ali že tudi umetno ustvarjenih potreb, njegove dejanske moči v urejanju družbenih vprašanj od neposrednega okolja do celotne družbe. Ob tem so se morala postaviti na dnevni red tudi nova vprašanja potrošniške lakote in miselnosti, malomeščanščine vseh vrst, birokratskega ali tehnokratskega aristokratizma in oblastništva, samoupravljaljskih formalizmov, vsega tistega, kar presega minimalno mero zagotovljene človeške eksistence ali že ustvarjanje človeku vsiljenih potreb namesto pravih. Gotovo ni naključje, da so se ravno zaradi tega z močjo socialnega pritiska znova uveljavljale nekatere vrednote, znane delavskemu razredu iz njegovega gibanja — zlasti vzajemnost in solidarnost, saj v našem primeru (in ravno tako v svetu) ne gre samo za socialne razlike med ljudmi, ampak tudi med narodi in narodnostmi. To pomeni, da so se vprašanja *kakovosti* vsega človeškega, zlasti pa njegove jutrišnje družbe, porajala zelo zgodaj. Pogosto seveda kot še neizoblikovan odpor zoper zamisli in prakso, kakršni sta videli *napredek* samo v količinskem, tehničnem, organizacijskem. V teh odporih je bilo mogoče zaslediti tako oziranje v preteklost (idealizacija prejšnjih obdobij revolucije) kot v daljno bodočnost (skrajno levičarstvo).

Razlika, ki je medtem pod vplivom samoupravljanja nastala v družbi, je bila kljub vsemu očitna: zdaj se pereča človeška in družbena vprašanja niso več rojevala kot vprašanja predvsem nekemu drugemu (državi, politiki), ampak vse bolj kot vprašanja samemu sebi, kot vprašanja, naslovljena najrazličnejšim posameznim subjektom družbene in kulturne politike.

Kakor hitro je bilo treba na taka vprašanja odgovoriti, odgovoriti pa je bilo treba, naj so bila še tako neprijetna, se je izkazalo, da je družbeni organizem kljub vsemu še zmeraj premalo povezan, da »združevanje dela

in sredstev« ne teče samo po sebi tako, kot smo želeli, da so temeljni socialni nosilci družbe (delavski razred zdaj že v večini prebivalstva) še zmeraj brez zadostne moči nad celotno družbeno reprodukcijo, da še nimajo dovolj celovitega vpliva na vse svoje in družbeno življenje.

Doseženi napredek, o katerem ni bilo mogoče dvomiti, je torej sam po sebi terjal nove *kakovostne* premike. Človek, ki je živel od svojega dela, se je postopoma osvobajal, a premalo vsestransko, premalo celovito. Dostikrat je bil obrnjen k drugotnim smotrom ali celo k narobe pojmovani človečnosti. Njegovo popotovanje od ničesar k sorazmerni blaginji je moralo skozi poprečje značilnega malomeščanskega gmotnega udobja in kulturnega okusa. Malomeščanščina je lahko kaj hitro zadovoljila skromne socialne in kulturne želje in utegnila narediti človeka socialno negibljivega, nezahtevnega, sebičnega. Njegovo življenje je ob tem ostajalo pogosto brez marsičesa, kar mu je *načeloma* že bilo na razpolago iz vrhunske kulture. Tisto, kar mu je dajala *množična* kultura z marsičim pravim in marsičim nepravim, ni bilo ne moralno ne umetniško zadostno, da bi postala kultura v večji meri njegova lastna notranja moč — osvobodilna in osvobajajoča.

Nastal je, skratka, trenutek, ko je bilo treba zavestno pospešiti *združevanje* vseh osvobodilnih teženj in tokov — ni naključje, da se je ta trenutek bolj kot poprej naša družbena misel vračala k narodnoosvobodilni in revolucionarni izkušnji, samo da v dosti bolj zamotanih domačih in mirnejših mednarodnih razmerah. *Obrazec združene dela* z vsem, kar vsebuje ali prinaša, odgovarja na veliko vprašanje, kako vrniti delu odtujeno »duhovno potenco« načeloma, obenem pa tudi že praktično.

5. Ustvarjalna svoboda

Odmislimo za trenutek ugibanje o tem, koliko je ustvarjalna svoboda pogoj za pravo človeško kulturo in napredek in koliko pomenita kultura in napredek za osvajanje nove svobode.

Gotovo je, da nikoli nismo opredelili svoje svobode kot nekaj docela osvojenega ali dokončnega. Zmeraj smo mislili o njej stvarno, v mejah svojih razmer (zamotanih toliko bolj, ker smo imeli opraviti s socialnim in nacionalnim osvobajanjem različno razvitih narodov in narodnosti) in dosežkov, hkrati pa tudi kot o nečem, kar še »nikjer ne obstaja« (Marcuse). O njej smo mislili podobno kot o kulturi in njenih možnostih za osvobajanje človeka in družbe, ne da bi se kot družba in kultura predajali obupovanju in ne da bi pozabili na to, da kratko in malo ne smemo o njej misliti jutri na današnji način družbene in kulturne prakse, zato da bi bila jutri možna kot višji dosežek od današnjega in da bi omogočala napredek tudi pojutrišnjem. Tako kot nismo imeli samoupravljanja za nekakšno z neba dano stihijo, ampak za socialno osmišljeno in čedalje bolj tudi konceptualno vsestransko domišljeno zamisel in gibanje, upoštevajoč pri tem zlasti osvobajajočo se socialno težnjo delovnih množic,

tako smo si celotno osvobajanje človeka in družbe (osvajanje zmeraj višje stopnje *svobodne družbe*) zamišljali tudi praktično, ustvarjajoč spotoma najrazličnejša sredstva in poti k zadanemu smotru.

Če pri tem nismo bili očarani od najrazličnejših obrazcev, ki so se nam ponujali z vseh strani sveta, moramo reči, da tudi do svojega nismo bili nekritični. Zmeraj znova smo se ukvarjali z njim, dobro vedoč, da brezhibnega in popolnega napredka ni — največ, kar je mogoče, je ne-nehno gibanje k njemu, ne da bi to gibanje moglo biti enakomerno ali samo enosmerno in ne da bi spotoma smelo pozabiti na smoter. Trenutek kakršne koli popolnosti glede na smoter bi pomenil že zastajanje, že pristanek na kak obrazec, ki nam ni ustrezal ravno zato, ker je bil ali preveč pomanjkljiv ali preveč dokončen ali sicer popolnoma neuporaben za naše razmere.

Danes, ko so živa vprašanja, ki jih je načela helsinška konferenca v svoji tretji *košarici*, ni odveč dodati, da je združevanje osvobodilnih človekovih, narodnih, kulturnih itd. — evropskih ali svetovnih — teženj vprašanje, ki moramo nanj odgovoriti najpoprej v okvirih vsake posamezne družbe, ne da bi se pri tem mogli in smeli izogibati nekaterim odgovorom glede dejanske kakovosti človekovega življenja, veljavnim za ves svet. Svet je postal premajhen, da bi se bilo mogoče kakor koli dokončno zapreti, izločiti, osamiti. Komunikacijska sredstva, silen napredek znanosti in tehnologije, odpravljanje kolonij, najrazličnejša osvobodilna gibanja, gibanje neuvrščenih itd., ne morejo nikakršne osvobodilne težnje razbremeniti celovitega osvobodilnega »naboja« ne v posamezni družbi ne v mednarodnem kontekstu. Če je človekovo kulturno hotenje v ožjem smislu te besede napredovanje k višji človečnosti (ne k Človeku z veliko začetnico) in če združuje ali je združeno z vsemi drugimi človekovimi osvobodilnimi možnostmi in dejanji (če je torej celovito kulturno osvobodilno hotenje), potem je jasno, da *moja* svoboda ne more biti *tvoja* nesvoboda, da *moj* napredek ne more biti pogojen s *tvojim* nazadovanjem, da nikakršno osvobodilno dejanje tudi v ožje pojmovani kulturi sami ne more biti dovolj učinkovito, če je družbeno osamljeno ali izločeno.

Posebno in ne nepomembno vprašanje je seveda, koliko je to moje hotenje *zavestno* združeno ali pridruženo drugim osvobodilnim hotenjem, drugim prizadevanjem za človekovo napredovanje k človečnejšemu človeku in prihodnji družbi po njegovi človeški meri, kot pravimo.

Človekova ustvarjalnost se lahko kljub mnogoteri zgodovinski pogojenosti uresničuje na najrazličnejše načine — ne glede na to, kaj dela in kje živi. Tradicionalna odtujenost kulture kot posebnega »odseka« družbenih dejavnosti ne pomeni, da je ustvarjalnost⁵ prihranjena samo zanjo, kljub temu da je pogosto tako videti in da te svoje prednosti v razredni

⁵ Edgar Morin pravi: »Tako dolazimo do drugog, veoma uznemiravajućeg pojma *kreativnosti*: pojam kreativnosti treba u potpunosti iznova odrediti. Treba da, kao Čomski, smatramo krea-

družbi tudi uveljavlja. Preseganje naravnih, zgodovinskih in vseh mogočih novih spon, ki človeka ovirajo v ustvarjalnem hotenju ali mu ga celo preprečujejo, pomeni, da ni mogoče, da bi kultura v ožjem smislu besede lahko opravljala svoje osvobodilno človeško funkcijo samo s svojimi posameznimi dosežki, pri tem pa ostajala celovita, ampak da se mora tudi sama osvobajati svoje odtujenosti, svoje raznorodnosti in splošne družbene podrejenosti (neenakopravnosti) — da bi tako postala pomembnejši pogoj ustvarjalne svobode in napredka, dosežena ustvarjalna svoboda pa hkrati pogoj za njeno nadaljnjo celovitost.

6. Delavci in kultura

Kakor ni bila kultura kljub svoji splošni podrejenosti kapitalu nikoli tako docela podrejena in uporabljena, da ne bi bila mogla opravljati tudi nekaterih svojih osvobodilnih funkcij v družbi, tako tudi delavec kot človeško bitje in zlasti delavski razred nista bila nikoli tako do kraja duhovno osiromašena, da bi bila nehala težiti po kulturi in svobodi.⁶ Ko je bilo delavstvo že osveščeno kot razred, ko je razpolagalo s seboj kot z organiziranim gibanjem, ko je razpolagalo že tudi s svojo kulturo — s tistim delom »duhovne potence«, ki mu je ostajala,⁷ in z onim, ki se mu je »pridružil« iz odtujene kulture — sta postajali njegova osvobodilna težnja in akcija celovitejši, bogatejši, zato pa tudi veliko bolj ambiciozni. Ni se več mogel zadovoljiti s posameznimi pridobitvami, moral je seči na vse strani svoje družbe in vsega sveta, zaorati globlje, ves čas pa paziti, da ga ne bi ovirale ali celo uklenile njegove lastne osvobodilne ideje ali ustanove, kar se ni malokrat zgodilo.

Družbena delitev dela, nastala v razredni družbi, temu ustrezna miselnost tudi v delavstvu samem, na tej miselnosti zgrajene izkrivljene črne ali rožnate podobe prihodnosti ipd., z vsem tem se mora delavsko gibanje ukvarjati tudi potem, ko je družba že osvojena, ko si pribori oblast in državo, ne da bi ta osvojitve že pomenila v celoti drugačno družbo ali kulturo od prejšnje oziroma vse družbene pogoje za razmah svobodne kulturne ustvarjalnosti vseh ljudi. Različne skrajnosti na tej poti: glorifikacija nekdanje elitniške kulture na eni in popolno zanikanje vsega podedovanega na drugi (*proletkult* kot enostranska kritika *elitniške* enostranosti) govorijo samo o tem, da različne osvoboditve in napredovanja, naj so še tako pomembna, ne pomenijo nujno celovitega osvobajanja, da

tivnost ne vrlnom svojstvenom »velikom stvaraoću«, već sasvim običnom pojavom. Stvaranje se do sada javljalo kao nešto retko, čuveno, nedokučivo, a Čomski ga je preokrenuo tako da je sad svaka reč nešto stvaralačko . . .« (»Križa kulture«, Treći program, Beograd, št. 30/1976).

Antonio Gramsci je to povedal drugače: »Svi su ljudi intelektualci, moglo bi se stoga reći; ali nemaju svi ljudi u društvu funkciju intelektualca.« (»Marksizam misao savremene epohe«, II., Beograd, 1976).

⁶ Primerjaj mnenje o strukturalizmu v zborniku »Marksizam misao savremene epohe«, I., str. XXVI—XXXVII, Beograd, 1976.

⁷ Z drugimi besedami: osvobajanje njegovih ustvarjalnih moči, njegovo lastno avtentično oblikovanje človeka in družbe.

je potemtakem z različnih stopenj posameznih osvoboditev mogoče zaviti tudi v stran ali celo nazaj.

Celovitost osvobodilnega dejanja — gledano s stališča delavskega razreda — predpostavlja ravno njegovo odločanje o »pogojih in plodovih dela«, odločanje o celotni družbeni reprodukciji, kot pravimo. Tisti trenutek, ko se tega gibanje ne loti celovito ali tega kratko in malo še ne zmore, lahko zaidejo posamezna revolucionarna dejanja ali osvobajanja celo v nevarnost, da se sprevržejo v svoje lastno nasprotje, v nekaj zunanjega, navideznega. Nastane lahko nekaj, kar ni dejanski napredek za človeka, torej napredek, ki omogoča nadaljnji napredek. Pod takim napredkom mora začeti tleti žerjavica novih protislovij in osvobodilnih, birokratski ali tehnokratski pameti nerazumljivih socialnih in tudi intelektualnih nezadovoljstev ali celo izbruhov.

Zapisal sem »intelektualnih izbruhov« ravno zato, ker se mi zdi, da je to dejstvo pomembno za našo razpravo o kulturi kot dosežku in pogoj napredka. Naša družbena praksa je večkrat zelo razločno opozorila na dejstvo, da se kultura ne more dovolj osvobajati podedovanih ali novih družbeno-ekonomskih in drugih spon, če se ne moreta osvobajati delavec-proizvajalec kot temeljni nosilec družbe in njegovo delo, z njima pa kulturni delavec in ustvarjalec iz vrst dotlej odtujene kulture. Niso mogoče npr. nikakršne bistvene reforme v šolstvu, znanosti, zdravstvu, kulturnih in umetniških dejavnostih, če se hkrati ne spreminjajo družbeno-ekonomski odnosi v temeljih družbe in delo samo. Le redka osvobodilna prizadevanja v teh dejavnostih imajo splošnejši ali dolgotrajnejši učinek, če ne računajo s tem, če se zavestno ne združujejo z osvobodilnimi prizadevanji delavskega razreda, marsikje že prevladujočega, če že ne vladajočega družbenega sloja.⁸ Bržkone bo držalo — nikakršen bistven napredek v življenju človeka in družbe ni možen kot *celovito* osvobodilno dejanje (tj. ne da bi hkrati dodatno zaslužnjevalo same osvoboditelje), če je to dejanje osamljeno, parcialno, če se tudi zavestno ne združuje z drugimi takimi težnjami in dejanji, da bi doseglo zadostno moč prepričevalnosti in učinkovitega preobražanja celote.

Nekateri sodobni misleci so obupali nad sodobnim delavskim razredom v razvitih deželah in njegovo revolucionarnostjo in iščejo gonilne sile napredka predvsem v drugih družbenih silah. Te pa se očitno lahko lotijo bolj puntarstva kot resničnega prevrata.⁹ Prepričan sem, da nimajo prav, da gledajo nanj predvsem z očmi nekdanjega, z izkušnjami včerajšnjega, da jim zastira razločen pogled v dejansko socialno dogajanje take

⁸ Izjeme bi prav gotovo našli v tistih dejavnostih, ki so najmanj neposredno ali mehanično odvisne od dejanskega dogajanja v družbenih temeljih — npr. v umetniškem ustvarjanju. »In ali ne predstavlja »trenutka« tudi tisti, ki izraža njegove »reakcionarne« in anahronistične elemente?« (Antonio Gramsci, »Izbrana dela«, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1974, str. 628, pogl. Problemi književne kritike).

⁹ Ob prebiranju različnih neposrednih ali posrednih izbruhov takega obupovanja se mi nehote vzbuja misel na nekaj pomembnih vprašanj: Ali ima delavski razred dejansko *svoje* vodstvo z bolj ali manj razločno izdelano strategijo in taktiko osvobajanja in napredovanja? Ali ni

(ponavadi razvite družbe) ravno koprena sodobne razdvojenosti inteligence, njene silne intelektualne moči in nemoči hkrati. Ta koprena je med drugim stkana iz tkiva kulture v službi profita (nemalokrat kot prave pravcate kulturne industrije), enostransko uporabljene naraščajoče moči znanosti in tehnike (v katerih se skrivajo tako ubijalske kot osvobodilne prvine) in zelo navidezno večne vsemogočnosti supersil z njihovo gospodarsko in vojaško mašinerijo vred. Če že vse to ne poraja splošnega pesimističnega pogleda na jutrišnjo usodo človeštva kot na njegov samomor, s tem pa tudi na konec njegove kulture, pa po drugi plati skorajda mora rojevati misel o sorazmerni omejenosti človeške misli in akcije glede na ta *jutri*, o omejenosti njegovih današnjih razvojnih predvidevanj ali futuroloških projektov. Nehote mi prihajajo na misel Swiftovi politični projektanti na otoku Bralnibarbiju: Pogosto so namreč futurološki projekti veliko bolj plod v tehokratski računalnik ujetega današnjega uma kot celovitega *hotenja* osvobajajočega se človeka na poti k jutrišnji človečnosti.¹⁰

Razredne fronte so se z razvojem proizvodjalnih sil v razvitih družbah premaknile, osvobodilne težnje se lotevajo novih geografskih in intelektualnih prostorov, ki jih je treba in že mogoče zavzeti, mednarodno delavsko gibanje se v akciji osvobaja svojih lastnih zavor in nesvobod, ljudje se množično upirajo napredku, ki ne nosi v sebi novih *kakovosti* glede vsega človeškega, »duhovna potencia dela« se v večji meri, med drugim pod vplivom znanstveno-tehnološke revolucije in sodobnih komunikacij, tudi v svetovnem merilu vrača v človekovo delo in življenje. Vse to so dejstva, s katerimi mora računati vsaka nova misel na napredek, vsako kulturno dejanje, če hoče biti kulturno osvobodilno in dejansko osvobajajoče. Vsako dejanje, ki hoče biti kulturno osvobodilno mora

---

v razmerah razvite sodobne družbe zamen pričakovati, da se bo delavski razred odzival na različne vsebine in oblike družbenega pritiska na star način? In končno, ali se ne bo čedalje bolj odzival na druga vprašanja kot nekoč — ne predvsem na vprašanje svojega gmotnega življenjskega standarda? Mislim, da nam primeri iz Latinske Amerike, iz Združenih držav Amerike in iz Evrope govorijo o tem precej razločno. Ni potemtakem nujno, da razmeroma ugodne življenjske razmere delavski razred apriori ali za zmeraj »pomirijo«. Najbrž bo veliko prej res, da se loteva globljih in zahtevnejših stvari, kot so samo mezda, delovni čas ipd. Zahteve po udeležbi v upravljanju podjetij, kakršne se rojevajo v različnih oblikah, nam utegnejo povedati o tem veliko več kot samo štrajki iz značilnih mezdnih gibanj. Skratka, sodobni svet poraja v delavskem razredu veliko večje, globlje, širje ambicije od tistih nekoč. Izobraženci lahko to dojemajo ali pa tudi ne. Če dojemajo, najbrž ni težko *združevati* ideje, sile, prizadevanja in krečiti *notranjo kulturno moč* razreda samega tudi »od zunaj«. Če tega ne dojemajo in če delavski razred hkrati nima pravega vodstva, potem se seveda revolucionarno nezadovoljstvo, nakopičeno v izobraženstvu, študentih ipd., mora uveljavljati samo v puntarstvu in brez posebnega ali hitrega učinka.

¹⁰ Miroslav Pečuljić pravi: »Kapitalizem nije više u stanju da se nosi ni sa siromaštvom, ni sa obiljem. Ljudi osećaju da se može živeti i drukčije, sa manje plastike i drangulija a sa više slobode i dostojanstva, i odupiru se u tom toku. Ne sužava se, već se proširuje masovna osnova odbijanja. Ona ima svoj pre-politički izraz u pobuni protiv osnovnih vrednosti civilizacije u »kojoj nihilizam, nasilje, neuroze i drugo uzimaju onoliki danak u ljudskoj sreći, koliko je veliko fizičko lišavanje u trećem svetu« (T. Roszak). Socijalna borba koja se ponovo zaostrava širi svoju lepezu. (»Marksizam misao savremene epohe«, I., Beograd, 1976).

kot vsako drugo računati z novimi možnostmi za človeško ustvarjalnost, kakršne je ustvarila njegova zgodovina, zlasti fantastičen razvoj proizvajalnih sil in njihovih notranjih protislovij in zaradi česar človekova ustvarjalnost ni abstraktna humanistična želja, ampak čedalje večja dejanska potreba in tudi praksa.

Naša lastna družbena izkušnja nam govori o tem na vse mogoče načine,¹¹ saj je morala premagati marsikakšno oviro razredne narave, marsikakšno lastno utesnjenost, marsikakšno miselno dogmo, v katero smo včasih podvomili šele tisti trenutek, ko se nam je zazdela družbeno docela neplodna. Kot ena najbolj utrjenih trdnjav starega se je v družbi in kulturi pokazala tradicionalna delitev dela (na tim. *ročno* in *umsko* delo) in globoko zakoreninjeno prepričanje o tem, da sta človekova ustvarjalnost in hotenje napredovati po naravi razdeljena tako, da enemu za zmeraj pripada, drugemu pa je ravno tako za vekomaj odvzeta. Tako »misli«¹² tudi del tradicionalno razpoložene kulture — resnična ustvarjalnost da je dana umetnosti, znanosti, morebiti še čemu, vse ostalo pa pripada vulgarnemu proizvodnemu delu ali še bolj vulgarni politiki. Kakor da je lahko človek ustvarjal samo, če ga je za to nekdo določil, sicer pa pripada zvrsti, ki je lahko samo *predmet* kulture ali samo pasiven *porabnik* njenih dosežkov. Po možnosti s pomočjo kar se dá cenene kulturne industrije.

7. Kulturne dejavnosti

Če se ozrem za trideset in več let nazaj, se mi zdi, da bi glede kulturnih dejavnosti (vzgojno-izobraževalnih, umetniških, znanstvenih, kulturnih itd.) lahko rekli, da so opravljale svoje poslanstvo (na svoj način in s svojimi sredstvi) kot celota, ki se je postopoma pod vplivom samoupravljanja osvobajala družbene privilegiranosti in neenakopravnosti, obenem pa s svojimi dosežki, ki pa niso bili in niso samo dosežki tega razvojnega obdobja. Sorazmerna družbena samostojnost (kljub splošni podrejenosti državi in zraščeniosti z njo) je kulturi omogočala, da je tudi po tej poti opravljala družbeno osvobodilno funkcijo (dostikrat v nasprotovanju *državi*) in da se je njeno osvobodilno delovanje zlivalo z osvobajanjem, kakršno so z njo vred opravljali njeni podedovani ali novi dosežki. Trenutek, ko se je začelo *zavestno* razlašanje države glede nekaterih pristojnosti in moči, oziroma ko se je v večji meri uveljavila celovitost družbenega samoupravljanja, je seveda odprl pota k svobodnejšemu združevanju osvobodilnih tokov tako znotraj same kulture kot zlasti zno-

¹¹ V resoluciji X. kongresa Zveze komunistov Jugoslavije (1974) piše tole: »To terja nenehen in učinkovit boj za to, da se kultura razvija kot sestavni del revolucionarne preobrazbe družbe na temeljih socialističnega samoupravljanja, kot lastna sila delavskega razreda in delovnega človeka na njuni poti vsakdanjega in zapletenega boja za osvoboditev dela in človekove osebnosti, za postopno premagovanje razrednega značaja družbene delitve dela in premoščanje nasprotij med fizičnim in umskim delom.«

traj celotne družbe. Kultura je tako rekoč morala tako kot samoupravljajne zavestno seči v celotni družbeni prostor — vendar ne več »zvrha« kot božanski prosvetitelj, ampak kot notranji del vsega osvobodilnega v družbi. Razumljivo je, da so pri tem nastajale razumljive razlike med dejavnostmi, ki so predvsem »posredniške«, ali onimi, ki so predvsem »utsvarjalne«. Podrobna analiza bi nam odkrila zanimive težnje, notranji razredni boj v kulturnih dejavnostih, nove izločevalne ali zraščevalne poskuse in rešitve, vendar bi verjetno potrdila splošno zakonitost glede doseženega kulturnega napredka.

Osvobodilno delovanje kulture kot »odseka« družbenih dejavnosti (dejavnosti, ki so predvsem službe) in kulturnega ustvarjanja (zlasti v znanosti in umetnosti) je namreč pod različnimi vplivi spreminjajoče se družbe: enkrat dosti bolj neposrednih, drugič zelo posrednih in zelo zamotanih. Medtem ko je najpoprej izrazito etatiistična, potem pa že vse bolj samoupravljajska kulturna politika lahko nekatere dejavnosti pospeševala ali usmerjala bolj ali manj neposredno (zlasti z gmotnimi sredstvi), je za druge lahko ustvarjala samo bolj ali manj ugodne družbene razmere. Očitno je bilo, da je imel prav Gramsci, ko je govoril o pomenu kulturnih in moralnih razmer, da bi lahko nastajala nova umetnost.

Ko bi hotel kratko povzeti oceno glede na količino in kakovost *no-vega* (povojnega) ustvarjanja, bi rekel takole: bolj se je kultura osvobajala svoje službe ne družbi, ampak kakemu »utelešenju« družbe (državi), bolj ko se je povezovala z drugimi osvobodilnimi tokovi v gibanju v družbi (delavsko gibanje s samoupravljanjem), bolj se je tudi notranje osamosvajala in osvobajala, bolj se je njena celotna dejavnost zlivala z osvobodilnim učinkovanjem njenih lastnih nekdanjih ali današnjih dosežkov. Družbeni konflikti so nastajali ponavadi takrat, kadar se je hotela izsiliti tradicionalna osamosvojenost (odtujenost) kulture tudi v novih razmerah, kadar so se spajale različne elitniške težnje (gospodarske, politične, intelektualne), kadar so se v tem smislu oblikovali najrazličnejši monopoli, ki so skušali družbi vsiliti svojo oblast, svojo »šolo«, svoje edinozveličavne rešitve. To pomeni, da smo imeli le malo konfliktov, ki bi izbruhnili zaradi kulturne ustvarjalnosti ali kakega resničnega kulturnega dosežka, več pa zaradi pojavov, ki so zaradi svojih vsebin ali razsežnosti dobili izrazito politični značaj, kar pomeni, kadar je kaka dejavnost ali skupina hotela opravljati svoje družbeno poslanstvo čisto sama in zanikovati osvobodilno poslanstvo drugih družbenih sil.

Zavestno združevanje dela in vsega osvobodilnega (združeno delo)¹² je odprlo mnoga praktična pota za preseganje podedovanega in že tudi novega, kar pa ni niti malo preprosto in niti še ne docela domišljeno ali preizkušeno. Mnoge osvobodilne prvine v podedovanih kulturnih dosež-

¹² V bistvu gre za *zraščanje* različnih področij družbenega dela, zlasti za tim. gospodarske in negospodarske dejavnosti (te so sestavni del družbenega dela, ne samo »družbena poraba«). To pomeni, da morajo te dejavnosti stopiti v razmerje neposredne soodvisnosti in temu ustreznega dogovarjanja delavcev glede na potrebe in možnosti brez nekdanjega posredništva *države*

kih so bile in ostale še zmeraj aktualne — glede na sorazmerno (ne)razvitost dežele. Mnoge nove ves čas tipljejo za kakovostjo jutrišnjega. Če se je npr. naša umetnost teh trideset let mnogo ukvarjala z narodno-osvobodilnim bojem in revolucijo, se s tem ni ukvarjala samo z »zgodovino« — iskala je novo v starem, porajajoče se v odmirajočem. In če se je glede na novo, na življenje, kakršno je v povojnih letih nastajalo, vedla z opazno mero opreznosti, zlasti glede na novega človeka, se je gotovo zaradi tega, ker je morala razmišljati o človeški kakovosti dejanskega današnjega in jutrišnjega. Vprašanja *kakovosti* je morala zastavljati nenehoma — ne da bi zanemarila katero koli stvar, ki naj bi jo vrednotili tudi po tej plati, naj je šlo za delo, za človeške odnose, za okolje, za družbo, za socializem sam kot prehod iz starega v novo. Vprašanje kakovosti sta kultura in umetnost zastavljali zato, ker so bila ves čas na »dnevnem redu« v družbi, zlasti v množicah neposrednih proizvajalcev. Seveda sta jih zastavljali, kakor je nanese (glede na dejanska družbena razmerja): zdaj od *znotraj*, zdaj od *zgoraj* kot svojo intelektualno izkušnjo, zdaj spet s *strani*. Ob tem ne gre pozabiti, da so narodno-osvobodilni boj, revolucija in samoupravljanje kot nadaljevanje socialne revolucije ves čas odgovarjali na ta vprašanja teoretično in praktično — tako glede kakovosti *poti* kot glede kakovosti *smotra*. V tem pogledu ne bi mogli govoriti o prevladujočem pesimizmu v jugoslovanski umetnosti in znanosti — prej o ustvarjalni kritičnosti, ki ni mogla mimo dejanskega v življenju večine ljudi. Ravno tako ni mogoče, da bi v njej opazili kaj dosti lahkomišelnega optimizma — kakor da je vsak korak organizirane družbe tudi že resnično zagotovilo za dejanski splošni napredek jutri.

Samoupravljalске rešitve glede združevanja dela so potemtakem kakovosten napredek, ki pomeni osvobajanje kulture nekdanje vezanosti, novo kakovost v pojmovanju in uveljavljanju ustvarjalne svobode, veljavne za vso družbo in za vse delavce, po drugi plati pa družbe kot celote, saj se bo znebila nekdanjega »bremena« odtujene kulture in njene elitniške izvzetosti.

Praktične rešitve so, kot že rečeno, bolj razločne in preproste za vse tiste dejavnosti, ki so zajete v ustanovah ali organizacijah, dosti manj za vse ono, kar pomeni v njih, zlasti zunaj njih resnično ustvarjanje novih vrednosti, vrednot, dosežkov. Od teh rešitev je namreč odvisen družbeni položaj kulturnega delavca-ustvarjalca, cela vrsta praktičnih možnosti za njegov novi dejanski družbeni status kot *delavca*. Spreminjanje bistvenih družbeno-ekonomskih odnosov v gmotni proizvodnji (odločanje o »pogojih in plodovih dela«) je šele omogočila dejansko spreminjanje razmerij med družbo in kulturo, med »fizičnimi« delavci in »kulturnimi« delavci in narobe, kakor je kultura s svojimi osvobodilnimi prvini in svojim

---

(davkov in proračuna). Nova ustava imenuje to razmerje »svobodna menjava dela« in oblikuje tudi »samoupravne interesne skupnosti«, v katerih se delavci enega področja dela enakopravno z delavci drugih področij dogovarjajo glede gmotne in vsebinske politike.

nenehnim teženjem k novi *kakovosti* človeškega življenja prispevala svoj delež k osvobajanju dela in delavcev in s tem tudi sebe same.

Vračanje *kulture* v ožjem smislu besede v *kulturo* v širšem pomenu te besede, preseganje stanja »posebne družbene dejavnosti« (»odseka« v državi ali v družbi) je pravzaprav možnost, da se presegajo ali začnejo odpravljati *razredni* prilastki družbene delitve dela, kakršna je priznavala ali priznava ustvarjalnost samo dejavnostim, ki so si pridobile *družbeni položaj ustvarjalnosti*.

8. Sklep

Ne glede na to, da se ta trenutek ne moremo spuščati v to, kako vrednotiti kulturne dejavnosti in njihov delež v napredku, lahko rečemo vsaj to, da osvobodilno delovanje kulture obstoji tudi v *odtujeni* kulturi (v njeni sorazmerni družbeni osamosvojenosti, v univerzalnosti njenih dosežkov, v njenem vplivu na spreminjanje načina in značaja gmotne proizvodnje itd.), vendar v omejenem obsegu. Odtujena kultura je nekaj, kar obstaja zunaj večine ljudi, zlasti temeljnih delovnih množic, nekaj kar se lahko obrača k sebi sami, ne predvsem k njim, nekaj, kar je v sebi razdvojeno glede na človeka in na njegov smoter. Pot iz take odtujenosti ali sorazmerne samostojnosti ali zunanjega delovanja njenih visokih dosežkov pelje iz *kulture* (kulturnih dejavnosti) v *kulturo* kot široko reko osvobojanja, v kateri se stapljajo vse osvobodilne težnje in ki jo človek čuti kot svojo, kot del svojega lastnega hotenja in osvobojanja.

Zračanje vsega osvobodilnega ali vračanje kulture v *kulturo* tudi v začetkih socialistične družbe ne more potekati niti malo idealno, zakaj dokler je pereče zlasti osvobojanje iz temeljnih družbeno-ekonomskih in drugih spon, toliko časa obstajajo tudi podrejanje, utesnjevanje, prisiljevanje, pojavi novega in novega odtujevanja. Zato tudi *kultura* v tem najširšem osvobodilnem smislu besede ne more biti *stanje*, ampak samo *gibanje*, ne more biti samo naraven tok, ampak človekovo *zavestno* premikanje in pospeševanje. V tem gibanju lahko najdejo svoj ustvarjalni prostor vse družbene sile, ki so kot delavski razred pripravljene razmere spreminjati, ne samo opazovati. Zlasti če so si kot delavski razred zastavile pereče sodobno vprašanje ne samo *količinske*, ampak tudi *kakovostne* podobe jutrišnjega življenja.

In tu smo, naj to hočemo ali ne, pred resničnim vprašanjem napredka, na katerega bomo morali odgovoriti kot ljudje in kot družba. Odgovarjali bomo toliko laže, kolikor bo v osvobodilnem gibanju ves čas razločen *smoter* — ne kot ustanova, ne kot organizacija, ne kot država, ne kot utelešenje neke dogme ali utvare, ampak kot nova *kakovost* spremenjene in spreminjajoče se človekove družbe.

Opravičilo: Navedke iz knjig sem navajal v jeziku, v kakršnem so mi bile pri roki, med drugim tudi zato, da sem olajšal delo prevajalca v srbohrvaščino. Tudi si nisem upal prevajati jih iz prevodov (npr. Blocha) brez izvornikov.

Samostojno osebno delo v gospodarskih dejavnostih

Razvoj

Samostojno osebno delo v različnih obrtnih strokah, gostinstvu, nekaterih strokah prometa — predvsem v avtoprevozništvu — ter v zelo omejenem obsegu v trgovini na drobno spremlja pravzaprav ves povojni razvoj združenega dela.¹ Glede stopnje razvitosti samostojnega osebnega dela pri nas pa obstajajo v širši javnosti dokajšnje razlike v mnenjih oziroma celo kontradiktorne ocene. Precej je npr. razširjeno mnenje, da obrtniki sijajno zaslužijo v primerjavi z zaposlenimi v združenem delu, kar je gotovo ena pomembnih spodbud za razvoj dejavnosti. Po drugi strani trdijo, da obrtnišтво stagnira, dalje, da ne more dohajati potreb razvoja, oziroma dokazujejo, da so nekdanje cvetoče obrtne dejavnosti propadle. Ker je ponavadi tako, da se do »cele« resnice o nekem pojavu ni moč dokopati na podlagi prvih vtisov, najprej nekaj podatkov za Jugoslavijo in Slovenijo.

Podatki o številu obratovalnic samostojnih obrtnikov za Jugoslavijo kažejo, da je bilo njihovo število leta 1974 nekaj nižje kot dvajset let prej, tj. leta 1954. Vendar podatki za krajša razdobja opozarjajo, da je imelo število obratovalnic padajoči trend v prvih desetih letih, saj se je njihovo število znižalo od 155.000 leta 1954 na 115.500 leta 1959 ter na 103.000 leta 1964. Naslednjih pet let je to število hitro naraščalo ter doseglo najvišjo raven leta 1969, ko je bilo obratovalnic 145.500. Nato je v posameznih letih moč opaziti padec oziroma porast za nekaj tisoč, tako da je to število znašalo 1974. leta 143.000.² V Sloveniji je prišlo v istem razdobju do porasta števila obratovalnic, od 12.900 leta 1954 na 15.700 leta 1974. Če izzamemo to razliko, pa je trend v Sloveniji v bistvu enak, saj je za prvo desetletje značilen padec števila obratovalnic,

¹ V tem prispevku ne obravnavamo samostojnega osebnega dela v kmetijstvu, ki se po obsegu in v številnih drugih vidikih razlikuje od samostojnega osebnega dela v omenjenih dejavnostih.

² Kolikor ni drugače navedeno, je vir teh kakor tudi drugih navedenih podatkov »Popis dejavnosti, ki se opravljajo s samostojnim osebnim delom . . . 1974«, Zvezni zavod za statistiko.

nato pa najprej vzpon in nato manjša nihanja po letih. Poleg omenjene razlike glede na gibanja v Jugoslaviji je treba upoštevati, da so nihanja števila obratovalnic v Sloveniji relativno manjša oziroma manj izrazita.

Podatki o številu zaposlenih — nosilcih obrti, njihovih družinskih članih ter delavcih, ki pri njih opravljajo dopolnilno delo — kažejo nekoliko ugodnejši razvoj in trend. Gibanja po posameznih krajših razdobjih so podobna gibanju števila obratovalnic, vendar se števili zaposlenih v Jugoslaviji iz leta 1954 in 1974 ne razlikujeta toliko kot prej (204.500 proti 198.500 leta 1974). Podobno kot prej je tudi število zaposlenih v Sloveniji v tem obdobju naraslo, in sicer z 19.300 leta 1954 na 27.500 leta 1974.³

Najboljšo podobo o ekonomskem razvoju samostojnega osebnega dela v teh dejavnostih bi dali podatki o obsegu proizvodnje ter družbenem proizvodu. Vendar so ti podatki zaradi števila enot, naraščanja cen ter drugih metodoloških težav manj zanesljivi in ne omogočajo primerjave za celo obdobje. Podatki o nominalnem družbenem proizvodu v teh dejavnostih za Jugoslavijo v obdobju 1967—1974 kažejo, da je le-ta občutno narasel, in sicer za 2,6-krat in v SRS za 4,2-krat.⁴

Ne glede na nepopolnost podatkov je upravičeno sklepati, da v tem obdobju omenjene dejavnosti v Jugoslaviji *niso stagnirale oziroma nazadovale*. Proizvodnja leta 1974 je nedvomno večja kot leta 1954 — ne glede na možna nihanja navzdol v podobdobjih. Če upoštevamo navedene ter še nekatere druge razpoložljive podatke, lahko ugotovimo, da je proizvodnja narasla. Toda to povečanje je v teh dejavnostih kot celoti manjše kot v gospodarstvu nasploh. Gre potemtakem za povečanje, ki pomeni relativno zaostajanje glede na splošno stopnjo razvoja gospodarstva. Na tak sklep posredno kaže več dejstev ter ocen. Število zaposlenih v Jugoslaviji v teh dejavnostih je sicer leta 1974 za 3 % nižje kot leta 1954, vendar je hkrati realno predpostaviti, da se je v tem času povečala produktivnost dela. Zboljšala se je strokovna usposobljenost zaposlenih. V tem času je prišlo v večjem delu teh dejavnosti do velikega tehničnega napredka.

Na sklep, da je prišlo do ekonomskega razvoja v teh dejavnostih, opozarja tudi vrsta pojavov v življenju, ki včasih kažejo na nekatere razvojne posebnosti glede na združeno delo. Očitno je v tem času prišlo do pomembnih strukturnih premikov znotraj teh dejavnosti, in sicer v tiste, ki so zagotavljale boljši ekonomski položaj. Tako so posamezne stroke v tem času dejansko nazadovale ali stagnirale, medtem ko so druge napravile hitre razvojne korake naprej. Ni prišlo le do nazadovanja domače obrti. Tudi vrsta tradicionalnih obrti na vasi je nazadovala. Pogosto se je

³ Po podatkih socialnega zavarovanja znaša to število septembra 1976 30.600, kar kaže, da se trend porasta zaposlenih nadaljuje.

⁴ Družbeni proizvod teh dejavnosti je bil leta 1975 udeležen s 4,3 % v družbenem proizvodu Slovenije. Leta 1966 je ta delež znašal 3,9 %, kar je hkrati najmanj v obdobju 1966—1975. Najvišji pa je bil ta delež leta 1969, ko je znašal 5,0 %. Podatki za to obdobje potemtakem kažejo nihanja po posameznih letih, vendar iz njih ni viden kak izrazit trend zmanjševanja oziroma naraščanja tega deleža. (Vir: podatki Zavoda za statistiko SRS, ki vključujejo poleg obrti, gostinstva in avtoprevozništva tudi osebno delo pri stanovanjski gradnji.)

tudi zmanjšalo povpraševanje po njihovih izdelkih in storitvah, ko so na vasi začeli uporabljati druga orodja, stroje, drugačen način kritja in zidanja hiš idr. Vendar je njihovo nazadovanje pogosto hitrejše, kot se zmanjšujejo potrebe. Očitno je tudi, da razvoju storitvene obrti v tem času ni uspelo spremljati hitrega naraščanja potreb, ki so nastale z dvigom življenjskega standarda, številnimi novimi proizvodi, ki terjajo servisiranje, popravila.⁵ Pri tem tudi v prihodnje ne bi smeli pričakovati, da bodo vse storitve prevzele organizacije združenega dela in obrtniki. Z razvojem tehnične kulture in različnih pripomočkov narašča del osebnih storitev, ki jih ljudje opravijo sami, v svojih gospodinjstvih. Poleg tega zdaj tudi vrsto predmetov — ki bi jih nekdanj popravljali — zavržemo. Velikoserijska proizvodnja novih izdelkov je namreč zdaj v drugačnem razmerju s ceno popravila kot nekdanj, hkrati pa višji življenjski standard omogoča takšno ravnanje.

Tudi znotraj proizvodne obrti je prišlo do pomembnih strukturnih premikov. Očitno so nastale docela nove stroke — npr. plastičarji. Celi vrsti dejavnosti je življenjski prostor zasegla velikoserijska proizvodnja v organizacijah združenega dela. Na drugi strani pa so tisti, ki so na podlagi sodobnih tehničnih in tehnoloških rešitev ter pogosto lastne inventivnosti, izumiteljstva postali nepogrešljiv kooperant industriji. Tudi v gostinstvu je prišlo do pomembnih sprememb, verjetno še bolj v prometnih dejavnostih, kjer se je zlasti razvilo avtoprevoznništvo.

Skratka, splošni trend razvoja teh dejavnosti nam pogosto ne pove veliko. Znotraj potekajo zelo raznovrstni procesi. Ne gre samo za veliko raznovrstnost in pestrost po panogah in strokah, ampak tudi za teritorialne razlike. Določene obstajajo že med republikami in pokrajinama, zelo izrazito pa izstopijo, če primerjamo podatke po ožjih področjih. Konec leta 1976 je bila npr. v SRS občina z 20,6 obratovalnic samostojnih obrtnikov (obrniki, gostinci, avtoprevozniki) na 1000 občanov ter na drugi strani lestvice 15 občin z manj kot 7 obratovalnicami na 1000 občanov, pri čemer je imela zadnja občina na tej lestvici le 1,7 obratovalnice na 1000 občanov.

Z vsem tem so povezane tudi razlike v ekonomskem položaju nosilcev samostojnega osebnega dela, ki jih sicer različni družbeni ukrepi ublažujejo. Te razlike kažejo širok spekter različnih stanj. Od tistih nosilcev samostojnega osebnega dela, ki životarijo ter se komaj preživljajo, do t. i. »špic«, kjer ustvarjajo zadostna sredstva za širitev proizvodnje in hkrati za visok, nadpoprečen življenjski standard. V javnosti le-te pogosto posplošujejo kot nekaj, kar velja za vse samostojne obrtnike.

Da bi globlje spoznali zakonitosti ekonomskega razvoja samostojnega osebnega dela, bi bilo nujno opraviti nekatere sociološke analize, ki bi

⁵ Leta 1974 so bile v Jugoslaviji obratovalnice za osebne in druge storitve udeležene le z 10,5 % v celotnem številu obratovalnic samostojnih obrtnikov, v ožji Srbiji s 7,6 %, v Sloveniji z 11,4 %.

pojasnile, kakšni nagibi in vzroki vplivajo na ravnanje teh delovnih ljudi. Posamezni primeri navajajo na to, da se v splošnem samostojno osebno delo hitreje prilagaja spremembam v okolju, kot to nasploh velja v večjih gospodarskih organizacijah. Ta prilagodljivost se kaže v številnih oblikah, v bistvu pa je dvojne narave. Po eni strani se nosilci samostojnega osebnega dela prilagajajo spremembam s preusmeritvijo proizvodnje, iskanjem drugih poti za dobavo manjkajočih reprodukcijskih materialov, usmerjanjem v kvaliteto itd. Nosilci samostojnega osebnega dela, ki jim ne uspe prilagoditi se spremembam, se umikajo iz teh dejavnosti. Večja stopnja prilagajanja je tako po drugi strani rezultat izrazitejše selekcije, propada enih in nastanka novih obratovalnic. Ob tem se še zlasti v nekaterih dejavnostih kaže svojevrstna trdoživost samostojnega osebnega dela. Če v primeru slabih ekonomskih rezultatov ni možno opustiti dejavnost in preiti v združeno delo ali opravljati obrt kot postranski poklic ipd., potem se lahko leta in leta nadaljuje v danem obsegu ter na račun življenjskega standarda. Velik del odgovora na to vprašanje bi dala šele podrobnejša analiza vzrokov za odjavo obrti ter sploh fluktuacije v teh dejavnostih. Zanimivi bi bili podatki o tem, kolikšen je delež ročnega in strojnega dela, v povezavi s podatki o strokah, v katerih so obrtniki z najvišjim dohodkovnim razredom. Dalje, koliko časa so takšni obrtniki v stroki, ali delajo proizvode, ki so jih sami razvili, oziroma ali se njihova proizvodnja opira na lastne izume, ali delajo za končno potrošnjo ali polizdelke za industrijo itd. Pri tem bi bili indikativni tudi podatki o starosti nosilcev samostojnega osebnega dela v povezavi s številom učencev v posameznih strokah. Po podatkih za leto 1974 je bila v Jugoslaviji oziroma v Sloveniji blizu petina lastnikov obratovalnic starih nad 55 let (v Jugoslaviji 18,3 % vseh lastnikov ter v SRS 18,6 %). Hkrati se je v sedemdesetih letih število učencev v obrti občutno zmanjšalo tako v SFRJ kot v SRS. Distribucija teh podatkov po strokah bi omogočila napredovanje ekonomskega razvoja posameznih strok v bližnji prihodnosti.

Takšne tehnološke analize, v povezavi z materialnimi gibanji, bi razširile naša spoznanja o samostojnem osebnem delu v teh dejavnostih. Veliko boljše bi nas usposobile za družbeno usmerjanje materialnih gibanj in družbenih dogajanj sploh. Zanimivo je, da takšnih analiz skorajda ni, izjema so le analize o stanju osebnega dela na vasi, kjer so bili družbeni in ekonomski procesi pogosto predmet kompleksnejših analiz.

Poleg tega je za ekonomski razvoj samostojnega osebnega dela pomembno tudi seznanjanje s funkcijami, ki jih ima osebno delo v teh dejavnostih v procesu družbene reprodukcije, še posebej v naših razmerah razvoja samoupravnega socializma. To je eno temeljnih vprašanj in izhodišč za usmerjanje družbenega razvoja. Ugotoviti je treba, do kam v bistvu seže manevrski prostor zavestne družbene akcije in kje nastopajo objektivne družbene zakomitosti, katerih delovanja realno ni moč preusmeriti. V zgodovini družbenega razvoja so primeri, ki potrjujejo, da takrat družbena akcija odpove, sprevrže se v voluntarizem, nasilje nad druž-

benim razvojem, vodi v poskuse prikrivanja dejanskega stanja v skladu z zamišljenimi predstavami o njem, medtem ko družbene zakonitosti delujejo naprej, čeprav se navadno kažejo v izkrivljenih pojavnih oblikah.

Vloga samostojnega osebnega dela v procesu družbene reprodukcije

Vprašanje vloge samostojnega osebnega dela v družbeni reprodukciji je povezano z drugim, konkretnjšim vprašanjem vloge samostojnega osebnega dela v socializmu oziroma v samoupravnem socializmu. Individualno delo z lastnimi proizvodjalnimi sredstvi je zgodovinska družbena kategorija, ki se je v določenem času pojavila in nato razmahnila ter bila v določenih dejavnostih nosilec družbene reprodukcije ter bo — ne da bi se spuščali v podrobnejše napovedovanje — v prihodnosti odšla z zgodovinske pozornice. V vsem tem času so to delo ter odnosi, v katerih se reproducira, doživljali določene spremembe, vendar so se pri tem ohranile temeljne značilnosti teh produkcijskih oziroma lastninskih odnosov. To velja poudariti, ker sicer pogosto to delo enačijo s kapitalizmom oziroma menijo, da gre za kapitalističen način proizvodnje v majhnem, omejenem obsegu. Na to se potem opirajo zahteve po prepovedi takšnega dela v socializmu oziroma oblikuje mnenje, da je sicer to nekakšen ostanek kapitalizma v majhnem obsegu, s čimer pa se je treba v socializmu začasno sprijazniti, ker se tako pokrivajo določene nujne potrebe prebivalstva ter povečuje zaposlenost. Vendar takšno enačenje ne vzdrži kritike. Zgodovinsko gledano gre za dve kategoriji. Individualno delo z lastnimi proizvodjalnimi sredstvi se je pojavilo precej pred kapitalističnim načinom proizvodnje. Z razvojem individualnega dela je bila ustvarjena podlaga za sile, ki so razvile kapitalistični način proizvodnje.⁶ Kapitalistični način proizvodnje je na podlagi višje produktivnosti dela ter drugih prednosti zasegel življenjski prostor individualnega dela ter številne obrtnike spremenil v mezdne delavce. Čeprav je ta način proizvodnje izrinil individualno delo iz številnih dejavnosti, se je vendar ohranilo na obrobju kapitalistične proizvodnje. Kapitalistični način proizvodnje je delno prilagodil tudi odnose v tem sektorju svojim značilnostim, podobno kot si je to delo podredil v proizvodnem smislu. Ko ocenjujemo stanje individualnega dela z lastnimi sredstvi v razvitih kapitalističnih državah, je treba upoštevati tudi ukrepe za njegovo ohranjanje, kar je značilno zlasti za to delo v nekaterih dejavnostih.

---

⁶ V znanem citatu iz *Kapitala* pravi o tem Marx: »Kapitalistični način prilaščanja, ki izhaja iz kapitalističnega načina proizvodnje, potemtakem kapitalistična privatna lastnina je prva negacija individualne lastnine zasnovane na lastnem delu.« »Kapitalistična privatna lastnina, ki počiva na eksploataciji tujega, toda formalno svobodnega dela je izrinila privatno lastnino, pridobljeno z lastnim delom, ki takorekoč počiva na zračanju posameznega, neodvisnega delavca z njegovimi pogoji dela.«

Kapital, Kultura 1958. Beograd, str. 544. Vrsta pogledov Marxa o tem je tudi v delu, kjer obravnava manufakturo ter prvotno akumulacijo.

Toda ne gre le za drugačno zgodovinsko poreklo. Tudi produkcijski odnosi, ki so povezani z enim oziroma drugim načinom proizvodnje, so drugačni. Podlaga razvoja in propada kapitalističnega načina proizvodnje je mezdno delo ter s tem povezani odnosi, vključno z eksploatacijo tega dela. Za individualno delo je nasprotno značilno zagotavljanje eksistence na podlagi lastnega dela ter proizvodjalnih sredstev, pridobljenih z lastnim delom. Individualno delo potemtakem ne predpostavlja zaposlovanja drugih delavcev ter tako tudi ne takšnih ali drugačnih odnosov, ki ob zaposlovanju nastajajo. Ne glede na to, da Marx v svojih delih ne uporablja dosledno istih terminov za to lastnino, vendar povsod jasno ločuje obe vrsti lastnine ter govori o privatni lastnini ter o buržoazni lastnini oziroma o individualni privatni lastnini ter kapitalistični privatni lastnini. Glede na to, da je karakter lastnine produkcijskih sil podlaga produkcijskih odnosov, očitno izhaja iz tega tudi razlikovanje odnosov, ki so povezani s prvo oziroma drugo lastnino.

Gre razumljivo še za druge razlike v nastanku, propadu in odnosih med obema načinoma proizvodnje. Iz vsega tega izhaja, da individualnega dela v socializmu ni moč obravnavati kot nekakšen kapitalizem v malem, ampak se je treba te problematike že v samem izhodišču drugače lotiti. Preden spregovorimo o pristopu k razvoju odnosov na tem področju v socializmu, je potrebno obravnavati vprašanje potrebnosti takšnega dela v socializmu oziroma vprašanje njegove vloge v procesu reprodukcije.

Da je takšno delo potrebno tudi v socializmu, v sedanjih razmerah, priča že dejstvo, da obstaja v vrsti socialističnih držav.⁷ Ponekod se kaže tudi v prikritih, nelegalnih oblikah. Njegov obstoj pojasnjuje tudi dejstvo, da večina socialističnih dežel ob socialistični revoluciji, pa pravzaprav tudi pozneje, ni sodila v sam vrh, kar zadeva razvitost produkcijskih sil. Posebno v obdobjih, ko so si prizadevale (oziroma si prizadevajo) s pospešenim razvojem nadomestiti zamujeno v ekonomskem razvoju, so očitno potrebovale tudi takšno proizvodnjo izdelkov in storitev. Navedeno kaže na dejstva, ki so opazna takoj na površju družbenega dogajanja. Toda poiskati je treba globlje vzroke za obstoj teh pojavov v socializmu oziroma ugotoviti, kakšen je njihov pomen v procesu reprodukcije.

Samostojno osebno delo po svojih značilnostih sodi v t. i. malo gospodarstvo. Gre za del gospodarstva, ki danes gotovo nima več vloge »lokomotive« v napredku in širjenju produkcije in razvoja proizvodjalnih sil. Pri tem ne gre za to, da bi zanikali pomen izumiteljstva, različnih izboljšav standardnih izdelkov idr., kar nastaja v malem gospodarstvu in je pogosto podlaga za njegov uspešni razvoj ter se prenaša od tam tudi v ostalo gospodarstvo. Vendar je pomen tega omejen, ker so odločilni koraki tisti,

⁷ Glede obsega ter dejavnosti, v katerih se razvija individualno delo, obstajajo precejšnje razlike med socialističnimi državami tako v institucionalnih rešitvah kot tudi v konkretnih razmerah v življenju. Ustavno podlago je dobilo tudi v novi ustavi ZSSR. Ustava Severne Koreje pa npr. ne dopušča individualne lastnine produkcijskih sredstev, ampak poleg državne lastnine daje ustavno podlago še za združeno lastnino teh sredstev.

ki jih stori velikoserijska produkcija oziroma druga velika produkcija, ki zadovoljuje temeljne potrebe po izdelkih in storitvah v nacionalnem gospodarstvu. Ob teh pomembnih razvojnih korakih, ki jih dela »veliko« gospodarstvo, se po eni strani zmanjšuje prostor za razvoj malega gospodarstva, po drugi strani pa širi potreba po njegovem razvoju. Z novimi izdelki ter njihovo množično produkcijo nastajajo in se širijo potrebe po servisiranju teh izdelkov ter po dobavi različnih sestavnih delov, kar je v bistvu funkcija malega gospodarstva ter v tem okviru tudi v določeni meri samostojnega osebnega dela. Malo gospodarstvo ob naraščajočem življenjskem standardu bogati in pestri izbiro izdelkov in storitev, ko izdeluje ne-standardne izdelke oziroma nudi storitve drugačne kvalitete. Glede na to, da ga je možno praviloma mnogo gosteje razmestiti v prostoru, lahko omogoča tudi boljšo dostopnost uporabnikom storitev in izdelkov.⁸

Malo gospodarstvo in v tem okviru samostojno osebno delo v obrti, mali industriji, ustreznem delu gradbeništva, avtoprevozništvu, gostinstvu in manjših prenočitvenih objektih ter manjši trgovini se pojavlja v reprodukciji v dvojni funkciji. Po eni strani kot *spremljajoča dejavnost*, katere razvojni tempo diktira »veliko« gospodarstvo kot odjemalec različnih sestavnih delov, ter kot serviser izdelkov tega gospodarstva. Poleg te vloge se malo gospodarstvo pojavlja tudi v vlogi nudenja *dopolnilnega* programa v ponudbi posameznih izdelkov in storitev, katerih osnovne potrebe zadovoljuje ostalo gospodarstvo.

V okviru te na kratko orisane vloge malega gospodarstva ima svoje mesto v procesu reprodukcije tudi individualno delo. Iz tega očitno tudi izhaja, da samostojno osebno delo, kakor tudi malo gospodarstvo nasploh, ne more več prevzeti osnovnih funkcij v procesu reprodukcije. Takšna bojazen je zgodovinsko presežena. Po drugi strani pa praksa opozarja, da usmeritev le na razvoj velike industrije itd. oziroma zaostajanje v razvoju malega gospodarstva lahko ogrozi napredek celotnega gospodarstva ter lahko takšna ozka grla pomembno vplivajo na splošno zniževanje produktivnosti v celotnem gospodarstvu.

Razvoj družbenoekonomskih odnosov na področju samostojnega osebnega dela

Glede na to ni sporna vloga oziroma potrebnost takšnega dela tudi pri nas. Vprašanje je le, na podlagi kakšnih družbenih odnosov ga je moč organizirati. Institucionalni temelji za njegov materialni razvoj ter razvoj s

⁸ Za izraz malo gospodarstvo uporabljajo v anglosaksonskih deželah izraz *small business*. V ZSSR uporabljajo izraz *krajevna industrija* oziroma *mala industrija*. V članku »Krajevna industrija v sistemu narodnega gospodarstva«, *Voprosi ekonomiki* 5/1976, avtor G. Zosimov opisuje pomen te »industrije tisočih drobnarije, ki ga tem dejavnostim pripisujejo v zadnjih letih v ZSSR.

Omenjeni izrazi vsebinsko ne zajemajo docela istih dejavnosti kot pri nas izraz malo gospodarstvo, pri čemer tudi pri nas ni enotnega mnenja oziroma kriterijev, kaj vse sodi v malo gospodarstvo. Poleg tega gre tudi za razlike v družbeno-ekonomskih odnosih v teh dejavnostih.

tem povezanih odnosov so bili izoblikovani že kmalu po osvoboditvi. Takrat so bile tudi predpisane nekatere meje glede zemlje, dejavnosti, v katerih se lahko opravlja, poslovnih prostorov in možnosti dopolnilnega zaposlovanja. S tem se je želelo zagotoviti, da osebno delo ne bi preraslo okvirov, značilnih za ta način proizvodnje. Te omejitve so se v glavnem ohranile (ne obstaja več predpisana meja glede velikosti poslovnih prostorov), vendar so sčasoma ob drugih ukrepih dobile delno drugačno vlogo. Na teh temeljih se že vrsto let razvijajo in postopno spreminjajo določeni družbenoekonomski odnosi v tem segmentu družbene reprodukcije. Kaže, da se ti odnosi niso niti ekonomsko niti družbeno nasploh preživeli oziroma da jih v sedanjih razmerah ni moč kratko malo nadomestiti z drugimi. S tem ni v ničemer zanikana potreba po transformiranju, preobrazbi teh odnosov, niti ni vzeta potrebna akcijska pobuda za njihovo spreminjanje.

V sedanjih razmerah poteka ta preobrazba pri nas v več smereh. Najprej poteka s spreminjanjem v ravnanju številnih nosilcev samostojnega osebnega dela, na kar jih navajajo objektivne danosti v razvoju proizvajalnih sil. Te danosti se postopno spreminjajo. Tako se spreminja »produkcijsko okolje« in družba nasploh, kar se bolj ali manj odraža v zavesti nosilcev samostojnega osebnega dela in vpliva na njihovo ravnanje. Le-ti pri tem niso samo nekakšni pasivni prenašalci impulzov iz okolja, ki skladno s spremembami mehanično spreminjajo svoje ravnanje. Nekateri teh sprememb ne dojemajo ter se še bolj zavzeto oprijemljejo navad svojih prednikov. Te razvoj prej ali slej uniči oziroma odrine na rep družbenega dogajanja ter jim zmanjšuje ekonomsko moč. Drugi morda ne razumejo, za kakšne družbene zakonitosti gre ter jih zato v bistvu ne odobravajo, vendar jih logika ekonomskega računa prepričuje, da v svojem ravnanju upoštevajo spremenjene razmere. Iz množice vseh teh ravnanj pa se kljub razlikam oblikujejo osnovne tendence oziroma družbenoekonomske zakonitosti.

S temi spremembami v razvoju proizvajalnih sil se povezuje družbena politika in akcija na tem področju, izhajajoč iz splošnih ocen in ugotovitev o možnih smereh družbenega razvoja. Pri tem gre predvsem za nadaljevanje procesa delitve dela, ki samostojnemu osebnemu delu onemogoča, da bi se razvijalo izolirano, avtarkično kot nekdanj, ampak se mora medsebojno združevati v zadruga ipd. ter razviti oblike sodelovanja z združenim delom in ob določenih pogojih tudi preraščati v združeno delo.⁹ S tem se razvija nov splet družbenoekonomskih odnosov med nosilci samostojnega osebnega dela ter med njimi in združenim delom, ki očitno vpliva na preobrazbo položaja samostojnega osebnega dela. To smer razvoja samostojnega osebnega dela, ki jo narekuje delovanje ekonomskih

⁹ K. Max: »Ta način produkcije predpostavlja razdrobljenost zemlje in drugih proizvajalnih sredstev. Razen koncentracije teh sredstev, izključuje tudi kooperacijo, delitev dela v okviru istih procesov produkcije... Želja po ovekovečenju tega načina produkcije bi pomenila, kot upravičeno pravi Peker, predpisati splošno osrednost.« *Kapital*, I., str. 543.

zakonitosti, spodbuja tudi družbena akcija, s katero se žele pospešiti procesi povezovanja, in sicer na podlagi načel, ki veljajo za združeno delo. Odnosi, ki se vzpostavljajo npr. v obrtnih zadrugah med zadružniki ter med njimi in zaposlenimi delavci, izhajajo iz istih načel, kot to velja za samoupravne odnose v združenem delu. Zadružniki, oziroma bolje združeni obrtniki, so med seboj enakopravni, odločajo skladno z načeli delegatskega sistema itd. Njihov ekonomski položaj je odvisen od njihovega dela ter so pravice na podlagi lastnine sredstev omejene. Kljub nekaterim specifičnostim so v več vidikih odnosi, povezani s sredstvi, enaki oziroma podobni odnosom, ki veljajo za pravice in obveznosti delavcev v združenem delu glede minulega dela. Podobna načela, kot veljajo za združeno delo, so v novi zakonodaji postavljena tudi za trajno sodelovanje nosilcev samostojnega osebnega dela z združenim delom. To pomeni preseganje klasičnih kupoprodajnih tržnih odnosov. Končno gre tu še za novo obliko preraščanja samostojnega osebnega dela v združeno delo, za kar so izoblikovane pogodbene organizacije združenega dela.

Zakonitosti, ki delujejo, ter temeljna usmeritev družbene akcije v povezovanje samostojnega osebnega dela med seboj in z združenim delom na institucionalnih temeljih, ki niso značilne za kapitalistični način proizvodnje, ampak za odnose, ki se razvijajo v samoupravnem socializmu, vplivajo na preobrazbo samostojnega osebnega dela. To delo postaja pravzaprav specifičen del združenega dela. Kolikor bolj bo lastnina sredstev institucionalno in dejansko v življenju splošen pogoj za razvoj individualnega dela in ne vnaprej dana pravica, ki omogoča tudi prisvajanje tujega presežnega dela, in koliko bolj bo le-to vključeno v družbeno delitev dela, toliko bolj bo ta preobrazba napredovala. To je tudi hkrati smer za uresničitev ustavnega načela, da imajo delovni ljudje, ki opravljajo samostojno osebno delo s sredstvi, ki so lastnina občanov, *na podlagi svojega dela v načelu enak* družbenoekonomski položaj v bistvu enake pravice in obveznosti kot delavci v organizacijah združenega dela. S tem se tudi dejansko zmanjšuje upravičenost delitve gospodarstva na družbeni in zasebni sektor. Ta terminologija izraža po eni strani, da gre za dva dela, v katerih se razvijajo različni družbeni odnosi, po drugi strani pa poudarja ločenost gospodarstva na dva sektorja. Očitno so se medtem razvile gospodarske vezi med temi deli gospodarstva, hkrati pa preobrazba odnosov v nekaterih vidikih podira meje med njima. S tem pa vendar ne zanikujemo, da obstoje v sedanjih razmerah razlike v razvitosti posameznih odnosov ter v njihovih značilnostih, v enem oziroma drugem segmentu reprodukcije. Očitna je npr. že razlika v kvaliteti socialne in ekonomske vzajemnosti in solidarnosti v prvem oziroma drugem področju. Zlasti v zadnjem obdobju se daje še poseben poudarek ekonomski vzajemnosti dohodkovno soodvisnih organizacij združenega dela, medtem ko so oblike medsebojne socialne pomoči že dolgo razvite. Te vezi so v samostojnem osebnem delu veliko manj razvite in o nekakšnih pravilih medsebojne ekonomske pomoči ne moremo govoriti. Toda pro-

cesi, ki so se začeli, opravičujejo, da opustimo nekdanjo delitev na sektorje in pa novo poimenovanje, ki razlikuje združeno delo in samostojno osebno delo. Prvo je že v osnovi, s trenutkom, ko se začenja razvijati, bolj ali manj združeno, drugo pa je v osnovi osebno ter se na tej podlagi povezuje.

Drug vidik preobrazbe odnosov na tem področju je povezan z dopolnilnim delom drugih delavcev, ki so pri njih zaposleni. Dopolnilno delo je v našem sistemu postavljeno kot izjema ter se lahko uporablja v skladu z naravo dejavnosti in družbenimi potrebami v obsegu, določenem z zakonom. Pri tem gre — kot že sam izraz pove — za delo, ki dopolnjuje delo, ki ga mora nosilec samostojnega osebnega dela sam opravljati.¹⁰ Podatki iz popisa leta 1974 kažejo, da je bilo v Jugoslaviji 81 % obratovalnic brez vsakršnega dopolnilnega dela, v Sloveniji pa 64 % takšnih obratovalnic. Ti odstotki dokazujejo, da se samostojno osebno delo pretežno resnično razvija kot osebno delo posameznika, ki pri tem uporablja produkcijska sredstva v svoji lasti. Ob tem je treba upoštevati, da so v SRS redki primeri neprijavljanja tistih dopolnilno zaposlenih delavcev, ki dejansko stalno in polni čas delajo pri obrtnikih. Večkrat pa prihaja do kršenja cenzusa dopolnilno zaposlenih tako, da je kot nosilec obrti fiktivno prijavljen poleg dejanskega nosilca še kateri njegovih družinskih članov. To potem omogoča višje število dopolnilno zaposlenih (namesto treh šest, oziroma namesto petih deset delavcev), čeprav dejansko dela in vodi poslovanje obeh obratovalnic samo eden od prijavljenih družinskih članov.

Dejanske razmere v življenju potrujejo oceno, da dopolnilno zaposleni delavci niso v nekakšnem klasičnem mezdnem odnosu do nosilcev samostojnega osebnega dela. Seveda gre pri tem za oceno, ki pomeni posplošitev na podlagi množice konkretnih primerov. V življenju obstajajo primeri, ko se nosilci samostojnega osebnega dela o vseh pomembnejših odločitvah posvetujejo z dopolnilno zaposlenimi, ter opirajo na njihovo mnenje. Pri selitvi v nove prostore, odločanju o prehodu v pogodbeno organizacijo združenega dela, prevzemu velikih naročil, ki terjajo nadurno delo itd. Če realno ocenjujemo doseženo stopnjo samoupravljanja v združenem delu, potem je položaj teh delavcev glede tega v številnih vidikih v življenju podoben. Nosilci samostojnega osebnega dela ugotavljajo, da brez takšnega vključevanja delavcev v odločanje ni možno poslovati uspešno, ker bi jim sicer strokovni kadri odšli idr. Sami se zavzemajo za uresničevanje norm iz kolektivne pogodbe, po kateri delavcem pripadajo ne le osebni dohodki, ampak lahko dobe tudi delež v »dobičku« obratovalnice v odvisnosti od poslovnih rezultatov. Na drugi strani so primeri, ko se delavci pritožujejo, da njihova beseda ter upravičena opozorila nič ne zaležejo oziroma nimajo nikakršne veljave. Ugotavljajo, da niso obve-

¹⁰ V 15. členu obrtnega zakona SRS je določba: »Obratovalnico mora voditi in v njej osebno delati tisti, ki mu je bilo izdano obrtno dovoljenje.« Uradni list SRS, št. 26/1973.

ščeni o stvareh, ki so povezane z delovanjem obratovalnice, da se jim poskušajo odtegniti prejemki, ki jim po kolektivni pogodbi pripadajo za nadurno delo, ter regres za letni dopust. Iz tega potem izvirajo tudi bolj ali manj odkriti konflikti med delavci in nosilcem samostojnega osebnega dela, ko si le-ti skušajo priboriti podobne pravice, kot jih imajo delavci drugod, ali pa odidejo iz obratovalnice. Ob tem pa je njihov položaj že v splošnem drugačen kot prej. Normalno je, da pri nas že državni organi ščitijo njihove pravice. Tudi v primeru, da dopolnilno zaposleni delavec ne ve za to ali drugo svojo pravico, opozarjajo obrtnike na izpolnjevanje teh pravic inšpekcijski in drugi upravni organi. Poleg tega so pri tem aktivni sindikati kot eden od podpisnikov kolektivne pogodbe. To aktivnost olajšuje dejstvo, da je že v veliki meri uspela akcija za sindikalno organiziranje dopolnilno zaposlenih delavcev. Očitno je tudi, da dejanski družbenoekonomski položaj delavcev v združenem delu vpliva na položaj dopolnilno zaposlenih v samostojnem osebnem delu. Delavci primerjajo svoje osebne dohodke, pogoje dela, reševanje stanovanjskih problemov ipd. ter na razlike opozarjajo oziroma si v končni konsekvenci skušajo poiskati delo v združenem delu.

Ob vseh teh elementih družbenoekonomskih odnosov ter položaja dopolnilno zaposlenih delavcev, kjer je primerjava z združenim delom upravičena, pa je treba upoštevati tudi razlike v tem položaju. V načelu za dopolnilno zaposlene delavce ni predvideno samoupravljanje in odločanje o njihovem presežnem delu. V razmerju do nosilcev obrti je njihov položaj sicer spremenjen glede na klasične mezdne delavce, ker je z davčnim sistemom v osnovi zagotovljeno, da se presežno delo dopolnilno zaposlenih ne preliva v zasebno last nosilcev samostojnega osebnega dela. Tako v bistvu ne moremo govoriti o odnosih eksploatacije dopolnilno zaposlenih s strani nosilcev samostojnega osebnega dela. Vendar glede tega obstaja načelna razlika glede na delavce v združenem delu. To posredno samo potrjuje, da družbeni razvoj ne poteka v nekakšnih čistih oblikah in zvrsteh oziroma ne prehaja iz ene v drugo kvaliteto, ne da bi bili v starem elementu novega ter v novem elementu starega.

Vendar pri nas pogosto opozarjajo na t. i. bogatenje obrtnikov; pri tem sklepajo, da prihaja do tega z eksploatacijo dopolnilo zaposlenih delavcev. Takšno sklepanje v bistvu ni upravičeno. Res pa je, da obstajajo primeri, ko vrednost produkcijskih sredstev obrtnikov znaša toliko, da je to v nasprotju z vsemi ocenami o tem, kaj je na podlagi dela pri nas moč zaslužiti. S tem pogosto povezujejo še visok življenjski standard, ki v javnosti navadno bolj bode v oči, ne glede na to, da bi pravzaprav takšno pozornost morala pritegniti vrednost produkcijskih sredstev. Pri tem je seveda treba upoštevati, da je delovni dan teh ljudi pogosto precej daljši, kot to velja v poprečju pri nas. S tem se povezuje tudi večja intenzivnost dela. Pri sedanjem stanju inšpekcijskih služb se tudi dogaja, da se posebno v nekaterih dejavnostih ne izkazuje ves doseženi dohodek ter davčna osnova tako ni realno izkazana. Vendar ne s prvim niti dru-

gim ni moč pojasniti, od kod takšna vrednost sredstev pri delu teh primerov, posebno ko gre za mlajše obrtnike z manj kot desetletnim delovnim stažem. Vzrok je drugje. Tu prihaja do prelivanja preseženega dela drugih v roke posameznikov, vendar ne iz dopolnilnega dela, ampak prek delovanja tržnih zakonitosti. Posamezni izdelki in storitve tako prinašajo večji ali manjši del ekstra dohodka takšnim obrtnikom. To je lahko po eni strani posledica novih tehničnih in tehnoloških sredstev, lastnih izboljšav v tehnološkem procesu, organizaciji dela ipd., kar povzroča nižje produkcijske stroške kot pa v združenem delu ter pri drugih obrtnikih. Po drugi strani gre lahko za nove izdelke oziroma storitve s posebnimi funkcijami in značilnostmi. Končno gre še za izdelke oziroma storitve, ki so standardni, vendar imajo v javnosti poseben sloves zaradi kvalitetne izdelave, včasih pa tudi razširjenega prepričanja, da je tako. Skratka, gre za izdelke z znamko, ki je cenjena. Vse to omogoča prodajo po relativno višjih cenah ter večji obseg poslovanja. Praksa kaže, da je težko izoblikovati instrumentarij, ki bi bil spodbuden za takšno inventivnost ter doseganje kvalitete, hkrati pa bi preprečeval, da se doseže tolikšen ekstra dohodek.

Preobrazba ljubljanskega visokega šolstva

Preobrazba visokega šolstva, ki ji ustava ter stališča in smernice zadnjih kongresov ZK dajejo jasno in celostno podlago in dolgoročnejšo usmeritev, je daljši revolucionarni družbeni proces. To ni le manjša notranja reorganizacija visokega šolstva, ne izčrpuje se v prizadevanjih za spreminjanje le posameznih za razvoj visokošolske dejavnosti pomembnih zadev. Po svojih razsežnostih, širini in ciljnih presega vse dosedanje tako imenovane »reforme visokega šolstva«. Njen bistveni smoter je sprememba družbenega položaja visokega šolstva ter uveljavljanje visokega šolstva kot aktivnega, ustvarjalnega in enakopravnega sestavnega dela samoupravnega združenega dela.

Preobrazba visokega šolstva je neločljiva sestavina bitke za uresničevanje z ustavo, zakonom o združenem delu, kongresnimi in drugimi družbenimi dokumenti zasnovanih samoupravnih družbenoekonomskih in družbenopolitičnih odnosov v družbi.

Prizadevanje ZK in drugih družbenopolitičnih in samoupravno organiziranih dejavnikov ter doseženi rezultati v razvoju ustavno zasnovanega družbenoekonomskega in družbenopolitičnega sistema v pokongresnem obdobju so nedvomno izdatno omogočali, pospeševali in zahtevali hkratno uresničevanje družbenih smotrov preobrazbe visokega šolstva. Na uresničevanje družbenih smotrov preobrazbe visokega šolstva v pokongresnem obdobju so prav tako pomembno vplivale zaostrene ekonomske razmere v družbi ter to, da se preobrazba ujema z najširšimi družbenimi stabilizacijskimi prizadevanji. Te okoliščine so vplivale, da smo posamezne, predvsem materialne probleme razvoja in delovanja visokega šolstva počasneje razreševali.

Hkrati pa so te okoliščine bile v bistvu tudi pomembna pozitivna spodbuda za učinkovitejšo uresničevanje družbenih smotrov preobrazbe: zaostrole so potrebo po racionalnejšem izkoriščanju materialne in kadrovske osnove v samem visokem šolstvu. Aktualizirale so družbenoekonomsko bistvo preobrazbe in nujnost ustreznih sprememb. Njihov idejnopolični pomen se je izražal tudi v zaostrenih idejnopoličnih konfron-

tacijah z različnimi težnjami in pojavi, ki so bili v bistvu naravnani proti radikalnejšim spremembam v visokem šolstvu.

Poleg širših družbenoekonomskih in družbenopolitičnih okoliščin, ki so pomembne za dosedanji potek preobrazbe visokega šolstva, je treba še posebej poudariti vlogo in pomen novega zakona visokem šolstvu, ki je bil sprejet v aprilu 1975. leta.

Ugodno ozračje v družbi in v visokem šolstvu pospešuje prizadevanja za preobrazbo

Ugodne družbenopolitične razmere v zadnjih letih so nedvomno ugodno vplivale tudi na pospeševanje procesa preobrazbe visokega šolstva, saj učinkovita preobrazba visokega šolstva tudi ne more biti izoliran proces, ampak mora potekati v odvisnosti in povezavi s številnimi širšimi družbenimi okoliščinami. Uspešna bo le, če bodo visokošolski delavci in študentje najodgovornejši nosilci preobrazbe, dejavni tvorci pobud ter najodgovornejši uresničevalci posameznih rešitev. Pomembna je zato ugotovitev, da so se v prizadevanja za preobrazbo vključili novi visokošolski delavci in študentje in da ti vse bolj jasno spoznavajo in razumejo, kaj se spreminja, zakaj, kam te spremembe vodijo in kakšne perspektive jim to odpira.

Od takega razumevanja in pripravljenosti bo v veliki meri odvisna tudi uspešnost nadaljnjih prizadevanj.¹

Danes je krog aktivno angažiranih pedagoških delavcev in študentov vendarle še premajhen, da bi lahko rekli, da je prizadevanje za preobrazbo že prevladujoč odnos in da bi imeli dovolj široko podlago za hitrejše spremembe. Na to nas opozarjajo tudi spoznanja, da kljub zelo intenzivni politični akciji še niso do vseh delavcev in študentov prodrla celo nekatera temeljna izhodišča preobrazbe visokega šolstva in da se v konkretnih akcijah pogosto vedno znova vračamo k pojasnjevanju teh izhodišč, ki so zapisana v ustavi, zakonu o združenem delu, zakonu o visokem šolstvu in v kongresnih dokumentih. Tako imamo še vedno znaten del študentov in delavcev, ki se formalno izrekajo za reformo, pri praktični realizaciji posameznih akcij pa se pokaže, da se pogosto niso pripravljene bolj aktivno angažirati, ali pa pri delu odpovedo, ker jim niso dovolj jasna temeljna izhodišča. Kadrovske osvežitve na nekaterih visokih šolah v zadnjih letih so jasno pokazale, da bomo lahko bistveno spremenili razmere v visokem šolstvu in tako povečali njegovo

¹ Povečano družbeno in samoupravno angažiranost delavcev in študentov kažejo tudi tile podatki:

V svetih visokošolskih temeljnih in delovnih organizacij deluje skupno 677 delegatov delavcev in študentov, v delu univerzitetnega sveta, raznih delovnih teles in komisij na ravni univerze pa 350 delavcev in študentov.

Ne nazadnje se povečana družbena in samoupravna aktivnost kaže tudi v povečanju števila članov ZK: 1974 — 2144, 1975 — 2272, 1976 — 2679, 1977 — 2991.

učinkovitost ter njegovo družbeno, strokovno in znanstveno angažiranost, če nam bo uspelo ustvariti v družbi in na visokih šolah take razmere, da bomo dobivali na visoke šole najkvalitetnejše kadre in da bomo hkrati bistveno razširili kadrovsko bazo raziskovalnih in pedagoških delavcev.

V visokem šolstvu se še soočamo s pasivnostjo, oportunistom, pa tudi otopelostjo in s posamezniki ali skupinami, ki skušajo predvsem ohraniti svoje dosežene položaje in privilegije in ne dopuščajo, da bi se stanje hitreje spreminjalo. Še so pojavi zaslužkarstva, oblastniškega obnašanja nekaterih visokošolskih delavcev do mlajših in študentov in s tem povezano zaviranje ali celo onemogočanje razvoja bolj sposobnih.

Premajhna ustvarjalnost in akademska vzvišenost pa sta včasih tudi vzrok, da se posamezne visokošolske organizacije še preveč zapirajo vase, se ukvarjajo z neživljenjskimi problemi in niso sposobne ustvariti stika s prakso. oz. niso sposobne razvijati kritičnega mišljenja in kritične teorije. Z oportunistom se včasih srečujemo tudi pri delu članov ZK, ki niso pripravljeni iti v poglobljeno in argumentirano marksistično kritiko nesprejemljivih teorij, političnih pogledov in dejanj.

V obdobju uresničevanja zakona o visokem šolstvu še vedno poslušamo razprave z etatiističnih in proračunskih pozicij, zlasti kadar gre za spreminjanje družbenoekonomskih odnosov. Nosilci takih razprav so v bistvu nosilci odpora reformi visokega šolstva, ki pa za svoje nedelo in neuresničevanje reforme iščejo odgovornost predvsem pri drugih. V bistvu pa si prav ti spretno in zakrito prizadevajo, da bi obdržali *status quo*, da bi v visokem šolstvu čim manj vsebinsko spremenili. Še so prisotne tudi teze o nemožnosti preobrazbe zaradi neurejenih in neustreznih materialnih razmer, kar pa ni nič drugega kot le ena izmed pojavnih oblik oportunističnega in včasih tudi zavestnega nasprotovanja globljim spremembam položaja visokega šolstva. Takšna in podobna protireformska prizadevanja in ravnanja posameznikov so tudi posledica zaostanka v razvoju samoupravljanja na posameznih visokošolskih organizacijah združenega dela, privilegirane in monopolnega položaja skupin in posameznikov ter birokratskih in hierarhičnih odnosov na nekaterih visokošolskih organizacijah.

Taki pojavi ne naletijo vedno na obsodbo organizacij ZK, med katerimi so nekatere le formalno in občasno dejavne pri razreševanju bistvenih idejnopolitičnih vprašanj reforme ali pa gredo v take akcije šele na odločnejšo spodbudo, ki pride od zunaj, včasih celo šele na pobude zunaj univerze. Hkrati pa lahko vendarle ugotovimo, da je idejnopolitična aktivnost OOKZ v celoti bistveno večja. V osnovnih organizacijah ZK so tekle v preteklem letu številne idejnopolitične razprave, ki so pomembno prispevale k idejnopolitičnemu razčiščenju pa tudi k diferenciaciji. Te razprave so se zlasti intenzivirale ob pripravah novih študijskih in raziskovalnih programov.

Razvoj samoupravnih odnosov v visokošolskih organizacijah in uveljavljanje ustreznih oblik samoupravne organiziranosti sta neločljivo povezana z uresničevanjem vseh ostalih smotrov preobrade, kajti razvito samoupravljanje je edino družbeno in politično možno ter edini sprejemljivi način ter oblika bitke za uresničevanje družbenih smotrov preobrazbe in krepitve vzajemnega aktivnega in ustvarjalnega vplivanja in povezovanja med visokim šolstvom ter drugimi deli združenega dela. Proces uveljavljanja nove vsebine samoupravnih odnosov in ustreznih oblik samoupravne organiziranosti se je na visokošolskih organizacijah začel sicer že po sprejetju ustavnih dopolnil leta 1971, vendar je do sprejetja ustav in predvsem do sprejetja zakona o visokem šolstvu potekal mnogo prepočasi, doseženi so bili le skromni rezultati. Kvalitativno nove osnove, ki jih je glede samoupravljanja v visokem šolstvu prinesel novi zakon o visokem šolstvu pa so ta proces bistveno pospešile.

Po sprejetju zakona o visokem šolstvu se je pravnoformalno končal že v letu 1974 začetni proces ustanavljanja visokošolskih TOZD. Ustanovljenih je bilo 15 visokošolskih TOZD na treh fakultetah, 17 visokošolskih organizacij pa je zaenkrat ostalo enotnih.

Čeprav je od formalnega konstituiranja minil šele kratek čas, lahko trdimo, da je že dosežen pomemben napredek pri uveljavljanju temeljnih organizacij kot osnovnih oblik dela in upravljanja v visokem šolstvu (neposrednejše in bolj aktivno samoupravno, delovno povezovanje z uporabniki in ustreznimi posebnimi izobraževalnimi skupnostmi, krepitev samoupravnih odnosov v samih temeljnih organizacijah, izčiščevanje odnosov pri ustvarjanju in delitvi dohodka v temeljnih organizacijah in v medsebojnih odnosih med njimi). V bistvu pa smo šele v začetni fazi vsebinskega in tudi organizacijskega izgrajevanja odnosov med temeljnimi organizacijami: prisotne so težnje po popolni avtonomnosti, po zapiranju temeljnih organizacij, kar se kaže med drugim v primerih nepripravljenosti, da bi usklajevali stališča ene TOZD s stališči drugih v zadevah skupnega pomena, v premajhni povezanosti dela in programov med sorodnimi temeljnimi organizacijami, v razvojnih težnjah, ki ne upoštevajo razvoja sorodnih TOZD in podobno. Med temeljnimi organizacijami tudi še niso zaživeli medsebojni samoupravni dohodkovni odnosi, kar pa je v veliki meri tudi posledica tega, da se še ni uveljavilo načelo o celotnosti dohodka temeljnih organizacij.

Proces organiziranja temeljnih organizacij v okviru ljubljanske univerze še ni konec. Začetni proces uveljavljanja dohodkovnih odnosov v visokem šolstvu in družbenoekonomskih sestavin svobodne menjave dela bo nedvomno aktualiziral tudi vprašanje organiziranja novih temeljnih organizacij. Hkrati pa bo tudi začetni proces vertikalnega in horizontalnega

povezovanja na področju celotnega usmerjenega izobraževanja pomembna dodatna razsežnost razprav o organiziranju temeljnih organizacij v visokem šolstvu.

Z aktivnostjo pri ustanavljanju temeljnih organizacij je tesno povezana aktivnost pri oblikovanju celotne notranje organiziranosti v skoraj vseh visokošolskih organizacijah.

Notranja organiziranost mora spremljati in odsevati prizadevanja za učinkovito, racionalno in kvalitetno delo, za poglobljanje celotnosti in zaokroženosti in povezanosti izobraževalnega in raziskovalnega procesa, prizadevanja za interdisciplinarnost študija, spremljati in odsevati mora prizadevanja za uveljavljanje in krepitev ustavno zasnovanih samoupravnih družbenoekonomskih odnosov. Vendar je spoznanje o potrebi kritičnega preverjanja in ustreznega spreminjanja notranje organiziranosti in notranjih odnosov še premalo prisotno pri snovanju aktivnosti in v sami aktivnosti samoupravnih in tudi družbenopolitičnih dejavnikov na visokošolskih organizacijah. V nadaljnjih procesih uresničenja družbenih smotrov preobrazbe, še posebej samoupravnih družbenoekonomskih odnosov, bo zato treba problematiki notranje organiziranosti nameniti več pozornosti. Bolj celostno in kritično bo treba obravnavati ter zasnovati radikalnejše rešitve glede številnih notranjih organizacijskih enot, ki so pogosto bolj izraz tradicije kot dejanskih potreb (npr. katedre z enim delavcem), podvajanja notranjih organizacijskih enot, opredelitve delovnih področij in medsebojnih razmerij med organizacijskimi enotami, družbenoekonomskega položaja teh enot in drugega.

Na podlagi zakona o visokem šolstvu so se vse visokošolske temeljne in delovne organizacije in univerza kot skupnost visokošolskih delovnih organizacij samoupravno konstituirale. V zakonsko predvidenem roku so bili sprejeti potrebni samoupravni splošni akti ter izvoljeni delegati študentov in delavcev za svete visokošolskih organizacij, nekoliko kasneje pa so se sveti in drugi samoupravni organi tudi konstituirali, sveti visokošolskih organizacij pa so na podlagi opravljenega kandidacijskega postopka imenovali poslovodne organe.

Sprejem statotov in potrebnih samoupravnih sporazumov o združevanju ter konstituiranju novih samoupravnih organov na podlagi zakona o visokem šolstvu sta bila pomembna in zahtevna naloga. To je bila prva faza uresničevanja zakona. S konstituiranjem svetov je bil sklenjen proces oblikovanja novih organizacijskih in pravnih mehanizmov in osnov za hitrejšo, po idejnopolitičnih razsežnostih korenitejšo in učinkovitejšo uresničevanje drugih, vsebinskih prvin reforme visokega šolstva.

Ta naloga je bila, predvsem organizacijsko in formalno, uspešno in relativno hitro opravljena. Akcija za pripravo in sprejem statotov ter konstituiranje novih samoupravnih organov je bila široka, vanjo je bila vključena večina pedagoških delavcev in študentov ter mnogi družbeni dejavniki (SZDL, republiški komite za vzgojo in izobraževanje itn.). Vse-

stransko aktivne in dejavne so bile v njej družbenopolitične organizacije na visokošolskih organizacijah. Idejnopolitično je ta akcija okrepila zavestne socialistične sile v visokem šolstvu, bila pa je tudi proces idejnopolitične diferenciacije in konfrontacije pri uresničevanju kvalitativno novih prvin samoupravljanja v visokem šolstvu.

Aktivnost v tej prvi fazi uresničevanja zakona o visokem šolstvu pa kljub svojemu pomenu in doseženim rezultatom ni imela dovolj širokih vsebinskih razsežnosti, niso bila v zadostni meri prisotna tudi prizadevanja za reševanje vsebinskih vprašanj, za uresničevanje drugih, vsebinskih smotrov in nalog iz zakona. To se je izrazilo v precejšnji meri tudi v vsebini novih samoupravnih splošnih aktov: številne rešitve so presplošne in nedorečene, mehanično se povzemajo rešitve iz drugih aktov in podobno. Na podlagi stališč in pripomb skupščinske komisije so v vseh visokošolskih organizacijah začeli pripravljati spremembe in dopolnitve svojih aktov. Pomembna oblika preverjanja in močna vzpodbuda za pripravo potrebnih sprememb in dopolnitev statutov je bila tudi javna razprava o osnutku zakona o združenem delu. Vendar postopek usklajevanja statutov s pripombami skupščinske komisije in z zakonom o združenem delu poteka mnogo prepočasi. Vzroki za to so predvsem subjektivni. Tudi družbenopolitične organizacije se doslej niso dovolj angažirale, da bi bile spremembe in dopolnitve statutov čimprej sprejete in s tem tudi, da bi bil čimprej, po daljšem obdobju prvič, dokončno sklenjen postopek dajanja soglasja v skupščini SR Slovenije.

To, da aktivnost pri uresničevanju zakona v prvem obdobju ni imela dovolj širokih vsebinskih razsežnosti, je imelo posledico, da se je nova samoupravna struktura začela relativno pozno uveljavljati kot eden izmed najpomembnejših nosilcev uresničevanja vsebinskih premikov v visokem šolstvu, zato so zlasti sveti visokošolskih organizacij šele v zadnjem letu začeli z reševanjem ključnih vsebinskih vprašanj.

V celoti je dosedanje delo novih samoupravnih organov nedvomno zadovoljivo, še posebej je spodbudno delovanje svetov visokošolskih organizacij, ki niso samo oblika uresničevanja samoupravljanja delavcev in študentov, temveč hkrati tudi pomembna oblika neposrednega uveljavljanja posebnega družbenega interesa na področju visokega šolstva in tudi prvi člen svobodne menjave dela. V svetih visokošolskih organizacij sta začela tvorno delovno in enakopravno sodelovanje ter skupna odgovornost vseh treh skupin delegatov. Zlasti delegati uporabnikov so marsikje vnesli novo svežino in kvaliteto v delo.

Še vedno pa šepajo delegatska razmerja, saj so ta zaživelja v večji ali manjši meri le med visokošolskimi delavci in njihovimi delegati, medtem ko delegati študentov in uporabnikov delujejo v svetih pogosto po starem, kot bolj ali manj zavzeti posamezniki. V okviru priprav na volitve novih delegatov v svete bo treba zato temeljito proučiti ustreznost

sedanjega sistema delegiranja delegatov uporabnikov, pri čemer bo treba upoštevati tudi nekatere pozitivne izkušnje, zlasti izkušnje dela zbora uporabnikov na FSPN. Na visokošolskih organizacijah pa bo treba tudi širše uveljavljati druge oblike dela, ki zagotavljajo večji vpliv uporabnikov na delo visokošolskih organizacij, zlasti npr. posvete o programih raziskovalnega dela, o študijskih programih itn. Prav tako bo treba hitreje reševati tudi druge slabosti, ki spremljajo delo sedanjih svetov, kot so: premalo učinkovito informiranje delegatov, včasih premajhna odgovornost delegatov za opravljanje nalog, nesklepčnost nekaterih sej, slabo pripravljeno gradivo za seje itn.

V enaki meri kot za svete visokošolskih organizacij veljajo navedene ugotovitve tudi za univerzitetni svet, še posebej glede delgatskih razmerij.

Na vseh visokošolskih organizacijah so oblikovali tudi delegacije za skupščine družbenopolitičnih in samoupravnih interesnih skupnosti. Za dosedanjo aktivnost delegacij so značilne pomanjkljivosti in slabosti, ki so se pojavile pri delu delegacij in uveljavljanju delgatskih razmerij v celotnem združenem delu. Še posebno je pogosto premalo zadovoljiva aktivnost delegatov — študentov.

Sveti letnikov so pomembna oblika skupnega delovanja pedagoških delavcev in študentov in mesto za razreševanje številnih vprašanj, ki neposredno zadevajo študente in uresničevanje vzgojno-izobraževalnih programov. V taki funkciji pa se sveti letnikov žal premalo uveljavljajo in so pogosto le formalno konstituirani ali pa so le občasna oblika dela.

Z zakonom o visokem šolstvu sta se spremenila tudi vloga in položaj pedagoško-znanstvenih svetov. V svoji novi vlogi se ti sveti še niso dovolj uveljavili, saj so še prisotne težnje, da bi ohranili upravljske pristojnosti tega organa, namesto da bi bilo to resnično strokovno posvetovalno telo in mesto za dogovor visokošolskih delavcev za izboljšanje kvalitete vzgojnoizobraževalnega dela, za uvajanje novih pedagoških metod itn.

Proces uresničevanja ustavne zasnove samoupravnih odnosov in organiziranosti je dal v dveh letih nedvomno že pomembne rezultate. Srečujemo pa se še vedno z različnimi ovirami in slabostmi, ki jih prepočasi presežemo. Na visokošolskih organizacijah se samoupravljanje prepočasi uveljavlja kot pomembno vzgojno-izobraževalno načelo, študentje se počasi uveljavljajo kot sodelavci v vzgojno-izobraževalnem procesu. Še vedno je veliko študentov pasivnih in premalo pripravljenih za aktivnost v okviru institucionalizirane samoupravne strukture. Pri mnogih študentih še ni razvit občutek celostne samoupravljske soodgovornosti za rezultate skupnega dela.

Utrjevanje, vsebinsko bogatenje in širjenje samoupravnih odnosov še vedno spremljajo ali celo zavirajo ostanki preživelih odnosov v visokem šolstvu (vpliv hierarhije nazivov na uveljavljanje enakopravnosti v samoupravnih odnosih, argument avtoritete še pogosto nadomešča avtoriti-

teto argumentov itn.). Različni posamični ali skupinski poskusi uveljavljanja nesamoupravnih ali celo protisamoupravnih teženj se kažejo pogosto tudi pri razpolaganju s sredstvi.

Prvi premiki v preobrazbi vsebine študija

V procesu preobrazbe visokega šolstva ima eno najpomembnejših mest splet nalog, ki zadevajo izvrševanje, organizacijo, vsebino, idejno naravnost in družbeno angažiranost ter učinkovitost celotne vzgojno-izobraževalne dejavnosti. Uresničevanje teh nalog je nedvomno tudi tisti del preobrazbe, kjer je nepogrešljivo angažiranje uporabnikov in v katerem se morata najmočneje izražati njihov neposredni ter širši družbeni interes. Pri uresničevanju teh nalog so bili doseženi pomembni premiki, vendar pa je celoten proces doslej potekal prepočasi.

Na visokošolskih organizacijah ljubljanske univerze je bilo v preteklem študijskem letu vpisanih 20.376 študentov. Po številu vpisanih v prvi letnik se nadaljujejo težnje prejšnjih let. Za vpis v prvi letnik rednega študija je značilna stagnacija, število študentov ob delu pa se povečuje in znaša zdaj razmerje že 2 : 1 v korist rednih študentov. Vendar pa je to ugodnejše razmerje prej posledica spleta raznih drugih okoliščin kot pa organiziranega usmerjanja na podlagi družbenih potreb. Podatki opozarjajo zlasti na nesorazmerja pri študiju ob delu, saj se večina teh študentov vpisuje na upravno-organizacijske smeri.

Regionalna in socialna struktura vpisanih študentov se v zadnjih letih nista bistveno spremenili. Na mnogih visokošolskih organizacijah sicer upoštevajo regionalni kriterij kot korektiv pri vpisu, vendar s tem ne morejo bistveno vplivati na spremembe v strukturi.²

Na podlagi zakona o visokem šolstvu bi morali uveljaviti trden sistem usmerjanja s katerim bomo v največji meri uravnavali vpis z družbenimi potrebami. Pri tem morajo biti v to akcijo bolj vključene zlasti izobraževalne skupnosti in drugi družbeni dejavniki. Z zakonom predvideni samoupravni sporazum o usmerjanju je sicer pripravljen, vendar še ni sprejet prav zaradi premahne zavzetosti družbenih dejavnikov, ki so poleg visokošolskih organizacij predvideni kot udeleženci sporazuma.

Tudi same visokošolske organizacije še prevečkrat dopuščajo samodejnost in stihijskost pri vpisu, čeprav je res, da so v zadnjih dveh letih mnogo več storile za kvalitetnejše seznanjanje srednješolcev o visokošolskem študiju, bolje so pripravljene informativni dnevi, več je neposrednih stikov s srednjimi šolami.

² Glej podrobneje publikacijo: Študenti in diplomanti po občinah SR Slovenije, I. del, Center za razvoj univerze, Ljubljana, 1977.

Visokošolske organizacije posvečajo več pozornosti delu s prijavljenimi kandidati za študij, organizirajo pripravljalne tečaje in podobne oblike, vendar je ta skrb še premalo razvita in sistematična.

Pomemben sestavni del usmerjanja so tudi vpisni pogoji. Na podlagi zakona je prišlo na visokošolskih organizacijah do nekaterih sprememb vpisnih pogojev, začel pa se je tudi proces usklajevanja vpisnih pogojev med visokošolskimi organizacijami znotraj univerze in med univerzama.

Odgovorno strokovno vlogo na tem področju je opravil tudi center za razvoj univerze. V sodelovanju z visokošolskimi organizacijami je pripravil daljšo serijo televizijskih oddaj o študijskih smereh, organizirano ima tudi svetovalno službo za študente in kandidate za študij. Pomembno delo je center opravil tudi pri poglobljenem spremljanju in analiziranju študijske problematike.

Pomemben prispevek pri uresničevanju družbenih zahtev glede vpisne politike na visokih šolah je nedvomno letošnji predhodni razpis za vpis v prvi letnik študija, ki bi lahko dal podlago za večjo aktivnost pri usmerjanju. Vendar pa rezultati predhodnega vpisa niso bili dovolj izkoriščeni za usmerjanje študentov, pri čemer je bilo premajhno prizadevanje zlasti med uporabniki visokošolskih kadrov. Za usmerjanje bi lahko več storile tudi same visokošolske organizacije. Tudi prizadevanje nekaterih visokošolskih organizacij za omejitev vpisa, ki naj bi bolj odseval dejanske družbene potrebe in upošteval možnosti samih visokošolskih organizacij, niso bila vedno deležna ustrezne družbene podpore, čeprav so se za omejitev vpisa izrekle tudi ustrezne izobraževalne skupnosti.

Na visokošolskih organizacijah teže razmeroma zavzet proces spreminjanja študijskih programov in njihovega prilagajanja družbenim potrebam. Zlasti v organizacijah, ki imajo intenzivnejše stike z združenim delom so nove študijske programe že sprejeli kot plod skupnega dela. V programe vnašajo novo vsebino, odstranjujejo zastarelo, študij pa posodablja tudi v metodičnem smislu. Za sedanja prizadevanja za spreminjanje študijskih programov je nedvomno značilno, da potekajo v širokih družbenih okvirih in da niso več le stvar posameznih visokošolskih delavcev ali kolektivov. Na več visokošolskih organizacijah so ob pripravah novih študijskih programov organizirali širše posvete, o teh programih so razpravljali v okviru posameznih posebnih izobraževalnih skupnosti, v organih družbenopolitičnih organizacij, v strokovnih društvih in drugod.

Kljub temu pa v mnogih primerih ta prizadevanja nimajo dovolj odmevnosti med neposrednimi uporabniki in je njihov interes in vpliv še premajhen.

Univerzitetna organizacija ZK je pred dvema letoma spodbudila tudi bolj celostno akcijo za preverjanje idejne naravnosti študijskih programov. Ob strokovni podpori centra za razvoj in širjenje marksizma se je

na visokošolskih organizacijah začela razmeroma živahna aktivnost, ki je dala tudi prve rezultate, ki so našli svoj neposreden odsev tudi pri preoblikovanju študijskih programov. Pomembna opora za nadaljevanje zastavljene akcije in za nadaljnja prizadevanja pri krepitvi marksistične naravnosti študija bodo tudi marksistični centri na visokošolskih organizacijah. Ti so ustanovljeni na univerzi, na filozofski in pravni fakulteti, na nekaterih drugih pa so priprave za ustanovitev v teku.

Pomemben vidik marksistične naravnosti študijskih programov je tudi vključevanje splošnih družboslovnih predmetov v učne načrte. Vse visoke šole imajo vključene tri take predmete z enotnim naslovom »temelji marksizma«. Izvrševanje tega pouka pa je povezano z mnogimi težavami, zlasti kadrovske narave. Neurejena predavanja pa imajo za posledico poslabšanje odnosa študentov do teh predmetov, pa tudi padeč kvalitete. Slabosti pri izvrševanju pouka družboslovnih predmetov skušajo nekateri izkoristiti tudi za dejansko diskvalifikacijo predmeta nasploh, posebej so ponekod odpori, da bi za ta predmet angažirali stalne učitelje. Za uspešno izvrševanje tega pouka bomo potrebovali do leta 1980 34 učiteljev, česar pa nam matične fakultete, ki so zadolžene za izvrševanje teh predmetov, ne morejo zagotoviti.

Zato bomo morali kot učitelje teh predmetov hitreje vključevati tudi strokovnjake, ki so se uveljavili v družbeni in gospodarski praksi, med njimi zlasti izkušene družbenopolitične delavce.

V študijskem letu 1976/77 so na vseh visokošolskih organizacijah prvič opravili tudi analize učinkovitosti študija. V njih je širše in bolj celostno razgrnjena problematika učinkovitosti, tako dajejo zadovoljivo podlago za sprejemanje nujno potrebnih ukrepov. Iz teh analiz lahko povzamemo, da še niso doseženi pomembnejši premiki pri povečevanju učinkovitosti visokošolskega študija. Povečuje se sicer število diplomantov, vendar študij na vseh stopnjah še vedno traja predolgo in le manjši del študentov ga dokonča v zakonsko predvidenem roku. Tudi prehodnost iz prvega letnika v drugi je še vedno komaj polovična.³

Več pozornosti posvečajo visokošolske organizacije tudi študiju ob delu. Pri tem imajo boljše rezultate in več uspeha tiste organizacije, ki so za ta študij oblikovale centre tudi zunaj svojega sedeža in so se torej tudi fizično približale združenem delu.⁴ Še premalo pa je skrbi za

³ Med posameznimi visokošolskimi organizacijami so velike razlike pri prehodnosti študentov iz prvega letnika v drugi od 34 % do 100 %. Poprečno trajanje študija je sedaj 6,5 let. Naglo pa raste število diplomantov:

leto	višješolski študij	visokošolski študij
1972	907	1179
1973	1120	1341
1974	1172	1487
1975	1327	1617
1976	1486	1722

⁴ Poleg treh družboslovnih organizacij (višja upravna, pravna in ekonomska) so tudi naravoslovne visokošolske organizacije začele bolj organizirati študij ob delu, tako na matičnih organi-

ustreznejše izvrševanje tega pouka in za prilagajanje študijskih programov znanju in izkušnjam kandidatov ter potrebam združenega dela. Vse to negativno vpliva na učinkovitost študija ob delu.

Izobraževanje z delom kot ena temeljnih zahtev v preobrazbi visokega šolstva se največkrat še zreducira na to, da imajo študentje obvezno prakso v organizacijah združenega dela, da obiskujejo delovne organizacije in podobno. Le nekatere visokošolske organizacije so glede tega uspešnejše, saj jih pomanjkanje laboratorijev in opreme sili v to, da imajo praktičen del pouka pogosto v proizvodnih organizacijah, pri čemer se v vzgojno-izobraževalno delo vključujejo tudi strokovnjaki iz prakse. Na tem področju bodo potrebne še korenite spremembe, ki morajo med drugim vključevati tudi zahtevo po prejšnji praksi študentov pred vpisom na visokošolski študij, predvsem pa tesnejšo povezavo študentov v organizacijah združenega dela med samim študijem.

Poudariti je treba, da izobraževanja z delom ne moremo razumeti ozko. Izobraževanje z delom je tudi življenje in delo na mladinskih delovnih akcijah, kamor bi študentje morali iti bolj pogosto in bolj številno, je tudi aktivno delo v času študija v samoupravnih organih, v družbenopolitičnih organizacijah in društvih. Vse to prispeva k razvijanju in krepitvi delovnih navad in k oblikovanju celostne osebnosti prihodnjega strokovnjaka in samoupravljalca.

Visokošolske organizacije morajo v okviru sistema permanentnega izobraževanja razvijati tudi različne oblike strokovnega usposabljanja in študija po diplomi. Te oblike so precej razvite, vendar tudi enostranske. Še vedno sta poglobitveni obliki magistrski in doktorski študij. Na področju magistrskega študija je značilna močna ekspanzija tako glede števila študentov kot števila študijskih smeri. Za ta študij pa je še vedno značilna nizka učinkovitost in dolga študijska doba. Na vsebino tega študija premalo vplivajo neposredni uporabniki.

V pokongresnem obdobju je na ljubljanski univerzi uveljavljenih tudi nekaj interdisciplinarnih študijskih smeri, vendar je ta oblika študija še premalo uveljavljena. Prepogosto hoče vsak sam v celoti in pri sebi razvijati tisto, za kar meni, da je potrebno. Tako pogosto iščemo rešitve v novih študijskih smereh, namesto v interdisciplinarni povezavi obstoječih študijskih smeri na različnih visokošolskih organizacijah. Navadno pri tem ne gre za kakorkoli sporne ali nepotrebne študijske usmeritve, vendar bi jih lahko izvrševali bolj smotrno, ceneje, bolj učinkovito in tudi bolj kvalitetno v interdisciplinarni zasnovi. Za hitrejše uveljavljanje interdisciplinarnega študija bo nujno potrebna tudi trdnejša podpora in večja zavzetost združenega dela, ki bo moralo glede na svoje potrebe

---

zacijah, kakor tudi v centrih zunaj Ljubljane (Velenje, Koper, Novo mesto, Nova Gorica, Jesenice). Pri tem sta zlasti napredovali fakulteta za strojništvo in FNT-montanistika.

dinamično postavljati zahteve za znamenjem, ki ga mora dobiti diplomant. Takrat bodo obstoječe študijske usmeritve postale pretesne in bodo nujno potrebne nove in drugačne medsebojne povezave.

Visoko šolstvo se odpira in povezuje

Eden izmed ciljev, ki ga želimo doseči s preobrazbo visokega šolstva je tudi odpiranje in tesnejše povezovanje visokega šolstva z ostalimi deli združenega dela ter vključitev visokega šolstva v celotno družbeno dogajanje. Pri tem so med posameznimi visokošolskimi organizacijami še velike razlike. Nesporno je namreč, da se nekatere aktivno vključujejo v družbeno dogajanje in so prisotne pri vseh pomembnih odločitvah v posameznih strokah ter aktivno prispevajo k reševanju aktualnih vprašanj svojih strok in širše družbe. Res pa je tudi, da še imamo visokošolske organizacije ali posamezne oddelke, ki še vedno živijo v svojih kabinetih in akademizmu. Upoštevati pa je tudi treba, da vrsta posameznih visokošolskih delavcev aktivno sodeluje z gospodarsko prakso, vendar pa nastopajo pri tem pogosto še kot posamezniki, kot zasebniki, premalo pa kot predstavniki svoje visokošolske organizacije.

Da bi spodbudili krepitev medsebojnega organiziranega sodelovanja pri uresničevanju skupnih smotrov in nalog, je zakon o visokem šolstvu predvidel tudi ustanavljanje posebnih skupnosti visokošolskih in drugih organizacij. Pri uresničevanju te naloge še ni nobenih rezultatov. Edina širša in bolj celostna samoupravno organizirana oblika povezovanja visokošolskih organizacij je še vedno le univerza. Njena naloga pa se je bistveno spremenila, kar pa mnogi še vedno niso v celoti spoznali. Tako so še prisotna pričakovanja, da bi univerza reševala in odločala o zadevah, ki so v izključni pristojnosti samih visokošolskih organizacij, na drugi strani pa se univerza še premalo uveljavlja kot mesto medsebojnega usklajevanja in dogovarjanja in kot aktiven dejavnik pri spodbujanju tistih nalog, ki zagotavljajo enotnost sistema visokošolskega dela. Glede tega prihaja premalo pobud tudi iz samih visokošolskih organizacij. Izraz tega je tudi, da mnoga stališča in priporočila, ki jih sprejemajo organi univerze, ostajajo na visokošolskih organizacijah brez ustreznega odmeva.

To narekuje, da čimprej jasneje opredelimo naloge in funkcije univerze kot skupnosti visokošolskih organizacij.

Pomemben vidik povezovanja in sodelovanja med visokošolskimi organizacijami je tudi povezovanje prek okvirov univerze v slovenskem, jugoslovanskem in mednarodnem okviru. Med visokošolskimi organizacijami ljubljanske in mariborske univerze obstajajo številne delovne vezi, ki se vse bolj krepijo in spodbujajo tudi mnoge konkretne akcije.

Tako je bil v letošnjem letu opravljen skupni predhodni razpis, usklajeni so bili postopki in merila za izvolitve v nazive, aktivno je bilo so-

delovanje pri dopolnjevanju samoupravnih splošnih aktov, začeto je delo pri usklajevanju izvrševanja študija ob delu in podobno.

V jugoslovanskem okviru je večina visokošolskih organizacij povezana s sorodnimi organizacijami na drugih univerzah. Pomembna oblika sodelovanja je tudi skupnost jugoslovanskih univerz, ki je v zadnjih letih opravila pomembne naloge zlasti na nekaterih področjih študija, npr. študija ljudske obrambe.

Nezadostno pa je povezovanje visokošolskih organizacij z drugimi organizacijami usmerjenega izobraževanja, zlasti s srednjimi šolami. Spoznanje o potrebi vsebinskega povezovanja šol vseh stopenj usmerjenega izobraževanja se prepočasi uveljavlja in je bilo doslej malo storjeno za usklajevanje predmetnikov in učnih programov. Premalo je tudi institucionaliziranih povezav.⁵

Čeprav visoko šolstvo v Ljubljani po pomenu in obsegu presega mestne okvire, pa mora vendarle obstajati tudi vzajemna odgovornost ljubljanske družbene skupnosti in visokošolskih organizacij za razvoj mesta in visokega šolstva. Univerza ne more biti izvzeta iz dogajanj v Ljubljani, saj je gotovo eden izmed pomembnih dejavnikov razvoja mesta, hkrati pa mora imeti tudi ljubljanska družbena skupnost več posluha za visoko šolstvo, njegov razvoj in probleme. Če je bila za preteklo obdobje pogosto značilna relativna odmaknjenost visokošolskih organizacij od Ljubljane in njene problematike in tudi narobe, pa so nedvomno napravljeni v pokongresnem obdobju glede tega pomembni premiki.

Na pobudo univerzitetne konference ZKS je bila leta 1975 tudi oblikovana mešana delovna skupina za proučitev sodelovanja med ljubljansko družbenopolitično skupnostjo in univerzo, bilo pa je tudi več sestankov mestnega in univerzitetnega političnega aktiva, na katerih so bila obravnavana tudi aktualna vprašanja sodelovanja in povezovanja univerze in mesta. Predstavniki visokošolskih organizacij so aktivno sodelovali tudi na posvetih organizacij združenega dela posameznih gospodarskih dejavnosti v Ljubljani ter na njih posredovali svoje ocene in predloge za okrepitev sodelovanja visokošolskih organizacij z združenim delom v Ljubljani. O teh vprašanjih pa je razpravljal tudi svet univerze in sprejel vrsto stališč in konkretnih priporočil.

Uveljavljanje družbeno dogovorjenih načel kadrovske politike

V pokongresnem obdobju se je začel na visokih šolah proces hitrejšega uveljavljanja temeljnih načel kadrovske politike. Vidni so pomembni

⁵ Najresnejša prizadevanja in tudi prvi rezultati na tem področju so na Biotehniški fakulteti, kjer sta TOZD-gozdarstvo in Gozdarski šolski center v Postojni že sklenila samoupravni sporazum o medsebojnem sodelovanju, nekateri drugi TOZD-i te fakultete pa so intenzivno vključeni v priprave za ustanovitev agro-živilskega in lesarskega izobraževalnega centra.

pozitivni premiki pri podružbljanju in demokratizaciji kadrovske politike, pri večji načrtnosti in pri bolj celostnem obravnavanju znanstvenih, pedagoških in družbenopolitičnih kvalitet visokošolskih delavcev. Seveda pa vse spoznane slabosti in pomanjkljivosti še zdaleč niso presežene. Temeljne slabosti sedanje kadrovske politike na visokih šolah so nedvomno še vedno te: še vedno premalo celostno upoštevanje vseh treh dogovorjenih meril za izvolitve učiteljev in sodelavcev, neugodna je starostna struktura visokošolskih delavcev, skoraj popolna odsotnost kroženja kadrov iz prakse na visoke šole in nazaj ter premajhna skrb za sistematično in načrtno kadrovsko rast vseh visokošolskih delavcev.

Z zakonom o visokem šolstvu in statuti visokošolskih temeljnih in drugih organizacij so normativno postavljeni trije temeljni kriteriji za izvolitve v nazive visokošolskih učiteljev in sodelavcev. Ti trije kriteriji so bili načelno enako opredeljeni že tudi v merilih za vodenje kadrovske politike na univerzi, ki so bila sprejeta leta 1973. Tako je bil v zadnjih letih napravljen pomemben korak naprej pri vodenju kadrovske politike. Vendar pa pri praktični realizaciji postavljenih kriterijev prihaja še do mnogo deformacij pa tudi neuskklajenosti. Premalo se še upošteva, da so vsa tri merila neločljiva celota in da se med seboj prepletajo in dopolnjujejo.

Ocena znanstvene in strokovne ustvarjalnosti je praviloma zdaj najboljši del celotne ocene kandidatovega dela, čeprav je tudi v tem še mnogo slabosti. Strokovne komisije praviloma ocenjujejo celoten kandidatov znanstveni opus, premalo pa pri tem ocenjujejo pomen in uporabnost tega dela za širše družbene potrebe in pomen te dejavnosti za naš razvoj. Še vedno najdemo tudi poročila, ki se zadovoljujejo zgolj z naštevanjem kandidatovih del brez ocene.

Iz določil zakona o visokem šolstvu izhaja tudi *zahteva po praktičnih izkušnjah v stroki*. Na visokošolskih organizacijah je povzročilo mnogo razburjenja in razprav stališče habilitacijske komisije, ki pri izvolitvah v naziv asistenta zahteva od kandidata prakso, seveda le pri aplikativnih predmetih. Čeprav je proti takemu stališču habilitacijske komisije nekaj ugovorov praktične narave, pa je nesporno pravilno in ga je treba spoštovati. Praktične izkušnje pa ne smejo biti samo pogoj za prvo izvolitev visokošolskega delavca, ampak tudi kasneje. Kazati se morajo zlasti v plasiranju rezultatov raziskovalnega dela v praktično uporabo, v sodelovanju z družbeno in gospodarsko prakso in podobnem.

Pri praktičnem ocenjevanju pedagoških kvalitet kandidatov povzročajo nejasnosti pa tudi nesporazume vključevanje študentov v to ocenjevanje. Kadrovske komisije se enostavno naročile osnovnim organizacijam ZSM, naj dajo tako ocene, pri tem pa niso podrobno opredelile, kaj naj te ocene zajemajo. Tako so študentje prepuščeni pri tem sami sebi. Posledica tega je, da so ocene zelo neenotne, od skrajno lakoničnih in vsebinsko ohlapnih, pa do zelo zavzetih in podrobnih. To zahteva, da čimprej enotno

opredelimo elemente, ki jih morajo take ocene vsebovati in olajšamo delo pri oblikovanju ocen. Prav tako bi morali uveljaviti povsod vsakoletne študentske ankete o pedagoškem delu, v katerih bodo študentje vsako leto sproti ovrednotili delo vseh svojih učiteljev in asistentov ter predlagali izboljšave vzgojnoizobraževalnega dela.

Ocenjevanje družbene angažiranosti kandidatov je danes še vedno najšibkejši del ocene kandidatovega dela. Kadrovske komisije se pogosto zadovoljujejo le z naštevanjem funkcij, ki jih kandidat opravlja, premalo pa se poglobljajo v bistvo stvari, v celostno oceno kandidatove osebnosti in angažiranosti. Tudi mnenja, ki jih o kandidatih dajejo družbenopolitične organizacije iz okolij, kjer kandidati živijo in delajo, so včasih enostranska, pa tudi subjektivna.

Dosledno upoštevanje postavljenih kriterijev za izvolitev visokošolskih delavcev predpostavlja in zahteva tudi stalno preverjanje, kako visokošolski učitelji in asistenti izpolnjujejo ta merila. Zato zakon nalaga, da morajo sveti visokošolskih temeljnih organizacij sproti, najmanj pa enkrat na leto celostno oceniti, kako visokošolski delavci opravljajo svoje delo. Kljub dogovorom in zakonski obvezi v letu 1976 takega preverjanja večina organizacij ni opravila.

Visokošolske organizacije so odgovorne tudi za znanstveno, pedagoško in družbeno rast svojih delavcev. Ta dejavnost je bila doslej precej zanemarjena, kar povzroča neugodno starostno strukturo visokošolskih delavcev, ko je 30 % asistentov starejših od 40 let, 30 % profesorjev starejši od 60 let in le 3 % profesorjev mlajših od 40 let. Taka struktura lahko povzroči hude težave, da odhajajo v pokoj učitelji, ki nimajo za seboj ustreznega naraščaja. Hkrati pa še vedno nimamo dovolj učinkovitih ukrepov za stalno krepitev in pomlajevanje visokošolskega kadra. Tako stanje povsem ustreza nekaterim skupinam ali posameznikom, ki so v bistvu proti preobrazbi visokega šolstva ali samo formalno zanje in ki vztrajno zahtevajo, naj družba sama reši vse kadrovske in materialne pogoje za preobrazbo, namesto da bi hkrati stalno in sistematično delali za pomlajevanje, šolanje in zagotavljanje potrebnega kadra z rednimi podiplomskimi študiji, posebno pa še z večjim angažiranjem stalnih sodelavcev iz prakse. Vse to seveda lahko ogrozi kvaliteto vzgojnoizobraževalnega dela.

V letu 1976 je bilo opravljenih nekaj uspešnih akcij, ki naj pomenijo začetek sistematičnega družbenega izobraževanja vseh visokošolskih delavcev. Družbenopolitične organizacije na univerzi so organizirale večdnevne seminarje za delegate v samoupravnih organih, odborih za kadrovske zadeve, odborih za medsebojna razmerja. S podobnimi oblikami izobraževanja so začele tudi nekatere visokošolske temeljne organizacije.

Pomemben vidik podružbljanja in demokratizacije kadrovske politike v visokem šolstvu in hkrati tudi tesnejše povezovanje visokošolskih organizacij z drugimi organizacijami združenega dela je tudi pospeševanje

organiziranega usmerjanja kroženja kadrov. Z rezultati na tem področju ne moremo biti zadovoljni, saj je kroženje kadrov še vedno prej izjema kot stalna praksa. Zakonske rešitve omogočajo in pospešujejo zlasti vključevanje strokovnjakov iz prakse v pedagoški proces, žal pa za to še ni vedno dovolj razumevanja na samih visokošolskih organizacijah. V letu 1976/77 je bil tako podeljen naziv visokošolskega učitelja le 26 strokovnjakom iz prakse, ki nimajo doktorata znanosti, pa so se uveljavili v praksi s svojim strokovnim in raziskovalnim delom.

U resničevanje načel in meril kadrovske politike v visokem šolstvu je nedvomno eno izmed najpomembnejših področij uveljavljanja najširšega družbenega interesa in vpliva. Zato so za oblikovanje načel kadrovske politike in njihovo izvajanje neposredno odgovorni sveti visokošolskih organizacij, ki pa se zaenkrat še preveč zadovoljujejo zgolj s sprejemanjem odločitev o konkretnih kadrovskih rešitvah, premalo pa oblikujejo dolgoročno kadrovske politiko, s katero bo zagotovljen dolgoročen razvoj visokošolske organizacije in kvalitetno vzgojnoizobraževalno delo.

Za usklajevanje dogovorjenih meril kadrovske politike na univerzi in za zagotavljanje najširšega družbenega vpliva nanjo pa je odgovorna tudi habilitacijska komisija, ki kot družbeni organ daje pred izvolitvijo mnenje, ali kandidat izpolnjuje za izvolitev predpisane pogoje. Habilitacijska komisija je v letu 1976/77 obravnavala nad 500 predlogov za izvolitve.

Komisija je ob obravnavi konkretnih predlogov sproti dograjevala tudi kriterije za svoje delo, zato je bil pri visokošolskih organizacijah vsaj v začetku vtis, da je neenotna v kriterijih. Dosedanje delo komisije ocenjujemo kot uspešno in dovolj ažurno.

Izvolitveni postopek pa je v večini primerov izredno dolg, saj trajajo zdaj postopki tudi leto in več.⁶ Vzroka za to sta predvsem dva: zavlačevanje izdelave strokovnega poročila in premalo ažurno delo kadrovskih komisij. Kandidati so pri tem nezaščiteni, malokateri pa je pripravljen tudi formalno uveljaviti svoje pravice s pritožbo. Premalo se tudi spoštuje načelo javnosti dela, ki kandidatu zagotavlja, da je v vsaki fazi postopka seznanjen s pripravljenim gradivom.

V letu 1975 in 1977 smo izvedli tudi evidentiranje kandidatov za individualne poslovodne organe v skladu z določili zakona o visokem šolstvu, ki predvideva, da se individualni poslovodni organ izvoli na predlog SZDL. Kandidacijski postopek je razmeroma dolg, zagotavlja pa največjo odprtost in demokratičnost. Za kandidiranje poslovnih organov so bila sprejeta tudi posebna merila, ki opredeljujejo lik kandidata za te odgovorne funkcije v visokem šolstvu. Prav tako je pomembno, da so se v postopek evidentiranja aktivno vključili tudi mnogi družbeni dejavniki zunaj visokega šolstva.

⁶ Še vedno so primeri zavlačevanja izvolitvenih postopkov, kar je posledica vzrokov predvsem subjektivne narave, pa tudi ostanek privatizacije v kadrovski politiki. Glede tega zlasti izstopajo nekateri primeri na FAGG-arhitektura in na medicinski fakulteti.

Družbenoekonomski položaj visokega šolstva ni zadovoljiv. Visokošolske organizacije v preteklem letu sicer niso imele izgub, vendar so mnoge zaradi težavnih materialnih razmer znižale svoje izdatke tudi na področjih, ki so bistvenega pomena za njihovo dejavnost. Vrsta visokošolskih organizacij je zmanjšala ali začasno odpravila nabavo novih knjig in drugih študijskih pripomočkov, zmanjšala obseg terenskega pouka, povečala velikost skupin pri pedagoškem procesu itn. Takih varčevalnih ukrepov, ki so jih visokošolske organizacije uvedle s svojimi stabilizacijskimi programi, visoko šolstvo ne bo moglo dlje časa uporabljati. To seveda ne pomeni, da stabilizacijski programi niso potrebni in da niso prinesli mnogih pomembnih znižanj stroškov, kaže pa na potrebo, da ob odgovornem stabilizacijskem obnašanju povečujemo dohodek visokošolskih organizacij. Nadaljnje posledice takega položaja se kažejo v nizkih osebnih dohodkih nekaterih kategorij delavcev, kar povzroča, da ti zapuščajo visokošolske organizacije ali pa da te ne morejo pridobiti novih delavcev. V to kategorijo sodijo predvsem administrativni in tehnični sodelavci, med pedagoškimi delavci pa asistenti. Pri asistentih je problem še toliko težji, ker zahtevajo nova merila kadrovske politike zanje ustrezno prakso. Dokler pa se bo mlad strokovnjak veliko lažje uveljavil ravno v tej praksi in dokler ga bo ta bolje nagrajevala kot visoko šolstvo, prav gotovo ne bomo lahko dobili na visoke šole strokovnjakov iz prakse.

Švobodna menjava dela se v visokem šolstvu prepočasi uresničuje. Kasnimo zlasti pri uveljavljanju in vsebinskem razvijanju posebnih izobraževalnih skupnosti. V republiški izobraževalni skupnosti se še zmeraj kažejo močni ostanki proračunskega financiranja dejavnosti visokega šolstva. Visokošolske organizacije še nimajo celostnih in zaokroženih delovnih programov, ki bi morali vsebovati programe vseh dejavnosti, ki jih opravljajo posamezne organizacije.

Na drugi strani pa obstoječe programe vse prevečkrat ocenjujemo skoz prizmo razpoložljivih sredstev, ne pa skoz prizmo družbenih potreb, ki jih premalo poznamo in niso kvantificirane. Če bi izpolnili določbo zakona o visokem šolstvu, ki zahteva sprejem programa razvoja visokega šolstva v Sloveniji, bi lahko ta vprašanja lažje reševali. Kaže tudi, da nekateri nočejo spoznati, da se obnašajo družbeno skrajno neracionalno, ko se odločajo o novih študijskih smereh na dodiplomskem in podiplomskem študiju ali ko neupravičeno podvajajo zmogljivosti (npr. več centrov za študij ob delu v istih krajih za iste profile).

Nagrajevanje po nazivih je še vedno najbolj pogosto tudi v visokem šolstvu. Hkrati pa se osebni dohodki visokošolskih delavcev oblikujejo le na podlagi izobraževalnega dela, čeprav ti v okviru rednih delovnih obveznosti opravljajo tudi drugo delo (raziskovalno, strokovno, pospeševalno itn.). Vse to je seveda tesno povezano z že omenjenim vpra-

šanjem ustvarjanja in delitve dohodka v okviru celotnega prihoda visokošolskih organizacij. Tako razen redkih izjem še nismo uresničili zahteve zakona o visokem šolstvu in zakona o združenem delu, da bi se osebni dohodki delavcev v visokem šolstvu oblikovali iz dohodka vseh dejavnosti, v katerih ti delavci sodelujejo. To bomo lažje dosegli takrat, ko bomo v okviru celostnih delovnih programov opredelili za vsakega delavca posebej njegove obveznosti v vsaki dejavnosti visokošolske organizacije. Intenzivnejše delovanje v tej smeri bo gotovo prispevalo tudi k reševanju odprtih vprašanj povezovanja in urejanja dohodkovnih odnosov med visokoškolskimi in raziskovalnimi dejavnostmi.

Zlasti razprave o oblikovanju cen vzgojnoizobraževalnih storitev v visokem šolstvu za leto 1977 so ponovno opozorile na aktualna vprašanja uveljavljanja novih družbenoekonomskih odnosov v visokem šolstvu in opozorile na veliko nerazumevanje, včasih tudi na nasprotovanje proti uveljavljanju izhodišč in načel svobodne menjave dela. K temu prispevajo svoj delež tudi sprejeti standardi in normativi za oblikovanje cene vzgojnoizobraževalne storitve v visokem šolstvu za leto 1977, ki zadevajo le vzgojnoizobraževalne storitve na dodiplomskem študiju, izvrševanje teh storitev pa ni in ne more biti edina oblika dejavnosti visokošolskih organizacij. Zato bi morali hitreje oblikovati normative in standarde tudi za druge vzgojnoizobraževalne storitve kot npr. za podiplomski študij, dopolnilno izobraževanje, študij ob delu itn.

Premajhna pripravljenost za uveljavljanje novih družbenoekonomskih odnosov se kaže tudi v tem, da:

— prepočasi urejamo razmerja med visokoškolskimi organizacijami in drugimi dejavniki in s tem presegamo dejansko ali navidezno zasebniško naravo posameznih oblik sodelovanja,⁷

— posvečamo premalo organizirane skrbi nekaterim dejavnostim, ki so sestavni del vzgojnoizobraževalnega dela,

— prepočasi uveljavljam o določbe zakona o združenem delu o oblikovanju in delitvi dohodka, pri čemer zlasti zamujamo pri določanju osnov in meril za delitev sredstev za osebne dohodke, ki morajo ustrezati rezultatom dela in osebnega prispevka posameznega delavca k uresničevanju vseh nalog visokošolske organizacije.

Pri obravnavanju družbenoekonomskega položaja visokega šolstva moramo posvetiti večjo pozornost tudi vprašanju štipendiranja in zidave študentskih domov. Na tem področju smo napravili pomembne korake naprej. Dogovorili smo se o štipendijski politiki, ki temelji na novih osnovah, sprejet je bil tudi dogovor o zbiranju in združevanju sredstev za

⁷ Obstajajo šele prvi poskusi urejanja družbenoekonomskih odnosov med visokoškolskimi in raziskovalnimi organizacijami, zlasti tam, kjer se pretežno del raziskovalnega dela visokošolskih delavcev opravlja v raziskovalnih organizacijah. Tako že dalj časa tečejo razprave med FNT-kemija, kem. inštitutom Boris Kidrič in inštitutom Jožef Stefan za uskladitev in ureditev raziskovalnega dela na področju kemije, BTF-gozdarstvo pa je že sklenila samoupravni sporazum z Inštitutom za gozdno in lesno gospodarstvo.

zidavo študentskih domov. Mnogo težav je pri uresničevanju dogovorjene štipendijske politike, pa tudi pri konkretnih akcijah za zidavo domov. Zaradi premajhne odgovornosti nekaterih nosilcev štipendijske politike je v letu 1976/77 celo grozilo, da bo celotni koncept postavljen pod vprašaj. Z odločno družbenopolitično akcijo smo to sicer preprečili, vendar pa se je pojavila vrsta negativnih posledic, ki je prizadela zlasti študente socialno najnižjih kategorij. Pri zidavi študentskih domov pa vse prepočasi rešujemo razne lokacijske in urbanistične probleme, tako da se lahko znajdemo celo v položaju, ko razpoložljivih sredstev ne bo mogoče pravočasno izkoristiti.

dialektika razmerja med delavskim razredom in njegovo revolucionarno avantgardo

---

BORIS MAJER

Delavski razred v prehodnem obdobju

Sintagma »dialektika razmerja med delavskim razredom in njegovo revolucionarno avantgardo« nas obvezuje, da poskušamo dialektično opredeliti, dialektično misliti tudi oba fundamentalna pojma te sintagme: delavski razred in njegova avantgarda. Prav pri poskusu opredeliti pojem delavskega razreda smo se v preteklosti velikokrat srečevali s številnimi neuspešnimi, statičnimi definicijami, ki niso mogle zajeti vse protislovnosti, vse dinamičnosti položaja in funkcije delavskega razreda v prehodnem obdobju od kapitalistične družbe k brezrazredni družbi, k družbi asociacije svobodnih proizvajalcev.

Če imamo v klasični, pa tudi še v današnji kapitalistični družbi celo vrsto razredov (delavski razred, kmečki razred, meščanski razredi, inteligenca, različni vmesni sloji) kot izhodišče tega zgodovinskega procesa, imamo na njegovem koncu brezrazredno družbo, družbo asociacije svobodnih proizvajalcev. V tem prehodnem obdobju doživljajo vsi razredi hude transformacije, hude spremembe in te spremembe zadevajo tako sam delavski razred kakor tudi vse druge razrede, ki stopajo vanj. Čisto mehanična bi bila predstava, da bodo v tem prehodu vsi drugi razredi postopoma prešli v (klasični) delavski razred, ki naj potem na koncu zmagovito vkoraka v komunizem, v komunistično družbo. Danes že lahko vidimo, da poteka ta proces drugače, da gre pravzaprav za paralelno gibanje delavskega razreda in drugih družbenih razredov in slojev v smeri brezrazredne družbe, v smeri asociacije svobodnih proizvajalcev. V tem procesu spreminjajo svoje klasične razredne značilnosti tako sam delavski razred kot vsi drugi razredi. Vsi ti razredi prehajajo, se približujejo brezrazredni družbi tako, da se vključujejo, tu mislim predvsem na našo družbo, v vse bolj razčlenjene procese združenega dela, ne da bi pri tem prenehali biti razredi, ne da bi pri tem prehajali ali prešli v en sam (delavski) razred. V tem procesu se vsi ti razredi, in sloji — v naši družbi so to predvsem kmetje, delovna inteligenca, sloji drobnih proizvajalcev, obrtnikov itn. — skupaj in pod vodstvom delavskega razreda vključujejo v sisteme združenega dela; kolikor uspešneje se inte-

grirajo v te procese, toliko bolj prehajajo objektivno na pozicije zgodovinskega interesa delavskega razreda, toliko bolj se identificirajo z zgodovinskim interesom delavskega razreda, ne da bi zato že tudi sami postali delavski razred. Kolikor bolj se vključujejo v te procese, toliko bolj sprejemajo tudi zvezo komunistov za svojo lastno politično avantgardo, ki tako ne postaja samo avantgarda delavskega razreda, temveč avantgarda celotne družbe, ki se giblje v smeri asociacije svobodnih proizvajalcev. Kolikor bolj pa se tako sam delavski razred, ki iz tega ni izvzet, kakor tudi vsi drugi razredi, zaustavljajo v tem procesu, kolikor ne rešujejo uspešno konkretnih protislovij, ki vznikajo v tem procesu (in ki jih je tako oblikovito prikazal tovariš Šušar v svoji diskusiji), toliko bolj se oddaljujejo od zgodovinskega interesa delavskega razreda, začno postavljati nasproti zgodovinskemu interesu delavskega razreda svoje lastne parcialne interese, začno razvijati svojo lastno ideologijo, bodisi tehnokratsko ali birokratsko, bodisi elitistično, liberalistično ali kakršnokoli že, in jo prikazovati, kot so delali vsi razredi do zdaj v zgodovini, kot zgodovinski interes celotne družbe, celotnega družbenega gibanja, čeprav v resnici izražajo le to, da so se že začeti procesi ustavili in da se vračajo nazaj na že presežene pozicije. Med tema dvema težnjama se neprenehoma porajajo novi in novi konflikti, ki so objektivne narave in ki so specifičnost razrednega boja v prehodnem obdobju.

Nas seveda najbolj zanimajo transformacije, ki jih doživlja sam delavski razred. Vsi poznate poskuse oziroma teze, ki so bodisi zanikale obstoj delavskega razreda kot samostojnega razreda v prehodnem obdobju, češ vsi delovni ljudje so že delavski razred, ali pa so reducirale delavski razred na ročne delavce, na tako imenovano klasično osnovo delavskega razreda. Vse te teze spregledujejo, da današnji delavski razred ni več mezdni razred, da je to, če smemo tako reči, novi delavski razred, ki se po celi vrsti bistvenih značilnosti razlikuje od delavskega razreda v kapitalizmu in celo ne samo v klasičnem kapitalizmu na Zahodu, ampak tudi v sodobnem.

Vendar pa še vedno ostaja delavski razred in se kot tak tudi reproducira in se bo še dolgo časa reproduciral. Kar je za nas, za politiko zveze komunistov, ki ima v delavskem razredu svojo razredno osnovo, posebej pomembno je to, da se ta razred močno napaja, zlasti iz vrst kmečkega prebivalstva (kot posledica migrativnih procesov mesto-vas), ki vnašajo v delavski razred svojo specifično, zaostalo zavest; to so materialno nesituirani sloji z močnimi ostanki mezodne miselnosti. Za politiko zveze komunistov nikakor ni postransko vprašanje, kako čim hitreje spremeniti zavest teh novo dotekajočih slojev, ki obnavljajo delavski razred danes.

Hkrati pa od delavskega razreda ali iz njega odteka posamezni sloji, tisti del delavskega razreda, ki prehaja v tehnično (in drugo) inteligenco, v partijske, družbenopolitične in gospodarsko-upravne strukture.

S tem tudi sama inteligenca dobiva nove razredne značilnosti, ki jih poprej ni imela in se sama skoz to transformira. Danes že lahko vidimo, da tehnična inteligenca, ki prihaja iz vrst delavskega razreda, nosi s sabo delavsko zavest, delavsko mentaliteto, elemente revolucionarnosti, ki so razredna značilnost delavskih množic. Tako se tudi ti sloji, ki so imeli meščansko provenienco, med družbenim razvojem tudi sami, po svoji družbeni biti transformirajo, dobivajo drugačno naravo. Zato se mi zdi vpraševanje o tem, ali, denimo, inženir pripada delavskemu razredu ali mu ne pripada, precej postransko vprašanje, ker je temeljna zakonitost prehodnega obdobja prav v tem, da se vsi ti družbeni razredi in sloji, ki se zdaj preslojujejo in prestrukturirajo, z vključevanjem v procese združenega dela samostojno, paralelno gibljejo proti asociaciji neposrednih proizvajalcev, ne pa tako, da bi se morali najprej vključiti v (klasični) delavski razred, potem pa bi delavski razred kot neka nova enotna, celostna družbena kategorija prešel v brezrazredno družbo.

V zvezi s tem se postavlja za praktično politiko zveze komunistov cela vrsta zelo težkih in delikatnih ter včasih daljnosežnih strateških vprašanj; kako čim hitreje vključiti te zaostale množice, kako jih idejno preoblikovati, kako idejno izoblikovati njim ustrezno samoupravno zavest; številne težave čisto ekonomske narave namreč izvirajo prav iz njihovega dosedanjega načina življenja v zaostalih okoljih. Ko se znajdejo v samoupravnih družbenih odnosih, še vedno mislijo in se vedejo mezdno, niso sposobni vključiti se v samoupravne procese, ostajajo ob strani in so kot taki politična rezerva bodisi za birokratizem, bodisi za dogmatizem, bodisi za etatistične težnje, pa tudi za razne ultralevičarske fraze, ker se soočajo z dejstvom, da so materialno podsaturirani, medtem ko je drugi del delavskega razreda, zlasti osrednji, nosilni del visokokvalificiranih delavcev v primerjavi z njimi materialno saturiran, sloj, ki prehaja v tehnično inteligenco pa celo hipersaturiran itn., kar vse povzroča različne notranje konflikte in napetosti v samem delavskem razredu.

Naj končam z mislijo, da mora zveza komunistov, ki se tudi sama konstituira iz vseh teh slojev, v svojem razvoju dialektično presegati zaostajajočo miselnost slojev, ki vanjo stopajo, če hoče v resnici biti kos izredno velikim zgodovinskim nalogam, ki stoje danes pred njo.

Spontanost in organizacija v politični teoriji Roze Luxemburg

I

Ni torej naključje,* da so ime Roze Luxemburg za njenega življenja, v trenutku njene smrti in še nekaj let potem pisali v socialističnem gibanju s svetlimi črkami. Naj navedemo samo nekaj ocen o njej, ki so jih izrekli pomembni predstavniki delavskega gibanja v Nemčiji in drugod.

Franz Mehring, ena izmed najvidnejših osebnosti nemške socialno-demokratske levice in eden izmed najuglednejših poznavalcev marksizma, je že v letniku 1906—1907 revije *Die Neue Zeit* pisal, da je Roza Luxemburg »najgenijalnejši um med znanstvenimi dediči Marxa in Engelsa«.¹

G. Lukács je Rozo Luxemburg v delu *Geschichte und Klassenbewußtsein* iz leta 1923, čeprav je bil v mnogočem kritičen do nje, označil za »edino Marxovo učenko, ki je stvarno nadaljevala njegovo življenjsko delo tako na ravni *ekonomskih dejstev* kot na ravni *ekonomske metode*«. ² Ne samo predstavniki socializma, ki so delovali predvsem na področju teorije, marveč tudi takrat vidni delavci, ki so bili angažirani predvsem v socialistični praksi, so zelo visoko ocenjevali prispevek Roze Luxemburg. Kot tipično navedimo oceno Zinovjeva, enega izmed vodilnih boljševiških voditeljev, ki je Rozo Luxemburg zelo dobro poznal in jo je na zasedanju petrograjskega sovjeta 18. januarja 1919 označil kot »enega izmed največjih teoretikov in publicistov marksističnega tabora«.³

Seveda pa imajo posebno težo Leninove ocene življenja in dela naše avtorice, tako zaradi njunega tesnega sodelovanja kot zaradi medsebojne kritike v pomembnih vprašanih strategije in taktike socialistične revolucije. In zlasti še, ker je ravno v luči razmerja Roze Luxemburg do

* Ta tekst, katerega temeljne misli je avtor razgrnil na portoroškem posvetovanju o dialektiki razmerja med delavskim razredom in njegovo revolucionarno avantgardo, je odlomek iz uvoda v Izbrano delo Roze Luxemburg, ki izide pri Cankarjevi založbi v Ljubljani.

¹ F. Mehring, »Historisch-materialistische Literature«, v *Die Neue Zeit*, XXV (1906—1907), št. 41, str. 507.

² G. Lukács, *Geschichte und Klassenbewußtsein*, Luchterhand, Neuwied und Berlin 1970, str. 50.

³ Citirano po Lelio Basso (ur.), *Rosa Luxemburg*, Mondadori, Milano 1977, str. 64. Podobne so bile tudi izjave drugih pomembnih boljševiških voditeljev. K. Radek je izjavljal, da je z »Rozo Luxemburg umrl najgloblji teoretični duh komunizma« (prav tam, str. 60). Medtem ko je v teh izjavah (ki bi jim lahko dodali kot reprezentativno še oceno Trockega — (prav tam, str. 61 s.) izrazita pozitivna poanta, pa je K. Kautsky po eni strani sicer pisal »da bodo Roza Luxemburg in njeni prijatelji zavzemali vedno pomembno mesto v zgodovini socializma«, hkrati pa je pomen Roze Luxemburg za bodočnost pokopal, ko je v navedeni izjavi nadaljeval: »četudi označujejo v tej zgodovini tisti del, ki je že dosegel svoj konec« (prav tam, str. 71).

Lenina bilo kasneje — in je ostalo vse do današnjega časa — največ ideoloških kontroverz. Tudi po branju Lenina ne more zbledeti vtis, ki ga dobimo o Rozi Luxemburg iz omenjenih izjav. Lenin je ob vseh kritičnih pripombah, ki jih je imel do Roze Luxemburg, izjavil, da spada Roza Luxemburg med predstavnike »neponarejenega marksizma«, v letu 1922, po izidu njene knjige *Ruska revolucija*, pa je, potem ko je naštel njene napake — zapisal: »Ne glede na te napake je bila in ostane orel; ne samo da bo spomin nanjo ostal dragocen komunistom vsega sveta, marveč bosta tudi njena biografija in izdaja vseh (polnoe) njenih del (z objavo katerih nemški komunisti neverjetno zamujajo, pri čemer jih samo deloma opravičujejo velikanske žrtve, ki jih morajo prenašati v svojem trdem boju) najdragocenejši nauk za vzgojo mnogih generacij komunistov vsega sveta.«⁵

Kljub vsem tem pozitivnim ocenam, ki se ne nanašajo samo na njeno življenje, marveč, z večjimi ali manjšimi pridržki, tudi na njeno teoretično misel, pa je ime Roze Luxemburg kmalu po smrti drselo v pozabo, kolikor pa je ostalo živo, je dokaj časa bilo predvsem sredstvo v tekočih političnih obračunavanjih. Rozo Luxemburg so postopoma zreducirali v tako imenovani »luksemburgizem«, ki so ga postavljali nasproti leninizmu.⁶ K instrumentalizaciji njenega imena je prispevala že objava njene *Ruske revolucije*, ki so jo v nasprotju z Rozino intenco izkoriščali kot pamflet proti Leninu in njegovim idejam. Že leto dni po Leninovi smrti pa sprejme III. Internacionala sklep, s katerim obsodi slabosti Roze Luxemburg.⁷ Toda iz tega dokumenta še vedno veje duh visokega spoštovanja do Roze Luxemburg, saj jo prišteva med »eminentne marksiste«.

Pravcati obrat v ocenjevanju Roze Luxemburg pa je sprožil Stalin, ko je interveniral v reviji *Proletarska revolucija* (1931) v zvezi z razpravami o zgodovini boljševizma in njenega odnosa do levice v nemški socialni demokraciji.⁸ Ne da bi se tukaj mogli spuščati v podrobnejšo analizo tega vsekakor značilnega Stalinovega posega, v širše in neposredne povode zanj, je bilo bistvo njegove intervencije v tem, da je zreduciral Rozo Luxemburg (četudi ji je priznaval »velika in pomembna revolucionarna dejanja«) na napol menjševika in na idejno predhodnico Trockega in trockizma. Kaj je takšna obtožba v tistem času in še mnogo let kasneje, vse razdobje stalinistične vladavine, pomenila, lahko razumemo predvsem iz dejanske vloge in vpliva takšnih Stalinovih ocen tako

⁵ V. I. Lenin, *Polnoe sobranie sočinenij*, V. izdaja, Tom 44, Moskva 1963, str. To oznako je zapisal v delu »K zgodovini vprašanja dektature« (1920).

⁶ V. I. Lenin, *Polnoe sobranie sočinenij*, V. izdaja, Moskva 1964, Tom 44, str. 421—421. Tako sodbo je Lenin zapisal leta 1922 v »Zapiskih publicistae«.

⁷ O nekaterih vidikih »luksemburgizma« gl. npr. diskusijo »Spory ideologiczne wokół Rózy Luksemburge«, *Z pola walki*, 1/1970 (53), zlasti intervencije F. Tycha, Dzielwulskiego in dr.

⁸ Gl. tekst v *La Correspondance Internationale*, V, št. 50 (11. maj 1925).

⁹ Gl. tekst te intervencije: J. V. Stalin, »O nekaterih vprašanjih iz zgodovine boljševizma« (Pismo uredništvu revije »Proletarska revolucija«), v: J. Stalin, *Vprašanja leninizma*, CZ, Ljubljana 1948, str. 389—401.

v notranji politiki sovjetske države kot v mednarodnem delavskem gibanju. Poslej se je navzlic Leninovim ocenam prebijalo, kot na mnogih drugih področjih, mnenje, ki je Roza Luxemburg v bistvu skrčilo na njene »napake«, ocenjevali so jo — in v tem so se te ocene le po predznaku razlikovale od prevladujočih socialnodemokratskih ocen — izključno ali pretežno s stališča njenih razhajanj z Leninom, iz njene teoretične misli pa so postopoma skovali »luksemburgizem«, katerega nosilni steber je bil očitek načelnega spontanizma. Takšno gledanje, ki je dobilo svoje goreče zagovornike zlasti v Nemčiji in v poljskem delavskem gibanju,⁹ kjer so bile dejavnost in misli Roze Luxemburg najbolj znane, je bilo očitno posledica globljih procesov, ki so bili značilni za oblikovanje in bistvo »kulta osebnosti« oz. stalinizma. Ta okoliščina pojasnjuje tako to, zakaj so bile izdaje Rozinih del v naslednjih dveh desetletjih tako redke in zakaj tako dolgo niso bila objavljena njena zbrana dela, kot tudi to, zakaj so se tudi po vojni ohranile, obnavljale in celo potencirale ocene Roze Luxemburg iz tridesetih let.¹⁰

Šele v petdesetih letih se je začel odnos do Roze Luxemburg v mednarodnem delavskem gibanju spreminjati, v šestdesetih letih in v začetku sedemdesetih let pa je zanimanje za njeno misel in življenje doživelo razcvet, ki bi ga bil le redkokdo lahko prej napovedal. Priča smo številnim poskusom, da se Roza Luxemburg teoretično in politično rehabilitira, o njej dobimo v tem času številne krajše študije in obsežnejše obdelave njenega življenja in dela¹¹; njena dela so v teh letih poleg Marxovih, Engelsovih in Gramscijevih najbolj pogosto izdajana v številnih jezikih.¹² V tem času tudi dobimo sicer ne celotna zbrana dela, gotovo pa izbor del, ki se zelo približuje zbranim delom.¹³ V splošni spremembi odnosa

⁹ Prim. o tem v Dino Ferreri, »Rosa Luxemburg o ‚luxemburghismu‘«, *Critica marxista*, 1/1972.

¹⁰ Fred Oelssner, *Rosa Luxemburg. Eine kritische biographische Skizze I*, Dietz V., Berlin 1951.

¹¹ Med obsežnejšimi deli navedimo samo kot primer: J. P. Netti, *Rosa Luxemburg. In Two Volumes*. Oxford University Press, New York-Toronto 1966. Lelio Basso, »Introduzione«, v: Lelio Basso (ur.) *Rosa Luxemburg, Scritti politici*, Editori Riuniti, Roma 1976 (in več novejših izdaj); Jan Dziejewski, *Wokół poglądów ekonomicznych Rózy Luksemburg*, Warszawa 1972; A. Laschitz-G. Radczun, *Rosa Luxemburg. Ihr Wirken in der deutschen Arbeiterbewegung*, Dietz V., Berlin 1971; R. J. Evzerov-I. S. Jažborovskaja, *Roza Ljuksemburg. Biografičeskij očerk*, Mysl', Moskva 1974; Gilbert Badia, *Rosa Luxemburg; Journaliste, polémiste, révolutionnaire*, Ed. Sociale, Paris 1975.

¹² Pri nas je v tem času (navajamo samo kot primer) izšel izbor iz njenih pisem (R. Luxemburg, *Iz boja in življenja*, Izbrana pisma, CZ, Ljubljana 1963), prevedeni so bili njeni temeljni ekonomski spisi (R. Luxemburg, *Akumulacija kapitala. Prilog ekonomskom objašnjenju imperijalizma*, Kultura 1955; R. Luxemburg, *Uvod v nacionalnu ekonomiju*, Centar za kulturno djelatnost omladine, Zagreb 1975, in dr.). Objavljeni so bili njeni izbrani spisi (R. Luxemburg, *Izbrani spisi*, Naprijed, Zagreb 1974). — Vse to priča (poleg polemičnih zapisov in razprav, katerih vsebino bi bilo potrebno natančneje pretresti tudi v luči novejših raziskav njene misli), da postaja tudi pri nas interes za delo Roze Luxemburg vse bolj pristen in živ.

¹³ Mislimo predvsem na *Gesammelte Werke* (GeW), ki jih od leta 1970 izdaja založba Dietz v Berlinu (DDR). Doslej je izšlo pet zvezkov. Toda tudi ta izdaja, ki je bistveno presegla popularno izdajo spisov v treh knjigah, ki jo je uredil O. F. Flechtheim (Rosa Luxemburg, *Politische Schriften I, II, III*, Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt — Europa Verlag, Wien, 1. izdaja 1966 oz. 1968 (3. zvezek), še ne obsega vseh zbranih del naše avtorice; zlasti je nepopolen izbor spisov, ki jih je Roza Luxemburg napisala v poljščini. Slednje je v večji meri zajel

do Roze Luxemburg in z izdajo njenih del, ki so bila doslej manj dostopna, so se tudi ustvarili boljši pogoji za poglobljen študij njenega življenja in njene misli. Roza Luxemburg postaja dejaven del socialistične in sploh progresivne humanistične zavesti. Ob čedalje večji objektivni oceni njenega prispevka pa še vedno tudi obstajajo in ostajajo nekatera bistvena razhajanja glede ocene posameznih prvin njene teoretične tvornosti, razhajanja, ki zahtevajo od nas, da se vsaj do nekaterih med njimi opredelimo.

II

Ena izmed ključnih točk v teh razhajanjih je brez dvoma problem spontanosti. Ali je Roza Luxemburg, kot so ji očitali in ji še danes številni pisci očitajo, zares zagovarjala spontanistične poglede na družbeni razvoj in na subjektivni faktor? Kakšen je bil njen odnos do vloge revolucionarne zavesti sploh in do revolucionarne avantgarde še posebej?

Ne da bi tu mogli ta vprašanja natančneje obravnavati, naj opozorimo na to, da imajo kritiki družbene misli Roze Luxemburg, ko zatrjujejo, da je zagovornik teorije spontanosti, proti sebi najprej zelo pomemben posreden argument: Roza Luxemburg je bila od svoje mladosti do smrti aktiven član organiziranega socialističnega gibanja. Njena biografija, njena publicistična dejavnost, njena dolgoletna predavateljska dejavnost, njeno urednikovanje, njeno sodelovanje pri ustanavljanju komunistične partije Nemčije, vse to govori zoper prelahkotno etiketiranje njene misli s spontanizmom. Proti takšni interpretaciji njene misli pa pričajo tudi številna druga dejstva. Roza Luxemburg se je vse življenje zavzemala za to, da socialistično gibanje, da delavski razred in njegove organizirane sile v svoji dejavnosti stalno povezujejo vsakdanji boj s »končnim ciljem«, z revolucionarno socialistično preobrazbo družbe. V zgodovini delavskega gibanja je bila in je tudi ostala eden izmed tistih mislecev in revolucionarjev, ki so najostreje kritizirali tiste pojave v socialističnem gibanju, ki so opuščali dialektično zvezo med neposrednimi interesi in zgodovinskimi interesi delavskega razreda. Ni zavračala samo bernsteinovskega revizionizma, ki je izjavljal, da cilj ni nič, gibanje pa je vse,¹⁴ marveč tudi vsak utopizem, ki poudarja končne cilje kot nekakšen ideal, ki je odtrgan od praktičnih nalog razrednega boja. Nenačelni oportunistem ji je bil prav tako tuj kot neživljensko doktrinarstvo. Vso zgodovino socializma, z vsemi njegovimi padci in vzponi, je razumela kot specifične načine razreševanja odnosa med vsakdanjim bojem in končnim ciljem. Zato tudi na razmerje med reformo in revolucijo ni gledala kot na dve izključujoči se možnosti, marveč kot na dopolnjujoči se obliki enotnega procesa radikalnega spreminjanja družbe.

J. Hentze v svoj izbor: Rosa Luxemburg, *Internationalismus und Klassenkampf. Die polnischen Schriften*, Luchterhand, Neuwied und Berlin 1971.

¹⁴ *Socialna reforma ali revolucija*, str. 51 našega izbora.

Toda v delu Roze Luxemburg ni samo izreden poudarek na končnem cilju tisto, po čemer se odlikuje njena misel. Proti očitkom načelnega spontanizma govori tudi njen pogled na razmerje med revolucionarno organizacijo, delavskim razredom in zgodovinskim razvojem. Roza Luxemburg ni samo posredno potrjevala pomen političnega organiziranja delavskega razreda s tem, da se je v delavskih organizacijah borila za njegovo osvoboditev, marveč je tudi teoretično utemeljevala pomen revolucionarne avantgarde delavskega razreda za njegovo socialno emancipacijo. Uresničevanje končnega cilja zanjo ni bil proces, ki bi se avtomatično realiziral zgolj po železnih zakonitostih zgodovine, za uresničevanje končnega cilja je nujno dialektično skladno delovanje objektivnega in subjektivnega faktorja. Kapitalizem ne bo propadel, je mislila Roza Luxemburg, samo zaradi anarhije kapitalistične produkcije in čedalje večje družbene narave kapitalističnega gospodarstva; poleg tega je potrebno angažiranje množice delavskega razreda, ki je osveščena glede svojih nalog in ciljev. V posredovanju med vsakdanjim bojem in končnim ciljem ima zato ključno vlogo revolucionarna avantgarda, ki s svojim teoretičnim spoznanjem, ki odločilno raste iz zgodovinske prakse razrednega boja, in političnim delovanjem proti skupinskim interesom posameznih delov delavskega razreda zastopa interes razreda kot celote in proti trenutnim interesom zgodovinske interese razreda.¹⁵

Roza Luxemburg, ki sicer dokaj razločno poudarja, da se razredno-revolucionarna zavest oblikuje v praksi razrednega boja, torej ne misli, da bi bila revolucionarna zavest zgolj plod empiričnih reakcij delavskega razreda na obstoječa družbena protislovja, marveč vidi ravno v revolucionarni avantgardi enega izmed bistvenih faktorjev oblikovanja revolucionarne zavesti. Če v svojih delih dejansko poudarja pozitivno in včasih odločilno vlogo spontanosti v zgodovinskem gibanju, moramo take njene, včasih zares ekstremno enostranske trditve in posplošitve, brati tako v kontekstu zgodovine kot v kontekstu njene celotne misli.

Njeno poudarjanje vloge spontanosti — zlasti v delu *Množične stavke, partija, sindikati* in v nekaterih drugih delih — je bilo v prvi vrsti izraz njenih prizadevanj, da proti nemški socialni demokraciji in sindikatom, ki so bolehalo za fetišiziranjem organizacije in podcenjevanjem vloge neorganiziranih množic (in množic sploh), postavi na konkretnih zgodovinskih izkušnjah zahtevano večji neposredni vlogi množic v socialističnem gibanju. Proti praksi tistega, kar je pogosto imenovala »Nur-Parlamentarismus« (zgolj-parlamentarizem), išče izhod v mobilizaciji množic. V tem vidi ne samo edino jamstvo zoper vse bolj prodirajočo nevarnost militarizma in vojne, marveč tudi pogoj za razvoj

¹⁵ »Nachbetrachtungen zum Parteitag«, GeW, 1/1, str. 249; »Die deutsche Wissenschaft hinter den Arbeitern« GeW 1/1, str. 780. Gl. tudi »Kaj hoče Spartakova zveza«, naš izbor, str. 835.

takšnih odnosov med avantgardo in razredom, ki bi zagotovili, da bi se uresničilo načelo, da je osvoboditev delavskega razreda lahko le delo delavskega razreda samega.¹⁶ V tem geslu Roza Luxemburg ni videla neke abstraktne politične parole, marveč življenjsko načelo, na katerem sloni in mora sloneti vse socialistično gibanje. To načelo jo je vodilo, ko je kritizirala razne oblike odtujevanja partije od razreda in tudi vodstva partije od množice članstva.

V luči tega gesla je gledala tudi na notranja razmerja v politični stranki delavskega razreda. Pri vsem tem ji je šlo za to, da poudari zgodovinsko primarnost razreda in potrebo, da se razmerje med razredom in partijo oblikuje tako, da se dviga revolucionarna zavest razreda in da se razred usposablja za to, da čedalje bolj neposredno opravlja svojo zgodovinsko vlogo. Kakorkoli je torej Roza Luxemburg včasih tudi enostransko prepotencirala vlogo spontanosti in je zato tudi, kot bomo še videli, včasih podcenjevala praktično-organizacijsko vlogo partije, je bilo njeno poudarjanje spontane vloge množic in razreda predvsem izraz hotenja, da proti birokratizaciji strank in organizacij delavskega razreda poudari ustvarjalno vlogo množic in razreda samega. Toda ob tem je tudi v spisih, v katerih so prvine spontanizma še najbolj navzoče, poudarjala, da je socialna demokracija (tj. revolucionarna avantgarda) »prednji odred« delavskega razreda, in je tudi zahtevala, da mora stranka delavskega razreda prevzemati politično vodstvo spontanih gibanj množic, da more »hiteti pred razvojem«, da »taktika socialne demokracije nikoli ni pod ravnijo dejanskega razmerja sil, temveč nasprotno prehiteva to razmerje«. ¹⁷ V odločilnih trenutkih si je Roza Luxemburg prizadevala, da spodbudi vodstvo, ki je zaostajalo za objektivnim družbenim razvojem ali za zavestjo množic, k odločnejši akciji, k prevzemanju političnega vodenja in odgovornosti za smer zgodovinskega razvoja.

Zato je bila tudi eden izmed najostrejših kritikov kapitulacije Nemške socialdemokratske stranke in II. Internacionalne sploh pred pritiskom militarizma, nacionalizma in imperializma. Zato je zgodovinsko odgovornost stranke delavskega razreda utemeljevala z odločilno vlogo subjektivnega faktorja v zgodovinskem položaju, ko se je sama zaostritev družbenih protislovij kapitalizma iztekla v dilemo: socializem ali barbarstvo. In zato je tudi poudarjala ustvarjalni pomen vloge vodstva socialističnega gibanja. Če je proti koncu svojega življenja razločnejše spoznavala, da je podcenjevala nekatere vidike organizacijskega vprašanja, to ni pomenilo, da bi se bila odrekla pogledom, s katerimi je uveljavljala neposredno vlogo delavskega razreda v zgodovini.

¹⁶ To temeljno izhodišče najdemo v delih Roze Luxemburg v vseh razdobjih. Samo kot primer navedimo *Socializem na Poljskem* (1897), naš izbor, str. 24. »Was weiter?« (1910), v: *GeW*, 2, str. 299; »Kaj hoče Spartakova zveza?« (1918), naš izbor, str. 829.

¹⁷ *Množična stavka, partija, sindikati*, naš izbor, str. 366.

III

Da bi razumeli pravi doseg misli Roze Luxemburg, je nujno, da vsaj na kratko razčlenimo njen odnos do Lenina. Dela Roze Luxemburg sicer ne moremo skrčiti zgolj na ta odnos, kakor pogosto delajo, niti ne mislimo, da bi bila danes poglavitna naloga, da ocenjujemo Rozo Luxemburg samo po tem, ali se in v čem se razlikuje od Lenina¹⁸ ali strinja z njim.¹⁹ Vendar pa tako zaradi različnih interpretacij kot zaradi same stvari nobena resna analiza politične misli Roze Luxemburg ne more mimo tega vsekakor zanimivega in pomembnega vidika njenega dela.

Ne more biti dvoma, da sta bila Roza Luxemburg in Lenin v polemičnem odnosu glede več pomembnih teoretičnih in praktičnih vprašanj. Prav tako pa objektivna ocena ne more mimo tega, da sta pretežno, kljub nihanjem, sodelovala kot pomembna predstavnika revolucionarnega marksizma, ki sta oba stala na levici socialističnega gibanja. Roza Luxemburg je bila, kot smo omenili, kritična do Leninovih pogledov na revolucionarno partijo, kakor jih je razvijal v spisih v letih 1902—1904 (zlasti v *Kaj storiti?* in *Korak naprej, dva koraka nazaj.*) V svojem 1 Organizacijskem vprašanju ruske socialne demokracije (1904) je ostro zavračala tisto, kar je imenovala »ultracentralizem«, »blankizem« v Leninovih pogledih. Kakorkoli je kasnejši razvoj birokratizacije številnih delavskih strank potrdil njene bojazni, pa ta proces gotovo ni bil posledica same Leninove koncepcije revolucionarne organizacije, marveč celega spleta objektivnih in subjektivnih faktorjev, ki so rezultirali v »kultu osebnosti« oz. stalinizmu. Na čisto načelni ravni je zato v njenih razmišljanjih o Leninovi koncepciji avantgarde treba razlikovati med pogledi, ki označujejo konkretne sestavine Leninove koncepcije, in tistimi pogledi, v katerih Roza Luxemburg razmišlja o splošnem razmerju med razredom in partijo. V konkretni kritični oznaki Roza Luxemburg premalo upošteva zgodovinske razmere, v katerih so posamezne prvine Leninovih pogledov nastale. Kot ji je tudi Lenin kasneje oponesel v svoji antikritiki²⁰, je absolutizirala nekatere poglede, ki jih je Lenin pojmoval kot izrazito zgodovinsko relativne. Premalo je zlasti upoštevala, da se notranji odnosi v partiji v razmerah ilegalnega dela ne morejo ravnati po vseh pravilih demokratičnega centralizma in da ostane v njih okrnjena demokratična komponenta. Pri Leninu pa ni šlo za kakšen načelni »blankizem«, marveč predvsem za organizacijsko-taktične prijeme, ki so na eni strani odsevali odsotnost meščanske demokracije v carski Rusiji, na drugi

¹⁸ V tej smeri: Claudio Pozzoli, »Rosa Luxemburg als Marxist. Einleitende Thesen,« v: C. Pozzoli in dr.: *Rosa Luxemburg oder Die Bestimmung des Sozialismus*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1974, str. 16—17.

¹⁹ Takšno tezo so branili nekateri udeleženci v diskusiji »Spory ideologiczne wokół Róży Luksemburge, *Z pola walki*, 1/1970 (53).

²⁰ »Ein Schritt vorwärts, zwei Schritte rückwärts. Eine Abwehr von N. Lenine, v: V. I. Lenin, *Polnoe sobranie sočinenij*. V. izd., Tom 9, Gospolit, Moskva 1960, str. 38—70. — To delo, katerega objavo v *Die Neue Zeit* je Kautsky odklonil, je izšlo šele po Leninovi smrti.

strani pa so izvirali iz nuje, ki jo je zgodovinski razvoj potrdil, da se razvejana in razpršena spontana gibanja množic povežejo v enotno politično organizacijo delavskega razreda. Roza Luxemburg je lahko kasneje v praksi čedalje bolj dojemala, da je organizacijsko vprašanje tudi v svojih praktično-tehničnih prvinah in v ideoloških premisah in političnih posledicah mnogo bolj pomembno, kot bi lahko sklepali zgolj iz njenega spisa o organizacijskem vprašanju ruske socialne demokracije; kjer, kot tudi v nekaterih drugih delih, ravno dokaj podcenjujejo aktivno vlogo partije v anticipiranju »tehničnih« prijemov v revolucionarnem boju; pomen teh prijemov, kot sploh teže organizacijskega vprašanja, je Lenin mnogo bolj konkretno in realistično dojel.

Toda tudi razlik v pogledih na organizacijsko vprašanje med Rozo Luxemburg in Leninom ne smemo absolutizirati, saj so bile nekatere premise in tudi najsplošnejši pogledi na revolucionarno organizacijo obema skupni. Oba sta izhajala iz zgodovinske primarnosti razreda in množic nasproti organizaciji. Oba sta menila, da je revolucionarna organizacija nujen pogoj in nujna sestavina socialističnega boja. Oba sta, kljub razlikam, videla v revolucionarni organizaciji prednji odred delavskega razreda. Če je Roza Luxemburg poudarjala predvsem nevarnost razkoraka med partijo in razredom, med množico in vodstvom (in v opozorilih na to problematiko je ostala aktualna vse do današnjega dne), je s tem predvsem izražala svoje ocene organizacijskih procesov v nemškem in poljskem delavskem gibanju. In če je Lenin zlasti poudarjal pomen organizacije, s tem ni samo bistveno prispeval k razvoju marksistične politične teorije, ampak je hkrati v številnih pogledih na organizacijsko vprašanje, kar je takrat kot kasneje tudi sam poudarjal, odgovarjal na konkretne potrebe revolucionarnega gibanja v carski Rusiji. Zgodovina, zlasti pa zmaga boljševikov v oktobrski revoluciji, je dala prav Leninu. Toda zgodovina tudi ni zanikala trajnega pomena tistih opozoril Roze Luxemburg, v katerih je delavsko gibanje svarila pred otujevanjem voditeljev od množic, pred kultom voditeljev, in v katerih se je zavzemala za to, da z dozorevanjem delavskega razreda in z napredovanjem socializma množice vse bolj postajajo svoj lastni voditelj.

2) Večje razlike kot v organizacijskem vprašanju — čeprav tudi teh ne gre podcenjevati — med Leninom in Rozo Luxemburg je po našem zato treba videti predvsem v pogledih na nacionalno vprašanje. Tako v pogledu na problem neodvisnosti Poljske kot v pogledu na načelo pravice narodov do samoodločbe kot v pogledu na možnosti narodno-obrambni in narodnoosvobodilni vojn se pogledi Roze Luxemburg bistveno razlikujejo od Leninovih. Zdi se, da je bila Roza Luxemburg v svoji konceptiji nacionalnega vprašanja skoraj apriorno pod vtisom pogledov na poljsko vprašanje.²¹ Od zadnjega desetletja 19. stoletja do

²¹ Prim. Feliks Tych, »Poglady społeczne R. Luksemburg« *Studia socjologiczne* 1/1973, str. 67.

konca je branila tezo, da je zahteva po neodvisnosti Poljske nacionalistično geslo, s katerim ne smejo imeti poljsko delavsko gibanje in njegove politične stranke nobene zveze. Sploh je menila, da v epohi sodobnega kapitalizma in imperializma objektivni zgodovinski razvoj deluje proti afirmiranju malih narodov in njihovemu samostojnemu političnemu konstituiranju. Zato je tudi nasprotovala, da bi delavske stranke zagovarjale geslo pravice narodov do samoodločbe, kot je tudi zanikala, da bi bile v imperialističnem okolju možne narodnoosvobodilne vojne. Zgodovina je glede nacionalnega vprašanja gotovo dala prav Leninu, ki je opozoril na protislovne procese razvoja sodobnega kapitalizma, ki na eni strani vodi k integraciji narodov, na drugi strani pa prispeva tudi k oblikovanju novih, med njimi malih, »nezgodovinskih« narodov. Lenin je tako pravilno spoznal rastoči pomen nacionalnega vprašanja v epohi imperializma in socialističnih revolucij, kot je tudi upravičeno branil tezo, da je geslo o pravici narodov do samoodločbe, ki mu je Roza Luxemburg sicer priznala pomen šele po zmagi socialistične revolucije v svetovnem obsegu, neposredno teoretično in praktično aktualno za stranke delavskega razreda in za socialistično gibanje sploh. Lenin, ki je, kot Roza Luxemburg, nasprotoval imperializmu in kolonializmu, je tudi pravilneje ocenil težo kolonialnega vprašanja za neposredno zgodovino in tudi prispevek, ki ga boj proti kolonializmu lahko dá k svetovni socialistični revoluciji.²² Vendar pa ne smemo prezreti, da je Roza Luxemburg kljub takim enostranskim pogledom na nacionalno vprašanje prispevala k emancipaciji narodov tako s svojim brezkompromisnim internacionalizmom kot s svojim načelnim in konkretnim bojem zoper imperializem in militarizem, kot s svojim nasprotovanjem germanizaciji in rusifikaciji poljskega naroda.

③ Tretja pomembna točka, v kateri se kaže razmerje med Rozo Luxemburg in Leninom, je vprašanje oktobrske revolucije in ocene Leninovih ukrepov neposredno po oktobru. Njeno delo *Ruska revolucija*, v katerem govori o tem vprašanju, je bilo predmet številnih manipulacij, vendar pa ne gre v njem prezreti temeljnega: Roza Luxemburg v njem, ob vseh kritičnih pripombah, pozitivno oceni oktobrsko revolucijo. V tem se razlikuje tako od nemške socialne demokracije s Kautskym vred, kot od ruskih menjševikov, ki so oboji zatrjevali, da je v deželi, kakršna je bila Rusija, mogoča samo meščanska, ne pa socialistična revolucija. Roza Luxemburg pa je ob kritiki Leninovega reševanja agrarnega vprašanja, nacionalnega vprašanja in razpusta ustavodajne skupščine, ob kritiki, v kateri ni imela prav (in je zlasti glede ustavodajne skupščine kasneje svojo kritiko umaknila), ocenila oktobrsko revolucijo kot socialistično

²² Gl. zlasti Leninovo delo *O pravici narodov do samoodločbe* (1914) in druge spise o nacionalnem vprašanju, v: V. I. Lenin, *Izbrani spisi o nacionalnem vprašanju*. Zbornik razprav, člankov in napotkov o nacionalnem vprašanju, CZ, Ljubljana 1974. Uredil in uvodno besedo napisal Fr. Klopčič.

revolucijo in je vso odgovornost za dotedanji potek in za nadaljnjo usodo te revolucije pripisala ravno proletariatu zahodnoevropskih dežel, zlasti pa nemškemu delavskemu razredu.

Bilanca odnosov med Rozo Luxemburg in Leninom ni nekakšna črno-bela slika dveh sovražnikov, marveč dveh zaveznikov, ki se v pogledih na teoretična in taktična vprašanja v marsičem bistveno razlikujeta, ki pa ob vseh razlikah ohranjata medsebojno spoštovanje. Tudi ob vprašanjih, glede katerih sta se dokaj razhajala, sta ohranila nekatere stične poglede, ki so konec koncev temeljili v njenem skupnem temeljnem izhodišču. Leninova oznaka Roze Luxemburg kot »orla« se ne nanaša samo na zadnje mesece njenega življenja, niti ne samo na njeno biografijo, marveč tudi, ob vseh Leninovih pridržkih, na Rozo Luxemburg kot velikega misleca socializma.

IV

Enega izmed bistvenih prispevkov Roze Luxemburg k politični teoriji socializma je treba, po našem mnenju, videti v njenih pogledih na razmerje med socializmom in demokracijo. Roza Luxemburg se je vse svoje življenje borila proti temu, da bi socialistično pojmovanje demokracije skrčili na aplikacijo procedur, ki jih je razvil meščanski parlamentarizem. Zelo zgodaj je tudi spoznala nevarnost, ki se je kasneje uresničila v fašizmu, da se buržoazija odpove tudi zoženemu pojmovanju demokracije, če bi začutila, da bi utegnulo ogroziti njeno razredno gospodarstvo.

V delavskem razredu, v njegovem boju za socialistično preobrazbo, je zato videla tudi edino poročstvo za ohranitev resničnih pridobitev meščanske civilizacije in edinega nosilca, ki je sposoben te pridobitve poglobiti, razširiti in na njihovem temelju in v preseganju tega temelja zgraditi novo človeško skupnost. Ko je stalno ponavljala za Marxom, da je osvoboditev delavskega razreda stvar samega razreda, je s tem ponavljala tudi prepričanje, ki je bilo v osnovi njenega gledanja na razmerje med socializmom in demokracijo.

Zgodovinsko primarnost množic in delavskega razreda je razumela kot konkretno oblikovalno načelo družbenopolitičnega sistema socializma. Zavračala je koncepcije demokracije, ki niso bile prežete s socializmom (kritika Bernsteina, kasneje Kautskega), kot je kritizirala prakso socializma, ki po njeni sodbi ni bila demokratična ali ni bila dovolj demokratična. Ne glede na to, da ne moremo brez pridržkov sprejeti njene kritike Lenina in Trockega, kolikor zadeva vprašanje diktature in demokracije, pa na drugi strani ne smemo podcenjevati načelne vrednosti njenega vztrajanja pri tem, da je diktatura proletariata po svojem bistvu globoko demokratična, da je pravzaprav identična s socialistično demokracijo. Tako se Roza Luxemburg ne distancira samo od tistih mislecev, ki so v njenem času sploh zanikali diktaturo proletariata, mar-

več tudi od vseh takratnih in kasnejših koncepcij diktature proletariata, ki so poudarjale predvsem njen nasilno-represivni karakter, ne pa v prvi vrsti samo bistvo ureditve, v kateri ima delavski razred vse bolj neposredno dominantno vlogo. Na drugi strani pa se je ravno s takim pojmovanjem socialistične demokracije Roza Luxemburg distancirala od njenega enačenja z meščansko demokracijo. Zanj ima demokracija globoko razredno vsebino, ki se nikakor ne reducira na politično področje, marveč mora zajeti vsa družbena področja, zlasti pa gospodarstvo.

Kolikor morata v socialistični družbi še obstajati država in državni aparat, morajo biti proti nosilcem državnih in drugih funkcij vzpostavljeni učinkoviti nadzorovalni mehanizmi, ki bi preprečevali, da se uradniški sloj odtuji od družbe in razreda. Na Rozino poudarjanje svoboščin in pravic človeka in občana zato ne smemo gledati samo skozi prizmo njenih neposrednih ocen Leninove politike, ki jih je kasneje delno opustila ali delno sama spremenila (četudi je pri nekaterih stališčih vztrajala), marveč predvsem v luči njenega načelnega stališča do razmerja med razredom in njegovimi predstavniki. Njenih pogledov na pravice človeka in občana ne smemo gledati torej izolirano od njenih pogledov na primarno zgodovinsko vlogo delavskega razreda in na socialistično demokracijo kot mnogodimenzionalni zgodovinski proces, v katerem delavski razred postopoma prehaja iz carstva nujnosti v svet svobode. Čeprav je svoboda kritike (drugače mislečih) po Rozi Luxemburg ena izmed bistvenih sestavin takih svoboščin, pa nikakor ni edina in jo moramo brati v kontekstu njenega integralnega pojmovanja socialistične demokracije, ki temelji na novih socialnih in ekonomskih pravicah.

Osrednje v Rozini koncepciji demokracije je njeno gledanje na vlogo delavskih in vojaških svetov. V spisu o *Ruski revoluciji* je glede tega vprašanja še zagovarjala koncepcijo, ki bi jo lahko označili za pojmovanje »mešane demokracije«: poleg svetov (Räte, sovjeti) je zagovarjala tudi obstoj parlamenta, zasnovanega na splošni volilni pravici in na splošnem političnem predstavnilstvu. Takšno gledanje na družbenopolitični sistem postrevolucionarnega razdobja je bil eden izmed vzrokov za njeno kritiko Lenina in boljševikov glede njihove politike do ustavodajne skupščine. Toda izbruh nemške revolucije in njen potek jo je prepričal, da obramba takšnega stališča ne bi samo omejila vsebinskega bogastva socialistične demokracije, marveč bi tudi ogrozila uspešno napredovanje in radikalizacijo revolucije iz njene politične faze v resnično socialno in socialistično fazo. Zato zavrača narodno skupščino kot »preživelo dediščino meščanskih revolucij«, ²³ ki v bistvu ohranja delitev na vladajoče in vladane.

V skladu s svojim insistiranjem pri tem, da je osvoboditev delavskega razreda njegovo lastno delo, Roza Luxemburg opredeli bistvo socializma

²³ »Narodna skupščina«, naš izbor, str. 805.

kot ureditev, ki presega tradicionalno politično delitev na vladajoče in vladane in ravno s sistemom svetov zagotavlja vladavino proletarskih množic. Njen poglavitni programski spis (*Kaj hoče Spartakova zveza?*) tako razločno in odločno opredeljuje to misel, da moramo ustrezni odlomek navesti v celoti: »Bistvo socialistične družbe je v tem, da velika množica delovnih ljudi neha biti vladana množica, temveč da sama živi vse politično in gospodarsko življenje in ga vodi po zavestni, svobodni samoodločbi.

Zato mora proletarska množica od najvišjega vrha države pa do najmanjše občine prevzete organe meščanske razredne vladavine: zvezne zборе, parlamente, občinske svete, nadomestiti s svojimi razrednimi organi: z delavskimi in vojaškimi sveti, zasesti vse položaje, nadzorovati vse funkcije, vse državne potrebe meriti po svojih razrednih koristih in socialističnih nalogah. In samo z nenehno, živo vzajemno dejavnostjo med ljudskimi množicami in njihovimi organi, delavskimi in vojaškimi sveti, mora njihova dejavnost napolniti državo s socialističnim duhom.«²⁴

Tako se bistvo Rozine koncepcije socialistične demokracije izteče v negacijo parlamentarizma in zanikanje vsakega sistema »politične« države, ki bi bila kot reprezentant nekega abstraktnega političnega interesa dvignjena nad delavski razred in ločena od njega. To pa pomeni, da je Roza Luxemburg videla alternativo parlamentarizmu v samoupravljanju kot obliki in vsebini odnosov, ki naj bi zagotovili, da se dejansko uresničuje osvobajanje delavskega razreda in množic sploh kot njihovo lastno dejanje.

V

Bralec, ki bo pozorno bral spise Roze Luxemburg, ki jih ima prvokrat v dokaj obsežnem izboru pred seboj v slovenskem jeziku, bo sam lahko ocenjeval, koliko so ujeti v svoj lastni čas, a tudi, v to smo trdno prepričani, kako so še vedno živo aktualni za našo dobo. Iz branja teh spisov raste pred nami bogato in razgibano življenje in misel velike Poljakinje, ki je vse svoje moči posvetila socialistični revoluciji. Že njena praktična aktivnost govori proti stereotipnim predstavam o njej kot zagovornici spontanizma in avtomatičnega zgodovinskega zloma kapitalizma. Ko je poudarjala, da je zgodovinski razvoj pripeljal do dileme: socializem ali barbarstvo, je s tem tudi razkrila svoj pogled na zgodovinski razvoj kot vozlišče dialektičnih protislovij, ki jih lahko razrešuje le intervencija subjektivnega faktorja. »Ljudje ne delajo svoje zgodovine, kot bi se jim zljubilo. Toda delajo jo sami!« To trditev Roza Luxemburg tolikokrat ponavlja,²⁵ da ne moremo dvomiti, da vidi v njej eno izmed temeljnih izhodišč svoje misli. Da je izhodišče njene zgodovinske koncepcije aktivna vloga delavskega razreda, je prav tako očitno, kot to, da subjektivni

²⁴ Naš izbor, str. 827–828.

²⁵ Gl. *Kriza socialne demokracije*, naš izbor, str. 563.

faktor pri njej obsega tudi teoretično osveščanje in politično organizacijo delavskega razreda.

Roza Luxemburg je brez dvoma imela tudi iluzije glede spontane vloge množic, vendar so bili ti njeni pogledi, kot smo videli, predvsem reakcije na dejansko potekajoče ali potencialne nevarnosti birokratizacije organizacij delavskega razreda, ki je ostro nasprotovala njenim pogledom na delavski razred in množice kot aktivni subjekt zgodovine. Spontanost ji je v bistvu pomenila ustvarjalne posege množic v zgodovino, ki pa po njenem ne nastajajo po neki iracionalni intuiciji množičnega jaza, marveč kot posledica splošne zaostritve objektivnih protislovij kapitalistične družbe (zlasti temeljnega protislovja kapitalizma) in tudi kot nasledek dolgotrajnega poprejšnjega delovanja revolucionarne partije. Spontanost kot slepo reagiranje na empirične odnose v družbi, kot stihijo, Roza Luxemburg odklanja, kot odklanja poglede, ki vidijo v spontanosti edini ali poglavitni zakon zgodovine.

Ustvarjalna pobuda razreda se v razmerah, ko je delavski razred tudi navznoter interesno heterogen in ko obstoji v njem protislovje med kratkoročnimi in dolgoročnimi interesi, lahko zgodovinsko uspešno oblikuje le v dialektičnem odnosu do revolucionarne organizacije, ki izpolni svojo vlogo in nalogo, če ustvarja razmere za množično aktivnost razreda in če prevzame v spontanah gibanjih množic politično vodstvo.

Ne bi mogli trditi, da v delu Roze Luxemburg ni skrajnostnih stališč in formulacij glede vloge spontanosti, toda če beremo njene spise kot celoto, ne moremo prezreti, da si je v prvi vrsti prizadevala, da izoblikuje dialektični pogled na razmerje med spontanostjo in organizacijo. V temelju tega pogleda pa ostane njeno prepričanje, da se mora zgodovinska primarnost delavskega razreda uveljaviti v konkretni dominantni vlogi v institucionalnem sistemu družbe, ki mora biti ne samo odprt za stalen vpliv množic, ampak se morajo v njem množice tudi uveljaviti kot subjekt. Roza Luxemburg zato ostro kritizira pojave odtujevanja avantgarde od razreda in vodstva od članstva avantgarde. Vodenje v socialističnem smislu se od meščanskega vodenja razlikuje, po njenem mnenju, ravno po tem, da ni usmerjeno v ovekovečenje delitve na aktivno vodstvo in pasivno množico, marveč predvsem po tem, da spodbuja duhovno sposobnost razreda in množic, krepi njihovo samodejavnost in samoodločbo, tako da množice v zgodovinskem procesu vse bolj postajajo subjekt. Ta izostrena problematizacija narave socialističnega vodenja, povezana z njeno kritiko birokratske centralizacije, je ena izmed tistih prvin njene misli, ki uvrščajo Rozo Luxemburg med pomembne mislece politične teorije socializma.

Ni naključje, če je Roza Luxemburg tako ostro odklanjala oportunizem, blankizem in anarhizem. Vsi ti pogledi in praktične usmeritve so po njenem sicer izraz protislovij, v katerih delujeta delavski razred in njegova avantgarda, vendar bistveno nasprotujejo avtoemancipaciji delav-

skega razreda kot temeljnemu izhodišču in cilju revolucionarnega preobrazanja družbe. Oportunizem vnaša v delavski razred buržoazno zavest ter pragmatizem in ga s tem integrira v obstoječi sistem; blankizem deluje zgolj v »imenu razreda« in, namesto da bi pospeševal samoosvobajanje in samodejavnost razreda, obnavlja model vodenja, ki temelji na nadomeščanju (substituiranju) razreda; anarhizem utopično glorificira končni cilj in zanemarja institucionalne pogoje (revolucionarna avantgarda) za njegovo uresničevanje.

Vsi ti pogledi se torej lomijo na nedialektičnem pojmovanju razmerja med vsakdanjim bojem in končnim ciljem. Trajni prispevek Roze Luxemburg k socialistični misli je treba videti zlasti v njenem naporu, da izpostavi dialektiko med vsakdanjim bojem in končnim ciljem kot žarišče teorije in prakse socialističnega gibanja. Roza Luxemburg je bila dosledna v tem svojem spoznanju — čeprav ji ga tudi sami ni uspelo vedno uresničevati — ko je poudarjala bistveni pomen marksistične teoretične zavesti za socialistično gibanje in ko je ponavljala, da se mora znanost povezati z delavskim razredom in delom. Ko je odklanjala pragmatizem, ni imela v mislih le oportunističnega revizionizma, marveč tudi instrumentalizacijo teorije v prirepiško apologetiko, kar je zlasti odkrivala v vlogi »nadomestnega marksizma« K. Kautskega. Zavračala je tudi vsako dogmatizacijo marksizma, ki ponavlja formule, ne da bi pri tem upošteval, da je marksistična znanost bistveno zgodovinska znanost, vezana na prostor in čas, in da je od vseh spoznanj večna le resnica, da se vse spreminja. Kot je za socialistično gibanje poudarjala ključni pomen enotnosti neposredne prakse in končnega cilja, tako je glede marksizma zatrjevala, da je enotnost analize in volje, realistične ocene odnosa sil in usmerjenosti k revolucionarnemu spreminjanju obstoječega stanja. Če je videla bistvo Marxovega prispevka v tem, da je »odkril sodobni delavski razred kot zgodovinsko kategorijo« (K. Marx), je sama delovala za to, da to Marxovo odkritje postane meso in kri sodobne zgodovine. To njeno spoznanje se je kalilo, razčlenjevalo, poglobljalo in presegalo v izkušnjah revolucionarne prakse, ki je bila, kot pri vseh velikih mislecih socializma, temeljni navdihovalec njene teoretične ustvarjalnosti. Množična delavska gibanja v zahodni Evropi, obe ruski revoluciji in neposredno zlasti revolucija v Nemčiji, so bili tudi vir bogatitve teoretičnih spoznanj, ki so kulminirala v njenem zavzemanju za socialistično demokracijo kot demokracijo svetov, kar lahko razumemo samo kot njeno opredelitev za socialistično samoupravljanje kot alternativo parlamentarni politični državi in tudi alternativo vsaki elitistični tendenci v političnem sistemu socializma.

Rozo Luxemburg zato lahko — kljub nekaterim njenim spornim pogledom — štejemo (ob Leninu in Gramsciju) med najpomembnejše predhodnike tistih gibanj v socializmu XX. stoletja, ki so odločilno utirala in utirajo pota svobodi v socializmu in socializmu v svobodi. Z

izredno zgodovinsko intuicijo je odkrivala nevarnosti in stranske poti socialističnega razvoja, ko so bile še globoko skrite kot zgodovinske možnosti; hkrati pa je tudi nakazovala temeljno smer za preseganje teh stranskih poti in sploh za oblikovanje socializma. V samoosvobajanju delavskega razreda in množic, v njihovi čedalje večji samostojnosti v družbi in politiki, je videla temeljno izhodišče in smoter, za katerega se mora zavzemati socialistično gibanje, če naj doseže končni cilj: socializem kot svobodno skupnost svobodnih ljudi.

BORIS VUŠKOVIC

Nekateri vidiki empirične biti ZKJ

Odnos med delavskim razredom in njegovo revolucionarno avantgardo je dokaj zapleten in ga je moči obravnavati z vrste vidikov, kar je razvidno tudi iz predloženih referatov in diskusije. Eden izmed možnih načinov, ki lahko prispeva k osvetlitvi tega odnosa, je tudi razčlenitev empirične biti ZKJ. Glede tega bi skušal podati nekoliko krajših opomb vsebinske in metodološke narave k nekaterim značilnostim in gibanjem v strukturi članstva ZKJ.¹

V zadnjih osmih letih (1969—1976) je opaziti v gibanju članstva ZKJ dve izrazito različni obdobji: v času 1969—1972 se je število članov močno znižalo, t. j. za 136.137 članov, v naslednjih štirih letih (1973—1976) pa je izredno močno naraslo, in to kar za 450.320 članov; to pomeni, da je bilo število članov leta 1976 skoraj za polovico večje v primerjavi s številčnim stanjem leta 1972. Glede na to, da je v tem osemletnem obdobju fluktuiralo skoraj 600.000 članov ZKJ, bi bilo izredno zanimivo proučiti premike in značilnosti članstva ZKJ v času osipa kot tudi v času naraščanja partijskega članstva. Pri tem so za nas posebej zanimiva gibanja v socialni oziroma v socioprofesionalni strukturi članstva ZKJ.²

Pri tem je treba v prvi vrsti poudariti, da so se v obdobju osipa članstva absolutno zmanjševale vse socioprofesionalne skupine — razen strokovnjakov (katerih število je naraslo za približno 12.000) in upo-

¹ To temo sem temeljiteje in celostneje obdelal v obsežnejšem delu, ki bo kmalu izšlo v okviru Centra za družbene raziskave pri predsedstvu ZKJ.

² Določila statistične službe ZKJ upoštevajo le socioprofesionalno, ne pa tudi razredne strukture članstva ZKJ. Še vedno je torej odprto vprašanje, katere socioprofesionalne skupine je mogoče glede na njihove delovne in druge posebnosti uvrščati v delavski razred. Kljub temu pa tudi sedanje socioprofesionalne določnice omogočajo pogled v socialno-razredno strukturo ZKJ.

kojencev, pri katerih je tudi šlo za absolutno neznatno zvišanje. Toda pri vseh skupinah ni bilo enakomernega upadanja. Kar zadeva delavstvo, lahko ugotovimo v tem obdobju pet izrazito negativnih teženj:

Prvič, čeprav so v obdobju osipa partijskega članstva absolutno nazadovale vse delavno-aktivne skupine (razen strokovnjakov), je treba opozoriti na to, da je v tem štiriletnem obdobju vendar najbolj nazadovalo število delavstva. Tako je bilo v skupnem osipu članstva (136.137) kar 62.707 ali 46,1 % delavcev, kar pomeni, da odpade na delavstvo daleč največje breme fleksije članstva. Po drugi strani je delavstvo tudi relativno nazadovalo. Medtem ko je bil indeks skupnega znižanja članstva 88,11, je bil indeks znižanja pri delavstvu 82,0, torej znatno nad ravnijo upadanja celotnega članstva (ind. 151,6); zato se je znižal tudi delež delavcev v socialni strukturi članstva ZKJ (od 30,39 % leta 1968 na 28,27 % leta 1972). Večje zmanjšanje kot pri delavcih je bilo opaziti le še pri individualnih kmetovalcih.

Drugič, opozorimo naj tudi, da niso bili svi sloji delavstva glede na dejavnosti, v katerih so zaposleni, enako zastopani v globalnem osipu delavstva. Tako je bil osip delavcev s področja materialne proizvodnje — se pravi industrije, rudarstva in gradbeništva, kjer so industrijski delavci v veliki večini — z indeksom 78,3 daleč nad ravnijo osipa delavcev kot celote (ind. 82,0 %). Prav zato se je njihov delež v skupni strukturi delavstva znižal od 48,9 % na 46,8 %. Popolnoma razumljivo je, da je bilo znižanje v omenjenem proizvodnem delavstvu še večje v primerjavi na raven upadnja celotnega članstva ZKJ (ind. 182,3). V relativnem smislu je ta padec skoraj dvakraten.

Tretjič, negativna značilnost v gibanju delavstva v času osipa partijskega članstva zadeva mlade delavce. V okviru nadpoprečnega osipa mladih nasploh v primerjavi z ravnijo osipa celotnega članstva ZKJ (ind. 209,2 !) niso v socialni skupini mladih enako udeležene vse plasti. Če proučujemo socialno strukturo osipa mladega naraščaja v ZKJ, bomo prišli do prve negativne ugotovitve: v okviru nadpoprečnega in socialno neenakomernega osipa mladih so v največjem številu zastopani prav mladi delavci. V skupnem številu mladih članov ZKJ so bili leta 1968 mladi delavci zastopani z več kot eno tretjino (34,76 %), toda v štiriletnem osipu mladega naraščaja je znašal njihov delež 41,57 %, se pravi, da je bil večji, kot pa je njihov delež v strukturi mladih (ind. 119,6).

Na drugo negativno ugotovitev naletimo na ravni ugotavljanja gibanja mladih delavcev v sklopu celotnega delavstva. Leta 1968 so bili mladi delavci v celotnem delavstvu zastopani z 28,11 %. Toda v skupnem osipu delavstva (62.707 članov) je bilo mladih delavcev 29.103 ali 46,41 %, kar znaša mnogo več, kot pa je njihov delež v strukturi vseh delavcev; potemtakem je bil osip mladih delavcev v strukturi celotnega delavstva mnogo večji (ind. 165,1) kot pa v strukturi mladih nasploh (ind. 119,6). Ponuja se torej sklep: tako kot se je celotno partijsko čla-

stvo močno znižalo na račun mladih v celoti, gre tudi osip pri delavstvu v dobršnem delu na rovaš mladih delavcev.

Četrtič, negativna značilnost v gibanju delavstva je tudi v tem, da so pri mladih delavcih najbolj številčno nazadovali visoko kvalificirani delavci, katerih je bilo skoraj za polovico manj (ind. 59,2).

Petič, splošno je znano, da so delavci tista družbena skupina, ki je v obravnavanem obdobju (in tudi po njem) tvorila približno polovico vseh odpadlih članov ZKJ — in sicer v vseh treh oblikah osipanja partijskega članstva, torej tudi v skupini izključenih, kar je politično v resnici pomembno.

Obravnavane težnje v gibanju delavstva v obdobju osipa članstva (1969—1972) se niso v naslednjem četrletnem obdobju le zaustavile, marveč je prišlo tudi do izredno pozitivnih sprememb.

Predvsem je treba poudariti, da je v tem obdobju (1973—1976) prvikrat po desetih letih (z izjemo 1968) delavstvo absolutno naraščalo in to za 134.569 članov (ind. 147,1 v primerjavi z letom 1972). Število delavstva ni naraščalo le absolutno, marveč tudi relativno močneje od rasti celotnega članstva, kar je dvignilo tudi njegov delež v socialni strukturi članstva ZKJ (od 28,27 % na 28,77 % leta 1976).

Razen tega naj opozorimo, da je prišlo tudi v delavstvu v tem času do izredno ugodnih premikov v starostni in kvalifikacijski strukturi kot tudi razmeščenosti delavstva po dejavnostih; prav s tem so bile odpravljene dotedanje negativne težnje, kar nas navaja k dejstvu, da je bila struktura v zvezo komunistov na novo sprejetega delavstva izredno ugodna.

Temeljito se je spremenilo stanje v starostni strukturi delavstva oziroma v deležu mladih v skupnem delavstvu, v katerem so v času osipa prevladovali izrazito negativne težnje. Glede tega naj navedemo samo dejstvo, da so bili mladi delavci tista skupina, ki je v tem času hitreje naraščala kot katerakoli druga delovno-aktivna skupina, vključno s strokovnjaki.

V primerjavi z letom 1972 se je v skupini mladih delavcev zvečalo članstvo za 85.833 (indeks 224,8), kar predstavlja kar dve tretjini celotnega prirastka delavstva! Seveda se je s tem močno dvignila njihova udeležba v strukturi vsega delavstva, saj je znašala leta 1976 kar 36,81 % vseh delavcev (1972 = 24,1 %); to pomeni, da je več kot vsak tretji delavec hkrati tudi mlad delavec. Mimogrede naj tudi povemo, da je število mladih VKV delavcev naraščalo nad poprečjem priliva mladih delavcev (ind. 234,2).

Naraščanje števila mladih delavcev je bilo celo večje od priliva mladine v celoti, pa čeprav je bil tudi ta izredno visok (ind. 213,4). S tem se je dvignil tudi delež mladih delavcev v socialni strukturi mladega naraščaja (1972 = 32,5 %, 1976 = 34,3 %). Tako so mladi nasploh in še posebej mladi delavci absolutno in relativno mnogo številneje vključeni

v članstvo ZKJ — in to ne samo v primerjavi z letom 1972, pač pa tudi v primerjavi z letom 1968, ko je število mladih zelo hitro naraščalo.

Ugotoviti moramo tudi absolutno in relativno naraščanje števila delavstva, zaposlenega v materialni proizvodnji, kar kaže na čisto drugačno stanje, kot pa je bilo v času osipa članstva. Tako je bil v dvoletnem obdobju 1973—1974³ indeks rasti števila delavcev v industriji, rudarstvu in gradbeništvu 125,7, se pravi da je bil večji kot pri zvečevanju števila vseh delavcev (ind. 118,1); tako se je zvečal tudi njihov delež v skupnem delavstvu od 46,8 % (1972) na 49,8 % (1974). Za osvetlitev tega gibanja naj navedemo, da je bilo od skupnega prirasta vseh delavcev v teh dveh letih (51.693) kar 34.302 ali 66,4 % delavcev iz navedenih materialno-proizvodnih dejavnosti.

Kljub tem ugodnim gibanjem pa z vidika uresničevanja delavske večine v ZKJ zaskrbljujeta dve okoliščini: visok delež delavstva med odpadnimi člani in premajhno ali prepočasno naraščanje delavstva oziroma njihovega deleža v strukturi članstva ZKJ.

Takoj naj povemo, da je tudi v tem štiriletnem obdobju — kot v predhodnem — delavstvo mnogo številneje zastopano v vseh oblikah osipanja članstva — tudi med izključenimi — kot pa je njegov delež v strukturi članstva ZKJ. Ti podatki, ki jih često navajajo, postanejo razumljivejši šele s vsaj štirimi dodatnimi pojasnili.

1) Delavstvo je bilo v poprejšnjem obdobju absolutno in relativno mnogo obsežnejše zajeto v skupini odpadlih članov kot pa v obdobju 1973—1976. Tako je bil v obdobju 1969—1972 med vsemi odpadnimi delež delavstva 45,0 %, v drugem četrletju pa je ta delež mnogo manjši in znaša 38,7 %.

2) Seveda ni bistveno le procentualno znižanje deleža delavstva v kategoriji odpadlih. Pomembneje je to, da se je absolutno število odpadlih v letih 1973—1976 zmanjšalo za celo polovico. V prvem četrletnem obdobju je namreč odpadlo kar 169.483 članov, od tega 76.240 delavcev (45 %), medtem ko je v drugem četrletju odpadlo samo 84.898 članov (ind. 50,1), in od tega le 32.830 delavcev (ind. 43,1) — kar je absolutno dvakrat manj kot v prejšnjem obdobju.

3) V tem drugem obdobju je bilo delavstvo prav tako absolutno in relativno v manjšem obsegu zajeto med izključenimi člani, kot je bilo to v prvem obdobju. Tako je bilo v letih 1969—1972 med izključenimi člani 48,4 % delavcev, v letih 1973—1976 pa 42,1 %. Toda tudi v tem primeru je absolutno število izključenih skoraj za polovico manjše, tako da je zmanjšani delež delavcev med izključenimi še toliko bolj razveseljiv. V letih 1969—1972 je bilo izključenih skupno 41.927 članov — od tega 20.271 delavcev, medtem ko je bilo v letih 1973—1976 izključenih samo 26.146 članov (ind. 62,4) in od tega 11.001 delavcev (ind. 54,3).

³ Zal tudi »Statistični pregled ZKJ« za leti 1975 in 1976 ne razčlenjuje delavstva glede na vrste dejavnosti. Tolikšno osiromašenje podatkov je čisto nerazumljivo.

4) Sam številčni podatek o deležu delavcev med izključenimi je politično seveda pomemben. Toda ko poskušamo brez kakršnegakoli podcenjevanja številčnosti in narave tega dejstva ugotoviti vzroke za izključitve članov ZKJ, tedaj zgubi kategorija izključenih nasploh in delavcev posebej precej svoje politične teže. Dve tretjini do tri četrtine izključenih je takih, ki so jih izključili zaradi izostajanja s sestankov, ker niso plačevali članarine itn., torej zaradi vzrokov, ki niso politične narave. Člani ZKJ, ki so bili izključeni zaradi nespoštovanja programa ZKJ, zaradi kršenja ali nasprotovanja politiki ZKJ, so dejansko maloštevilni — gre le za 1—2 promile skupnega članstva oziroma 2—5 % vseh odpadlih članov ZKJ.

Toda kljub tem modalitetam in razlogom za zapuščanje ZKJ je še vedno odprto vprašanje, kje so vzroki za velik delež delavstva v osipu članstva ZKJ. Ti so dokaj raznovrstni, vendar bi jih pogojno v dobrih meri lahko spravili na tale skupni imenovalec: obstaja neko neskladje med programsko usmeritvijo in stopnjo njenega uresničevanja, neskladje med pričakovanim in uresničenim, kar zbuja nezadovoljstvo in vpliva na zapuščanje ZKJ. Številne raziskave so v različnih variacijah potrdile gornjo ugotovitev, ki je politično izredno pomembna, saj nedvoumno izpričuje pozitiven odnos delavstva do temeljne naravnosti zveze komunistov in pa to, da so vzroki za razhajanja na področju nezadostnega ali prepočasnega uresničevanja proklamirane policike — ne pa na področju najvišjih idejnih in političnih vrednot; drugače povedano, vzroki so na področju premajhne usklajenosti med tempom in obsegom družbene akcije tem med programsko usmeritvijo.

Kot smo že ugotovili, se druga nezadostnost izraža v preneznatnem naraščanju delavstva v socialni strukturi članstva, kar spravlja v dvom zahtevano delavsko večino v članstvu ZKJ.

Nobeneda dvoma ni, da je delavstvo kljub pozitivnim premikom v socialni strukturi članstva prepočasi napredovalo (v štiriletnem obdobju le za 0,5 %). Toda naraščanje in upadanje deleža katerekoli skupine, vključno z delavstvom, je rezultanta vrste različnih komponent, predvsem sprejemanja, osipanja in socioprofesionalne mobilnosti v članstvu ZKJ.

Eno teh komponent, osipanje, smo že obravnavali in ta odigrava prav gotovo neko negativno vlogo v gibanju delavstva. Toda kolikor je osipanje v absolutnih razsežnostih neznatnejše, toliko odločilnejše postaja za premike posameznih skupin v strukturi članstva ZKJ sprejemanje novega članstva.

Če razčlenimo za vsako skupino posebej, kako je v tem štiriletnem obdobju potekalo sprejemanje novih članov, bomo prišli do pomembne ugotovitve: od *vseh*, dobesedno vseh delovno-aktivnih skupin je bil pri delavstvu *največji* — ali drugače povedano: največji po deležu novo sprejetih kot tudi po odnosu med na novo sprejetimi člani ter deležem te skupine v socialni strukturi članstva ZKJ.

Stanje je bilo takšnote:

Skupine	od vseh sprejetih 1973—1976	delež v strukt. članstva 1972	indeks
delavci	29,81 %	28,27 %	105,4
individualni kmetovalci	4,86 %	5,96 %	81,5
strokovnjaki	16,42 %	18,87 %	87,0
administracija	8,21 %	12,33 %	66,6
vodilni delavci	2,15 %	7,36 %	29,2
osebje zaščite	1,47 %	2,40 %	61,3

Glede na razmerje med na novo sprejetimi člani in njihovim deležem v socialni strukturi članstva ZKJ, bi moral pri vseh delovnoaktivnih skupinah upadati njihov delež v socialni strukturi članstva ZKJ, pri delavstvu pa bi moral naraščati. Toda dejanska gibanja v udeležbi posameznih skupin v socialni strukturi članstva ZKJ kažejo na občutna odstopanja od tistega, kar bi se moralo dogajati: tako se na primer delež strokovnjakov v socialni strukturi članstva ni zmanjšal, pač pa je znatno narasel (z 18,87 % let 1972 na 20,67 % v letu 1976)! V podobnem razmerju je opaziti odstopanja tudi pri drugih skupinah.

Rešitev uganke je v tem, da razmerje med številom na novo sprejetih članov in odpadlih članov v nobeni od skupin ne prikaže dejanskega naraščanja števila članstva, ki je lahko bistveno večje ali manjše, to pa seveda povzroča nepričakovane premike v socialni strukturi članstva ZKJ. Tako bi konkretno v primeru, ko bi od števila na novo sprejetih odsteli odpadle člane, morala skupina delavcev narasti za 145.182 članov, dejansko je pa narasla le za 134.569 članov, torej za 10.613 članov manj (ali za 7,31 %), skupina zasebnih kmetovalcev pa celo za 10.800 članov manj (ali za 48,45 % manj!!!). Ali drugačen primer: skupina strokovnjakov bi se morala zvečati za 87.733 članov, zvečala pa se je za 111.270 članov, oziroma za 23.537 članov več (ali za 21,15 %), vodilni delavci za 17.856 članov več (oziroma za 64,26 % več), administracija za 5.172 članov več ali za 11,02 % itn. Te izrazito velike razlike med pričakovanim in dejanskim prirastom posameznih skupin lahko pojasnimo le z močno socioprofesionalno gibljivostjo v članstvu ZKJ.

Na naraščanje ali upadanje posamične skupine ne vpliva torej samo sprejemanje (ali osip), marveč je pri nekaterih skupinah mnogo odločilnejša socioprofesionalna gibljivost. Najboljši dokaz za to je skupina voditeljev, kajti kar dve tretjini voditeljev se rekrutirata v procesu socioprofesionalne gibljivosti ali s spremembo poklica v članstvu ZKJ. Temu so čisto nasproten primer individualni kmetovalci, pri katerih je v tem štiri letnem obdobju prešlo v druge skupine več kot 10.000 kmetovalcev, kar predstavlja polovico skupnega števila na novo sprejetih članov.

V luči te močne socioprofesionalne gibljivosti članstva postajajo v strukturi članstva ZKJ vse bolj zanimive tiste skupine, ki se »razslojujejo«, to pa so predvsem šolska mladina in nezaposleni, ki so nekakšen »rezervoar« drugih skupin. Tako se v okviru članstva ZKJ delavstvo

neposredno rekrutira iz delavske šolske mladine (in delno iz kmetovalcev itn.), strokovnjaki iz srednješolske in študentske mladine (delno pa tudi iz drugih skupin), kar praviloma velja (sodeč po njihovi kvalifikacijski strukturi) tudi za skupine strokovnjakov itn.

V bistvu sta bili prav šolska mladina in nezaposleni tisti skupini, ki sta v strukturi članstva ZKJ relativno *bolj* naraščali kot vse druge skupine, vključno z delavstvom (ki je najbolj raslo v okviru delovno-aktivnih skupin). Tako je bil pri delavstvu indeks rasti 147,1, pri delavski šolski mladini 179,9, pri srednješolcih 210,0, pri študentih 226,7, pri nezaposlenih pa celo 346,2! Vsekakor je močan porast skupin, ki se »razslojujejo«, veliko prispeval k večji socioprofesionalni gibljivosti članstva ZKJ, se pravi k »dodatni« rasti posameznih delovnoaktivnih skupin.

Toda možnost »dodatne« rasti, ki se napaja iz skupin, ki se »razslojujejo«, *ni enaka* za vse socialne skupine v ZKJ; struktura šolske mladine in nezaposlenih je namreč taka, da se iz njih napajajo predvsem skupine strokovnjakov, voditeljev in administracije, najmanj pa delavstvo (kar je iz socioprofesionalne gibljivosti članstva delno tudi razvidno).

Od skupnega števila šolske mladine v članstvu ZKJ (119.930 članov) — ta skupina je po številčnosti na četrtem mestu v ZKJ — je dve tretjini študentov (77.978 članov), srednješolcev dobre četrtine (34.082 člana), delavske šolske mladine pa le 6,6 % ali 7.870 članov! Glede na profil šolske mladine v članstvu ZKJ je ta objektivno »rezervoar« za kakih sto tisoč strokovnjakov (posredno tudi voditeljev itn.) in le neznatna rezerva delavstva, ki zanesljivo ne more nadomestiti niti »prehajanja« delavstva v druge skupine. Med drugim se skriva tudi v tem dejstvu ena od »ugank« premikov v socialni strukturi članstva ZKJ in prav zaradi tega se ne sme nobena analiza zadovoljiti samo s sprejemom in osipanjem članstva.

Natančnejša podoba socioprofesionalne strukture članstva ZKJ mora biti dopolnjena tudi s podatki, kolikšen del socioprofesionalnih skupin prebivalstva je zajet v članstvo ZKJ. Po podatkih iz popisa prebivalstva leta 1971⁴ in primerjave s socialno strukturo članstva ZKJ v tem času je razvidno, da je bilo zajetih v članstvu 1,84% individualnih kmetovalcev, 5,71 % delavske šolske mladine, 11,20 % delavcev (zaposlenih v družbenem sektorju), 11,79 % srednješolcev, 16,14 % osebja zaščite, 19,97 % študentov, 30,69 % strokovnjakov, približno 23 % administracije in približno 60—80 % voditeljev in funkcionarjev.⁵

Iz navedenih podatkov je več kot očitno, da so kmetovalci, delavska šolska mladina in pa delavstvo v celoti najmanj zajeti v članstvu ZKJ, kar je gotovo socialno-razrednega pomena. Po drugi strani pa je celo

⁴ V primerjavi upoštevamo prebivalstvo nad 18. letom, kajti to je starostna meja za sprejemanje v članstvo ZK, to pa bistveneje spreminja tudi delež posameznih skupin, zlasti kmetovalcev.

⁵ Delež administrativcev in voditeljev-funkcionarjev smo postavili le aproksimativno, kajti določila statistične službe ZK in Zveznega zavoda za statistiko niso čisto usklajena.

vsak četrti administravec in vsak tretji strokovnjak zajet v članstvo ZKJ — in le vsak četrti ali peti voditelj-funkcionar ni zajet v članstvu.⁶

Taka podoba zastopanosti posamičnih socioprofesionalnih skupin v ZKJ se bistveneje spremeni, če jo dopolnimo s temi pojasnili:

1) V sklopu strukture članstva ZKJ je socioprofesionalno nerazčlenjen stalni kader JLA, ki je štel v tem času približno 60.000 članov ZKJ. Glede na kvalifikacijo in vrsto dela, s katerim se stalni sestav JLA ukvarja, je aproksimativno sestavljen iz 50—70 % strokovnjakov in voditeljev, iz 20—30 % osebja zaščite in iz približno 10 % administrativcev. Če bi tako razčlenjen stalni sestav JLA priključili socioprofesionalni strukturi članstva ZKJ, bi se občutneje povečal obseg tistih socioprofesionalnih skupin, ki so v strukturi članstva tudi sicer visoko zastopane.

2) Premiki v socialni strukturi članstva ZKJ do leta 1976 so nedvomno prispevali tudi k večji zastopanosti delavstva, še v večji meri pa k naraščanju strokovnjakov, administracije, voditeljev in zlasti študentov (za katere imamo popolne populacijske podatke). Tako je bil leta 1976 zajet v članstvo ZKJ vsak tretji študent!

Prikazana podoba zajetosti posameznih socioprofesionalnih skupin prebivalstva v članstvu ZKJ postaja tudi svojstveno merilo za oceno sprejemanja in gibanja v socialni strukturi članstva ZKJ na sploh in v republikah in pokrajinah posebej. Takoj moram pripomniti, da ima v tem smislu zastopanost posameznih skupin v članstvu ZKJ ponekod popolnoma nerazumljive razsežnosti. Tako je bilo, na primer, 1976. leta v Črni gori zajetih v članstvu ZKJ 80—90 % vseh rednih študentov, v Bosni in Hercegovini, v ožji Srbiji in Vojvodini pa se je ta delež gibal med 40 do 50 %.

To izjemno močno naraščanje nezaposlenih in študentov — zlasti študentov zadnjih letnikov in absolventov (ki so ponekod v »polnem sestavu« pisali prošnje za sprejem v ZK) — sili k razmišljanju o tem, kje so vzroki tolišnih želja za sprejem v ZK. K temu naj dodamo še dejstvo, da smo v teh štirih letih sprejeli v ZK več članov nad 45. leti starosti kot pa v vsem prejšnjem desetletju!

Zdi se mi, da je eden izmed vzrokov za ta pojav tudi v čisto napačnem razumevanju moralno-politične primernosti kandidatov za zaposlovanje ali pa v reelekcijskem postopku pri delavcih na vodilnih delovnih mestih. Znano je, da zlasti na lokalni ravni zelo pogosto usodno izenakačujejo moralno-politično ustreznost s članstvom v zvezi komunistov, kar seveda potem mnoge usmerja v »naše« okrilje. Zdi se mi pa, da tako ravnanje ni smotrno niti kar zadeva te ljudi niti zvezo komunistov.

Odnos med delavskim razredom in njegovo revolucionarno avantgardo moramo v našem družbenem prostoru proučevati v njegovi več-

⁶ Seveda je stanje glede tega v posameznih republikah in pokrajinah dokaj različno. Tako je delavstvo najmanj zajeto v Sloveniji in na Hrvaškem, najbolj pa na Kosovu. Isto velja tudi za individualne kmetovalce, s tem da je njihov delež večji v ZK Črne gore kot pa v ZK Kosova.

plastni, tričlenski obliki: partija-razred-nacija. Mislim, da tega ni treba posebej utemeljevati. Kljub pomembnosti tega odnosa pa preseneča relativno majhno število del, ki bi se s tem ukvarjali; to velja tudi za naše posvetovanje.⁷ Zaradi tega bi kot skromen prispevek k tej temi skušal opozoriti na nekatere značilnosti nacionalne strukture članstva ZKJ.

Pri nas je bilo že nekaj raziskav, ki so posredno ali neposredno proučevale nacionalno strukturo članstva ZKJ in v glavnem potrdile dokaj neenakomerno udeležbo posameznih narodov in narodnosti v strukturi članstva ZKJ glede na njihov delež v strukturi jugoslovanskega prebivalstva. Dobil sem vtis, da so rezultati teh raziskav delovali destimulativno.

Ugotoviti moramo, da so bile te raziskave nepopolne; prvič zato, ker so ostale izključno pri razmerju med nacionalno strukturo članstva in prebivalstvom — niso pa poskušale najti pojasnila za ugotovljene razlike, niso upoštevale tudi drugih relacij med članstvom in prebivalstvom (kajti nacionalno strukturo članstva bistveno *določajo* tudi druge značilnosti) — drugič pa zato, ker so udeležbe v članstvu primerjali z deležem v *skupnem* jugoslovanskem prebivalstvu, to pa je precej huda napaka.

V čem je ta napaka? Napaka je predvsem v tem, da ta postopek ni upošteval izredno pomembne okoliščine: partijsko članstvo tvori populacija nad 18. letom staorsti. Zato je primerjava med udeležbo v članstvu ZKJ ter deležem neke nacionalne skupine v skupnem prebivalstvu SFRJ neustrezna, saj vključuje tudi populacijo pod 18. letom starosti.

Ta napaka ne bi bila tako huda, če bi bila starostna struktura vseh nacionalnih skupnosti *enaka*. Temu pa ni tako, saj obstajajo, kot vemo, pri posameznih nacionalnih skupinah *izrazito pomembne* razlike v starostni strukturi. Tako je bila na primer po podatkih iz popisa prebivalstva leta 1971 polovica Albancev mlajših kot 18 let (50,25 %; drugače je pri Slovencih, kjer je ta starostna skupina udeležena v skupnem prebivalstvu komaj z 29,29 %, pri Hrvatih pa s 30,05 %). Zaradi tega prihaja seveda do občutnih razlik med deleži posameznih nacionalnih skupin v skupnem jugoslovanskem prebivalstvu, kadar jih primerjamo s številom *odraslega* prebivalstva teh nacionalnih skupin. Konkreten primer: delež Albancev v jugoslovanskem prebivalstvu znaša 6,38 %, v odraslem prebivalstvu pa le 4,72 %, kar je seveda občutno manj; drugačen primer je pri Slovencih: njihov delež v skupnem prebivalstvu je manjši (8,18 %) kot pa delež med odraslimi prebivalci (8,59 %). Prav zaradi tega daje primerjava deleža nacionalnih skupnosti v članstvu ZKJ in njihovim deležem v *skupnem* jugoslovanskem prebivalstvu *izrazito popačeno podobo!* Če namreč primerjamo to, koliko Albancev in koliko Slovencev je bilo leta 1971 zajetih v članstvu ZKJ in kolikšen je njihov delež v skupnem jugoslovanskem prebivalstvu, pridemo do podatka, da je bil vsak sedemintri-

⁷ Posvetovanju predloženi zelo seriozni referati po svoji vsebini in obsegu zajemajo razpon od krajevne skupnosti do afriškega kontinenta, vendar je samo en prispevek zajel relacijo partija-razred-nacija (izjemno spodbuden prispevek tovariša Pleterskega).

deseti (37,2) Albanec in vsak šestindvajseti (25,6) Slovenec član ZKJ — kar bi pomenilo, da se Slovenci mnogo številneje vključujejo v ZK. Toda če primerjamo delež obojih v ZKJ ter v odraslem prebivalstvu (kar mnogo bolj ustreza starostni strukturi partijske populacije), se slika bistveno spremeni: pridemo namreč do tega, da je delež obojih v članstvu ZKJ enak, da je namreč vsak osemnajsti odrasli Albanec (18,5) in Slovenec (18,1) zajat v članstvu ZKJ.⁸ Seveda pa različnih metod izračunavanja obsega posameznih nacionalnih skupin v članstvu ZKJ ne moremo ocenjevati le po tem, da je ena bolj pravilna in precizna kot druga, marveč tudi glede na to, da so neustrezne metode pripeljale do rezultatov, ki si bili nedvomno tudi *politično zelo pomembni*.

Seveda v strukturi članstva ZKJ niso vse nacionalne skupine tako uravnovešene kot pri Albancih in Slovencih. Obstajajo namreč tudi velike razlike v deležih posameznih nacionalnih skupin v strukturi članstva ZKJ glede na njihov delež v odraslem prebivalstvu SFRJ (1971): približno vsak četrti odrasli nacionalno neopredeljen Jugoslovan je hkrati tudi član ZKJ, dalje vsak peti Črnogorec, enajsti do dvanajsti Makedonec in Srb, vsak osemnajsti Albanec, Hrvat in Slovenec, dalje vsak dvajseti Musliman itn. Kako naj si pojasnimo te velike razlike?

Po našem mnenju se nacionalna struktura članstva ZKJ ne izoblikuje kot neodvisna značilnost, marveč je bistveno posredovana še z drugimi značilnostmi članstva, med katerimi bi poudarili vsaj dve: kvalifikacijo in poklic. Glede prve bi opozorili, da je kvalifikacijska struktura zaposlenih članov ZKJ (ti pa so v večini) precej drugačna kot kvalifikacijska struktura zaposlenega prebivalstva. Gre predvsem za to, da izkazuje kvalifikacijska struktura zaposlenih članov globalno pomembnejši odklon v smeri znatno večjega tako imenovanega uslužbenskega tipa kvalifikacije (visoka, višja, srednja in nižja usposobljenost). Medtem ko je bil leta 1972 pri zaposlenem članstvu ZKJ uslužbenki tip kvalifikacije udeležen s 56,15 %, znaša ta odstotek pri zaposlenem prebivalstvu le 31,73 % — pri članih ZK je torej skoraj dvakrat pogostejši (ind. 177).

Če po drugi strani primerjamo stopnje strokovne usposobljenosti, potem lahko ugotovimo, da so posamezne stopnje pri zaposlenem članstvu ZK v primerjavi z zaposlenim prebivalstvom takole zastopane:

Stopnja	indeks
visoka strokovna izobrazba	234
višja strokovna izobrazba	242
srednja strokovna izobrazba	162
nižja strokovna izobrazba	127
VKV	143
KV	86
PKV	41
NKV	28

⁸ Glede na udeležnost prebivalstva v članstvu ZKJ se je stanje v obdobju 1973—1976 zaradi stalnega naraščanja števila partijskega članstva še zboljšalo. Tako je bil leta 1976 aproksimativno

Že zelo poenostavljen pregled nedvomno kaže na tole značilnost kvalifikacijske strukture zaposlenega članstva ZKJ:

1) da so vse uslužbenske stopnje kvalifikacije relativno pogostejše pri članih kot pa pri prebivalstvu, medtem ko je pri delavskem tipu kvalifikacije pogostejša edino stopnja VKV;

2) kolikor višja je stopnja kvalifikacije, toliko večji je njen delež pri članstvu. Tako sta višja in visoka izobrazba 2,5 krat pogostejši pri članstvu, srednja in VKV 1,5 krat, pri čemer sta višja in visoka izobrazba relativno 3 do 8 krat pogostejši kot stopnje KV, PKV in NKV, stopnja VKV pa je 3 do 5 krat pogostejša od stopnje PKV in NKV itd.

Vse to se v dobšni meri pokriva z razlikami deleža posameznih poklicev članstva v ZKJ, kjer so strokovnjaki relativno petnajstkrat bolj zastopani kot kmetovalci oziroma trikrat bolj kot delavci, nameščenci dvakrat bolj kot delavci itn.

Prav navedene kvalifikacijske in socioprofesionalne značilnosti članstva ZKJ se kažejo kot *temeljne določnice nacionalne strukture članstva ZKJ*, kar je razvidno tako v okviru republiškega kot tudi v okviru pokrajinskega članstva ZK.

Seveda smo z razčlenitvijo kvalifikacijske in socioprofesionalne strukture zaposlenih zajeli samo enega izmed možnih indikatorjev določenosti nacionalne strukture članstva ZK ter pri tem pustili ob strani mnogotera križanja značilnosti zaposlenih, odnos zaposlenih do aktivnih in neaktivnih, sektor in vrste dejavnosti, strukturo in delež začasno zaposlenih v tujini (kar je posebej pomembno za SR Bosno in Hercegovino ter Hrvaško) itn.

Ko smo ugotovili visoko stopnjo določenosti nacionalne strukture članstva prek kvalifikacijskih in socioprofesionalnih posebnosti, lahko argumentirano trdimo, da ugotovljene neenakomernosti deležev posameznih nacionalnih skupin v strukturi članstva ZK niso posledica nekakšnega nacionalnega favoriziranja, pač pa objektivno nastalih okoliščin, ki jih je moči sociološko verificirati.

S tem smo v bistvu ovrgli razne nacionalistične interpretacije navedene neenakomernosti udeležbe v nacionalni strukturi članstva; vendar moramo pri tem opozoriti, da koeficient pozitivne korelacije med kvalifikacijskimi in socioprofesionalnimi značilnostmi in deležem v nacionalni strukturi članstva ni pri vseh nacionalnih skupinah enak. Vendar tudi tam, kjer so večja odstopanja, lahko tudi ta odstopanja politično samo pozitivno ocenjujemo. Tako je, na primer, delež Muslimanov in Albancev v nacionalni strukturi članstva večji, kot bi na podlagi kvalifikacijskih

---

vsak štirinajsti odrasli Albneec in Slovenec član ZKJ. (Mimogrede rečeno, v tem prispevku iz tehničnih razlogov ne delamo razlik med pojmom narod in nacija oziroma med narodom in narodnostjo.

in socioprofesionalnih značilnosti lahko pričakovali. To je vsekakor rezultat zavestne politike sprejemanja, ki jo je opaziti zlasti v zadnjem času in s katero pozitivno presegajo obravnavano določenost nacionalne strukture članstva ZK.

MIROSLAV GONJA

Problem zagotavljanja delavske večine v ZKJ

1. Izhodišča za opredelitev problema

Razčlenitev gibanj in sprememb v socialni strukturi ZK Vojvodine v obdobju 1972—1975 nas opozarja na dve temeljni težnji: 1) na permanentno visoko številčno rast organizacije in 2) na stagnantno stanje v razredno-socialni strukturi članstva.

V zvezo komunistov Vojvodine so po 21. seji predsedstva ZKJ in X. kongresa ZKJ neprestano v velikem številu sprejemali nove člane. Konec leta 1976 je bilo v skupnem številu članstva (ki znaša danes več kot 163.000 članov) več kot polovica na novo sprejetih članov.

To kaže pri delavskem razredu, delovnih ljudeh in občanih, pri mladini in ženah vseh narodov in narodnosti Vojvodine veliko zainteresiranost za vključevanje v zvezo komunistov. S tem se nedvoumno izraža tudi soglasnost in akcijska pripravljenost za uresničevanje ciljev in politike zveze komunistov pri krepitvi socialističnega samoupravljanja in vodilne vloge delavskega razreda v naši družbi. Med drugim je to tudi temeljni družbenopolitični pogoj za ustrezno spreminjanje razredno-socialne strukture in uresničevanje delavske večine v zvezi komunistov.

Toda kljub temu ugodnemu družbenopolitičnemu ozračju v navedenem obdobju analize opozarjajo na to, da se razredno-socialna sestava ZK Vojvodine ni spreminjala v želeni smeri. Tako je bilo konec leta 1971 v celotni strukturi ZKV 35,1 % delavcev, konec leta 1976 pa 34,8 %, čeprav so sprejele organizacije v članstvo letno več kot 6.000 delavcev, kar je več kot v kateremkoli obdobju razvoja ZKV. Govorimo lahko celo o težnji slabšanja razredno-socialne strukture (če uporabljamo veljavne statistične kazalce in dosedanji način interpretacije podatkov).

Temeljna značilnost zgoraj omenjene težnje v razredno-socialni strukturi ZK odseva stanje v najbolj razvitih okoljih, od katerih se pričakuje, da bodo nosilci uresničevanja delavske večine v zvezi komunistov.

Tako stanje v ZK Vojvodine postavlja tole vprašanje: kako uresničiti delavsko večino v duhu sklepov X. kongresa ZKJ?

Ne da bi se spušali v vse pomembne vidike tega problema, se bomo v tem prispevku ukvarjali predvsem s problemom eksplikacije sedanjih statističnih podatkov o zvezi komunistov — predvsem z vidika neustrezne rabe pojma »delavec«.

2. Kako razlagati pojem »delavska večina« v ZK?

Ključni pojem pri tem je sam pojem »delavec«.

Sedanji način opredeljevanja pojma »delavec«¹ je ostal na ravni družbeno-profesionalnega razvrščanja članstva ZK in nas navaja k pojmovanju in razlaganju pojma »delavca« zgolj kot fizičnega delavca. Tako pojmovanje ne upošteva tega, kdo oziroma katere družbeno-profesionalne skupine sestavljajo delavski razred in na katere skupine bi se moral pojem »delavec« nanašati v smislu pripadnosti delavskemu razredu.

Zaradi zoževanja pojma »delavec« prihaja do paradoksnega stanja, v katerem se statistično (posredno pa tudi v političnih ocenah) prikazuje kot zguba vse tisto, kar je dejansko družbenopolitični dobiček v uresničevanju vodilne vloge delavskega razreda v naši socialistični samoupravni družbi.

Če je, na primer, delavec izvoljen za sekretarja ali namestnika sekretarja občinskega ali pokrajinskega komiteja ZKV, za predsednika občinske skupščine, sindikata SZDL, se pravi, ko začasno ali trajno opravlja dolžnost »plačanega funkcionarja ali člana predstavniškega telesa«, če postane delavec preddelavec, poslovodja, nadzornik, direktor, se pravi, če preide med »vodilno osebje«, ali če je, na primer, visoko kvalificirani ali kvalificirani delavec pritegnjen v šolo za KV delavce, kjer poučuje praktične predmete — v vseh teh primerih zgubi status delavca. Enako ga obravnavajo takrat, ko delavec ob velikih naporih in samoodrekanju dokonča neko višjo ali visoko šolo in postane tehnik, inženir ali kaj podobnega. (Po tej logiki so vsi delavci, štipendisti »Titovega sklada« že vnaprej zgubljeni za skupino delavcev v zvezi komunistov).

V tej luči je več kot očitno, da je taka in zdaj veljavna razlaga pojma »delavec« voda na mlin tistim težnjam, ki skušajo z ustvarjanjem socialnih skupin ohraniti hierarhijo in monopolistične privilegije v naši družbi. To je v popolnem nasprotju s temeljnimi cilji graditve socialističnih samoupravnih odnosov in z aktualnimi družbenimi procesi, ki naj bi zavestno delovali v smeri izenačevanja delovnih razmer in dosedanjega dohodka, in s katerimi se — vsem znanim težavam navkljub — podirajo podedovane družbene ovire in odpirajo širše možnosti za družbeno mobilnost.

¹ »Pojasnilo in navodilo za izpolnjevanje kartonov in izdelavo statističnega poročila po obrazcih SK-1 in SK-2«. Bilten predsedstva ZKJ, št. 19 iz leta 1970.

Ne da bi se spuščali v podrobnejše razčlenjevanje, naj vendar opozorimo, da je bilo v vseh pomembnejših razpravah o naravi družbenega bitja delavskega razreda v naši sodobni družbi sprejeto načelno stališče, da se delavskega razreda ne more in ne sme zoževati le na pripadnike tradicionalnih delavskih poklicev, marveč mora zajeti tudi udeležence v procesu materialne proizvodnje, se pravi fizične in ne-fizične poklice, ki sodelujejo v ustvarjanju presežka dela, kajti

»... tudi tehnična in druga ustvarjalna inteligenca, ki je vključena v socialistične proizvodne odnose v okviru samoupravno združenega dela in na podlagi načela delitve po delu — je sestavni del delavskega razreda.«²

Drugače povedano:

»Za pripadnost delavskemu razredu ni bistvena oznaka to, ali je nekdo inženir ali fizični delavec, ampak to, kakšen je njegov položaj v produkcijskih odnosih... oziroma v razpolaganju s pogoji, sredstvi in sadovi dela. V pogojih družbene lastnine proizvodnih sredstev tvorijo vsi ljudje, ki delajo na teh sredstvih in živijo od svojega dela, temeljno bazo delavskega razreda.«³

Teh stališč v dosedanjih eksplikacijah statističnih podatkov v zvezi komunistov niso upoštevali, zato so tudi politične ocene gibanj in sprememb v strukturi ZK, zlasti v njeni razredno-socialni strukturi zasnovani na opredelitvi pojma »delavec«, kot ga določajo »Pojasnila...« Iz tega izhajajo tudi ozkosti in nepopolnosti političnih ocen, ki obravnavajo gibanja in spremembe v razrednosocialni strukturi organizacije. To neskladje je nevdržno, saj postavlja v dvom sólo možnost uresničitve delavske večine v ZK kot enega pomembnih ciljev, ki jih je zastavil X. kongres ZKJ.

Prišli smo torej do problema, kako si razlagati pojem »delavske večine«, kajti v skladu s tem lahko ocenjujemo tudi rezultate dejavnosti zveze komunistov po pismu in X. kongresu ZKJ, ki se izražajo prek gibanj in sprememb v skupni in še posebej v razrednosocialni strukturi organizacije.

Po X. kongresu in po tem, kar je bilo na njem povedano in sklenjeno, bi lahko pričakovali, da bo glede tega vprašanja prišlo do mnogo večje enotnosti in približno enake interpretacije. Pa je vendar ostalo vse po starem in si zato med drugim zastavljamo vprašanje: kako bomo na XI. kongresu ZKJ in na XVI. pokrajinski konferenci ocenjevali in ocenili razredno-socialno strukturo ZK.

V luči povedanega se postavlja pred organizacijo zveze komunistov nujna naloga: operacionalizacija pojma »delavec« — pripadnik delavske-

² J. B. Tito: »Boj za nadaljnji razvoj samoupravljanja v naši deželi in vloga ZKJ«, X. kongres ZKJ, Komunist, Beograd, 1974, str. 54.

³ »Platforma za pripravo stališč in sklepov X. kongresa ZKJ«, Beograd, Komunist, 1973., str. 93—94.

ga razreda, in sicer v skladu s stališči X. kongresa ZKJ, referata J. B. Tita ter najpomembnejših dognanj znanstveno-teoretične misli pri nas sploh.

Seveda reševanje te naloge ne bo že samo na sebi pripeljalo do delavske večine v zvezi komunistov, prav tako ne bo moglo ublažiti ali prikazati v drugačni luči nezadovoljive udeležbe nekaterih slojev delavcev v organizaciji. Tega ni moč opraviti brez ustrezne idejnopolitične akcije ZK. Toda prav zaradi take akcije in pravilne usmeritve vseh akterjev v njej je nujno, da izpopolnimo kriterije in merila dosedanjih procesov, da bi se z večjo gotovostjo lotili izpolnjevanja zastavljenih ciljev v razvoju socialističnih samoupravnih odnosov v celoti in še posebej pri uresničevanju želene strukture zveze komunistov.

3. Delavci v razredno-socialni strukturi ZK Vojvodine v letu 1975

Operacionalizacija pojma »delavec« v smislu pripadnika delavskega razreda se opira na že omenjena stališča, ki v teoretičnem smislu izhajajo iz Leninove opredelitve razreda. Upošteva tudi Marxovo pojmovanje razreda, kot je opredeljeno v delu *Osemnajsti brumaire Ludvika Bonaparte*,⁴ po katerem so prav ekonomski pogoji eksistence, način življenja, interesi, izobraževanje družin tiste določnice, po katerih se razpoznava razredna pripadnost. Marxova in Leninova stališča se ne izključujejo, marveč se medsebojno dopolnjujejo. V tem smislu gre torej tudi za razrešitev teoretične osnove za operacionalizacijo. S tem nastaja možnost za določnejšo opredelitev nekaterih skupin v zvezi komunistov, za katere bi po običajnem načinu eksplikacije podatkov lahko menili, da živijo v nekakšni razredno-socialni praznini (upokojeanci, nezaposleni, gospodinje, dijaki in študenti).

V operacionalizacijo so vpeljane glavne značilnosti sedanjega sistema statistike v Zvezi komunistov Jugoslavije. S tem je na eni strani zagotovljena primerljivost s poprejšnjimi gibanji in spremembami, na drugi pa so s tem možnosti širše operacionalizacije dokaj omejene.

V uradnih interpretacijah in ocenah razredno-socialne strukture, v strokovnih in znanstvenih razpravah so delavci v smislu »Tolmačenja« uvrščeni med pripadnike delavskega razreda. Problem torej ni v tem, ali so ali niso delavci-člani ZK hkrati tudi pripadniki delavskega razreda, marveč kdo, se pravi katere so tiste socialne skupine v ZK, ki tudi sodijo v sklop socialnega prostora delavskega razreda — bodisi v zvezi komunistov, bodisi v celotni družbeni strukturi. Te moramo vsekakor iskati med delovnimi ljudmi na področju materialne proizvodnje in družbenih dejavnosti, ki so vključeni »... v socialistične proizvodne odnose v okviru samoupravno združenega dela in na osnovi delitve po delu...«

⁴ K. Marx-F. Engels, Izbrana dela. I. del, Kultura Beograd, 1949, str. 309.

Procesi, v katerih se je začelo konstituiranje položaja družbenih dejavnosti na načelu menjave dela ter postavljanja delovnih ljudi teh dejavnosti v enak položaj, kot ga imajo delovni ljudje v proizvodnih dejavnostih, se pravi, da pridobivajo dohodek v sorazmerju s svojo udeležbo v družbeni reprodukciji, v skladu s svojim prispevkom k proizvodnim silam družbe in družbeni produktivnosti dela — so hkrati tudi procesi preraščanja delovnih ljudi v delavski razred in uresničevanja zgodovinskega procesa odpravljanja delavskega razreda samega.

Proučevanje gibanj in sprememb v ZK bi moralo odkrivati vsaj začetne elemente zблиževanja in vraščanja delovnih ljudi v delavski razred, procese zблиževanja fizičnega in umskega dela, izvrševalnega in vodilnega dela in tudi tendence preseganja razredne narave proizvodnega dela. Pri tem ne smemo spregledati, da ta proces tako glede na intenzivnost v nekaterih segmentih gospodarskih in negospodarskih dejavnostih pa tudi po svojih usmeritvah ni enoznačen. Razen opaznih elementov zблиževanja so tudi težnje in tudi dejanska stanja konserviranja podedovanih razlik — ponekod pa tudi naraščanja teh razlik. To se v praksi izraža kot birokratsko in tehnokratsko prilaščanje pravic delavskega razreda in delovnih ljudi v združenem delu. Na tem je utemeljena eksistenca tehnobirokratskega sloja pri nas kot realen in otipljiv izraz ostankov razredne delitve dela.

V naših sodobnih razmerah so taki pojavi zelo indikativna merila razvitosti oziroma nerazvitosti, moči oziroma slabosti samoupravljanja se pravi stvarnega vpliva delavskega razreda na temeljne tokove družbeno-ekonomskega in političnega življenja naše skupnosti.

V razčlenjevanju celote razredno-socialne strukture ZK moramo upoštevati kategorije članov, ki niso v produkcijskem odnosu na področju materialne proizvodnje, niti v družbenih dejavnostih, toda to ne pomeni, da živijo v socialni praznini. Gre za to, da se določijo elementi odnosa teh kategorij do ustreznih delov delavskega razreda oziroma delovnih ljudi.

Na podlagi doslej povedanega je moč določiti tri modalitete identificiranja delavskega razreda v zvezi komunistov (oziroma v naši sodobni socialni strukturi družbe):

- 1) temeljna baza delavskega razreda;
- 2) dopolnilne (komplementarne) kategorije delavskega razreda;
- 3) prehodne kategorije delavskega razreda.

1) *Temeljna baza delavskega razreda:*

1. Vsi zaposleni, ki opravljajo dela VKV, KV, PKV, in NK delavcev;

1. 1. na kmetijskih posestvih kombinatih, v zadrugah in v gozdarstvu;
1. 2. v industriji, rudarstvu in gradbeništvu;

1. 3. v prometu, trgovini in gostinstvu, v stanovanjsko-komunalni dejavnosti;

1. 4. v obrti družbenega in zasebnega sektorja

2. Tehniki, obratni inženirji in inženirji na izvršilnih poslih v gospodarskih dejavnostih in del znanstvenih delavcev;

3. Drugi strokovnjaki, ki po svojem položaju v OZD materialne proizvodnje (katerih delovna vloga je v neposredni funkciji dela in poslovanja OZD) ustvarjajo dohodek v sorazmerju s svojim delom in prispevkom k uspehu oziroma neuspehu gospodarjenja svoje organizacije (ekonomisti, pravniki, zdravstveni, prosvetni in socialni delavci itn.).

4. Vodilno osebje;

4. 1. vse osebje do ravne poslovodje;

4. 2. vodilno osebje, v katerem so lahko tudi delavci (vključno s plačanimi funkcionarji družbenopolitičnih organizacij in skupnosti) v procesu prehajanja iz tradicionalno delavskih poklicev (izvršilnega dela) k tradicionalno intelektualnim poklicem (vodilno delo), se pravi v procesu uresničevanja vertikalne znotrajgeneracijske gibljivosti delavcev.

2) *Dopolnilne (komplementarne) kategorije delavskega razreda:*

1. Vsi zaposleni v VKV, KV, PKV in NKV kvalifikacije v družbenih dejavnostih (prosveta, zdravstvo, državne in družbene službe):

1. 1. tisti, ki opravljajo posle VKV, KV, PKV in NKV delavcev (npr. kurjači, ključavničarji, električarji, šoferji itn.) — v sedanjih statističnih kazalcih ZK označeni kot »drugi delavci«;

1. 2. zaposleni v prosveti za izvajanje praktičnega pouka;

1. 3. v administraciji gospodarstva in negospodarstva, kadar gre za razporejanje delavcev, ki zaradi manjše fizične sposobnosti, zaradi bolezni, invalidnosti ali starosti ne morejo opravljati nekdanjih poklicev.

2. Upokojenci in delovni invalidi, ki so v trenutku prenehanja delovnega odnosa (stalne zaposlitve) pripadali prvi (temeljni bazi delavskega razreda) ali drugi (dopolnilni kategoriji delavskega razreda) kategoriji razvrščanja pripadnikov delavskega razreda.

3. *Prehodne kategorije delavskega razreda:*

1. Učenci šol za kvalificirane delavce, dijaki in študenti (samo šol in fakultet za tehnike oziroma inženirje);

1. 1. šol za KV delavce;

1. 2. tehničnih, kmetijskih in tem sorodnih šol;

1. 3. študenti kmetijskih, strojnih in tem sorodnih fakultet in visokih šol.

2. Nezaposleni z VKV, KV, PKV in NKV kvalifikacijo, tehniki, obratni inženirji in inženirji.

	Število članov ZKV	Delež v skupnem članstvu ZKV v %
1) temeljna baza delavskega razreda	61.000—63.000	41,4—42,6
s k u p a j		
1. vsi zaposleni, ki opravljajo posle VKV, KV, PKV in NKV delavcev, od tega:	47.408	33,9
1.1. v kmetijstvu in gozdarstvu	11.757	8,0
1.2. v industriji, rudarstvu in gradbeništvu	23.305	15,8
1.3. v prometu, trgovini, gostinstvu, stanovanjsko-komunalni dejavnosti	12.239	8,3
1.4. v obrti	2.588	1,8
2. tehniki, obratni inženirji, inženirji in del znanstvenih delavcev	9.000—10.500	6,1— 7,1
3. drugi strokovnjaki (ekonomisti, pravniki in sorodni pok. ⁵⁾)	2.800— 3.100	1,9— 2,1
4. vodilno osebje	1.900— 2.100	1,3— 1,4
2) dopolnilne (komplementarne) kategorije delavskega razreda	Število članov ZKV	Delež v skupnem članstvu ZKV v %
s k u p a j	5.700—6.400	3,8— 4,1
1. zaposleni z VKV, KV, PKV in NKV kvalifikacijo v družbenih dejavnostih	2.600—2.800	1,7— 1,8
Od tega:		
1.1. na opravljenih VKV, KV, PKV in NKV delavcev v družbenih dejavnostih	1.878	1,5
1.2. v prosveti pri izvajanju praktičnega pouka	191	0,1
1.3. VKV, KV, PKV in NKV delavci v administraciji	600— 700	0,4
2. upokoјenci in invalidi dela	3.000—3.500	2,1— 2,3
3) prehodne kategorije delavskega razreda	Število članov ZKV	Delež v skupnem članstvu ZKV v %
s k u p a j	4.700—5.200	3,1— 3,5
1. učenci šol za KV delavce, tehnike, študenti tehničnih višjih šol in fakultet	2.500—2.800	1,7— 1,8
2. nezaposleni	1.500—1.700	1,0— 1,1
3. gospodinje z VKV, KV, PKV in NKV kvalifikacijo	723	0,4

REKAPITULACIJA:

kategorije	Število članov ZKV	Delež v skupnem članstvu ZKV v %
1) temeljna baza delavskega razreda	61.000—63.000	41,4—42,6
2) dopolnilne (komplementarne) kategorije delavskega razreda	5.700— 6.400	3,8— 4,1
3) prehodne kategorije delavskega razreda	4.700— 5.200	3,1— 3,5
v s e h	71.200—74.700	48,3—50,2

⁵ To pomeni približno 18 % vseh članov te skupine. Odstotek je povzet po empirični raziskavi V. Obradoviča v ZK Hrvatske leta 1974.

Preden preidemo h prikazu kvantitativnih kazalcev razrednosocialnega sestava Zveze komunistov Vojvodine v letu 1975, je potrebna še opomba, ki se nanaša na natančnost kazalcev.

Vsako obravnavanje razredno-socialne strukture zveze komunistov se tako ali drugače ukvarja s fenomenom političnega in razrednega kot svojevrstnih oblik organiziranosti družbe. Čeprav je prva oblika (politična) samo integralni del druge (razredne), ju ne smemo izenačiti. Za našo razpravo je pomembno to, da poznamo razliko, ki je v tem, da je možno pripadnost politični organizaciji, v našem primeru zvezi komunistov, ugotoviti povsem natančno s preštevanjem članstva. V razred se ne včlanja. Razredu pa v danih družbenoekonomskih razmerah in odnosih nekdo objektivno pripada ali pa ne pripada. Pri tem seveda meje »(ne)pripadnosti« ne morejo in ne smejo biti nepremostljive. To je pravzaprav stični socialni prostor, ki ga določa razvoj samoupravljanja, prek katerega se neprestano pretakajo in razvijajo vezi med delavskim razredom in delovnimi ljudmi, v katerem poteka proces preraščanja delovnih ljudi v delavski razred — ali pa tudi reverzibilni tok preseganja razlik med njimi.

Zaradi tega — pa četudi bi imeli še mnogo bolj razvit in kvaliteten sistem statistike v ZKJ — je moč razredno-socialni sestav najbolj ustrezno opredeliti z aproksimativnimi velikostmi. Smisel in cilj točnega definiranja značilnosti in določanja njihovih dimenzij je v tem, da se aproksimacija zreducira na optimalne meje, se pravi, da se bo ocena deleža pripadnikov delavskega razreda v zvezi komunistov (oziroma v družbi v celoti) kar najbolj približala stvarnem stanju v danem časovnem obdobju.

Končno naj opomnimo še, da to, da uporabljamo instrumentarij in označevanje iz sedanjega sistema statistike v ZKJ, še ne pomeni, da ga brez pomislekov sprejemamo. V dosedanji razlagi so že navedene nekatere pripombe na ta sistem. Toda ker nimamo ustrežnejših in točnejših kazalcev, nam tudi sedaj veljavni ponujajo nekatere možnosti, ki jih ne kaže podcenjevati. Te smo tudi uporabili pri določanju kvantitativnih in kvalitativnih vrednosti v razredno-socialni strukturi ZKV.

ZKJ — vodilna samoupravna demokratska sila

(Redigirana razprava z znanstvenega posvetovanja v Portorožu 6. maja 1977)

Leto 1937 je v mnogočem specifično tako v našem prostoru kakor tudi v mednarodnem delavskem, socialnodemokratskem in komunističnem gibanju. Vse posebnosti tega leta, sedemintridesetega, pa bi lahko strnili v skupni značilnosti, da se negira človek v imenu nadčloveka, človeška skupnost v imenu institucij, avantgarda v imenu partije in partijskega predstavniškega monopola. V politični strukturi jugoslovanske družbe se vse organizirane sile, z izjemo Komunistične partije, ne glede na to, ali imajo levi ali desni kompas, klanjajo nacionalsocializmu, in prve delajo to v poznejših, druge pa v zgodnjih večernih urah. Zaradi tega je Krleža za to leto zapisal, da se je vleklo kot lena in hirava mačka.

Prav tega leta je Josip Broz-Tito začel v Sloveniji realizirati koncepcijo avantgarde, prilagojene pogojem in razmeram neke dežele, nekega gibanja. Ključni elementi te koncepcije so: opiranje na lastne sile, temelj avantgardne vloge partije je uresničevanje enotnosti neposrednih in zgodovinskih interesov delavskega razreda, zagotavljanje revolucionarne enotnosti delavskega razreda in njegovih zgodovinskih zaveznikov, odnos do nacionalnega vprašanja kot do svojevrstne oblike uresničevanja razrednih interesov, transformacija partijskega sistema, ki ne bo ne enostrankarski in ne večstrankarski sistem, ki pravzaprav sploh ne bo sistem strankarskega in tudi ne predstavniškega monopola. Tako je naše gibanje dobilo koncept revolucije pri viru življenja, revolucije, ki postavlja vsa bistvena vprašanja, ki so v človeškem bistvu, pogoje osvoboditve dela in človeka, postavlja dialektiko razmerja med delavskim razredom, delovnim ljudstvom in partijo. Brez tega naše gibanje gotovo ne bi prišlo do tiste specifične zgodovinske rešitve, ki jo je včeraj izredno obdelal dr. Boris Majer, o revolucionarnih spremembah ne le v delavskem razredu, temveč v vseh razrednih in družbenih slojih kot specifičnosti graditve socializma v prehodnem obdobju.

Totaliteta in kontinuiteta revolucije

Na podlagi tega stališča je Tito tudi prišel do koncepcije, da se ustanovita nacionalni partijski organizaciji na Slovenskem in Hrvaškem z usmeritvijo, da se take organizacije oblikujejo tudi v Makedoniji in v drugih naših pokrajinah; tako naj bi Komunistična partija strnila okrog

svojega programa in svoje komunistične opredelitve vse protifašistično, protiokupatorsko in protiizkoriščevalsko usmerjene sile vseh naših narodov in narodnosti. Naslednji logičen korak je, da se izdelata koncepta jugoslovanske socialistične federacije, partizanskega načina vojskovanja s proletarskimi brigadami kot »nosilkami bratstva in enotnosti«, vse-ljudske vstaje kot »oboroženega ljudstva«, vendar z narodnoosvobodilnimi odbori kot organi diktature proletariata.

Marksistična dialektična analiza sklopa teh okoliščin in dogodkov daje Titu in partiji možnost, da predvidevata dogodke, da neposredne interese postavlja v funkcijo trajnejših, bistvenih interesov. Peto državno konferenco je Tito končal z obljubo, da bo prihodnja v osvobojenem Beogradu, prvo zasedanje AVNOJ s sporočilom, da bo to politično telo revolucije na prihodnjem zasedanju preraslo v zakonodajno in izvršilno telo.

Takšna zaporednost revolucionarnih dogodkov je zagotavljala, da je jugoslovanska revolucija skozi svoj oboroženi del armirala na samo moderno samostojno in neodvisno državo, temveč tudi novo socialistično družbo. Tako je tudi moglo priti do edinstvenega fenomena v dosedanjih socialističnih revolucijah — da so to novo družbo in novo državo med drugo svetovno vojno vsi negirali, takoj po vojni pa so jo vse države protihitlerjevske koalicije priznale. Na teh stališčih temelji ne le notranja, marveč tudi zunanja politika socialistične Jugoslavije. Poglavitno načelo zunanjepolitične usmeritve od avnojskih dni do danes bi lahko izrazili s Titovo sintagmo, da *brez svobode ni miru, brez miru pa ni svobode*. To je v resnici praktično uresničevanje Leninove teze o možnosti, da zmaga socializem v eni državi, o zgodovinski možnosti, da se socializem uresniči kot svetovni proces, tako kakor je ta dialektični kontinuum platforma načela neuvršenosti in aktivne miroljubne koeksistence. Dialektična enotnost interesov delavskega razreda in njegovih zgodovinskih zaveznikov, ciljev revolucionarnega gibanja, enotnost interesov narodov in narodnosti Jugoslavije in programatski koncept naše socialistične revolucije, ki ga ni mogoče deliti na posamezne sfere, posamezne razsežnosti, to je pravzaprav koncept revolucionarne totalitete in revolucionarne kontinuitete. Zato tudi je mogla ta revolucija z razpetimi jadrmi nadaljevati svoj socialistični pohod po koncu oboroženega dela. Pogosto se je znašla tako kakor Vergilijev junak Turnus na robu pokola, a tudi premaga vse Rubikone, Modre reke, teme in mrakove, glog in trnje, sume in slutnje, vendar tudi ostane avtentična socialistična revolucija, prilagojena interesom delavskega razreda in ljudstva. To je edina revolucija, ki je prejela pomoč z Vzhoda kakor z Zahoda, ki pa za povračilo ni žrtvovala ničesar od svojih načel ne notranje in ne zunanje politike.

To so samo nekateri izmed razlogov, zakaj Komunistična partija kot avantgarda te revolucije v bistvu nikoli ni mogla sprejeti koncepta kominterne, ni mogla biti podružnica komunistične internacionale, ni

mogla sprejeti vloge godbenika v orkestru kominforma in Stalina. Kajti tako strateške pa tudi taktične poteze, ki jih je delala Komunistična partija Jugoslavije pod Titovim vodstvom od leta 1937 vse do naših dni, so bile antikominformske, antidogmatske, antistalinistične. S korektno marksistično analizo ne bi bilo težko pokazati, da ni nobenega načelnega vprašanja, glede katerega bi se Tito in Stalin ujemale.

Tako razumljivo bistvo revolucije nam na primer onemogoča, da bi začetek samoupravljanja povezali izključno s petdesetimi leti, konflikt s Stalinom in kominformom pa z letom 1948. Samoupravni socializem je logična posledica uresničevanja totalitete in kontinuitete revolucije od leta 1937 do danes. V petdesetih letih se je na zgodovinskem prizorišču pojavila dialektična zakonitost preraščanja kvantitete v novo kvaliteto. Utemeljene predpostavke demokratične samoupravne socialistične družbe in njihova promocija v oboroženi revoluciji in socialistični graditvi neposredno po vojni so zagotovile, da se idejno razmejimo z večstrankarskim in enostrankarskim sistemom, ter da se samoupravni socializem normira in uzakoni kot edina zgodovinska alternativa naše družbe. Hkrati so tudi nakopičena protislovja med trumo dogmatikov v Stalinovem orkestru in avtentičnim zgodovinskim izkustvom jugoslovanske revolucije narasla do ravni svojega javnega izražanja. Rezultat tega je tudi znan spopad leta 1948, ki pa je še v poznejših časih imel svoje porodniške posledice, povsem zanesljivo pa je, da še zmeraj ni postavljena pika na ta zgodovinska razhajanja. Te pike namreč tudi ni mogoče postaviti na posledice, če niso odpravljeni vzroki. Poglavitni vzroki so v globini, bistvu in naravi revolucije, v posebnostih produkcijskih odnosov in političnega sistema. Dogmatska pojmovanja v mednarodnem delavskem gibanju v najnovjšem času se osredotočajo okrog upiranja evrokomunizmu kot edino možni alternativni komunističnih partij visoko razvitih zahodnih držav v tem trenutku. Resda je pred Santiagom Carillom, Enricom Berlinguerjem, Georgesom Marchaisom, Marcelom Comachom, Brunom Trentom in drugimi partijskimi in sindikalnimi voditelji sodobnega komunističnega in delavskega gibanja na Zahodu še ena rešitev, namreč da opustijo in negirajo resničnost, oziroma da sprejmejo rešitev, do katere je v romanu prišel Ken Cassey, v filmu pa Miloš Forman z enotnim motivom: eden je odletel na Vzhod, drugega vodi njegova zvezda na Zahod, tretji pa je preletel kukavičje gnezdo. To bi pomenilo, da sprejmejo eno izmed preskušanih rešitev enostrankarskega ali večstrankarskega sistema, oziroma da se prepustijo iluzijam in da »odletijo« v Nihil.

Enotnost sistema

Revolucionarna preobrazba naše družbe, in potemtakem tudi Zveze komunistov, stopi v sedemdesetih letih v kvalitativno novo fazo. Od dopolnil prek ustave do sklepov desetega kongresa in zakona o združe-

nem delu ter uresničevanja teh rešitev se uresničuje svojevrstno procesualno povezovanje družbenoekonomskega in političnega sistema v enoten sistem socialističnega amoupravljanja in samoupravne demokracije. Samoupravni sistem je prav tako postavljen kot sredstvo uresničevanja osvoboditve dela in človeka, ne pa kot rešitev za komunizem kot novo, brezrazredno družbenoekonomsko formacijo, v kateri ne bo razrednih protislovij in v kateri bo državo in druge institucije prehodnega obdobja zamenjalo tako imenovano komunistično samoupravljanje. Prav v radikalnem nasprotju s to dogmatsko koncepcijo je socialistično samoupravljanje instrument za razreševanje protislovij prehodnega obdobja, in to prehodnega obdobja v dvojem smislu: iz razredne v brezrazredno družbo in iz ene (razredne, kapitalistične) v drugo (brezrazredno, komunistično) družbenoekonomsko formacijo. Da bi prišli do najboljših rešitev in alternativ, je treba zagotoviti, da se pokažejo različne potrebe in se razkrijejo različni interesi. Hkrati je treba zagotoviti dominacijo delavskorazrednih interesov, omogočiti je treba premoč revolucionarne tendence. V tem sklopu okoliščin je Zveza komunistov lahko avantgarda le, če se razodeva, dokazuje in potrjuje kot vodilna *samoupravno-demokratska sila* celotne splošno družbene preobrazbe na socialističnih družbenih temeljih, izražajoč in uresničuječ specifične, vendar družbenozgodovinsko zelo bistvene oblike interesov delavskega razreda, s tem pa tudi interesov vseh delovnih ljudi, narodov in narodnosti, družbe v celoti.

Narava družbenih protislovij, prehodna narava družbe, mednarodni sklop okoliščin itd. nalagajo, da se samoupravno-demokratska funkcija Zveze komunistov nujno mora uresničevati tudi kot integrativna sila od baze do vrha sistema, vendar hkrati tudi kot vodilna idejnopolitična sila, pripravljena intervenirati na vseh točkah sistema, bodisi kadar pride do kostenitve, zaviranja, stagnacije, bodisi kadar pride do ogrožanja, do krize sistema, in to zaradi narave notranjih protislovij ali pa kot posledica zunanjih okoliščin. Z razvijanjem in uresničevanjem integrativno vodilne vloge Zveze komunistov je razumeti enotnost marksistične teorije in revolucionarne socialistične prakse. Seveda ne na takšen način in ne v takšni obliki, da bi partija nadomeščala delavski razred in delovne ljudi, da bi se postavljala mimo razreda ali nad njega da bi bila zgolj »kolektivni intelektualci« s težnjo, da bi bili vsi ljudje po načinu mišljenja in obnašanja na ravni članov patrije, oziroma da pridejo v komunizem kot »intelektualci svoje partije«. Vloga Zveze komunistov je, da pomaga usposablja delavski razred in delovne ljudi, da bodo čedalje uspešneje uresničevali svoje osnovne interese in cilje. Zato se v kvalitativno novi obliki postavlja tudi tradicionalna dilema: kadrovska ali množična partija. Zveza komunistov namreč po svoji programski opredelitvi pravzaprav ni partija. Zatorej ima množično naravo toliko, kolikor uspešno uresničuje svojo vlogo, kadrovska narava se ji meri po tem, kako uspešno usposablja delovne ljudi, da so subjekti kadrovske politike.

Integrativno vodilna vloga Zveze komunistov predpostavlja, da je sistem neposredno demokratskega in delegatskega organiziranja učinkovit, dalje da je učinkovito idejno in politično delovanje avantgarde v vsakem delu sistema in v sistemu kot celoti. Nadalje to predpostavlja idejno in akcijsko enotnost komunistov ne le v deklaracijah, stališčih in sklepih, marveč tudi v praksi, enotnost komunistične opredelitve in praktičnega komunističnega potrjevanja, odločnost v usmeritvi priti do enotnih stališč na podlagi enotno določenih stališč v Zvezi komunistov, nato pa doseči enotnost komunistov v akciji pri uresničevanju tako določenih stališč. Nobena organizacija, organ ili forum v Zvezi komunistov Jugoslavije ne more sprejemati stališč, ki bi bila v nasprotju s programom Zveze komunistov Jugoslavije in z opredelitvami desetega kongresa. Hkrati pa sleherna organizacija ali vodstvo, ki ostaneta pri načelnih stališčih, minirata enotnost akcije komunistov, silita komuniste v izolacijo, sektaštvo, ločujeta jih od živega življenja. Ni potrebno, da bi imeli amnestijo za kogarkoli, ki deluje mimo določene strategije in taktike Zveze komunistov Jugoslavije. Takšno delovanje je zmeraj bilo babica frakcionarstva in grupaštva, levega ali desnega odklona. V frakcijah in skupinah pa se je spet zmeraj začejala razprava o tem, da se demokratski samoupravni sistem zamenja s strankarskim (v enostrankarski ali večstrankarski izdaji) sistemom, to pa je isto, kakor če bi človeka nadomestili z institucijo, osebno človekovo srečo s parolami o komunizmu, socialistično samoupravni sistem zamenja s strankarskim (v enostrankarski ali večstrankarski izdaji) sistemom, to pa je isto, kakor če bi človeka nadomestili z institucijo, osebno človekovo srečo s parolami o komunizmu, socialistično samoupravljanje s komunističnim samoupravljanjem.

Strinjam se s tukaj izraženimi stališči, da je v našem sistemu izredno pomembna funkcija osnovne organizacije Zveze komunistov v temeljni organizaciji združenega dela in v krajevni skupnosti. Toda prav tako ne bi mogel sprejeti, da uresničevanje idejnopolitične vloge Zveze komunistov v teh dveh samoupravnih celicah zagotavlja tudi celovito uresničevanje avantgardne vloge Zveze komunistov v sistemu socialističnega samoupravljanja in samoupravne demokracije kot celote. Če sprejememo tezo, da je naša družba s stališča interesov pluralistična, da je to družba protislovij in prehodnega obdobja, da živi v skrajno zapletenih mednarodnih razmerah, tedaj moramo postaviti in uresničiti zahtevo po učinkovitem organiziranju in delovanju komunistov v vseh segmentih samoupravnega in družbenega življenja, vendar tudi v sistemu kot celoti. Bistveno je potemtakem, da se zagotovi učinkovito osnovno organiziranje komunistov razen v temeljni organizaciji združenega dela in v krajevni skupnosti tudi v delovni organizaciji (ki nima temeljne organizacije združenega dela), delovni skupnosti, na vasi, v enoti Jugoslovanske ljudske armade. Prav tako pa je zelo pomembno razvijati celoten sistem akcij-

skega delovanja in povezovanja aktivnosti komunistov v kraju, kjer živijo in delajo, v občini, v integriranih celotah, interesnih skupnostih, v vseh oblikah demokratičnega in delegatskega organiziranja delavcev, delovnih ljudi, občanov, mladine. Seveda je treba akcijske oblike razvijati kot posebno metodo delovanja osnovnih organizacij, organov in forumov Zveze komunistov, kot metodo uresničevanja politike avantgarde, ne pa kot nadomestilo za osnovne oblike organiziranja in tudi ne za vodstvo.

Ker je v našem sistemu temeljni nosilec akcije samoupravna struktura, morajo biti temu podrejeni tudi vsebina, oblike in način delovanja Zveze komunistov od temeljne organizacije združenega dela do skupščine SFRJ. Tako bo izvor elementov za vsebino dela Zveze komunistov čedalje bolj postajal delegatski sistem, družbene in družbenopolitične organizacije, poglavitna funkcija Zveze komunistov pa je zagotoviti, da so sklepi, ki se sprejemajo na vseh točkah sistema, socialistični, napredni z idejnega in političnega stališča. Edino tako bo Zveza komunistov tudi v prihodnje lahko ne samo analizirala obstoječe stanje, marveč bo tudi faktor ustvarjalnosti, odpiranja perspektive, razvojne smeri, sprejemanja revolucionarnih sklepov.

Na enotnem izhodišču različne rešitve

Eno izmed naslednjih ključnih vprašanj je ali je v našem ustavnem sistemu oziroma v delegatskem sistemu ter v družbenopolitičnih in družbenih organizacijah mogoče zagotoviti uniformno, premočrtno monolitno delovanje Zveze komunistov, in v tem sklopu, ali je mogoče z istimi merili in istimi argumenti dokazovati stanje na različnih ravneh organiziranja in delovanja Zveze komunistov? Odgovor je kajpada negativen. Naše izkušnje za vse subjekte uresničevanja socializma kot svetovnega procesa v mednarodnem prostoru so pomembne, v tem tudi je znanstvena in revolucionarna veličina Titovega genija, prispevek naše partije, da jima je uspelo, da se vsi interesi, vse posebnosti, razredne, nacionalne, razvojne, zgodovinske itd. — pokažejo, potlej pa da jih avantgarda ustvarjalno kanalizira, usmeri, kažoč na poti razreševanja protislovij in premagovanja ovir, nato pa tudi na perspektive in smeri nadaljnjega revolucionarnega napredka. Zato so na enotni idejno-teoretični orientaciji, splošno usmerjajoči in generalni liniji nastajale različne rešitve in različne izkušnje. Takšna metoda delovanja avantgarde in drugih subjektivnih sil je bila utemeljena že v oboroženi revoluciji. O tem piše Edvard Kardelj tole: »Spominjam se, da praktično nismo imeli, ko sem za Srbijo, Bosno in Zagrebom prišel v drugi polovici marca 1942 v Slovenijo, nobene neposredne zveze z vrhovnim štabom in centralnim komitejem Komunistične partije Jugoslavije vse do konca pomladi leta 1943. Redko, in še to posredno zvezo smo imeli edino tako, da smo pošiljali brzojavke v Moskvo, nato pa so jih iz Moskve prenašali v vrhovni štab. In vendar

se je tu razvoj narodnoosvobodilne vstaje ter organizacije nove, ljudske oblasti *gibal v istih smereh* kakor v drugih delih Jugoslavije. Če bi danes primerjali razvoj raznih oblik organiziranja oblasti v državi med narodnoosvobodilno vojno, bi videli, da so bile te oblike kljub različnim novostim — povsod enake, in to zato, ker so bile povsod navzoče *iste ideje* Komunistične partije Jugoslavije in narodnoosvobodilnega gibanja. Tudi praksa samega razvoja narodnoosvobodilnega boja in organiziranja ljudske oblasti na osvobojenem ozemlju je objektivno morala biti *enaka*, saj so bili *splošni pogoji* povsod v večji ali manjši meri enaki, ne glede na to, na kakšni stopnji se je vse porajalo in razvijalo. Ni si bilo treba veliko izmišljati... To so bile dejanske potrebe narodnoosvobodilne vojne in naše revolucije« (podčrtal M. M.)¹

V pismu, ki ga je Tito pisal slovenskim komunistom 10. januarja 1942, je rečeno tole: »Mislimo, da je ena izmed največjih nalog Komunistične partije Slovenije, da s svojim *odprtim nastopanjem* nenehoma kaže pot, po kateri mora iti Osvobodilna fronta...« Dalje pravi, da mora imeti partija stališče do vseh »perečih vprašanj sedanjega časa«, vse zadeve mora postavljati »ostro, načelno, boriti se mora za vodilno mesto v osvobodilnem gibanju...« (podčrtal M. M.).

Avantgarda v demokratični strukturi družbe

Če bi to prevedli na sodobne razmere in sodobno povedali, bi pomenilo, da je poglobljena funkcija avantgarde, da se uspešno povezuje s celotno napredno in demokratično strukturo družbe, da usposablja delavski razred in delovne ljudi prek delegatskega sistema, družbene in družbenopolitične organizacije v tem smislu, da vsakteri izmed teh faktorjev socialistične zavesti izvršuje, uresničuje svojo statutarno, programsko in ustavno funkcijo, da je zato posamično odgovoren svojemu članstvu, da pa nosi tudi skupno odgovornost v Socialistični zvezi kot fronti socialistične samoupravne akcije demokratično organiziranih delavcev in delovnih ljudi, potem pa tudi kot fronti organiziranih socialističnih sil. Akcijsko-organizacijska in idejnopolitična koordinacija družbenopolitičnih in družbenih organizacij ter drugih dejavnikov socialistične zavesti v okviru Socialistične zveze je pogoj, da se uresniči vodilna idejna in politična kohezijska sila avantgarde. Tako pridemo do družbenega položaja, v katerem so vsi subjektivni faktorji samostojni v svojem delovanju in odgovorni svojemu članstvu, vendar tudi do obveznosti, da imajo sklepi, ki jih sprejemajo, in akcije, ki jih vodijo, socialistično samoupravno vsebino. Tako se ne le ne duši samostojnost, aktivnost in specifičnost posameznih organizacij, tako se doseže, da ima vsaktera izmed njih specifično mesto in vlogo, da pa imajo vse skupaj tudi skupno vlogo in

¹ Edvard Kardelj, Intervju »Borbi«, 29. novembra 1976.

odgovornost. Tako se pri koreninah spodrežejo: forumsko delo, politična reprezentativnost, resolucijska deklarativnost, razkol med deklarativnostjo in svobodo odločanja, podvajanje zadev, formalizem in drugi recidivi partijskega in predstavniškega sistema.

Izkušnje pri razvijanju metod političnega dela

Po mojem mnenju je pomembno, da navedem v tej smeri razmišljanja izkušnje iz Zveze komunistov Bosne in Hercegovine, kako so se izvajala stališča devete seje predsedstva centralnega komiteja Zveze komunistov Bosne in Hercegovine, stališča, ki so v zvezi z metodami političnega dela. Pred skorajda tremi leti se je namreč Zveza komunistov Bosne in Hercegovine plebiscitarno opredelila za nekaj osnovnih stališč v metodi svojega dela, izmed katerih navajam tele:

— vsi sklepi v družbenem in političnem življenju morajo biti rezultat kolektivnega dela, mera za avtoriteto in ugled posameznikov je njihov prispevek h kolektivnemu delu;

— posamezniki ne morejo brez poprejšnjega obravnavanja dajati obljub in tudi ne sprejemati rešitev v imenu organov, katerih člani so, lahko dajo le pobudo, da se določeno vprašanje obravnava v ustavnem ali statutarnem organu;

— ustavnih organov v delegatskem sistemu, Socialistični zvezi, Zvezi komunistov in drugih organizacijah ni mogoče zamenjati z neformalnimi telesi, kakor so koordinacijska telesa, politični aktivni ipd.; ta telesa se odpravljajo;

— delegatski sistem, družbene in družbenopolitične organizacije morajo s svojo vsebino in načinom dela zagotoviti, da se pokažejo različni interesi delovnih ljudi in članstva teh organizacij;

— Zveza komunistov ima odgovorno vlogo, da zagotovi usklajevanje različnih interesov in premoč revolucionarnih opredelitev;

— namesto osebnih intervencij in priporočil je treba razviti prakso, da sklepe tudi o najneznatnejših življenjskih vprašanjih sprejemajo organizacije in organi;

— poglobitnega pomena pri uresničevanju avantgardne vloge Zveze komunistov in družbenopolitične vloge drugih družbenopolitičnih organizacij so njihove osnovne oblike organiziranja. Tako se vodilne funkcije v osnovnih organizacijah dvignejo na stopnjo najpomembnejših družbenih funkcij, mera za kvaliteto družbenega in političnega dela za vse komuniste (s člani centralnega komiteja vred) pa postane njihovo angažiranje v delu osnovnih organizacij.

Rezultat takšne metodično-akcijske usmerjenosti v delovanju komunistov so bile številne pozitivne tendence.

Okrepila se je baza delegatskega sistema, delegacije so začele bolj neposredno in bolj organizirano delovati, dalje se vzpostavljajo zveze

in aktivni odnosi med zbori delavcev in delovnih ljudi in občanov na eni ter delegacijami na drugi strani. Zbori delavcev v združenem delu in zbori občanov v krajevnih skupnostih postajajo vse pomembnejši dejavniki v sistemu samoupravne socialistične demokracije.

Izboljšala sta se vsebina in način dela družbenopolitičnih in družbenih organizacij. Zveza sindikatov se čedalje uspešneje kaže kot faktor, ki načenja in ureja temeljna vprašanja delavcev s stališča zakona o združenem delu. Ta organizacija spopolnjuje delovno metodo s krepitvijo vloge osnovnih organizacij in oblikovanjem delovnih skupin, dalje s povezovanjem aktivnosti delavcev v združenem delu in občanov v krajevnih skupnostih. Zveza socialistične mladine prerašča v specifično gibanje mladinske aktivnosti na socialističnih temeljih in podrejene razodevanju in uresničevanju raznovrstnih zanimanj mladega rodu. Število članstva v mladinski organizaciji in v posameznih oblikah dejavnosti mladine se je precej povečalo, v nekaterih mladinskih družbenih organizacijah tudi desetkrat. Organizacije Socialistične zveze se vse pogosteje ukvarjajo z vsakdanjimi potrebami in zahtevami ljudi.

Absolutno in relativno narašča delež neposrednih proizvajalcev v Zvezi komunistov, vtem ko se nacionalna sestava Zveze komunistov vse hitreje približuje nacionalni sestavi prebivalstva.

V organih in forumih začenja odločilno vplivati združeno delo, zlasti neposredni proizvajalci. K temu pomembno prispevajo aktivni komunistov — delavcev, neposrednih proizvajalcev.

Osnovne organizacije Zveze komunistov čedalje uspešneje programirajo in sestavljajo načrte za svoje delo tako, da to zagotavlja razvijanje odgovornega odnosa organizacije do slehernega člana, člana do organizacije, organizacije in člana pa do okolja, v katerem komunisti živijo in delajo, in do politike Zveze komunistov. To ugotovitev potrjujejo tudi nekateri primerjalni kazalci za dobo dveh let. Tako je imelo leta 1974 akcijske programe 61 %, leta 1976 pa 98,3 % osnovnih organizacij Zveze komunistov. Programe za marksistično izobraževanje je imelo leta 1974 27 %, dve leti pozneje pa 96 %, osnovnih organizacij, sklepe o organiziranju 79,5 % in 96,9 %, posebnih programov za družbeno samozaščito osnovne organizacije na volitvah leta 1974 niso sprejemale, leta 1976 pa je take programe sprejelo 72,3 % organizacij, druge organizacije pa so obveznosti v zvezi z družbeno samozaščito določile v akcijskih programih.

Na zadnjih volitvah je 34 % osnovnih organizacij sprejelo posebne operativne načrte. Značilno je, da so organizacije izredno skrb posvetile tehniki metode dela (načrtovanje rokov, razdelitev zadev, način sprejemanja stališč, njih spremljanje, način pripravljanja sestankov, predavanj, spodbujanje individualnega dela pri marksističnem izobraževanju).

Opazna je tendenca, da osnovne organizacije in tudi Zveza komunistov v celoti ne morejo uresničiti svoje integrativno vodilne vloge, če ne

razvijajo neposrednega in permanentno odgovornega odnosa forumov in organov medsebojno in le-teh do osnovnih organizacij, kakor tudi če ne razvijajo akcijske oblike delovanja komunistov kot metode dela organov in osnovnih organizacij. Kajti glede na to, da so organi in forumi del celote, ki realizira in štiti osnovne interese v sistemu socialističnega samoupravljanja, oziroma del strukture Zveze komunistov, mora biti prvo v metodi njihovega dela odnos do osnovnih oblik organiziranja kot temelja te celote. Ustaljena je praksa, da vse sklepe sprejemajo organi in forumi ob neposredni udeležbi osnovnih organizacij, dalje, da neposredno spremljajo delo in delovanje osnovnih organizacij, zlasti programiranje in načrtovanje njihovega dela, da se kontinuirano analizirata vsebina in način dela osnovnih organizacij in akcijskih oblik delovanja. Elementi teh analiz in analiza vprašanj, s katerimi se ukvarjajo druge družbene organizacije, so poglobitni vir za programe in vsebino dela organov in forumov Zveze komunistov. Sleherni član centralnega komiteja Zveze komunistov Bosne in Hercegovine je zavezan, da najmanj enkrat na mesec aktivno sodeluje pri delu osnovne organizacije Zveze komunistov. Tudi člani drugih vodstev Zveze komunistov so prav tako dolžni, da so aktivni v delu osnovnih organizacij in akcijskih oblikah povezovanja aktivnosti in delovanja komunistov. Na krepitev mesta in vloge, na vsebino in način dela osnovnih organizacij je močno vplivalo to, da je centralni komite Zveze komunistov Jugoslavije v začetku leta 1975 potrdil zaključke o tem in da ustrezna komisija v centralnem komiteju redno spremlja in analizira razvojno politiko Zveze komunistov. Toda tam, kjer vodstva Zveze komunistov ne obdelujejo in ne poglobljajo načelnih stališč o tem, dosegaajo slabe rezultate.

Celotna aktivnost Zveze komunistov je doprinesla k temu, da je osnovno organiziranje učinkovitejše. V zadnjih štirih letih se je število osnovnih organizacij povečalo za 221 %. Zdaj se v občinski organizaciji v enem letu oblikuje več akcijskih oblik, kakor jih je bilo prej v treh letih v republiki. Osnovna organizacija je zdaj bolj operativna in bolj akcijska, ker se je zmanjšalo število članov. Pred štirimi leti je štel 83 %, osnovnih organizacij nad 100 članov, zdaj pa je takih organizacij komaj 6 %. Razširila se je in znatno obnovila kadrovska baza v Zvezi komunistov. V občinske konference je bilo izvoljeno 38,1 %, v občinske komiteje pa 31 % neposrednih proizvajalcev, v sestavi aktivov delavcev je 80 % neposrednih proizvajalcev. Od 38.192 članov sekretariatov osnovnih organizacij in delovnih teles akcijskih oblik je neposrednih proizvajalcev 36 %, kmetov pa 7 %. Od celotne sestave občinskih konferenc, komitejev, sekretariatov osnovnih organizacij in delovnih teles akcijskih oblik je bilo 70 % članov prvič izvoljenih.

To, da se je izboljšala delovna metoda, je pomembno pripomoglo k razbremenitvi vodstev. Število funkcij, ki jih opravljajo člani teh vodstev in delovnih teles, se je med zadnjima dvema volilnima obdobjema skrčilo

za trikrat. Zdaj ima 38,26 % članov občinskih konferenc in 36,43 % članov občinskih komitejev samo po eno politično funkcijo, po dve funkciji ima 52,64 % članov občinskih konferenc in 57,53 % članov občinskih komitejev. Po oceni centralnega komiteja Zveze komunistov Bosne in Hercegovine ima 17 % članov občinskih konferenc in 2,74 % članov občinskih komitejev preveč funkcij in zadolžitev, in to je ovira, da bi jih uspešno opravljali.

Organi in forumi Zveze komunistov so se precej pomladili. V občinske konference je bilo izvoljenih 46,72 %, v občinske komiteje pa 41,54 % članov, ki so bili rojeni v začetku oborožene revolucije v Jugoslaviji, to pa pomeni, da so najstarejši med njimi začeli svojo delovno dobo pred 15 leti.

Tako nagle in dinamične spremembe v sestavi Zveze komunistov, v njenih organih in forumih terjajo vsebinsko in nepretrgano delo pri marksističnem usposabljanju ne le v Zvezi komunistov, temveč tudi v drugih družbenih organizacijah, zlasti v mladinski organizaciji in v vseh oblikah družbenega organiziranja mladine. Pri tem so zdaj le delni uspehi. Skozi politične šole (ki delajo za zdaj v 60 občinah) gre na leto okoli 12.500 članov Zveze komunistov, in od tega odpade na neposredne proizvajalce 65 %. Zanimivo je, da je v šolah, v katerih so člani oproščeni delovnih obveznosti, dokler traja pouk, dve tretjini neposrednih proizvajalcev. Tako je delež neposrednih proizvajalcev v teh šolah študijskega centra mestne konference Zveze komunistov v Sarajevu več kot 76 %, čeprav jih je v mestni organizaciji okoli 25 %.

Obvezen minimum desetih študijskih tem v letih 1975/76 je zajel 97,2 % članov Zveze komunistov v republiki. V zadnjih letih je bilo v delovnih kolektivih in v občinah ustanovljenih 110 marksističnih centrov z osnovno nalogo, da opravljajo funkcijo marksistične sinteze in analize samoupravne prakse, da usposabljaajo člane in osnovne organizacije, organe in forume Zveze komunistov, delegacij in delegatov, članov in vodstev družbenopolitičnih organizacij, da bi uspešneje uresničevali svojo ustavno vlogo in statutarno funkcijo. V tem smislu organizirajo marksistični centri številna empirična raziskovanja, posvetovanja, javne razprave, seminarje, tečaje, cikle predavanj in se ukvarjajo z založniško dejavnostjo.

S tem da se Zveza komunistov organizirano ukvarja z marksističnim izobraževanjem, močno vpliva, da se širi razredna osnova, zlasti kadrovska baza Zveze komunistov. Še zmeraj pa v tem območju delovanja Zveze komunistov ni ustrezne koordinacije, usmerjanja, izmenjave izkušenj, delitve vlog na ravni Jugoslavije. A tudi to je način, da se izboljša kakovost in množičnost tega dela, pa tudi način, da se prihranijo precejšnji izdatki. Večkrat se namreč iste zadeve opravljajo na različnih ravneh. Prav tako si je treba organizacijsko prizadevati, da bi se v začetku zatrla tendence za akademiziranjem dela, dalje da bi se delo ločilo od funkcije Zveze komunistov in drugih faktorjev socialistične zavesti. To

tembolj, ker je že opaziti poskuse, da bi posamezne oblike marksističnega izobraževanja komunistov (npr. politične šole) vključili v redni sistem šolanja.

Prihajanje do resnice kriterij avantgardnosti Zveze komunistov

Smisel moje intervencije je bil v tem, da ob nekaj vozliščnih momentih iz zgodovinske izkušnje našega komunističnega gibanja in iz aktualne prakse opozorim na aspekte integrativno vodilne samoupravne demokratične vloge Zveze komunistov kot avantgardne sile sodobnih tokov naše revolucije, ki jih označujemo kot socialistično samoupravljanje in samoupravna demokracija. Kot na dlani je jasno, da je danes temeljna naloga Zveze komunistov, da uresniči enotnost teorije in prakse, da tako nenehno prihaja do »resnice, in sicer ne samo subjektivne resnice, marveč tudi do resnice, ki izhaja iz dejanskega stanja stvari in pomeni nujnost, ki naj bi bila izhodišče sleherne dolgoročne praktične akcije, če je ta akcija usmerjena k zgodovinskemu uspehu, ne pa samo k trenutnemu in navideznemu uspehu« (Edvard Kardelj, podčrtal M. M.).

Pot prihajanja do resnice, ki izhaja iz dejanskega stanja, je začel Josip Broz pred štirimi desetletji med drugim tudi z oblikovanjem Komunistične partije Slovenije. To strateško-metodološko izhodišče ostaja naše trajno načelo v procesih uresničevanja avantgardne integrativno vodilne in samoupravno-demokratične sile Zveze komunistov v vse močnejšem in vse bolj razvitem sistemu socialističnega samoupravljanja in samoupravne demokracije.

STIPE ŠUVAR

Partija v procesu družbene preobrazbe dela

Osnovna tema XI. kongresa ZKJ je že izoblikovana: vloga zveze komunistov v nadaljnjem razvoju socialističnih samoupravnih odnosov. Zdi se mi, da bi morali največjo pozornost posvetiti vprašanju, kako naj partija deluje kot avantgarda v procesu družbene preobrazbe dela.

Zveza komunistov Jugoslavije se je v daljšem obdobju kljub temu, da je formulirala vizijo samoupravljanja in delovala za njeno uresničevanje, oddaljila od proizvodne osnove družbe ne toliko po formalni statistiki in včlanjenosti, temveč po metodi dela. Partija se je za proizvodnjo

bojevala s sistemom kot takim, s spreminjanjem institucionalne zgradbe družbenih odnosov »zunaj« proizvodnje in »nad« njo, ne pa z opiranjem na delavca, ki je, ne glede na vse, ostajal ob strani, zožen na problem osebnega zavzemanja, in problem discipline v okviru tega osebnega zavzemanja, pravzaprav poslušnosti, ker je to drugo ime za takšno disciplino.

Zdaj, ko si prizadevamo uresničiti koncept združenega dela, gre za to, kako zagotoviti, da bo delavec kot organizirani proizvajalec glavna sila partije, partija pa hkrati glavna sila delavca. Kakšne druge teme, s katero bi se XI. kongres ukvarjal, pravzaprav sploh ne bi mogli najti, če želimo realizirati vizijo razvoja družbe, ki je izdelana v ustavi in v drugih partijskih programskih dokumentih.

Nekateri naši teoretiki so načeli vprašanje, ali mora biti zveza komunistov instrument povečevanja proizvodnih sil ali pa sila, ki spreminja proizvodne odnose. Vendar tega ni mogoče ločiti.

Spreminjanje proizvodnih odnosov je pri nas glavna prva naloga tudi za povečevanje proizvodnih sil družbe. Po mojem mnenju je to dolgoročno glavni problem razvoja Jugoslavije, kakršna je zdaj in kakršna poskuša najti svoje mesto in dolgoročno perspektivo razvoja v sodobni svetovni skupnosti.

Mislim, da naš problem ni več v tem, da smo tehnično-tehnološko tako zaostali. Sredstva dela in sredstva za proizvodnjo so vsaj v glavnih panogah industrije pri nas razvita skoraj tako, kot v tehnično-tehnološko razvitih državah. Oprema je v večini tovarn nova in moderna, toda sorazmerno slabo izkoriščena. To pomeni, da ne gre več toliko za opredmeteno delo, za materializirane proizvodne sile, temveč za človeka kot proizvajalca: kako bo to opredmeteno delo in ta sredstva za proizvodnjo uporabljal? Izkazalo se je, da je država svojo vlogo v upravljanju produkcije izčrpala, vsaj pri nas, izčrpala je svoje zgodovinske rezerve, in da tudi tehno Birokracija ne more namesto nje — ne glede na to, ali je od nje ločena ali jo negira — uspešno prevzeti vloge tistega, ki upravlja. Potemtakem preostaja, da to vlogo neposredno prevzame delavski razred. V ustvarjanju možnosti, objektivnih in subjektivnih, za neposredno vladavino delavskega razreda nad pogoji in sredstvi dela, so koncentrirani vsi ključni problemi naše družbe, če hoče vztrajati pri svoji razvojni poti, ki se je rodila nekje okoli leta 1950.

Trenutno nam ob začetkih ustvarjanja družbe združenega dela upada produktivnost (oziroma le počasi narašča), imamo pa tudi mnoge negativne pojave v proizvodnji. To je globinski kazalec, ki nas opozarja, da uresničevanje vizije združenega dela, ki je zdaj v začetkih, ne poteka zadovoljivo, pa naj smo sicer ne vem kako zadovoljni s sorazmerno dobrim političnim ozračjem v družbi.

Če se v globini družbe stvari ne bi spreminjale, bi tudi dobra politična klima izčrpala svoje rezerve in bi lahko v bližnji prihodnosti

nastopila nova politična kriza zaradi neskladja med političnim življenjem, tudi v njegovi sorazmerni ločenosti, in globino družbenih tokov reprodukcije.

Z drugimi besedami, lahko bi rekli, da je naša velika naloga neposrednega trenutka razvoja (ko rečem neposredni trenutek, mislim v desetletjih) rehabilitacija proizvodnega dela, ne samo v smislu, da bi to poistovetili z rehabilitacijo fizičnega dela, in ne v smislu nekakšne skupinske propagandne apoteoze proizvodnega dela, pa tudi ne s plačilnimi razredi, h katerim se tako ali tako ne moremo več vrniti, temveč ravno s spreminjanjem družbenih odnosov, tako da bo vse podrejeno organiziranemu proizvajalcu. Od stanja, v katerem bo vse podrejeno organiziranemu proizvajalcu, pa smo še sorazmerno daleč.

Zdaj se ponovno spoprijemamo tudi z velikim razraščanjem administracije. Zakaj raste administrativni aparat, od tistega v temeljni organizaciji združenega dela do aparata federacije? Raste zato, ker se nove poti, ki bi bile lastne združenemu delu, še niso dovolj utekle in še niso začele dovolj delovati v globini načina proizvodnje.

Mislim, da moramo zdaj teoretično razčleniti in praktično-politično premagati tri ali štiri negativne tendence, ki ovirajo uresničevanje odnosov in vezi, o katerih bi lahko rekli, da so lastne združenemu delu. Ena tendenca je, da je temeljna organizacija združenega dela še v marsičem ekspropriirana, da si še ni »prilastila« odločanja o pogojih dela, o sredstvih, o razvoju. Tam, kjer proces njene »emancipacije« napreduje, pa se vendarle kaže, druga nevarna tendenca: da se bo konstituirala kot skupinskolastninska celota. S temeljno organizacijo združenega dela bi radi dokončno razbili od kapitalizma podedovano podjetje in z njo kot izhodiščem in žariščem, v katerem vse temelji in v katero se vse vrača, dosegli novo organizacijo družbene proizvodnje. Toda zdaj je že v svojem embrionalnem nastajanju in je hudo obremenjena s tendenco starega. V njej se reproducira tudi tisto, kar je bilo skupinskolastninska tendenca na drugih ravneh, ki jih je »razbijala«.

Naslednja negativna tendenca, povezana s prejšnjima je, da se povezovanje združenega dela na novih temeljih pogosteje še zmeraj ustavlja na ravni delovne organizacije ali na ravni sestavljene organizacije združenega dela.

Kaj so njihove asociacije, izpeljane iz tega, kaj so reprodukcijske celote, kaj je enotnost trga, kakšna bi morala biti organizacija družbe, ki razbija nevarnost monopola — nevarnosti monopola pa so zelo močne — še ne moremo jasno odgovoriti.

Integracija družbenega dela pri nas, pretežno v proizvodnji, še zmeraj poteka na tako imenovanem stroškovnem načelu: vsakdo zahteva, da se mu prizna cena, ki ga reproducira takšnega, kakršen je zdaj. Potem se ta cena nadgrajuje in formira na trgu, to pa trajno proizvaja inflacijo. To je glavni moto naše inflacije, ne pa toliko delovanje svetovnega trga, pa

čeprav se četrtnina jugoslovanskega družbenega proizvoda izmenjava na svetovnem trgu.

Po stroškovnem načelu vsakdo prinaša v združevanje dela svojo sedanjo strukturo proizvodnih sil in si prizadeva, da bi mu bila priznana v ceni. Če integracija družbenega dela temelji na tem, je izraz tendenc monopola. Organizacije se povezujejo ne po tako imenovani vertikalni ravni, pri čemer se ustrezne proizvodnje komplementirajo in pri čemer druga drugo tako spremlja, da skupaj povečujejo proizvodnost dela, temveč se povezuje tisti, ki proizvajajo iste proizvode, da bi se reducirali na povprečje in da bi se z monopolom zaščitili.

Potemtakem v družbi zmaguje horizontalno povezovanje s stroškovnim načelom, namesto da bi zmagalo vertikalno povezovanje. Delavski razred v bazi mora to zvedeti in se s tem začeti ukvarjati, moral bi od spodaj izvajati pritisk, da bi integracija dela potekala po drugačni logiki.

Iz tega izhaja, da se mora nujno krepiti tudi osnovna organizacija zveze komunistov, ki bo delovala v temeljni organizaciji združenega dela, in da bodo partijska vodstva vse do najvišjega vodstva po načelu demokratičnega centralizma v funkciji krepitve komunistične baze v družbeni.

Vsa vprašanja, o katerih sicer pogosto razpravljamo, na primer vprašanja delitve po posamezniku, vprašanja razmerja med delavcem in vodilnimi osebnostmi, vprašanja dnevne organizacije proizvodnje, neizkoriščenosti strojev in ljudi, vprašanja priprave itd., so sicer pomembna in aktualna, vendar so določena s temi ključnimi vprašanji družbene organizacije dela. Zakaj če teh ne bomo reševali, marsičesa v dnevni proizvodnji in delu ne bomo mogli spraviti v red ali pa bomo vse zoževali na problem delavske discipline in na pozive delavcu, naj več dela, naj bo boljši in poslušnejši.

Partijske organizacije v velikih delovnih organizacijah verjetno zdaj najbolj občutijo probleme naše družbe, in tako je bilo tudi včeraj. Partijske organizacije v bankah ali v trgovini ali v majhnih obrtnih organizacijah, pa tudi v celotni nadstavbi, imajo nekoliko drugačno stanje zavesti (čeprav seveda pripadamo isti partiji in se ravnamo po istem komunističnem programu), razmišljamo o konkretnih rečeh na različnih valovnih dolžinah. Pri njih se mogoče bolj izraža moment konformizma, ker so zase »poskrbeli«, skratka, svoje probleme so na določen način rešili. Podoben konformizem se kaže pri nekaterih organizacijah, ki jim gre na trgu dobro: partija takoj popušča v akciji. Angažira pa se, če se »voz« začne kotaliti navzdol, v konkretnem smislu.

Problem našega razvoja in hkrati problem naše partijske akcije je pravzaprav v tem, kaj storiti, da bi velike proizvodne organizacije prišle na zeleno vejo. Vsi lepo govorimo z njimi, najbolj jih obiskujemo, zasipavamo jih s priporočili, toda v sistemu družbene reprodukcije so ravno te organizacije najbolj ogrožene. Te organizacije ustvarjajo vse, hkrati pa jim še zmeraj skoraj vse jemljejo.

To torej pomeni, da je za partijsko politiko zanimivo vprašanje, kako naj partijske organizacije velikih proizvodnih kolektivov izvajajo svoj vpliv, dosti močnejši kot zdaj, tudi v širšem merilu. Delegatski sistem, kakršen je zdaj, kolikor se je razvil, tega ne omogoča dovolj. A tudi gola politična reprezentanca v višjih partijskih telesih ne prinaša veliko. Njihov družbeni vpliv — če ni kakšnih »kolobocij« in velikih problemov — se ustavlja predvsem na ravni občinske partijske organizacije, če lahko tudi nanjo vplivajo, kajti nanjo še zmeraj bolj vpliva družbena nadstavba kot pa one same.

Mislím, da se družbeni vpliv partijske organizacije iz proizvodnje ne bo povečal in razširil, če ne bomo spremenili razmerij družbene reprodukcije. Majhen vpliv na širša družbena gibanja ni toliko povezan ne z delegatskim sistemom ne s formalno politično reprezentanco, temveč je pravzaprav odvisen od gospodarjenja z reprodukcijo. Tega se moramo zavedati, tukaj moramo iskati izhod.

V teh partijskih organizacijah sta obzorje in dejavnost nekoliko zoženi v tem smislu, da gledajo le na obstoj TOZD in delovne organizacije, ne gledajo pa na širino problemov družbene reprodukcije zunaj tega okvira in na glavne probleme organizacije dela ne samo znotraj tozda, temveč tudi v smislu stikov in zvez med njimi itd.

Hkrati se pri partijskih organizacijah velikih delovnih organizacij — to pa je naša splošna nevarnost — kaže težnja (ponekod bolj, ponekod manj izražena), da bi prevzele vlogo samoupravljalcev.

Če se partija krepi, zbori delavcev in organi samoupravljanja pa pešajo, to nikakor ni v redu. To je potem patološko stanje, ne pa stanje, ki bi ga lahko ocenjevali kot »dobro«. Mi pa imamo še zmeraj kriterije: ali je partija na zunaj dejavna, ali ima veliko sestankov, ali organizira kaj vem kakšno abstraktno idejnopolitično delo, ali se veliko ukvarja z zborovanji, ali prireja proslave itd. Če peša zbor delavcev, če referendum ne funkcionirajo, kot je treba, če delavski svet dopušča, da si razna ožja telesa prilaščajo njegove kompetence ali z njim manipulirajo, potem so vse to znamenja, da tudi partija ne dela dobro.

Torej ne priznavam ocene, da partija dosega uspehe tam, kjer samoupravljanje šepa ali kjer celo proizvodnja in produktivnost upadata. V takih organizacijah ni mogoče govoriti o uspehu partije. Vedeti moramo, da so merila uspeha: razvoj samoupravljanja v skladu z ustavo, udeležba delavske večine v vsem, spreminjanje proizvodnih odnosov.

Pozornost zaslužijo tudi politični aktivni, vendar ne takšne da bi jim ploskali. Sodim, da gre pri tem neredko za mehanizme manipulacije tako do delavske množice, kot do glavnine partijskega članstva.

Kajti pogostoma se za vse vnaprej dogovorijo in »napeljejo« tako, kot jim je prav. Potem pa stopamo z avtoriteto aktiva pred razred in v osnovno organizacijo, namesto da bi bilo narobe, se pravi, da bi aktivni dali podobo vsemu tistemu, kar pride od »spodaj«. Kaj to pomeni, če

se vnaprej dogovarjajo in delajo po sistemu, da morajo biti partijske organizacije v razmerju do aktivov poslušne, potem pa tudi delavski zbori v razmerju do partijskih organizacij itd.? Metodologijo moramo obrniti, in to je velik problem.

Politični aktivni so sami po sebi torišče dejavnosti ožjih skupin, ki se samo ponujajo kot skupine za pobudo in pritisk, so pa v dobršnem delu še zmeraj tehnokratsko strukturirane in prihajajo z vrha stare organizacije dela. S tem pa je potem povezana tudi tendenca ustvarjanja novih centrov moči, tako znotraj kot zunaj delovne organizacije, hkrati z določenimi monopolnimi tendencami. Končno pa je še zmeraj aktualno in celo akutno vprašanje strukture partije. Delavcev v njej je sicer vse več, toda v sorazmerju s tem, če ne celo sorazmerno hitreje, se povečuje število pripadnikov vseh drugih socialnih grupacij v partiji. Če torej gledamo samo na to, da se število delavcev povečuje, pozabljamo pa, da število pripadnikov vseh drugih struktur hkrati narašča celo sorazmerno hitreje, potem je to znamenje, da stvari niso ravno v najboljšem redu.

Čeprav so me ob neki priložnosti narobe razumeli, bi tokrat ponovno opozoril na dejstvo, da je partija koncentrirana na visoko kvalificiranega delavca. Samo po sebi to kajpada ni slabo, vendar pozabljamo, da je ta visoko kvalificirani delavec pri nas v dobršni meri prišel na sedanjí položaj z napredovanjem znotraj podjetja iz nekdanjega »obrtnega« delavca in da je dosegel mesto takšnega ali drugačnega nadzornika, skratka, da je brigadir, kontrolor, poslovodja, organizator. Potemtakem je opora vrhu, ker kontrolira druge. Zato je bitka za večji delež kvalificiranih, zlasti pa tudi polkvalificiranih delavcev v partiji, saj v moderni tehnologiji polkvalificirani delavec ni več nekdanji kmet, temveč je to pravzaprav specializirani delavec, slej ko prej aktualna. Moramo pa tudi v partiji računati z nekvalificiranim delavcem. Pri nas imamo milijon 200 tisoč nekvalificiranih delavcev, nisem pa prepričan, če jih je vsega skupaj 10 tisoč v zvezi komunistov.

Kakšna je njihova perspektiva, kaj jih čaka? Ali drži ocena, da nekvalificirani delavec ne potrebuje partije, ker ne pričakuje spremembe svojega položaja? Ali čaka tudi njega sprememba njegovega položaja, kaj mu partija ponuja in kaj mu govori, zakaj se mora tudi z njim povezovati, zanj skrbeti in iz njegovih vrst dobivati člane? Če ne bomo poskrbeli za to, ne bomo nikoli premagali razdelitve na aktivno manjšino in molčečo večino v sami osnovni partijski organizaciji.

Stara zavest v partiji se tudi v teh partijskih organizacijah po velikih proizvodnih kolektivih kaže tako, da ima del partijskega članstva, ki mu pravijo »molčeča večina«, takšno stališče do sebe, do partije, do razreda, do družbe, da si misli, da je kdo drug odgovoren in da mu mora kdo drug dajati navodila in reševati stvari. Glede na to, s te pozicije, je na sestankih in v samoupravljanju tiho. Počuti se namreč demobiliziran. V resnici pa ni tiho, marsikdaj tudi kritizira, vendar imenuje zmeraj koga drugega, za

svoje lastno torišče družbene akcije pa je slep. Vsak član partije bi že po definiciji, po tem, da je član partije, moral avtomatično imeti svoje konkretne naloge na delovnem mestu, v življenjskem in delovnem okolju. Še zmeraj pa imamo opraviti z zavestjo, čaka se na direktive, rešitve, povelja vodstva od strani, od zgoraj itd. Tukaj je zame glavni problem političnega in idejnega dela v sami temeljni organizaciji v bazi: treba mu je povedati, da je to njegovo, da je minil čas, ko so drugi skrbeli zanj, kajti dokler drugi skrbijo zanj, ni mogoče govoriti o samoupravni družbi dela, vsaj ne v pravem pomenu besede.

S konceptom združenega dela smo se že prebili iz tiste faze, kjer nekdo skrbi za delavca. Zdaj mora sam skrbeti zase. Funkcija partije mora biti v tem, da mu ustvarja družbene pogoje, v katerih bo lahko skrbel sam zase.

Na to se mora opreti tudi idejnopolitično izobraževanje. Zdaj je to izobraževanje v kvantitativnem razvoju, ampak kdo je njegov nosilec? Truma naših profesorjev, poklicnih sadilcev marksizma; sadijo ga naokrog čeprav sami pogosto ne vidijo glavnih proizvodnih odnosov in ne morejo svojega marksističnega spoznavanja prenašati na delavce s skupno analizo življenjske, družbene, proizvodne delovne resničnosti. Namesto tega se mu približajo od strani in mu vsilijo sheme. Zdaj so med njimi razlike, ki so odvisne od tega, ali je tak profesor nagnjen k hegeljanskemu marksizmu ali k tako imenovanemu antropološkemu marksizmu, če hočete, tudi k praksističnemu marksizmu, ali pa je bolj nagnjen k marksizmu, ki diši po državi, dekretu in disciplini od zgoraj. V tem se mi »zunanji« marksisti, zunanji v razmerju do delavskega razreda, v glavnem ločimo in v ničemer drugem, smo pa enako nezaželeni. Kakovost partijskega idejnopolitičnega izobraževanja se lahko rodi samo iz zavesti, da je treba ta globinska vprašanja proizvodnih odnosov in organizacije dela zelo konkretno pretresati s samimi delavci. Kajti le v tem je lahko pravi smisel idejnopolitičnega izobraževanja.

GOJKO GRUEVSKI

Nekatere determinante odnosa delavskega razreda in ZK

Problem odnosa med delavskim razredom in njegovo avantgardo, kakor izhaja iz procesa razvoja razreda in njegove revolucionarne prakse v razmerah samoupravnega družbenega razvoja, moramo obravnavati v

tesni povezanosti z zahtevami, ki jih delavski razred postavlja svoji zvezi komunistov, da se mora namreč zveza organizirati za družbeno akcijo, ki bo ustrezala novim socialističnim samoupravnim odnosom. Če bi to zahtevo izrazili v obliki hipoteze, potem lahko upravičeno domnevamo, da je vprašanje uresničevanja vodilne vloge partije neločljivo od vprašanja uresničevanja vodilne družbene vloge delavskega razreda že zato, ker je partija poklicana, da izraža interese delavskega razreda in da se bojuje za njihovo uveljavljanje. Zato je tudi vprašanje preobrazbe ZKJ v organizacijo revolucionarne akcije vselej aktualno in je tudi danes vredno posebne pozornosti.

1. Spremembe v načinu uresničevanja vodilne vloge ZK v funkciji usposabljanja delavskega razreda

Na današnji stopnji razvoja socialističnih samoupravnih odnosov in družbene zavesti in v razmerah, ko obstajajo določena družbena nasprotja in stihijske težnje, delavski razred ne more uspešno utirati poti nadaljnega razvoja brez svoje borbene avantgarde. Zakaj samo takšna avantgarda je lahko sposobna, da določa jasno usmeritev (zavestno usmerjanje zgodovinskih procesov v skladu z racionalno postavljenimi cilji) in da organizira boj razreda v prihodnji družbeni akciji za uresničenje ustave SFRJ in zakona o združenem delu. Toda če so tudi druge subjektivne socialistične sile del delavskega razreda, potem to pomeni, da je samo idejno enotna in akcijsko usposobljena zveza komunistov zmožna, da zagotavlja njihovo idejno in akcijsko-politično enotnost v boju za uresničitev teh skupnih nalog in ciljev, to se pravi tudi v boju proti vsem manifestacijam protisocialističnih in protisamoupravnih teženj in sil. Boj za takšen družbeni položaj in za takšno vlogo zveze komunistov v razmerah razvitejšega socialističnega samoupravljanja je prav boj za njeno delovanje v funkciji usposabljanja delavskega razreda in ustvarjanja pogojev za svobodno samoupravno angažiranje delavskega razreda pri reševanju družbenih problemov, kar hkrati tudi slabi in omejuje uveljavljanje stihijskih teženj. V tem je tudi bistvo dejavnosti komunistov: zavestno usmerjanje družbenega gibanja, ki bo izpolnjeno s samodejavnostjo samega delavskega razreda, torej tudi usposabljanje delavskega razreda za takšno vlogo v boju za njegovo lastno osvoboditev, toda tudi organiziranje vseh njegovih sil, brez katerih njegov boj ne more biti uspešen v spopadu z nesocialističnimi silami in težnjami.

Idejo samoupravljanja je namreč ZKJ prevzela od klasikov marksizma, ki so prišli do te ideje s posploševanjem poprejšnje prakse in boja delavskega razreda za osvoboditev. Toda pot od ideje do družbenega sistema in samoupravne prakse je zelo dolga. Zato je bilo potrebno spodbujati svoje lastne marksistične sile k ustvarjalnemu in samostojnemu delu, kar je samo pogoj, da se nadalje razvijata marksistična re-

volucionarna misel in usmeritev gibanja družbe k svobodni asociaciji proizvajalcev. ZKJ je dokazala, da je kos svojim nalogam, zato je že na VII. kongresu sprejela nov program. Program med drugim določa poglede ZK o vseh bistvenih vprašanih nadaljnega razvoja sistema socialističnega samoupravljanja; to komunistom in drugim delovnim ljudem omogoča, da jasneje spoznajo, za kakšno družbo se bojujejo jugoslovanski komunisti, toda tudi to, proti čemu se bojujejo. Teorijski prispevek ZK v razvoju samoupravljanja kot revolucionarne misli in družbene prakse delavskega razreda in njenega boja za osvoboditev je nespodbiten, zato ga tu ni treba še posebej poudarjati. Toda povedati moramo še, da je te rezultate omogočilo tudi to, da je ZK razvila svobodo ustvarjanja oziroma antidogmatično teoretično misel in družbeno prakso.

Danes samoupravljanje vse bolj prerašča v prevladujoči družbeni ponos, katerega nadaljnji razvoj je odvisen od sposobnosti ZK, da še naprej odgovarja na vsa pereča vprašanja družbenega razvoja in na probleme, s katerimi se srečuje nova družbena stvarnost; toda prav tako pomembno je, da moramo delavski razred usposabljeni, da lahko nosi to novo družbeno gibanje, ki zahteva: prvič — formiranje in nenehno krepitev socialistične samoupravne zavesti pri vseh delavcih in delovnih ljudeh, da bi izkristalizirana razredna zavest postala materialna sila razvoja in družbenega napredka; in drugič to, da osvobodimo energijo razreda, da mu utrdimo prepričanje, da je lahko skupaj s svojimi organiziranimi socialističnimi silami in z ZK na čelu subjekt družbenega gibanja. V odnosu med delavskim razredom in ZK moramo torej predvsem dojeti *avantgardo v funkciji teoretičnega prednjačenja*, kar, kakor smo že poudarili, vključuje taktno usmerjanje družbenega razvoja kakor formiranje razredne zavesti v samem delavskem razredu, kar je poroštvo, da delavski razred družbeno preobrazbo vzame v svoje roke — in jo tako uresničuje kot svoje lastno delo.

Razvoj socialističnih samoupravnih družbenih odnosov pri nas je v odnose med delavskim razredom in ZK vnesel več novih momentov in ZK je zavestno spodbudila vrsto sprememb v svojem družbenem položaju in v načinu uresničevanja svoje vodilne idejnopolitične vloge v družbi. Ker je pri nas delavski razred temeljni subjekt vseh družbenih procesov, je ZKJ, upoštevajoč prav ta in takšen novi družbeni položaj delavskega razreda, z namenom, da bi še naprej uveljavljala to novo vlogo delavskega razreda v socialističnem samoupravnem sistemu, morala opustiti svojo prejšnjo odločujočo politično vlogo (ki jo je uveljavljala pretežno s pozicije faktorja oblasti in z metodami, ki so takšni vlogi ustrezale), kar je storila že na šestem kongresu leta 1952.

Novi družbeni položaj ZK (to, da ne vlada v imenu delavskega razreda, temveč da ga usposablja, da upravljanje z družbenimi zadevami prevzame v svoje roke) in novi način uresničevanja vodilne idejnopolitične vloge v samoupravni družbi (to, da še naprej ohranja odgovornost

za socialistično razvojno smer samoupravnih družbenih odnosov, kar je zahtevalo nadaljnje usposabljanje za uspešno opravljanje funkcije teoretičnega prednjačenja in pa boj za nenehen razvoj razredne zavesti delavskega razreda,) utirata pot graditvi ZK v organizacijo revolucionarne akcije v skladu z nadaljnjim razvojem socialističnega samoupravljanja. Zato je bilo nujno opustiti stare metode političnega dela in uporabljati nove, ki bolj ustrezajo novim zgodovinskim okoliščinam, v katerih delavski razred v družbenoekonomskih odnosih neposredno upravlja s celoto družbene reprodukcije, s presežnim delom in dohodkom, medtem ko v družbenopolitičnih odnosih postopno prihaja na položaj najvplivnejše družbene sile. Z vzpostavitvijo delegatskega sistema mora delavski razred obvladati tudi centre političnega odločanja.

1. 1. *Enotnost komunistov — pogoj za enotnost delavskega razreda*

Razvoj ZKJ je od nekdanj temeljil na načelih demokratičnega centralizma, kar je pogoj za idejno in akcijsko enotnost komunistov. Stalna zahteva, da naj se krepí enotnost ZK, je v skladu s potrebo, da takšno enotnost vzpostavimo v delavskem razredu, ki svoje vodilne vloge v boju za razvoj socialističnega samoupravljanja in za osvoboditev dela ne more uspešno izvrševati brez enotnosti komunistov v vseh okoljih, kjer je delavski razred idejno in politično organiziran — tako v samoupravno združenem delu in v drugih samoupravnih skupnostih kakor v ZK in v drugih razredno-političnih organizacijah.

Iz povedanega bi lahko naredili tale bistveni sklep: da je enotnost delavskega razreda povezana z enotnostjo v ZK in da delavskemu razredu ustreza samo idejno in akcijsko enotna ZK — oziroma da se mora delovanje ZK podrežati vzpostavljanju enotnosti v razredu, saj brez tega ni ne enotnosti ne vodilne vloge njegove revolucionarne organizacije. Zato je bilo nujno ugotoviti temeljna vprašanja družbeno-razredne dejavnosti in idejnih osnov enotnosti ZKJ, ki so se nujno izražale v marksistični ideologiji, v programu ZKJ, v skupni graditvi enotne politične usmeritve in enotnosti v akciji, v načelih organiziranja, v normah notranjega življenja in sistema odgovornosti, ki smo jih ohranili v načelih in v praksi demokratičnega centralizma. Jasno smo potrdili, da do skupnega stališča v ZKJ pridemo samo s skupnimi razpravami, z usklajevanjem mnenj in s sprejemanjem sklepov v vodilnih organih. ZKJ se je pri tem jasno distancirala od stališč in prakse, ki bi jo spremenili v »federacijo« ali v labilno koalicio republik in pokrajinskih organizacij, pa tudi od stališč, da je ZK nekakšna centralistična, nadrepubliška organizacija. V nasprotju s temi stališči se je ZKJ opredelila za razvoj dinamične enotnosti, ki jo lahko ustvarjamo in obnavljamo samo na podlagi ustvarjalne vloge in enakopravnega sodelovanja vseh zvez komunistov republik in pokrajin v graditvi in pri uresničevanju sprejete politike. To je določilo tudi njihovo skupno revolucionarno in demokratično

odgovornost za rezultate te politike in za uspešno delovanje skupnih vodilnih organov.

V funkciji takšne prakse graditve enotnosti ZK je tudi novi položaj člana ZK kot subjekta politike njegove osnovne organizacije in politike širših delov ZK. To isto lahko rečemo tudi o položaju osnovne organizacije (povečana je njena samostojnost pri določanju idejnopolitičnih stališč in pri izvrševanju politične akcije — v okviru statuta in politike ZKJ — to se pravi, tudi njena neposredna odgovornost za socialistično vsebino odločitev samoupravnih organov in družbenopolitičnih organizacij v njenem okolju) in o spremembah v vlogi organov in vodstev ZK (to niso štabi, ki bi izdajali smernice, pač pa idejnopolitični centri, ki na podlagi razvite izmenjave in boja mnenj med članstvom in osnovnimi organizacijami posplošujejo in ustvarjalno sintetizirajo izražena stališča in poglede ter na tej podlagi gradijo politična stališča ZK). Pri tem je treba upoštevati tudi še odločilno usmeritev k javnosti dela organizacije in organov in k razvoju demokratizma v notranjih odnosih ZK, kar se je izrazilo tudi v tem, da je demokratični centralizem opredeljen kot temeljno načelo notranjega življenja, organiziranja in delovanja ZK, vseh njegovih članov, organizacij, organov in forumov. To načelo ZKJ uresničuje z nenehnim razvojem notranjih demokratičnih odnosov, s pomočjo katerih članstvo in organizacije prispevajo k oblikovanju politike in stališč na vseh ravneh delovanja ZK, to pa zagotavlja akcijsko enotnost zveze komunistov in zavestno disciplino. Tu gre za pomembne spremembe, ki vplivajo na uspešno uresničevanje vodilne idejne in politične vloge ZKJ v socialistični samoupravni družbi.

Vsa ta vprašanja so povezana tudi z odnosom delavskega razreda in ZK. Mar, denimo, javnost dela organov in organizacij ZKJ ne omogoča delavskemu razredu, da nadzoruje delo svoje revolucionarne organizacije in da vpliva nanj? Mar boj mnenj, kritika in samokritika v ZK ne prispevata ne le k razvoju demokratizma, temveč tudi k možnostim za analizo družbene stvarnosti, to se pravi, za odkrivanje resnice in za graditev stališč o tej stvarnosti. Prav delavskemu razredu pa najbolj ustreza resnica. Zato so vsa ta vprašanja razredne narave.

1. 2. *Zveza komunistov in družbenopolitične organizacije*

Nadaljnje spreminjanje odnosov med delavskim razredom in ZK so določale spremembe v razmerjih med ZK in družbenopolitičnimi organizacijami — vsako posebej in vsemi skupaj v okviru SDL. Opustiti smo morali nekdanji transmissijski odnos, ki je naravno izražal vladajoči položaj KPJ in vlogo delavskega razreda v sistemu državnega socializma. Razvoj samoupravljanja pa zahteva (kakor smo že rekli), da ZK spremeni svoj odnos do družbenopolitičnih organizacij, *tako da opusti metode direktivizma*, saj bi, če bi jih ohranili, s tem krnili samostojnost in inici-

ative milijonskega članstva teh organizacij, katerih vloga se je prav tako morala spremeniti v skladu z razvojem socialističnega samoupravljanja.

Za kakšne spremembe gre?

Omenili bomo samo nekatere, in to tiste, ki so za naše razpravljanje posebej zanimive. Če sta namreč direktivizem in transmisijski odnos do teh organizacij ustrezala administrativnemu socializmu, pa nikakor nista mogla ustrezati socialističnemu samoupravnemu sistemu, saj bi lahko ogrozila že uveljavljene pridobitve in bi zavirala družbeno gibanje k višjim oblikam samoupravne prakse. Zato je bilo treba razviti nov pogled na mesto in naloge organiziranih socialističnih sil v samoupravni družbi in v skladu s tem pogledom uveljaviti novo prakso razvoja teh odnosov. Ta naloga se je naravno postavljala, in ZK je pravočasno ugotovila, v katerih smereh mora razreševati tudi ta vprašanja. Zadošča, če opozorimo samo na položaj ZK in na njen odnos do družbenopolitičnih organizacij v okviru SZDL, pa bomo dojeli tudi ves njen pomen za razvoj odnosa med delavskim razredom in njegovo revolucionarno organizacijo.

ZK v SZDL kot enotni fronti boja za uresničevanje interesov in ciljev delavskega razreda, vseh delovnih ljudi, narodov in narodnosti ohranja položaj vodilne idejne in politične sile delavskega razreda in samoupravne družbe in se v njej uresničuje v funkciji osnovnega gibalca in nosilca politične aktivnosti te milijonske organizacije, v kateri so združene vse družbenopolitične organizacije in druge organizirane socialistične sile, pa tudi vsi delavci, delovni ljudje in občani, ki samoupravni socializem sprejemajo za pot razvoja Jugoslavije. Tako razumljena SZDL je demokratična politična oblika zavezništva delavskega razreda, delovnega kmetstva in vseh delovnih ljudi in se za ZK kaže kot polje njenega boja za delavskorazredno vsebino politike, socialistične demokratične politike, za odgovornost in samostojnost družbenopolitičnih organizacij. ZK se z demokratičnimi metodami in z močjo argumentov bojuje za to, da se njena politika preobraža v množično iniciativo in akcijo širokih delovnih slojev samoupravne družbe.

Vendar pa je to tudi pot, po kateri naj širši delovni sloji, ki vsak dan sprožajo iniciative in izražajo svoja stremljenja, vplivajo nazaj na ZK. Prav s tem, da družbenopolitične in družbene organizacije, združenja občanov in vsa druga društva svobodno izražajo in usklajujejo zadovoljevanje osebnih, skupnih in družbenih interesov, prispevajo k demokratizaciji družbenih odnosov. To je samo dokaz več, da je delavski razred s svojo avantgardo edina sila sodobne družbe, ki je sposobna, da odpira prostore in da ustvarja pogoje za razvoj resnične demokracije.

Aktivnost in odgovornost komunistov v SZDL se razvija z nenehnim spodbujanjem iniciativ in svobodnega demokratičnega boja mnenj pri reševanju življenjskih vprašanj družbe, s sprejemanjem političnih stališč in sporazumov o teh vprašanjih, z osmišljanjem skupne in samostojne akcije vseh družbenopolitičnih organizacij skupaj in vsake posebej. Takšno

angažiranje komunistov v skupni fronti organiziranih socialističnih sil je podlaga za resnično preseganje teženj in pojavov političnega partikularizma, partnerstva, paralelna in transmissijskih odnosov. Tako lahko vsaka družbenopolitična organizacija uspešno opravlja svoj del posla v skladu s skupnim bojem, in zginejo pojavi razsipanja revolucionarne energije, krepí se učinkovitost političnega delovanja in te organizacije se kot del socialističnega samoupravnega sistema pojavljajo v vlogi organizatorja in nosilca družbene zavesti in akcij.

Razredna povezanost delavskega razreda in njegove avantgarde z družbenopolitičnimi in družbenimi organizacijami, ki zbirajo socialistične samoupravno usmerjene delovne ljudi, torej pozitivno vpliva na njihovo ukvarjanje s politiko, s tem pa se podružblja tudi ta sfera družbenega življenja, postaja funkcija vseh naprednih delovnih ljudi, vsakega delavca in delovnega človeka. To je tudi način, da delavski razred vse delovne družbene sloje postopno pripelje na svoje pozicije — seveda tudi s spreminjanjem njihovega družbenoekonomskega položaja v skladu z ustavo SFRJ in z zakonom o združenem delu, pa tudi z razvojem njihove socialistične samoupravne zavesti in z družbenim angažiranjem.

To je tudi dokaz več, da ZK ne želi vladati v imenu delavskega razreda in delovnih ljudi.

2. Boj ZK proti ideološkim usmeritvam, ki so se upirale samoupravni smeri razvoja naše družbe

Zveze med delavskim razredom in zvezo komunistov lahko meritorno presodimo šele, ko raziščemo tudi njej boj proti ideološkim usmeritvam, ki so se upirale samoupravni smeri razvoja naše družbe in so bile zato tudi v flagrantnem nasprotju s programom ZKJ. Vseeno je, ali gre za dogmatsko-birokratske ali za liberalno-meščanske sile — vse težijo k restavraciji starih odnosov. »Za revolucionarno partijo, kakršna je ZKJ, nesporno velja znani izrek, da je vseeno, ali je žerjavica ‚desna ali leva‘, kadar jo človek drži v roki. Obe enako pečeta, in obeh se revolucionarni organizem skuša čimprej znebiti.« (Muhić, 1975, 18. november, str. 11.)

Zares bi bilo odveč, če bi na tem mestu razpravljali o vsebini teh usmeritev. Namesto tega naj samo opozorimo na Leninovo polemiko z najvidnejšimi predstavniki likvidatorstva, saj je ta polemika zelo poučna za našo temo. Lenin je namreč takrat rekel, da je enotnost delavcev sicer potrebna, da pa ni možna brez enotnosti delavske organizacije. Likvidatorstvo je bilo v okviru RSDDP prav tisti tok, ki je oviralo enotnost partije. S tem v zvezi Lenin poudarja, da je »likvidatorstvo *takšen* oportunitizem, ki gre do *odrekanja* od same partije« »Lenin, 1960, str. 206—207). Toda likvidatorstvo že tedaj ni pomenilo »samo likvidacije (tj. razpustitve, uničenja) stare partije delavskega razreda«, pač pa je »prav tako tudi *zničenje razrednega nasprotja* proletariata, kvarjenje njegove zavesti

z meščanskimi idejami« (Lenin, 1960, str. 211). Buržoazni vpliv na proletariat in odkloni od marksizma so bili za Lenina povod, da delavcem pokaže »razredni izvir in naravo« likvidatorstva. S tem v zvezi opozarja, da je bistveno vprašanje, »kakšni razredni interesi iz neproletarskega okolja hranijo ‚razdor‘ med prijatelji proletariata« (Lenin, 1960, str. 210). Zato poudarja, da se morajo delavci znati v teh sporih, »da bi sami odločili o usodi svoje partije in obvarovali partijo« (Lenin, 1960, stran 208). »Zavesten delavec« si mora prizadeti, da si o tem ustvari svoje mnenje.

Ta Leninova stališča so načelne narave in zato tudi niso brez pomena za sodobno marksistično misel in revolucionarno prakso delavskega razreda. Mar med drugim v naših razmerah »nova levica« s svojo tezo o »novem zgodovinskem bloku« in neoinformbirojevščina s svojo ideologijo »nove komunistične partije« nista ponujali zamenjave za ZK?! Toda ne smemo pozabiti tudi na nosilce liberalistične in malomeščansko-anarhistične koncepcije o vlogi ZKJ kot vzgojni in splošni usmerjujoči organizaciji, katere cilj naj bi bil, da z geslom »nevmešavanja« ZK izrinejo s področja vsakdanjega revolucionarnega političnega boja in družbenega odločanja. Na drugi strani pa je bila ZK nenehno pod pritiskom birokratsko-dogmatskih sil, ki so si prizadevale, da bi obnovile njeno povezanost z državnim aparatom in da bi jo spremenile v orodje državno-lastninskih monopolov.

Zgodovinska zasluga ZK je, da je pravočasno spoznala, da so »nerazumevanja in spori o družbenem položaju, vlogi in načinu delovanja ZK bili pomembna razsežnost konfrontacij o naravi in smeri razvoja proizvodnih odnosov, o položaju in vlogi delavskega razreda v teh odnosih. Boj za uresničevanje vodilne idejnopolitične vloge ZKJ je bil hkrati eno izmed najpomembnejših področij boja za socialistično samoupravljanje, za osvajanje odločilne pozicije delavskega razreda kot vodilne družbene sile« (Platforma za pripravo stališč in sklepov X. kongresa ZKJ, 1973, str. 40). Zato je morala ZK jasno in ostro nastopiti proti vsem različicam dogmatskega in malomeščansko-anarhističnega razumevanja o vlogi avantgarde v socialistični družbi.

3. Kako doseči delavsko večino v ZK

V boju za socialistično samoupravljanje in v svojem razvoju se je ZK srečevala tudi z raznimi oblikami idejne in politične dezintegracije in z rahljanjem zvez z razredno podlago. Zaradi teh teženj so se nekatere organizacije in organi ZK spremenili v predstavnike in zastopnike ožjega partikularnega interesa — ali pa se je ta interes postavljal v nasprotje z delavskim razredom. Odtod tudi praksa, da v družbenopolitičnem delu izgubljajo razredno usmeritev.

S tem v zvezi je ZK prišla do spoznanja, da je radikalna sprememba v socialni sestavi članstva bistven pogoj za uresničevanje interesov delavskega razreda in za vzgrajevanje teh interesov v njeno politiko in prakso. Kot organizacija delavskega razreda ZK ni zadovoljna s svojo dosedanjo razredno-socialno strukturo in zato se je odločila, da to strukturo zboljša s sprejemom novih delavcev.

Socialna podlaga ZK je delavski razred, predvsem pa delavci¹ iz materialne proizvodnje — oziroma tista objektivno najbolj napredna sila, ki ji je glede na njeno realno pozicijo v družbi tudi največ do tega, da se samoupravni socializem uspešno razvija. Iz tega izhaja sklep, da je krepitev razredne vsebine in vodilne vloge ZK odvisna tudi od tega, da se v vrstah ZK ustvari delavska večina.

Ko govorimo o sodelovanju delavcev v ZK, je danes zelo pomembno, da odgovorimo na neko temeljno vprašanje. Gre namreč za to, da odkrijemo tiste dejavnike v družbeni realnosti, ki vplivajo, da delavci kot najštevilnejša družbena skupina v skupnem številu zaposlenih, odhajajo iz ZK, na drugi strani pa se postavlja vprašanje, kako naj pridemo do delavske večine.

»Zakaj ne zadovoljuje delež delavcev-proizvajalcev v ZK — in zakaj tudi struktura članstva (kljub vsem naporom) ne daje zaželenih rezultatov? Kaj je tisto, kar delavcev ne privlači v avantgardo njihovega lastnega razreda?« (Mito Hadži Vasilev, 1967, str. 359). To so zares bistvena vprašanja, na katera moramo odgovoriti, če želimo, da s spremembo razredno-socialne strukture ZK zagotovimo stalnejši in močnejši vpliv komunistov-delavcev na politiko in prakso njihove revolucionarne organizacije.

Vzroki za ta pojav, da od desetega kongresa ZKJ pa vse do danes nismo zagotovili delavske večine v ZK, so lahko različni. Če izhajamo iz predpostavke, da je odhajanje iz ZK iz vseh razlogov najbolj značilno za tiste osnovne organizacije, ki se ne angažirajo zadosti v samoupravnem mehanizmu svojega okolja, potem moramo reči, da »če član ZK, proizvajalec, vrne člansko izkaznico, je to brez dvoma protest proti uzurpaciji in proti stanju v delovni skupnosti; ali pa izraz nezadovoljstva zaradi težav, v katerih se je znašel, v katerih živi« (Hadži Vasilev, 1967, str. 360). Tak član »odhaja iz organizacije ZK, ker ni tisto, kar potrebuje, ker v njej ne vidi sile, pripravljene, organizirane in stvarno in učinkovito odločene, da se loti reševanja problemov te vrste« (Hadži Vasilev, 1967, str. 360).

S tem član ZK kritizira »odsotnost boja proti uzurpaciji; . . . zato ker ni navzoč v njej s stvarnimi napori za njen razvoj . . . Pravzaprav se bojuje za samoupravno prakso in se v specifični obliki pritiska upira prav vsemu, kar mu onemogoča, da samoupravno prakso uresniči kot svoj

---

¹ Pojma delavec ne omejujemo samo na nosilce funkcij fizičnega dela — na ročne delavce, pač pa nam pomeni vse delavce, ki v okviru samoupravnega združenega dela delajo z družbenimi sredstvi in ki neposredno ali posredno ustvarjajo presežno delo.

lastni družbeni odnos . . . Vprašanje je torej v temle: kakšen interes naj bi imel delovni človek za organizacijo ZK v svojem neposrednem okolju, če je ta organizacija — po svojih koncepcijah o sebi kot avantgardi — načelno takšna, da nima stika z njegovo vsakdanjostjo, z njegovo zelo konkretno bitko za socialistične odločitve in odnose?« (Hadži Vasilev, 1967, str. 360.)

Rešitev tega problema se glasi takole: »Ni samo uzurpacija tisti dejavnik, ki imobilizira stvarne sile ZK, temveč tudi odsotnost organiziranega boja množice komunistov za samoupravno prakso prav tako omogoča in krepi birokratsko uzurpacijo te prakse« (Hadži Vasilev, 1967, str. 361—362). Navsezadnje »gre za to, kakšno stvarno vlogo uresničujejo organizacije v gibanju odnosov« (Hadži Vasilev, 1967, str. 362).

Vendar pa se nam dozdeva, da moramo k temu še nekaj dodati. ZK lahko namreč doseže delavsko večino samo z vsebino svoje politike in z doslednostjo svoje revolucionarne akcije. Zakaj zavest delavcev je predvsem odvisna od življenjskih izkušenj in življenjskega položaja, ki jih doživljajo v daljšem obdobju. Prav zato pa je zavest teh socialnih kategorij, ki neposredno ustvarjajo celotno družbeno materialno bogastvo, mogoče trajno spremeniti (v konkretnem primeru tako, da bi se ideološko opredelile za samoupravni socializem in za vstop v vrste ZK) samo, če v celoti zboljšamo njihov splošni življenjski položaj v družbi, in to tako, da stalno oblikujemo družbene odnose v skladu z njihovimi neposrednimi in zgodovinskimi interesi. Konkretno: trajno povečanje deleža delavcev v ZK lahko zagotovimo z doslednim uveljavljanjem ustave SFRJ in zakona o združenem delu, to pa se pravi — s krepitvijo njihovega stvarnega položaja v družbi. To je hkrati tudi rešitev, kako premagati negativne ekonomske, socialne in politične težnje pri nas, kar lahko bistveno vpliva na slabljenje obstoječega vpliva birokratskih, tehnokratskih struktur in nasploh vseh struktur odtujene ekonomske in politične moči.

Navedemo lahko več indikatorjev, s katerimi je mogoče verificirati to hipotezo. Pa vendar zadošča, če ugotovimo, da jo potrjuje analiza gibanja članstva po X. kongresu ZKJ oziroma po kongresih ZK republik in pokrajin. V tem času se je na eni strani spremenil odnos komunistov-delavcev, ki težje in redkeje izstopajo iz vrst svoje osnovne organizacije ZK, na drugi strani pa se je okreplil interes drugih delavcev, da se včlanijo v svojo avantgardo. Povedati moramo tudi, da so številne težave, odpori in neiznajdljivost, s katerimi se je srečevala naša samoupravna družba, onemogočali, da bi dosegli boljše rezultate pri gospodarjenju in v razvoju samoupravljanja, te tendence pa so zato negativno vplivale na to, da bi v ZK vstopalo več delavcev in da bi stopali bolj intenzivno.

Naj povzamemo. Vse spremembe v družbenem položaju ZK in v družbenopolitičnih organizacijah je določil nov vladajoči položaj delavskega razreda v socialističnem samoupravnem sistemu, to pa je povzročilo tudi spremembe v odnosu med delavskim razredom in njegovo

avantgardo. Medsebojno prepletanje in medsebojni vpliv sprememb v samoupravnem proizvodnem odnosu in sprememb v družbenopolitičnem sistemu (ta se spreminja v smeri svojega naravnega porajanja iz narave vladajočih družbenih odnosov) ter sprememb v položaju in v nalogah organiziranih socialističnih sil, in seveda tudi njihovo povratno vplivanje, samo kažejo na vso zapletenost in dialektično naravo odnosa med delavskim razredom in ZK, ki se nenehno razvijata v skladu s spremembami v družbeni biti.

Da gre pri tem za dialektiko teh odnosov, najbolje dokazuje sodobno gibanje pri nas, gibanje, ki so mu imanentne številne revolucionarne spremembe: novo stanje v družbenih odnosih vselej spremljajo ustrezne spremembe tudi v razmerju med delavskim razredom in ZK, te spremembe pa se tudi dogajajo tako, da omogočajo nadaljnji razvoj socialističnega samoupravljanja. To je pravzaprav odnos ZK do samodejavnosti delavskega razreda in do njegovega boja za uresničenje njegovih neposrednih in zgodovinskih interesov. Vse to samo kaže vso življenjsko sposobnost ZK, da svoje delovanje situira v kontekstu družbenih preobrazb in nalog te faze sodobne epohe. Razvoj družbenih odnosov od uvedbe delavskega samoupravljanja do danes — je zgodovinski material za takšne sklepe.

VIRI:

1. Muhić, F. (1975): »Savez komunista Jugoslavije i opozicija 1948—1975«, Borba 17.—30. novembra in 1.—16. decembra.
2. Lenin, V. I. (1960). *Izabrana dela*, 8. zvezek, Beograd, Kultura.
3. (1973). Platforma za podgotovka na stavovi i odluki na Desettiot kongres na SKJ, treći deo, 18. septemvri, 3—72.
4. Tito, J. B., et al., Hadži Vasilev, M. (1967). »Dva prilaza reorganizaciji Saveza komunista«, pripremio Nikolić M. Zbornik, *SKJ u uslovima samoupravljanja*. Beograd, Kultura, str. 356—385.

BRANISLAV SINADINOVSKI

ZKJ v sodobnih razmerah

(Temeljna organizacija združenega dela in krajevna skupnost kot najbolj ustrezni področji njene dejavnosti)

Kot idejno usmerjevalna sila stoji danes Zveza komunistov Jugoslavije očitno pred precej zapletenimi, težavnimi in odgovornimi nalogami; deluje namreč v zapletenih in včasih protislovnih okoliščinah, ko nastajajo kvalitativno drugačni odnosi, ki temelje na načelih združenega dela in neposredne udeležbe občanov v delu krajevnih skupnosti in interesnih skupnosti kot tudi v okviru celotnega delegatskega skupščinskega sistema (od

občine pa vse do federacije) — v skladu z novo ustavo in zakonom o združenem delu. Gre torej za tako organiziranost naše družbe, v kateri postajata TOZD in krajevna skupnost tisti iztočnici, na katerih je zgrajen celotni samoupravni sistem v vsej svoji horizontalni in vertikalni povezanosti in prepletenosti. Ti dve temeljni delovni in življenjski celici sta postali z ustavno določenimi pravicami in položajem tisti področji, kjer delovni ljudje in občani neposredno in samostojno oblikujejo dohodek, odločajo o njegovi razdelitvi in porabi — in sicer neposredno in prek izvoljenih skupščinskih in interesnih delegacij; to velja za vse ravni odločanja, ne samo v neposredni proizvodnji, pač pa tudi v stanovanjski zidavi, v bančništvu, v zunanji trgovini, v kulturi in prosveti, v zdravstvu in v vseh drugih dejavnostih.

Šele s tako organiziranostjo združenega dela, ki bo izhajalo iz temeljnih organizacij ter aktivne in neposredne udeležbe občanov v delu krajevnih skupnosti in bo zasnovano na njihovi samostojnosti in neomejeni dejavnosti, začeni s samostojnim oblikovanjem in delitvijo dohodka in osebne dohodka, oblikovanja vseh odnosov v okviru teh celic, njihove neposredne vloge in odločanja v skupnih zadevah na vseh ravneh (v občini, republiki in celotni federaciji) prek delgatskega sistema v najrazličnejših družbenih organih — je možna resnična nadaljnja demokratizacija celotnega političnega sistema. Brez take *horizontalne in vertikalne povezanosti združenega dela in demokratičnega udejevanja občanov* prek odločujoče vloge temeljnih organizacij združenega dela in krajevnih skupnosti se ne da uspešno reševati niti sistema združenega dela niti zagotavljati *resnične demokratizacije* odločanja delovnih ljudi na vseh področjih in ravneh življenja in dela. Šele v takih odnosih se lahko tudi *občina pojavi v kvalitativno novi vlogi*, kot temeljna družbeno-administrativna organizacija, ki je poklicana, da zagotavlja tesno povezanost vseh krajevnih skupnosti in temeljnih organizacij združenega dela na svojem območju. In šele s tako organiziranostjo družbe, ki bo temeljila na načelih organizacije združenega dela in krajevnih skupnosti ter njune odločilne vloge na vseh ravneh, bo moč na eni strani premagati klasični tip organizacije materialne in duhovne proizvodnje, na drugi strani pa formalizem; z odločujočo in samostojno vlogo TOZD in krajevnih skupnosti je zagotovljen dejanski vpliv vsakega človeka na celotna dogajanja v njegovem ožjem in širšem okolju. Razen tega je možno le prek teh osnovnih delovnih in življenjskih celic zagotoviti izražanje njihovih realnih interesov, s tem pa tudi polno uveljavljanje delegacij v vseh skupščinah in interesnih skupnostih.

Glede na svoj ustavno določen položaj in vlogo ter samostojnost v oblikovanju in delitvi dohodka morajo postati TOZD in krajevne skupnosti pravzaprav *družbeno merilo, koliko se lahko razporeja in rabi na vseh področjih življenja in dejavnosti*. Potemtakem se mora pojavljati tudi zveza komunistov kot sestavni del funkcioniranja takega sistema, s te-

meljno nalogo, da vse svoje sile usmerja v aktiviranje in usposabljanje osnovnih organizacij ZK in vsega članstva, da bodo kos tem nalogam. Samostojno delo in dejavnost TOZD in krajevnih skupnosti terjata tudi ustrezno *samostojnost osnovnih organizacij ZKJ*; glede na samostojno in odločujočo vlogo v ustvarjanju, delitvi in porabi dohodka na vseh področjih življenja in delovanja bo morala osnovna organizacija ZK nujno *doživeti tudi ustrezne spremembe v vzpostavljanju vseh svojih odnosov*: v svoji organizacijski sestavi, v metodah in oblikah dela v okvirih združenega dela, na vseh področjih življenja občanov, v statutarnem urejanju dolžnosti in obveznosti svojih organov in teles, v načinu njihovega dela in izbiranja ZK in TOZD in krajevnih skupnostih izbojevati bitko za *razčlenitev odnosa med živim in minulim delom* ter zagotoviti najtesnejše sodelovanje pri odločanju o tem, koliko se lahko deli in rabi za zadovoljevanje družbenih potreb občanov; v okviru teh odnosov sta *položaj in vloga minulega dela tisto ključno vprašanje*, ki bistveno vpliva na izid razrednega boja za oblast delavcev v družbeni reprodukciji. Z minulim delom se prek dohodka v temeljni organizaciji združenega dela in osebnega dohodka delavcev vzpostavlja trdna zveza med ustvarjenim družbenim delom in delavci. Zato je izredno pomembna ustvarjalna vloga osnovnih organizacij ZK in drugih družbenih dejavnikov v TOZD — v neposredni proizvodnji kot tudi v drugih dejavnostih — pri iskanju osnov in meril za *vzpostavljanje odnosov na podlagi minulega dela* in v skladu s tem tudi za določanje osnov in meril za medsebojno menjavo dela na vseh področjih družbenega dela; za zadovoljevanje družbenih potreb občanov v krajevnih skupnostih prek neposrednega skupnega dogovarjanja in odločanja o delitvi sredstev za pokrivanje teh potreb.

Glede na to in še na vrsto drugih zapletenih nalog, ki jih narekuje dosledno izvrševanje družbenega preverjanja koristnosti slehernega družbenega dela in svobodne menjave med različnimi področji tega dela, so osnovne organizacije ZK v TOZD in krajevnih skupnostih poklicane, da postanejo organizator neposrednega soočanja med temi različnimi področji družbenega dela ter neposrednega dialoga med njimi; to pa ne samo zaradi tega, ker so TOZD v vseh zvrsteh družbenega dela povsem samostojne pri menjavi svojega dela, marveč tudi zato, ker lahko le tako neposredno soočanje in dialog med njimi izganjata nepotreben verbalizem, frazerstvo in sebičnost; in to toliko bolj, če neposredni proizvajalci in porabniki ne bodo bežali od resničnih problemov in dilem, pred katerimi stoje na mnogih področjih delovanja in življenja.

Razen teh temeljnih in nelahkih vprašanj je pred komunisti tudi dolžnost, da usklajujejo in presejajo protislovne interese med temeljnimi organizacijami združenega dela v odnosih družbene reprodukcije ter med najrazličnejšimi družbenimi potrebami krajevnih in interesnih skupnosti itn. S tem je samo bežno nakazano, v kako zapletenih okoliščinah se morajo osnovne organizacije ZK v vseh temeljnih samoupravnih delovnih in živ-

ljenjskih celicah naše družbe boriti za to, da *bi postal položaj delavca in občana v njih temeljni in hkrati izhodiščni družbeni odnos*, na katerem bodo zasnovani vsi deli združenega dela in celotna družba v svoji horizontalni in vertikalni prepletenosti v kvalitativno nov sestav.

Seveda je bitka za tak in samo tak razvoj naše sodobne družbe, za ustvarjanje resnične asociacije neposrednih proizvajalcev, za dejansko (ne iluzorno) človeško skupnost šele pred nami. V njej se bomo spopadali z močnimi idejnimi, ekonomskimi in političnimi odpori posameznikov in skupin, ki so obremenjeni s staro prakso oziroma jih je ta praksa izoblikovala; ker organizacija *TOZD kot temeljni in izhodiščni družbeni odnos v vseh dejavnostih* ogroža tak njihov položaj, postajajo zagovorniki starega in preživelega, zaščitniki lastnega tehnokratsko-birokratskega monopola. Poleg drugega tudi zaradi takih organiziranih odporov mnogo delovnih organizacij v gospodarstvu (ki sicer razpolagajo z dokaj solidno materialno-tehnično bazo) posluje že dolga leta po neracionalnem, v znanstvenotehničnem pogledu klasičnem načinu vodenja proizvodnih procesov, ki temelji na zastareli organizaciji dela in poslovanja ter na prevladovanju cehovskih pritiskov in ohranjanju starih odnosov. Ti posamezniki in skupine, združeni z birokratsko-tehnokratskimi silami, onemogočajo delovnim organizacijam v gospodarstvu, zlasti pa v negospodarskih dejavnostih, da bi stopile v odprt boj za prodor novih odnosov; s tem pa ohranjajo možnost, da se živi in životari med starimi plotovi, v miselnosti in svetu idej, ki jih ponujata cehovstvo in tehnokratizem. S takim stanjem se pogoto ujema tudi stil vedenja družbe v celoti, zlasti pa tistih njenih delov oziroma mehanizmov (državnih in družbenih), ki so sicer formalno na vseh ravneh konstituirani — tako kot delovne organizacije — v skladu z novo ustavo, pa vendar razpolagajo za sedanjo stopnjo razvoja samoupravljanja pri nas z relativno velikimi pooblastili in odgovornostmi. Glede na to lahko brez posebnih težav doženemo, kjer so vzroki za to, da je večina formalno-pravno konstituiranih temeljnih organizacij v gospodarstvu in v negospodarstvu še vedno razpeta med pritiski cehovstva in cehovske mentalitete na eni strani ter pritiski, ki jih ustvarja birokratska in etatistična zavest v državnih in družbenih mehanizmi na vseh ravneh. Ti vedno prisotni miselnosti, ki v nekaterih delovnih okoljih tudi prevladujeta, delujeta sicer ločeno; toda vselej, kadar prihaja do občutnejših prodorov novih odnosov v že konstituiranih temeljnih organizacijah združenega dela, obe vlečeta za isto vrvo: ne eni ne drugi ne ustrezajo radikalne spremembe stanja odnosov na kateremkoli področju našega življenja in dela po načelih združenega dela.

Ker se te konservativne sile zavedajo tega, da tokov našega sodobnega razvoja ne morejo obrniti v nasprotno smer, si z vsemi močmi prizadevajo, da bi ohranile vsaj trenutno stanje ter s tem podaljšale življenje na raznih privilegiranih položajih in delovnih mestih. Pod vplivom teh še relativno močnih sil se suče tudi dejavnost osnovnih organizacij ZK še

vedno v krogu vsakdanjih zadev, ideološko-političnega pragmatizma in oportunitizma, kar preprečuje delavskemu razredu, da bi se odločneje usmeril k vzpostavljanju kvalitativno novih odnosov združenega dela na vseh področjih življenja in dela pri nas. Kot alternativa cehovsko-malomeščanskemu in birokratsko-etatiističnemu monopolu odločanja o vseh družbenih zadevah bitka za resnično (ne formalno-pravno) in globoko spremembo odnosov znotraj samih organizacij združenega dela in krajevnih skupnosti ter zunaj teh celic ne bo tekla gladko in brez zastojev; med drugim tudi zaradi omenjenih prevladujočih monopolov v mnogih okoljih naše družbe.

Razen nujnih javnih dialogov in odkritega političnega boja s temi silami so Zvezi komunistov Jugoslavije danes potrebne *izredno usposobljene, konsolidirane, borbene in v svoji dejavnosti samostojne osnovne organizacije*, ki se bodo v tem boju lahko uveljavile z močjo svoje idejno-politične vloge; ki bodo iskale vedno boljše rešitve v razčlenjevanju odnosa med živim in minulim delom, pri razreševanju protislovnih interesov med temeljnimi organizacijami združenega dela v odnosih družbene produkcije, združevanja njihovega dela in sredstev, delitve dohodka in njegove porabe na vseh področjih; ki se bodo odlikovale z načelnostjo in doslednostjo v svojem delu in uresničevanju svojih nalog in obveznosti; z dosledno demokratičnostjo v okviru organizacij in zunaj njih; z javnostjo svojega dela; z ustvarjalno kritiko in samokritiko negativnega stanja in pojavov; s pravilno izbiro kadrov na ključnih delovnih mestih in družbenih funkcijah; z visoko stopnjo samoiniciative in odgovornosti svojih članov in vseh članov temeljne organizacije združenega dela; z iskanjem najbolj ustreznih oblik dela, prek katerih si lahko zagotove največji vpliv na vsa področja življenja in dela; z neprestano skrbjo za reševanje osnovnih življenjskih problemov delavcev itn.

Če bodo dejansko uresničene te kvalitete in odlike v sleherni osnovni organizaciji ZK v TOZD in krajevni skupnosti (seveda ob ustreznih dejavnosti drugih družbenopolitičnih organizacij, kot so zveza sindikatov, socialistična zveza, zveza socialistične mladine itn.), bo možno doseči to, da bo nastopalo v prihodnjem razvoju naše družbe samo združeno delo *kot dejanski nosilec nadaljnjega razvoja samoupravne socialistične demokracije*. Kajti če delavec v svoji temeljni organizaciji združenega dela *dejansko odloča* o celotnem dohodku in če *neposredno odloča* o razpolaganju s tem dohodkom na vseh ravneh in v vseh oblikah njegovega združevanja (kar je v bistvu temeljni pogoj za uresničevanje njegove ustavne pravice, ki jo ima kot delavec in občan), lahko z veliko zanesljivostjo ugotavljamo, da so s tem *hkrati zagotovljeni tudi temeljni pogoji za nadaljnjo demokratizacijo* odnosov na vseh področjih življenja in dela, v vseh organih mehanizma političnega sistema, na vseh ravneh in tudi v sami zvezi komunistov. Ta kvalitativno nov položaj delavca bo nedvomno prispeval k temu, da se bodo v zvezo vključevali delavci z najboljšimi

delovnimi in s tem tudi idejno-političnimi, moralnimi in drugimi kvalitetami; tako bodo lahko iz svojega neposrednega okolja izbirali najboljše tovariše za člane vodilnih teles in forumov ZKJ, za delegate skupščin na vseh ravneh, v razne družbene organe, v vodstva družbeno-političnih organizacij itn.

Z usposabljanjem osnovnih organizacij ZK za samostojno in odgovorno delo v že navedenem smislu ni *možno zagotoviti le neposrednega vpliva celotne zveze komunistov na vsa področja* našega življenja in dela, pač pa tudi odločujočo vlogo temeljnih organizacij združenega dela in krajevnih skupnosti na teh področjih. Kot *temeljne delovne in življenjske celice* vsega samoupravnega organiziranega življenja in dela naših delovnih ljudi in občanov bi si morale temeljne organizacije združenega dela in krajevne skupnosti z neprestano krepitvijo svoje materialne osnove in vloge v bistvu zagotoviti dominantne položaje tudi v nadaljnjem razvoju družbenopolitičnega sistema občine, pokrajine, republike in federacije, samoupravnih interesnih skupnosti, v delegatskem sistemu v vseh občinah in v dejavnostih vseh negospodarskih družbenih dejavnosti (v kulturi, umetnosti, v znanosti in prosveti, v zdravstvu itn.).

Celotna dejavnost ZKJ in vseh drugih družbenopolitičnih organizacij mora biti v bistvu naravnana k ustvarjanju pogojev, da bo lahko naš delovni človek in občan v bližnji perspektivi dobil odločilno vlogo v celotnem družbenoekonomskem in političnem sistemu. Tej zgodovinski nalogi morajo vse družbenopolitične organizacije prilagajati tudi svojo vsebino, metode in oblike dela ter spremeniti celo nekatera načela glede organizacijske oblikovanosti; odnose med osnovnimi organizacijami in forumi, med organizacijami in delovnimi ljudmi in občani; svoj dosedANJI odnos do kritike in samokritike, stil dela in način nadzora nad izvrševanjem demokratično sprejetih sklepov in odločitev; mehanizem in tehniko volitev vseh vodilnih teles in celotnega skupščinskega sistema; sistem in način komuniciranja med vodstvi in osnovnimi organizacijami, način delovanja njihovih sredstev za množčno komuniciranje tn.

V tem sklopu bi morale priti tudi do kvalitativnih sprememb v delu samih krajevnih skupnosti kot tudi do sprememb v osnovnih organizacijah združenega dela. Zlasti glede na kvalitativne premike v TOZD morajo krajevne skupnosti (ne samo njihovi organi in telesa) preraščati v *temeljni dejavnik povezovanja interesov delovnih ljudi in občanov* v zadovoljevanju njihovih potreb na ravni njihove organiziranosti. Prav zaradi tega dela KS danes ni možno zoževati samo na delo njihovih organov in teles, tako kot tudi dela ZKJ ni možno omejevati le na seje in zasedanja vseh njenih forumov in teles — brez neposredne, stalne in vsakodnevne dejavnosti vseh članov ZK v njihovih osnovnih organizacijah in v drugih družbenopolitičnih organizacijah. Njihovo neposredno aktivnost v okviru temeljne organizacije združenega dela in krajevne skupnosti terjajo danes in bodo gotovo terjali tudi v prihodnje številni problemi, ki se

pojavnajo v teh temeljnih celicah ter skupnostih dela in življenja, zблиževanja ter delovnega in družbenega povezovanja ljudi.

Zaradi primarne funkcije za naše delovne ljudi in občane morata temeljna organizacija združenega dela in krajevna skupnost najtesneje sodelovati, kajti uspešno se lahko razvijata in krepita le v medsebojnem povezovanju, skupnem ustvarjanju enot samoupravnih interesnih skupnosti ter v vzajemni krepitvi materialne baze.

Temeljna organizacija združenega dela je izredno dinamična temeljna *institucionalizirana oblika združenega dela* oziroma *dialektična enotnost mnogoterih konstitutivnih elementov in dimenzij* (tehnično-tehnološke in ekonomske enotnosti procesa dela, samostojnega organiziranja dela, neposrednega upravljanja z delom in sredstvi ter neposrednega prisvajanja in delitve ustvarjenih rezultatov dela); zato je prav gotovo še zdaleč ne moremo obravnavati kot nekakšno tehnično-organizacijsko obliko organiziranja proizvodnje, ki bi jo morali zaradi učinkovitosti in racionalnosti uravnavati samo organizacijsko-tehnični kadri; tako gledajo na stvar birokratsko-tehnokratske ali managerske elite. Prav tako tudi krajevna skupnost ni in ne more biti nekakšna podaljšana roka države oziroma njenih reprezentantov; taki ne moreta biti že zato, ker sta samoupravni delovni in življenjski skupnosti, ki sta z ustavo in zakonom zavezani, da z neprestanim sodelovanjem ter dejavnostjo prek samoupravnega sporazumevanja in neposrednega demokratičnega odločanja zagotavljata kar najboljše delovne in življenjske razmere za svoje delovne ljudi in občane. Šele na trdno postavljenih temeljih TOZD in krajevnih skupnosti lahko stojijo samoupravna občina, samoupravna republika in samoupravna federacija kot ožje in širše družbenopolitične skupnosti. Šele na tako dosledni samoupravno-demokratični stavbi, ki raste iz temeljnih organizacij združenega dela in krajevnih skupnosti (kot osnovnih celic dela in življenja ljudi), je moč pričakovati, da se bo v teh ožjih in širših družbenopolitičnih skupnostih končno začela uresničevati odločujoča ustavna vloga našega delovnega človeka in občana.

II

Iz vsega povezanega je razvidno, da smo zdaj v nekem značilnem prehodnem obdobju, ko zavest delavcev in tudi mnogih komunistov še ni najbolj idealna, ko prihaja na dan še mnogo nerazumevanj, neznanj, pri nekaterih strukturah pa tudi določena razredna nasprotovanja. Zaradi tega danes še ni povsem pravilno dojeta razredno bistvo temeljnih organizacij združenega dela, dohodka, združevanja dela in drugih vprašanj, ki so s temi povezana. Četudi so komunisti prisotni na vseh ključnih točkah, nas številni pojavi opozarjajo, da na našo družbo, ki je dejansko dosegla izredne rezultate pri konstituiranju na temeljih in načelih združenega dela, pritiska cela vrsta posamičnih in širših družbenih problemov in napak pri uresničevanju politike in ukrepov ZKJ — zlasti na področju

odnosov v sami zvezi komunistov, pa tudi v medčloveških, družbeno-ekonomskih in samoupravnih odnosih (Borba, 1977: 1). Prihaja do številnih odstopanj in deviacij na raznih področjih našega življenja in dela, dejansko utrjevanje družbenoekonomskih in samoupravnih odnosov v na novo izoblikovanih podjetjih nadomeščajo zgolj spremembe organizacijskih oblik; to kaže na eni strani na formalističen pristop k preoblikovanju organizacij združenega dela, na drugi strani pa na to, da se komunisti še vedno niso znašli, da niso dojeli svoje prave vloge v preobrazbenem procesu.

Že samo to, da prihaja do številnih krivic, do konfliktov med posamezniki in skupinami, do kršenja zakona o samoupravnih aktov, do dokaj razširjene politične in drugačne neodgovornosti v nekaterih okoljih in pri posameznikih — ko gre za dejanske probleme človeka-samoupravljavca in občana — kaže na premajhno razvitost samoupravnih in demokratičnih odnosov v nekaterih okoljih. Tako stanje še posebej izostruje *pomen in vlogo osnovne organizacije ZKJ* v sedanjih razmerah, vprašanje njene notranje organiziranosti in usposobljenosti za delo v takih razmerah; s tem je neposredno povezano tudi dviganje zavesti delovnih množic, da bi pravilno razumele idejnopolične in konkretne naloge in probleme v samih vrstah zveze komunistov. Če bi delavci in njihove osnovne organizacije ZK razumeli nekatere bistvene momente v našem razvoju, bi bili uspehi tega razvoja mnogo večji. In prav k takim rezultatom v načinu življenja in v družbenopolitičnem življenju je naravnani nadaljnji razvoj samoupravljanja na osnovi združenega dela. Te spremembe imajo *globoko razredno revolucionarno vsebino* in so pretežno odvisne od delovanja celotne ZKJ in stanja v njej.

Razen drugega zahtevajo te spremembe diferenciacijo članstva glede *konkretnih nalog* — zlasti glede na to, da smo v načelu vsi enotni, da so vsa vprašanja vsakdanjega življenja in razvoja v večini delovnih organizacij in ustanov v rokah komunistov in pod močnim nadzorom in vplivom organizacij ZK. Odtod izvira nujnost *podružbljanja kadrovske politike v ZKJ in zunaj njenih vrst, in sicer v dejanjih in ne samo v besedah*, nujnost zaostrovanja procesa diferenciacije med komunisti v organizacijah ZK in v vseh njenih forumih — in sicer na temelju razčiščevanja in reševanja vprašanj, s katerimi se organizacije skupno z vsemi člani srečujejo v vsakdanjem življenju, delu in razvoju. Le tako se bo *lahko izoblikoval pravi kriterij za izbiro naših najboljših ljudi za razne družbene in druge odgovorne funkcije* — ob neposredni udeležbi vseh delovnih ljudi pri reševanju kadrovskih vprašanj, in sicer *na podlagi načelne diferenciacije* glede konkretnega izvrševanja nalog in ukrepov ZKJ v smeri nadaljnjega pozitivnega razvoja samoupravljanja na temeljih združenega dela. Samo tako lahko ZK obračuna z vsemi prikritimi protisamoupravnimi silami v lastnih vrstah in zunaj njih — kot je že sicer ravnala doslej v več primerih (z izločanjem unitaristov in zagovor-

nikov administrativnega socializma ter z nosilci tehno-liberalističnega razvoja).

Glede tega je danes tudi *ustvarjalna kritika pomemben dejavnik učinkovitega reševanja perečih problemov in hitrejšega napredka našega družbenega razvoja*. Kot vedno doslej je tudi danes kritika te vrste v ZKJ in zunaj nje nujna in neizogibna in bi si je zato *ne smeli razlagati kot dokaz neuspehov v delu*. Ne bi torej smela navajati organizacije ZK k malodušnosti in k sprijaznjenju s preživelo družbeno prakso. Nasprotno; kritika je vedno bila in bo tudi v prihodnje značilnost naše revolucionarne moči, idejnopolitične doslednosti in sposobnosti, da se na *podlagi ocene stvarnega stanja* in objektivnih možnosti organiziramo za uresničevanje nadaljnega razvoja socialistične samoupravne demokracije na temeljih združenega dela. V svojevrstno obliko verbalizma se izrojeva samo tista kritika, ki ji ne sledo nove rešitve in akcije in ki je preveč oddaljena od dejanskih nosilcev akcije, od komunistov in delovnih ljudi v neposredni družbeni praksi. Ti se ne bodo angažirali, če njihova beseda ne pride do veljave, če njihovih predlogov ne upoštevajo, zlasti pa če bi jih doletele kake posledice zaradi svobodnega izražanja kritičnih pogledov. Tudi danes se mora ZKJ skupaj z vsemi drugimi organiziranimi samoupravnimi socialističnimi silami energično boriti proti vsemu, kar s pozicije samoupravljanja in socializma onemogoča pravico in možnost širokega in vsestranskega angažiranja v političnem življenju. Skratka, če naj bo kritika učinkovita, mora temeljiti na družbeni akciji, mora izhajati iz temeljnih organizacij združenega dela, krajevnih in interesnih skupnosti itn. Ni revolucionarna in tudi ne prispeva k spreminjanju stanja in odnosov tista kritika, ki ne izhaja od ljudi iz neposredne proizvodnje in življenja, ki ne temelji na objektivni analizi stanja v danem konkretnem okolju, ki ni odraz nezadovoljstva ljudi s stanjem in odnosi, ki jih je treba spremeniti. To, da je take kritike premalo, lahko pojasnimo med drugim tudi s pretežno forumskim delom v zvezi komunistov, zlasti pa v drugih družbenopolitičnih organizacijah; z določenimi pojavi elitizma ter dominacije profesionalizma v njih, s tem, da si posamezni njihovi člani prilajšajo vse pravice, s kadrovske in drugačno kombinatoriko, s karierizmom, poltronstvom in formalizmom ter še z drugimi deformacijami in deviantnim ponašanjem nekaterih kadrov iz vrst profesionalcev in članov forumov, ki že desetletja krožijo med eno in drugo družbenopolitično organizacijo in od ene do druge plačane družbene funkcije.

Če hočemo, da bi bilo v zvezi komunistov takih pojavov vse manj, se moramo danes bolj kot kdajkoli prej posvetiti vprašanju utrjevanja odločilne vloge in avtoritete vseh osnovnih organizacij ZK, zlasti pa tistih, ki delujejo v temeljnih organizacijah združenega dela in v krajevnih skupnostih. Čeprav se glede tega zastavlja ključno vprašanje, *katere so tiste neposredne dejavnosti v notranjem življenju zveze komunistov, ki osnovne organizacije ZK kot celote usposablajo za to, da opravljajo*

vodilno idejnopolično vlogo v razmerah samoupravne poti v socializem, lahko na to nelahko vprašanje dobimo dokaj natančen odgovor (Stanič G., 1976, str.157—170), če ugotovimo, katere so tiste temeljne naloge in dejavnosti, v katerih se mora uveljaviti sleherna osnovna organizacija ZK v temeljni organizaciji združenega dela in v krajevni skupnosti. Glede na ustavno določeni položaj in vlogo teh dveh temeljnih delovnih in življenjskih celic delovnih ljudi in občanov je tudi osnovnim organizacijam ZK naloženo, da se v svoji celotni vodilni idejnopolični vlogi ne zapirajo samo v notranjost teh »mikro« socialnih okolij, marveč se v svoji dejavnosti vključujejo v celotni proces razširjene reprodukcije in reševanja vseh drugih globalnih političnih vprašanj. V tej svoji pomembno razširjeni vlogi morajo priti do vse popolnejše veljave tako osnovne organizacije ZK kot celote (kot temeljne organizirane enote delovanja ZKJ) kot tudi vsak njen član, s čimer dobiva osnovna organizacija v celotni organizacijski strukturi ZKJ osrednje mesto. Kakor se z vzpostavljanjem temeljnih organizacij združenega dela in krajevnih skupnosti prenaša težišče odgovornosti za njihovo uspešnost in delo v celoti na njih same in na njihove delavce in občane posebej, tako se še v večji meri težišče odgovornosti prenaša tudi na njihove osnovne organizacije ZK in vse komuniste, ki se morajo kot organizacija in kot posamezniki čutiti odgovorne tako za lastno temeljno organizacijo združenega dela ali krajevno skupnost, kot tudi, glede na svojo odločilno vlogo na vseh področjih življenja in dela, za našo celotno samoupravno socialistično skupnost.

Iz take sedanje bistveno spremenjene družbene vloge vsake osnovne organizacije ZK (zlasti v TOZD in krajevni skupnosti) izhaja potreba po temeljiti preobrazbi njene dosedanje prakse in pogledov na njeno notranje življenje, metode njenega idejnopoličnega delovanja in drugih aktivnosti, ki se morajo prilagoditi nadaljnjemu razvoju samoupravljanja na temeljih združenega dela. Po svojem notranjem življenju in temu ustreznih metodah dela morajo biti osnovne organizacije ZK — ob vsestranski pomoči najbolj sposobnih in revolucionarno doslednih kadrov celotne ZKJ — v TOZD in krajevnih skupnostih usposobljene za to, da bodo lahko reševale sedanje in prihodnje včasih zelo zapletene naloge, ki jih nalagata nadaljnji razvoj samoupravljanja na temeljih združenega dela, zlasti pa protislovnost narave družbene biti ZKJ v celoti in našega delavskega razreda. Da bi lahko ZK premagovala protislovja, zaradi katerih prihaja najpogosteje do številnih negativnih pojavov in deformacij v sami zvezi komunistov, so osnovne organizacije ZK predvsem poklicane, da si s svojo sposobnostjo in zrelostjo izbojujejo osrednje mesto v celotni organizacijski strukturi ZKJ tudi s tem, da bodo samoiniciativno in samostojno razpravljale o vseh ključnih, globalnih vprašanjih na vseh področjih našega sodobnega življenja in razvoja — seveda ob skrbi za reševanje vsakdanjih problemov v TOZD in krajevnih skupnostih. Z vključevanjem

v razprave o npr. razširjeni reprodukciji, dolgoročnem planiranju in investiranju na razna področja življenja, gospodarske stabilizacije, vseljenske obrambe, ter razprave, ki so trenutno najbolj žgoče na področju znanstveno-raziskovalne dejavnosti, kulture, šolstva, zdravstva itn., si osnovne organizacije ZK zagotavljajo neposreden vpliv na globalne tokove našega sedanjega razvoja ter se s tem usposabljaajo za uresničevanje celostne idejnopolitične vodilne vloge v vseh fazah političnega procesa. Že samo to dejstvo, brez katerega ne morejo zavzeti osrednjega mesta v celotni organizacijski strukturi ZKJ, potiska osnovne organizacije ZK v TOZD in krajevni skupnosti k temu, da že v bližnji perspektivi svojega razvoja in odločilnejše vloge v celotni dejavnosti ZKJ prerastejo v *žarišča idejnega boja*, v katerem bodo usposabljevale svoje članstvo in večino delovnih ljudi za vsestransko in kvalificirano dejavnost v družbi. Ker morajo osnovne organizacije ZK obvladovati procese v lastnih organizacijah, tekoče politične procese v vseh družbenopolitičnih organizacijah in v vseh samoupravnih strukturah, morajo v svojem idejnopolitičnem in drugačnem delu uporabljati tudi ustrezne metode, ki so uglasene s sistemom združenega dela in samoupravnega odločanja.

To vprašanje (metod dela) ima velik pomen za vse osnovne organizacije ZK, vendar tega ne moremo obravnavati ločeno od konkretne dejavnosti sleherne izmed njih; med drugim tudi zato, ker celotno dosedanje izkustvo ZKJ govori v prid temu, da se je problem metod dela osnovnih organizacij ZK pretežno *osredotočal na problem* njihovih aktivnosti, njihovega ustvarjalnega odnosa, na problem njihove aktivnosti nasploh v različnih zgodovinskih razmerah in fazah našega razvoja. To pomeni, da tudi danes ne moremo govoriti o metodah dela osnovnih organizacij ZK na primer v TOZD in krajevnih skupnostih brez konkretnih spoznanj o njihovi dejavnosti in različnih specifičnih okoliščinah njihovega življenja in dela. Te okoliščine, v okviru katerih vsaka osnovna organizacija ZK opravlja svojo funkcijo v delavskem razredu, pa so tako različne in specifične (kot determinante, ki narekujejo ustrezne metode dela), da jih moramo neprestano spremljati in proučevati; proučevati najprej na ravni vsake osnovne organizacije ZK posebej in šele na podlagi analize in primerjave stanja v okviru ene občine poiskati nekatere skupne značilnosti za občino, pa šele potem za raven republike in celotne države. Zdi se mi, da smo prav glede teh konkretnih spoznanj o dejanskem stanju odnosov in stvarni aktivnosti v sleherni osnovni organizaciji ZK precej neboljani; zato smo včasih prisiljeni, da delamo površne ali le delno pravilne sklepe o splošni usposobljenosti in doraslosti osnovnih organizacij ZK za uspešno delo v sodobnih razmerah; tako ravnamo kljub številnim posrednim in neposrednim kazalcem, ki nespodbitno govorijo, da so skoraj vse osnovne organizacije ZK šele na začetku uveljavljanja svoje kvalitativno nove družbene funkcije v procesu konstituiranja in eksistence TOZD in krajevnih skupnosti.

Kljub takemu stanju glede usposabljanja osnovnih organizacij, da bi lahko odigrale *odločilno vlogo* v uresničevanju ciljev TOZD in krajevnih skupnosti oziroma v zagotavljanju njihovega nemotene razvoja, je zlasti interesantno ugotoviti, da številni forumi ZKJ (zlasti občinski in medobčinski) doslej takemu usposabljanju osnovnih organizacij ZK v TOZD in krajevnih skupnostih posvečajo mnogo premalo pozornosti. Kot da bi ti forumi obstajali samo zaradi sebe in osebnega ugleda njihovih članov, ne pa zaradi tega, da bi predvsem nudili konkretno pomoč vsem osnovnim organizacijam ZK oziroma njihovem članstvu, ki je (vsaj danes, če že ne doslej) edino poklicano, da jih meritorno ocenjuje, da ji voli in odpokliče, če ne izpolnjujejo svojih obveznosti in nalog — in da jih tudi javno kritizira, kadar je to potrebno in kadar to koristi stvarno novi vlogi zveze komunistov na sedanji etapi razvoja družbenih odnosov in odnosov v organizaciji sami. Da bi tak odnos forumov preprečili, moramo poleg statutarnih sprememb, ki bi jih bilo potrebno uveljaviti v vseh dimenzijah organizacijskega konstituiranja ZKJ (in o katerih je bilo nekaj podrobneje rečenega že v prvem delu tega prispevka), nujno zagotoviti polno javnost dela ZK; v prvi vrsti gre za javnost dela njenih forumov — in to tako javnost, iz katere bo povsem jasno razvidno, kdo izmed članov raznih forumov zavestno izpolnjuje svoje naloge in obveznosti, kdo pa ne, kakšna stališča zavzema in jih brani, koliko je osebno prizadeven v forumu in kako se v svoji osnovni organizaciji angažira pri iskanju najboljših rešitev, koliko je dorasel za izbrano funkcijo v ZK itn. Ker je take javnosti danes vse premalo v domača vseh forumih ZK, prihajajo od tod k osnovnim organizacijam le kupi raznega papirja, analiz, sklepov; prihajajo gradiva z zahtevami, kaj morajo osnovne organizacije ZK opraviti; le redko pa imajo priložnost, da bi vsaj enkrat letno spoznali vse člane občinskih ali višjih forumov ZK — ali pa da bi prek neposrednih in pogostejših stikov z njimi, v okviru dejavnosti svoje osnovne organizacije začutili otipljivejšo neposredno pomoč ali navodila, kako organizacijo dvigati, kako izpopolniti metode dela, da bodo prilagojene njihovim možnostim in razmeram.

Danes je neposredna navzočnost občinskih in višjih vodstev v bazi ZK izredno pomembna. Brez njihove pomoči se osnovne organizacije ZK v TOZD in krajevnih skupnostih ne morejo toliko usposobiti, da bi s svojo celotno dejavnostjo zavzele tisto mesto, ki jim v celotni dejavnosti ZKJ popolnoma upravičeno pripada.

Viri:

— Borba, 5. 3. 1977, Izvršni komite predsedstva ZKJ o idejno-političnih pojavih in problemih v zvezi s predlogi, spomenicami in pritožbami občanov,« str. 1.

— Stanič, G.: »Notranja organiziranost osnovne organizacije zveze komunistov«, publikacija *Metoda dela v Zvezi komunistov Jugoslavije*, Savremene političke teme 22, Sarajevo 1976, str. 157—170.

Raziskovanje zavesti in aktivnosti članov ZK in ZSMS

(skica za razpravo)

V osnutku projekta »Raziskovanje družbenopolitičnih organizacij« je poudarjeno, da se družba, ki je organizirana na načelih samoupravnega socializma, lahko izgrajuje in uspešno deluje le ob politični aktivnosti najširših delovnih množic, pri čemer pa je posebno poudarjena vloga organiziranih političnih sil. Hkrati pa je v njem ugotovljeno, da je raziskovanje njihovega delovanja doslej potekalo v glavnem parcialno in razdrobljeno, kar je popolnoma v nasprotju s pomembnostjo njihove vloge hkrati pa tudi ni bilo dovolj usklajeno s praktičnim političnim delovanjem posameznih organizacij. Prav zato se pojavlja v sedanjem času izrazita potreba po tem, da se delovanju množičnih družbenopolitičnih organizacij posveti večja znanstvenoraziskovalna pozornost.

Z namenom, da bi prispevali k izgrajevanju enotnega raziskovalnega pristopa na področju delovanja družbenopolitičnih organizacij, ki naj omogoči sistematično in dolgoročno raziskovanje, bomo opozorili na nekatere možnosti, da se sedanje stanje preseže. Ena izmed možnosti je brez dvoma v tem, da se na področju razvoja in delovanja družbenopolitičnih organizacij v največji meri povezujejo teoretične in empirične raziskave. Empirično spremljanje sprememb njihove strukture, zavesti in aktivnosti njihovih članov itd. ni le en vidik kompleksnega sistematičnega raziskovanja, ampak se z dograjevanjem teorije nujno spaja v celoto. To pomeni, da se empirično raziskovanje ne bi smelo usmerjati v posamezne, od celote izolirane probleme ali pa se omejevati zgolj na preverjanje različnih teoretičnih hipotez in konceptov, kot je nasploh to potekalo doslej. Tovrstno raziskovanje bi s svojimi rezultati gotovo lahko vplivalo na dograjevanje teoretičnih okvirov in usmerjalo teoretični interes na nova področja in probleme. Le v taki povezanosti bi lahko bile ugotovitve empiričnega raziskovanja dober temelj za praktično akcijo.

Druga možnost je v tem, da ovrednotimo nekatere aktualne raziskave in skušamo preveriti njihova izhodišča glede na to, ali se cilji raziskav dotikajo ali celo prekrivajo. Pri postavljanju izhodišč pa bomo upoštevali tudi rezultate in izkušnje nekaterih opravljenih raziskav. Le tako se lahko pri izbiri elementov za postavitev modela empiričnega raziskovanja odločimo za tiste, ki so že doslej dali določene rezultate oziroma katerih vključitev ima tudi širši pomen.

Tretja možnost je, da skušamo na tej podlagi sami postaviti nekatera izhodišča in elemente za model raziskovanja. Pri definiranju konkretnega

izhodišča za raziskovanje lahko izhajamo iz ugotovitve, da so družbenopolitične organizacije oblika svobodnega političnega organiziranja delovnih ljudi na razrednih socialističnih osnovah in dejavnik razvoja in varstva socialistične samoupravne družbe in demokracije. Njihovo družbeno delovanje praktično pomeni boj proti stihiji družbenih sil in za nadaljnjo afirmacijo *socialistične zavesti*. Če ne bo socialistična zavest trajno uveljavljena v vseh okoljih in med vsemi družbenimi sloji, bodo imele konservativne tendence nenehne možnosti prodiranja in vplivanja.

Raziskovanje družbene zavesti (in aktivnosti) je torej lahko pomemben način za ugotavljanje učinkovitosti delovanja družbenopolitičnih organizacij v družbi. Pri tem mislimo konkretno na raziskovanje razvitosti in oblikovanosti interesov, kar se nam zdi iz več razlogov primernejše od merjenja stališč in mnenj o posameznih aktualnih pojavih in sprememb v njih. S tem se predvsem ne omejujemo zgolj na vrednotenje trenutno aktualne družbene realnosti, ampak pojmujeemo zavest kot celoto tako neposrednih kot dolgoročnih interesov. Na drugi strani pa se tako približamo problemu razlik med subjektivnimi (to je v danem trenutku spoznanimi) interesi posameznikov in celih socialnih skupin in njihovimi objektivnimi interesi, ki izhajajo iz njihovega dejanskega položaja oziroma se oblikujejo pod vplivom objektivnih dejavnikov.

Tak pristop nam torej omogoča ugotavljati razvoj družbene zavesti (pri čemer ločimo različne stopnje razvitosti interesov), hkrati pa je osnova za ugotavljanje vpliva subjektivnega faktorja na razvoj in izražanje interesov, pa tudi na njihovo povezovanje v nadaljnjem procesu samoupravnega odločanja. Ob upoštevanju teh elementov lahko postavimo nekatera konkretna izhodišča za raziskovanje delovanja Zveze komunistov in Socialistične zveze mladine Slovenije. Hkrati bomo skušali ugotoviti osnovne pogoje za optimalno izvedbo takih raziskav in primerljivost rezultatov.

I. Zveza komunistov

Če je sestavina delovanja vsakega političnega subjekta tudi preverjanje svoje učinkovitosti ter iskanje elementov za racionalnejše načrtovanje družbenih akcij, velja to še posebej za Zvezo komunistov kot vodilno družbeno silo. Tudi ZK mora za ocenjevanje uspešnosti svojega delovanja kot tudi lastnega razvoja uporabljati rezultate raziskav tako znotraj svojega članstva kot tudi med delovnimi ljudmi v najširšem pomenu. Rezultati raziskav bi lahko hkrati dopolnili sedanji sistem političnega komuniciranja, ki poteka prek vodstev osnovnih organizacij.

Takšno raziskovanje ima poseben pomen v pripravah na prihodnji republiški in zvezni kongres ZKJ, v okviru katerih naj bi se podrobneje seznanili z idejno, akcijsko in organizacijsko usposobljenostjo Zveze komunistov z namenom, da bi izboljšali dejavnost v prihodnjem obdobju.

Kompleksno in dolgoročno empirično raziskovanje delovanja Zveze komunistov v smislu gornjih izhodišč je seveda mogoče, če sistematično spremljamo procese oblikovanja družbene zavesti ter aktivnosti na vseh področjih, hkrati pa ugotavljamo odnos pripadnikov posameznih socialnih skupin do politike ZK, njene programske usmeritve, konkretnih akcij itd. Te ugotovitve pa bi bilo potrebno povezovati s podatki o aktivnosti članstva, njihovi usposobljenosti in načinih delovanja v konkretnih okoljih.

Učinkovitost delovanja Zveze komunistov je seveda odvisna od številnih pogojev in dejavnikov, ki bi jih bilo treba podrobneje opredeliti. To so npr. socialna struktura članstva, sposobnost odkrivanja potreb in zahtev nadaljnega družbenega razvoja, sposobnost ustrezne analize družbene prakse, zastopanje dolgoročnih interesov delavskega razreda, delovanje znotraj sistema družbenega samoupravljanja oziroma neposredno sodelovanje pri reševanju konkretnih družbenih problemov v konkretnih okoljih, teoretična in akcijska usposobljenost članov, proces političnega komuniciranja znotraj organizacije ZK, organizacijska zgrajenost itd.

Na podlagi podrobneje opredeljenih pogojev in dejavnikov bi lahko empirična raziskava delovanja Zveze komunistov v družbi bila usmerjena v naslednje probleme:¹

— kakšni so interesi članov in nečlanov glede reševanja temeljnih vprašanj družbenopolitičnega in ekonomskega razvoja, kako se ti interesi oblikujejo in kateri so prevladujoči načini njihovega izražanja ter kakšne so poglavitne ovire za njihovo uveljavljanje;

— kako se uresničuje idejnopolitična vodilna vloga Zveze komunistov pri uveljavljanju interesov delavskega razreda, kakšno prakso člani in nečlani zavračajo oziroma kakšno si želijo, koliko se družbena praksa ujema s programom ZK, kako člani in nečlani ocenjujejo načela, ki vodijo politične faktorje pri sedanjem delu;

— kakšno je razmerje med ideologijo in revolucionarno akcijo, kakšen je pomen ideologije v praktičnem družbenopolitičnem delovanju širokih krogov članstva, katere so temeljne ideje in vrednote tega članstva glede na zgodovinske cilje ZK (npr., koliko poznajo program ZK in koliko se z njim identificirajo); — kakšni so interesi članov in nečlanov glede tistih bistvenih vprašanj, ki v sedanjih razmerah še vedno reproducirajo razredno delitev, kakšen je oziroma naj bi bil odnos med gospodarskim razvojem, družbeno diferenciacijo in solidarnostjo v socializmu;

---

¹ Široko opredeljeni cilji kompleksnega raziskovanja upoštevajo nekatere cilje opravljenih raziskav (parcialnih) na področju delovanja ZK, kot npr.: »Idejnopolitična usposobljenost članstva ZK v Dalmaciji« (1968), »Stališča članov ZK ljubljanske univerze« (1968), »Informiranost, stališča in aktivnost članov ZK Slovenije« (1968), »Slovenci o Zvezi komunistov — Slovensko javno mnenje« (1968—76), »Občan v krajevni skupnosti — razlike v aktivnosti glede na članstvo v ZK«, 1971, itd.

— koliko je Zveza komunistov zasidrana znotraj samega družbeno-političnega sistema v temeljnih samoupravnih skupnostih, delegatskih skupščinah itd., ali je gibalno spreminjanja odnosov na temelju določil ustave in zakona o združenem delu, kakšen je njen sedanji in željeni vpliv na družbeni razvoj, ali zgolj zavezuje k ravnanju ali pa sodeluje pri razreševanju problemov in prevzema odgovornosti;

— kakšen je dejanski vpliv članov ZK v njihovem okolju, ali komunisti v osnovnih organizacijah oblikujejo stališča in mnenja o pojavih v svojem okolju, kakšne so oblike distanciranja članov ZK od procesa odločanja, koliko in kako lahko vplivajo, ali se čutijo dovolj usposobljene za delovanje, ki jih najbolj ovira;

— kateri so pglavni problemi delovanja znotraj posameznih okolij, zlasti znotraj razvitih industrijskih podjetij, v velikih mestih, na vasi, med mladino itd.;

— kakšen je vpliv članov na politiko in sklepe višjih organov, kakšen je oziroma naj bi bil način informiranja članstva, kakšni so oziroma naj bi bili kriteriji za sprejem v članstvo itd.

Očitno je, da lahko na podlagi teh izhodišč in ciljev dobimo najbolj kompleksne kazalce o uspešnosti delovanja ZK le z raziskavo, ki zajema celotno družbo (katere del je ZK) in ne le njeno članstvo. Le s stališča njene uspešnosti med najširšimi sloji delovnih ljudi namreč lahko ocenjujemo njeno organiziranost, metode delovanja itd. Taka raziskava bi morala biti zgrajena na vzorcu celotne populacije, znotraj katere so člani ZK le najbolj aktiven del. Ker je nujno potrebno globlje spoznati stanje in procese znotraj organizacije ZK, pa je potrebno opraviti raziskavo tudi na reprezentativnem vzorcu članstva, ki bi bil zgrajen na podoben način kot vzorec celotne slovenske populacije. Optimalna varianta za raziskovanje delovanja Zveze komunistov bi torej bila paralelna raziskava družbene zavesti in aktivnosti Slovencev ter delovanja in usposobljenosti članstva ZK.

2. ZSMS

Pri preverjanju izhodišč, ki pridejo v poštev za raziskovanje delovanja ZSMS, bi morali predvsem kritično pregledati različna, tudi nasprotujoča si stališča o vlogi mladine v družbi. Pri obravnavanju problema mladine se npr. pogosto srečujemo s pojmovanji, da mlajša generacija predstavlja homogeno družbeno skupino z apriorno posebnimi značilnostmi obnašanja (zavračanje obstoječih družbenih struktur in vrenot, preziranje konservativnih norm medčloveških odnosov, ustvarjanje lastnih pravil obnašanja), ne glede na temeljne družbene odnose in procese. Druga oblika takih standardnih pojmovanj so npr. nazori, da so zahteve ali politične akcije mladih apriorno progresivne in da nujno prispevajo k splošnemu družbenemu napredku.

Oba načina obravnavanja mladine oziroma vrednotenja njene družbene vloge zanemarjata dejstvo, da se mladina podobno razredno in politično diferencira kot celotna družba. Konflikt generacij torej ni osnovni družbeni konflikt — položaj in interesi mladine so samo odraz osnovne razredne stratifikacije celotne družbe. To pomeni, da se lahko progresivnost mladine meri samo v kontekstu boja za zgodovinske interese delavskega razreda.² Zahteva po večjem družbenem vplivu mladine torej ni samo stvar mlade generacije, ampak je imperativ nadaljnega socialističnega samoupravnega razvoja.

Ko ugotavljamo položaj in zahteve mladine pri nas, se moramo zavedati, da kaže mladina v sodobnih razvitih družbah nekatere skupne značilnosti, ki so posledica podobnega položaja na spodnji strani socialne hierarhije (sociologi govore o odrinjeni mladini oziroma »o generacijski segregaciji«). Seveda pa je treba upoštevati tudi značilnosti našega družbenopolitičnega razvoja (obdobje etatizma je npr. porivalo mladino v politično pasivnost, v obdobju liberalizma pa je tudi v njej prišlo do procesov diferenciacije). Kljub nekaterim podobnostim glede položaja in možnosti mladine pri nas in v drugih državah pa vzroki konfliktov med mladino in družbo le niso bili isti kot v teh državah. Dejstvo pa je, da kljub prizadevanjem še vedno ne moremo biti zadovoljni z zastopanostjo mladine v predstavniških organih, organih samoupravljanja, pa tudi v strukturi posameznih družbenopolitičnih organizacij, zlasti pa ne z dejanskim vplivom njenih predstavnikov. To so znamenja, ki nas opozarjajo na premajhne možnosti kreativnega sodelovanja mladih pri družbenih odločitvah.

Takšno stanje in posamezni pojavi pa nikakor ne dopuščajo sklepa o premajhni »politiziranosti« naše mladine ali nezanimanju za samoupravne procese. Zaradi pomanjkanja sistematičnega raziskovalnega dela pa nam za osvetlitev teh vprašanj manjka aktualnih podatkov.³ Pri analizi objektivnega družbenega položaja mlade generacije in njenih dejanskih interesov ostajamo na ravni subjektivnih ocen. Pri tem zlasti težko ločimo med avtentičnimi potrebami in interesi mladih in zahtevami, ki jim jih pogosto kratko malo pripisujejo.

Mladino torej lahko opredelimo kot posebno družbeno skupino, katere položaj in vloga zahtevata pozornost s stališča nadaljnega družbenega razvoja. Zato bi bilo potrebno zgraditi tak sistem sistematičnega raziskovanja, ki bi zajel procese znotraj celotne skupine mladih in ne zgolj v okviru organizacije ZSMS. Prav tako bi bilo potrebno širše osve-

² Glej npr.: Branko Caratan, *Socializam i politika*, Zagreb 1972, poglavje: »Politička opredeljenja mlade generacije, ali Spomenka Hribar: *Vrednote mladih in resnica časa*, Ljubljana, 1970.

³ Na podlagi (zastarelih) podatkov iz raziskave »Idejnopolitične tendence med mladino in študenti« (izvedene v SRH leta 1969) npr. ugotavljamo visoko stopnjo politiziranosti mladine, hkrati pa je mladina takratne institucionalne okvire političnega angažiranja ocenjevala kot preozke. Mladina je v večji meri sprejemala družbene vrednote in podpirala politiko ZK ter bila bližje stališčem delavskega razreda kot starejši.

tliti odnos celotne družbe do problemov mladine in njenega vključevanja v družbene procese. Na tej podlagi lahko ocenjujemo delovanje ZSMS kot prizadevanje, da se najširši interesi mladine čimbolj vključujejo v samoupravne družbene procese.

Na temelju podrobneje opredeljenih pogojev in dejavnikov učinkovitosti delovanja ZSMS bi lahko empirična raziskava zavesti in aktivnosti mlade generacije zajela naslednja vprašanja:

— Kakšni so temelji idejnopolitične orientacije znotraj mlade generacije in njenih delov, katere družbene dileme zaznava in kakšni so njeni poglobitni interesi, kako lahko te interese izraža v svoji organizaciji oziroma z njeno pomočjo;

— kako ocenjuje mladina družbeno resničnost oziroma kakšni so njeni sedanji vzori in ideali, itd.;

— kakšen je dejanski družbeni vpliv in kolikšne možnosti za lastno afirmacijo vidi mladina v odnosu do obstoječih družbenih struktur in procesov, npr. znotraj vzgojnoizobraževalnega procesa, itd.;

— koliko mladina sprejema in zavrača stališča Zveze komunistov in njej nasprotnih sil (revolucionarna kontinuiteta in diskontinuiteta);

— kakšno vlogo ima pri organiziranju in usmerjanju mladine ZSMS in kako delujejo člani ZK znotraj te organizacije, kakšna je družbenopolitična aktivnost mladine, vključevanje v različne akcije, itd.

Sistematično ugotavljanje družbenopolitične zavesti mladih, zlasti njihovih interesov, to je aktualnih zahtev kot tudi dolgoročnih potreb, lahko pomembno prispeva k reševanju praktičnih vprašanj delovanja ZSMS med mladino kot tudi k znanstvenemu oblikovanju politike ZK do mladine in k reševanju vprašanja pomlajevanja njenih vrst.

Takšno sistematično raziskovanje bi bilo mogoče opravljati v določenih časovnih razmikih, bodisi na reprezentativnem vzorcu mladine ali pa na vzorcu homogenih skupin, ki bi jih morali sestavljati srednješolci, učenci v gospodarstvu, kmečka mladina, mlajši delavci (npr. do 25 let), študentje in morda tudi starejše skupine delavcev in drugih občanov. Glede na potrebo po primerljivosti podatkov s starejšimi kategorijami občanov pa bi bilo smotno, da bi tak vzorec mladine priredili reprezentativnemu vzorcu slovenske populacije.

Raziskovanje družbenopolitične zavesti in aktivnosti Slovencev ter delovanja in usposobljenosti članov družbenopolitičnih organizacij (ZK in ZSMS) je mogoče združiti znotraj enega longitudinalnega raziskovalnega projekta. Tak projekt je npr. longitudinalna raziskava družbene zavesti in aktivnosti Slovencev (SJM), ki je doslej storila prve korake pri določanju izhodišč za raziskovanje subjektivnih sil. Vendar pa je celotna problematika ostala v omejenih okvirih. Te možnosti so tako vsebinske kot metodološke.

Delež članov ZK v celotnem vzorcu slovenske populacije, na katerem temelji raziskava ($n = 2100$), je znašal približno 10 % delež mladine od

(18 do 25 let, oz. do 30 let) pa je bil nekoliko večji. To je sicer omogočalo primerjavo med odgovori, vendar pa je bilo število zajetih članov ZK oziroma mladih premajhno za samostojno interpretacijo. Reprezentativni vzorec članstva ZK bi moral zajeti približno 1000 respondentov, ki bi jih izbrali v vseh točkah izbora, na katerih vzorčimo (npr. iz seznama članov OO v izbrani krajevni skupnosti). Podobno bi morali povečati tudi število mlajših respondentov.

Vsebinske možnosti pa so v dopolnjevanju ciljev. Raziskava družbenopolitične zavesti in aktivnosti v letu 1977 se tudi direktno usmerja v spremljanje zavesti in aktivnosti med posameznimi socialnimi skupinami. Temelji na domnevi o razvojnosti in spremenljivosti zavesti, pri čemer na te spremembe bistveno vplivajo objektivni družbeno-ekonomski, politični in kulturni dejavniki. Cilji raziskave so torej ugotovili, kateri socialni sloji in skupine so nosilci napredne samoupravljalvske zavesti, ki kritično razmišljajo in prispevajo k razreševanju konkretnih problemov graditve samoupravnega družbenega modela, in kje se še ohranjajo tako imenovane »zaostale« oblike zavesti v družbenih odnosih, med katere štejemo npr. razne oblike patriarhalnih nazorov, predstave o klasičnem pralamentarizmu, itd.

MIRO MASTNAK

Ustvarjalni marksizem v strategiji zahodnoevropskega socializma

Moja razprava se nanaša predvsem na tematiko, ki jo obravnava v referatu Zorica Priklmajer-Tomanović; to pa je politiko zaveznitva v strategiji mirne poti v socializem.

Zlasti glede na to, da je organizator tega znanstvenega posvetovanja marksistični center pri CK ZKS, menim, da je primerno in potrebno, da motrimo to problematiko v kontekstu marksistične teorije družbenih preobrazb: prvič, v smislu verifikacije Marxovih in Engelsovih znanstvenih spoznanj in predvidevanj o razvojnih tendencah kapitalizma (upoštevajoč Engelsove omejitve, ki jih je zapisal po Marxovi smrti); drugič, da markiramo družbene momente, ki omogočajo in pospešujejo prodor marksizma v ekonomsko visoko razvitih meščanskih družbah, tako na teoretičnem, kakor tudi na praktično političnem planu.

Tezo, da tudi pozni kapitalizem potrjuje generalne Marxove premise, ki se nanašajo na delovanje zakona kapitalistične akumulacije, lahko argumentiramo z nekaj dejstvi. Marx in Engels sta v Komunističnem

manifestu zapisala, da se meščanska družba čedalje bolj cepi v dva nasprotujoča si razreda. To pomeni, da t. i. srednji sloji (mala buržoazija) čedalje bolj evoluirajo v ambient mezdne zaposlenosti. Marx govori o razrednem razslojevanju kot o tendenci, ki jo (lahko) modificirajo različni momenti. Znano je, da je bila Marxova konstatacija o tendenci razredne polarizacije dolgo časa atakirana (in je še danes) tako s strani reformistov kakor tudi s strani meščanske apologetike. Toda procesi v ekonomski bazi poznega kapitalizma spodbujajo utemeljenost ugovorov Marxu. Mnogi sodobni družboslovci iz meščanskega znanstvenega kroga namreč neposredno ali posredno pritrjujejo Marxu, ko ugotavljajo, da so se meščanske družbe preobrazile iz družbe malih kapitalistov v družbo mezdne zaposlenosti (Bottomore, Mills). Po njihovih trditvah naj bi mezdni fond dela obsegal 70—80 odstotkov aktivnega prebivalstva visoko razvitih industrijskih družb. Seveda sodi v to kategorijo poleg delavstva tudi armada administrativne in tehnične inteligence, vsi, ki so objektivno v mezdnem odnosu, proizvajalci profita, »proletarci tehnološke družbe«.

V obdobju t. i. državnega kapitalizma, zlasti po prvi svetovni vojni, so bile v industrijsko visoko razvitih meščanskih družbah izvedene dokajšnje spremembe v ekonomski in socialni strukturi ter v konstelaciji razrednih političnih sil. Izboljšal se je ekonomski, pa tudi socialni položaj delavskega razreda, povečala se je njegova vloga v političnem procesu, država pa ni več samo orodje prisile buržoaznega razreda. V postklasičnem kapitalizmu se torej zmanjšuje ekonomska beda, kar pomeni, da se zvišuje t. i. potrebni produkt oz. eksistenčni minimum; tudi zato, da bi povečana, množična potrošnja stimulirala proizvodnjo profita. Toda spričo naraščajoče produktivnosti dela se še hitreje povečuje tisti del produkta, ki je odtujen proizvajalcem profita. Ekonomska beda ni več usoda pretežnega dela delavskega razreda, kakor je bila v Marxovem času. V bedi živi »le še« približno ena petina prebivalstva v industrijsko visoko razvitih družbah. Druga petina, npr. ameriškega prebivalstva, pa živi, kakor navaja Myrdal, v siromaštvu (narejena je distinkcija med bedo in siromaštvom).

Beda in siromaštvo ne povzročata več tistega revolucionarnega vzgona (ta dva pojma imata seve zgodovinsko relativen pomen) kakor v prejšnjih obdobjih kapitalizma. Čedalje pomembnejši vzgon revolucionarnih sprememb meščanske družbe postaja siromaštvo v sociološko humanističnem smislu. To je »javna beda v zasebnem izobilju« — kapitalizem planira prosti delovni čas, da bi z vsiljeno potrošnjo pospeševal proizvodnjo profita, naraščajoča tendenca mezdnega dela, dehumanizacija dela, hierarhizacija družbenih odnosov in politično manipuliranje s človekom. Zatorej postaja Marxova teorija odtujitve v poznem kapitalizmu — ko prihajajo materialne produktivne sile, ki so podlaga višjemu socialnemu organizmu, v čedalje večje navzkrižje z meščanskimi produkcijskimi,

političnimi in drugimi družbenimi odnosi, kakor konstatirajo celo napredni meščanski družboslovci — poglavitna silnica revolucionarnih preobrazb.

V kontekstvu konserviranih kapitalističnih razmerij in izničeni reformističnih in abstraktno humanističnih delov postaja marksizem kot revolucionarna teorija in praksa vse bolj dominantna teorija družbenih preobrazb. Marksizem postaja prevladujoča teorija in politična praksa delavskega gibanja zaradi realne teoretične in praktično politično protikapitalistične alternative, zato, ker ga čedalje bolj zavestno sprejema ne samo »revolucionarni« del delavskega razreda, ampak ga sprejemajo tudi tisti sloji inteligence, ki skupaj z njim živijo v mezdnem razmerju, sprejemajo ga tudi tisti sloji mlade generacije, ki so potencialni proizvajalci profita. Zato vsi ti sloji skupaj z delavskim razredom sestavljajo t. i. zgodovinski blok, subjekt revolucionarnih reform.

Indikativni so v tem smislu podatki, ki jih navaja referentka. Podatki kažejo na to, da se v delavskem in socialističnem gibanju v zahodnih družbah odvija proces diferenciacije političnih sil, na tiste, ki so za hranitev meščanskih družbenih odnosov, četudi z določenimi modifikacijami, in na tiste, ki na teoretičnem in praktično političnem planu insistirajo na revolucionarni preobrazbi družbe, to so sile, ki so usmerjene k socializmu. Basso zatrjuje, da danes delavsko gibanje na zahodu ni več razdeljeno na zagovornike »modela Oktobra« in zagovornike postopne osvojitve oblasti, marveč da je razdeljeno na one, ki so razpoloženi, da se integrirajo v kapitalistično družbo, in one, ki smatrajo, da so v današnji družbi zreli pogoji in šanse za boj, ki je usmerjen k socialistični preobrazbi.

Če to tezo konfrontiramo s podatki, ki jih navaja referentka, dobimo vtis, da razmerje političnih sil, tistih, ki so za status quo oziroma za parcialne reforme, in tistih, ki se zavzemajo za revolucionarne reforme, za zdaj še ni uravnoteženo. Tak vtis je upravičen, če respektiramo Gorzovo tezo, da obstajajo v okviru sil, ki se sicer ne identificirajo s kapitalistično družbo, politično omahljiva krila; ta se v tem času bolj zavzemajo za modifikacijo kapitalizma kot pa za koncepcijo revolucionarnih reform. Drugače povedano, podatki dopuščajo domnevo, da se en del socialnih slojev, ki sicer objektivno sestavljajo fond meznega dela, in tistih, ki potencialno predstavljajo »proletarce tehnološke družbe«, še ne zavzema za koncepcijo revolucionarnih reform. Tudi to potrjuje tezo o zapletenem dialektičnem razmerju med razredom »po sebi« in razredom »za sebe«.

Socialna baza revolucionarnih reform se bo krepila, kolikor bo njen nukleus oblikoval tako teoretično programsko in praktično politično strategijo socializma, da jo bodo sprejeli in se zanjo zavzemali vsi tisti družbeni sloji, ki predstavljajo ne samo dejanski, ampak tudi potencialni fond meznega dela, a se še niso opredelili za program revolucionarnih preobrazb. Poenostavljeno vzeto, ti sloji predstavljajo skorajda eno

tretjino socialne baze političnega procesa. To je del delavskega razreda v širšem smislu, ki ga želi kapitalizem pridobiti za socialno bazo neokapitalizma, to je del inteligence, ki objektivno sestavlja fond mezdnega dela, to so maloblagovni producenti, ki opravljajo komplementarne funkcije v ekonomski strukturi kapitalizma, vendar jih kapitalizem potiska v ambient mezdne zaposlenosti, to je pretežni del študirajoče generacije, ki predstavlja potencialni fond mezdnega dela. Ti sloji bodo, kolikor se bodo zavestno orientirali v levo, znatno okrepili blok revolucionarnih reform tako, da bo ta lahko postal dominantna politična sila.

Spremembe v ekonomski, socialni in politični strukturi teh družb omogočajo in zahtevajo, da blok revolucionarnih reform vsiljuje protikapitalistične rešitve znotraj sistema, ne da bi bil kapitalizem poprej zrušen, piše Gorz. Konceptija strukturalnih oziroma revolucionarnih reform usmerja »napad« na kapitalizem na dveh ravneh. Na mikroravni, v ekonomski bazi kapitalizma, to je na ravni kapitalističnih podjetij, in na makroravni, na ravni političnega sistema, zato da bi uresničitev programa strukturalnih reform omogočila osvojitve politične oblasti. Ko Gorz govori o strukturalni reformi, pravi, da bojevati se za strukturalne reforme (za posredne cilje) pomeni s parcialnimi zmagami omajati ravnotežje sistema, poglobiti njegova nasprotja in njegovo krizo in pripeljati razredni boj do višje ravni in moči. Podobno pišeta Basso in Libertini, namreč, da ni mogoče pričakovati, da bi se v teh družbah razredni konflikt razrešil z nasilno revolucijo, marveč v daljšem razdoblju, ki pa mora kulminirati neki odločilni fazi rušitve oblasti. Spomnimo se, da sta že Marx in Engels utemeljila strategijo različnih poti v socializem in da ji je dala jugoslovanska marksistična teorija ustvarjalen prispevek.

S konceptijo pretežno mirne poti v socializem, za katero se dandanes zavzemajo zahodnoevropski marksisti, je povezano vprašanje karakterja državne oblasti po osvojitvi oblasti po revolucionarnih silah. O tem, kakšna naj bo vsebina države v prehodnem obdobju, zahodnoevropski marksisti še nimajo docela izoblikovane teorije. Libertini meni, da glede na dosedanje izkušnje in posebne razmere, v katerih se delavski razred bori za oblast in za samoupravljanje, država ne more imeti značaja diktature proletariata, če to pomeni avtoritativno vodenje. Tudi Magri postavlja vprašanje, kako se izogniti, da se diktatura proletariata kot oblast brez prepovedi in zakonov ne zvali na samo sebe od trenutka, ko razred, ki izvaja oblast, še ni sposoben neposredno upravljati družbe. Vendar marksistični teoretiki sodijo, da mora biti delavski razred organiziran v avantgardo zato, da bi stalno širil torišče revolucionarne akcije tako v ekonomski bazi kakor tudi na politični ravni, pa tudi zato, da bi stalno osmišljal taktiko socialistične ofenzive. Zdi se, da je zahodnoevropski marksistični teoriji »bližja« konceptija diktature proletariata, kot jo je pojmovala R. Luxemburg; to je specifična uporaba demokra-

cije, ki naj onemogoči tendenco birokratske vladavine, vladavine v imenu delavskega razreda.

Jugoslovanska marksistična teorija je dala ustvarjalen prispevek h koncepciji diktature proletariata, namreč, da je ta odvisna od družbeno-ekonomskih in političnih okoliščin, od tega, ali je delavski razred s silo (revolucijo) zlomil oblast buržoaznega razreda ali pa postopoma spreminja proizvodna sredstva v družbena produkcijska sredstva in osvaja državno oblast.

Program ZKJ poudarja, da diktatura proletariata ne more imeti enakih oblik v družbi, kjer delavski razred postaja vodilni družbeni faktor s postopnim osvajanjem in krepitvijo pozicije v sistemu oblasti — kakor jih ima v neki drugi družbi, kjer je zaradi skrajne zaostrenosti notranjih nasprotij proletariati izbojeval oblast po poti revolucionarnega prevrata.

Menim, da je potrebno poudariti, da pomeni naša praksa graditve samoupravne socialistične družbe velik demonstrativni efekt za socialistično misel in prakso tudi v zahodnoevropskih družbah in da bo ta efekt toliko večji, kolikor bolj se bo v naši družbi krepilo samoupravljanje in bogatil socialistični humanizem.

STJEPAN PULIŠELIČ

Objektivni zgodovinski položaj in razmerje med delavskim razredom in njegovo avantgardo

Način delovanja in notranji ustroj revolucionarne avantgarde delavskega razreda določa predvsem objektivno stanje stvari. V posebno težavnih družbenih razmerah, kakor so revolucije, narodnoosvobodilna gibanja, ali kadar je treba deželo obnavljati iz ruševin in zaostalosti, družbeni interes sam po sebi terja, da se posebni in individualni interesi popolnoma podredijo. Drugače povedano, družbene potrebe, potrebe razreda kot celote, nujno narekujejo, da se osebni interesi umaknejo v ozadje in da se vse napredne sile aktivirajo za skupno stvar.

Ob takem stanju stvari postane upravljanje ljudi edini racionalni model upravljanja. Takemu upravljanju prilagodi revolucionarna avantgarda svoj ustroj in svoj način delovanja. Organizacijska struktura avantgarde postane podobna vojaški organizaciji. Dinamizem takšnega dramatičnega položaja zahteva zelo nagle reakcije in rešitve in zaradi tega so ukazi učinkovitejši od drugačnih, njim nasprotnih oblik upravljanja.

V takem posebno napetem družbenem položaju se pojavi tudi ideologija, ki absolutizira obči interes. Na njeni podlagi vznikajo ustrezne kritike, kakor so na primer »Bolje grob, kakor rob«, »Vse za fronto«, »Ni počitka, dokler traja obnova« itd., kakršne so nastale v naši nedavni preteklosti.

Tak način upravljanja ljudi, ki so ga vsilile posebno težavne okoliščine in ki kaže za svoj čas vso smotrnost in učinkovitost, je po mojem mnenju napačno imenovati heteronomno upravljanje, diktaturo, politično odtujitev, kakor delajo številni pisci in teoretiki, predvsem pa zagovorniki razredne družbe. Tu gre za dejstvo, da se delavski razred in njegova avantgarda prostovoljno pokoravata skupni stvari — življenjskemu interesu delavskega razreda. In s tem, da se delavski razred prostovoljno pokorava temu interesu, se prostovoljno pokorava ukazom svoje avantgarde, ki se je tudi sama popolnoma podredila prav temu skupnemu cilju in ki bo, tako je pričakovati, odkrivala najboljša sredstva in poti za rešitev zgodovinske naloge. Če lahko govorimo o heteronomnosti, odtujenosti in temu podobnem, tedaj je to mogoče izključno s stališča formalne logike. O resnični heteronomnosti, za katero je značilna resnična odtujenost upravljavcev od upravljanih, tukaj ne moremo govoriti. In sicer zato ne, ker sta delavski razred in avantgarda trdno enotna, resnično solidarna. Temlji te enotnosti in solidarnosti so v dejstvu, da delavski razred in njegova avantgarda svoje individualne interese popolnoma podredita družbenim.

Ko mine čas tega dramatičnega položaja, ki nujno terja strnitev v enotno fronto in v tej zvezi popolno podreditev individualnega interesa družbenemu, se avantgardi zastavi alternativa: ali nadaljevati s starimi oblikami upravljanja, se pravi z oblikami, ki se imenujejo upravljanje ljudi in ki v novem položaju tako ali drugače zanikajo individualne interese in zavirajo družbeni razvoj, ali pa stopiti na pot orientacije k individualnemu interesu in videti v tem interesu osnovni vzvod razvoja družbe. Zgodovina socializma kot svetovnega procesa daje primere tako prve kakor druge usmeritve.

Partije delavskega razreda, ki v novih razmerah še nadalje vztrajajo pri starih delovnih metodah in starih pojmovanjih, ki ne ustrezajo več spremenjenemu položaju, delajo to iz različnih razlogov. Eden izmed njih je, da še naprej trdno verjamejo v stari način dela, ki ima za seboj veliko preteklost, nespodbitne uspehe in argumente. Razen tega so ljudje na tak način delovanja navajeni in jim prehod na kakšen drug način dela velike težave. In končno, drugačne delovne metode so neznane, nepreskušene in za marsikatero je vprašanje, ali bo prinesla zaželene uspehe.

Toda razlogi, da se stare delovne metode nadaljujejo, so lahko tudi drugačne narave. Sem je šteti predvsem odločenost določenih skupin, da trdno obdržijo oblast in privilegije, kajti usmeritev k individualnim interesom, če jih razumemo v vsej njihovih kompleksnosti, nujno slabi in

ogroža njihovo dominacijo. Usmeritev k individualnemu interesu namreč poleg ekonomske nujno zajema tudi krepitev politične subjektivnosti delovnega človeka. Temu pa oblastniki niso naklonjeni.

Avantgarda, ki se je v novih razmerah odločila nadaljevati s starimi delovnimi oblikami, mora najti argumente za tako stališče. Spomnimo se samo, kako je Stalin na XVIII. kongresu partije boljševikov leta 1939, torej po več kot dvajsetih letih socialistične graditve, kritiziral Engelsovo koncepcijo odmiranja države z razlogi kapitalistične obkolitve in v tej zvezi zahteval, da se država krepi v vseh njenih funkcijah in organih, da bi začetek procesa njenega odmiranja preložil na čas, ko bo socializem zmagal v svetovnem obsegu ali v najbolj pretežnem delu človeštva. Ali pa se spomnimo na tisto tako razširjeno in za osvoboditev delovnega človeka tako usodno misel, da je individualni interes tuj socializmu in da pomeni zahteva po spopolnjevanju socializma sovražno dejanje.

Kjer se avantgarda odloči za nadaljevanje s starimi delovnimi oblikami in zato odrija in zanemarja individualne interese delovnega človeka, kadar za to ni več razlogov, je to zanesljivo znamenje, da je začela pokati kohezija med avantgardo in razredom, da se je prva začela odtujevati drugemu. Upravljanje avantgarde z delavskim razredom postane v resnici heteronomno. Zmaguje birokratizem oziroma tehnokratizem.

Zaradi dejstva, da socializem kot svetovni proces v svojem najbolj pretežnem delu ni dal argumentov ad hominem, da je tudi v svetu socializem delavski razred ostal objekt manipulacije, so mnogokje izgubili zupanje v socializem in osvoboditev delavskega razreda in gledajo na prihodnost zelo pesimistično, to je s perspektivo popolnega poraza osebnosti kakršno nam pričarajo futurološki romani Huxleya («Krasni novi svet»), Zamjatina («Mi»), Orwella («1984»). Eksistencialisti kar naprej ponavljajo misli o izgubljenosti individua, vtem ko funkcionalisti in strukturalisti, potem ko so odvzeli posamezniku sleherni pomen, če ni potopljen v skupini, izčrpavajo svoje moči v iskanju čim učinkovitejših sredstev za skladno delovanje družbenega sistema, ne da bi se pri tem ozirali na pozicijo posameznika v sistemu.

Toda manipuliranje z delavskim razredom ima tudi svoje meje v času. Načenja ga in začenja ga rušiti tisti delavski razred s svojo avantgardo, ki se — kadar so pogoji za to — orientira k individualnemu interesu ter v usklajevanju le-tega z družbenimi interesi odkrije impulze gibanja in razvoja.

Kadar pa gre za orientacijo k individualnemu interesu, obstaja možnost, da se ta interes razume enostransko, namreč tako, da se individualni interes identificira z materialnim interesom, in kadar je temu zadovoljeno, naj bi bil namen dosežen.

Gotovo postane zadovoljitev materialnega interesa delovnih ljudi v določenih okoliščinah primarna naloga. Vendar ne smemo ostati samo pri tem. Če bi bil materialni interes edini interes delovnih ljudi, bi ga tehno-

kratski sistem z visoko razvitimi produktivnimi silami zlahka mogel zadovoljevati. Toda s to zadovoljitvijo delavski razred ne bi bolj pomembno napredoval na liniji svoje osvoboditve. Kar najbolj popolna zadovoljitev njegovega materialnega interesa bi utegnila postati, in dejansko postaja, celo faktor zaviranja njegove revolucionarne aktivnosti. Praksa kapitalističnih, in tudi socialističnih držav dokazuje, da materialni interes delovnih ljudi napreduje, da pa le-ti vendarle ostajajo v položaju najrazličnejših oblik odtujitve.

V procesih usklajanja osebnega in skupnega interesa si mora revolucionarna avantgarda delavskega razreda prizadevati, da poleg materialnega interesa spopolnjuje kulturni, moralni, politični interes in vse druge interese delovnega človeka. Individualni interes je treba razumeti celovito, ne parcialno. In samo če se tako razume, vodi njegova spopolnitev z usklajevanjem z družbenim interesom k vsestranski osvoboditvi osebnosti.

Kadar gre za napredek kulturnega interesa delovnega človeka, se ne smemo zadovoljiti le s pasivnim sprejemanjem kulturnih pridobitev, marveč se moramo orientirati h kulturni ustvarjalnosti. S priznanji, pohvalami, nagradami je treba podpreti mlade delavce, ki poleg svojega rednega dela v združenem delu nastopajo kot kiparji, slikarji, glasbeniki, igralci, recitatorji, pisatelji, pesniki, športni delavci, modelarji, konstruktorji in tako naprej. V sredstvih javnega obveščanja jim je treba dati več prostora. Če bomo tako ravnali, se bo v razmeroma kratkem času pojavilo imponantno število novih kulturnih ustvarjalcev, ki bi, ker so usmerjeni k drugim vrednotam, svoj materialni interes začeli odrivati v ozadje in bi postali močan faktor plemenitenja svojega okolja. S tem bi dobila zgodovinskomaterialistična resnica, da so delovne množice ne le temeljna sila ustvarjanja materialnih vrednosti, temveč tudi kulture, nove argumente.

Celovitejši moralni interes posameznikov vključuje sprejemanje novih etičnih vrednot, ki ustrezajo zgodovinskim težnjam delavskega razreda. Ta interes zajema nenehno razvijanje zavesti in čuta dolžnosti posameznika do družbe, do drugega človeka in do samega sebe, kakor tudi zavest in vest družbe do posameznika. Moralni interes posameznika in družbe zahteva poznavanje mere v ravnanjih in zahtevah. Žal pa se o teh zadevah premalo govori. Zato se na primer dogaja, da delovnim ljudem prepovedujejo, da bi med odmorom gledali na televizijskih ekranih zanimivo nogometno tekmo, da nekemu športniku pripravijo spektakularen sprejem in obdaritev, da pa nekemu rudarju, ki vse življenje hodi v nevarno temačno luknjo, da bi nas grel, nihče ne izreče niti ene zahvalne besede. Mar takšno ravnanje ne dokazuje razredne zavesti in razrednih etičnih kriterjev? Malo se govori o medčloveških odnosih. Naš pouk bo leha za hipertrofijo podatkov. Celo pri tako imenovanih kvizih na televiziji dajejo prednost faktografiji. Etičnih vprašanj pa ni. V okvirih marksističnega izobraževanja je v primerjavi z ekonomskim, sociološkim, poli-

tološkim, filozofskim gradivom humanistična komponenta marksizma bore malo zastopana. Kakor da marksizem ni enotnost znanosti, filozofije in etike. Ortodoksni marksisti v času stalinizma so iz razumljivih razlogov vso humanistično vsebino Marxovega nauka izključili iz študija marksizma. Naša samouparvna družba pa tudi ta del, antropološki del marksizma, nujno potrebuje.

Popolnejši politični interes delovnega človeka pomeni krepitev njegove politične subjektivnosti. Pomeni nenehno sprejemanje novih političnih pooblastil. Končni cilj je ustvariti asociacijo svobodnih ljudi, ki ji bo neznana država z njej lastno vertikalno osjo sveta, s hierarhično strukturo družbe, z logiko »zgoraj« — »spodaj«.

S premikom celovitega interesa posameznika z usklajevanjem njegovega interesa z družbenim se ustvarja univerzalna osebnost, torej svobodno, samozavestno in ustvarjalno bitje, sposobno, da možnost spremeni v stvarnost, da obtoječe stanje stvari transcendirata. Spopolnjevanje celovitega individualnega interesa s pogojem, da se ta interes usklaja z družbenim, tudi ni nič drugega kakor kontinuiteta revolucije.

Po tem, koliko in kako se revolucionarna avantgarda delavskega razreda zavzema s pogojem, da so za to objektivne možnosti, za spopolnitev celovitega individualnega interesa delovnega človeka, torej za uresničevanje njegove čedalje popolnejše svobode, se meri stopnja njene solidarnosti z razredom. Kakor se je v času izrednih težav, ki so zahtevale odpovedovanje in žrtve, stopnja solidarnosti med avantgardo in razredom merila s tem, koliko sta oba podredila svoje individualne interese družbenim, tako se, kadar je ta dramatični položaj mimo, njuna solidarnost meri z močjo orientacije avantgarde k individualnemu interesu, kadar so pogoji za to. Ker pa je samoupravljanje oblika optimalnih možnosti za usklajevanje individualnih in družbenih interesov, je s poglobljanjem samoupravljanja solidarnost med razredom in avantgardo čedalje trdnjša.

SLAVKO PODMENIK

O vrednotenju in ocenjevanju odnosov in interesov članov ZK

Tema, o kateri bom razpravljal, je: Razmerje med številom prisotnih v Zvezi komunistov in kvaliteto njihovega obnašanja v temeljnih družbenih odnosih.

Iz številnih ugotovitev o prisotnosti oziroma o številu delavcev in drugih struktur v Zvezi komunistov lahko izluščimo dve splošni ugotovo-

vitvi. Prvo: da je delavcev, posebno polkvalificiranih in nekvalificiranih, premalo. Drugo: da število uslužbencev, posebno vodilnih in administrativnih, narašča, da ne rečem, preveč narašča. Iz takšnih ugotovitev in primerjav se ponuja kot zaključek že sâmo vprašanje: zakaj je tako in kako doseči, da bo več delavcev, da bo dosežena sorazmernost s strukturo družbe, da bo dosežena delavska večina? Nihče ni postavil (in prav je tako, da ni), kako in kaj storiti, da bo manj tistih, ki jih je več oziroma preveč. Splošno vprašanje, ki se ponuja, je torej: kaj lahko sklepamo iz samih teh količinskih oziroma statističnih razmerij? Samo to, kar smo storili: ponavljati vprašanje, zakaj je tako in kaj storiti, da bo drugače. Odgovora na to pa ne moremo dobiti z nobenim preštevanjem in pretakanjem števila iz ene v drugo družbeno kategorijo oziroma sestavino družbene strukture. Zato se nujno dogaja, da iz takšnih količinskih ugotovitev in primerjav vedno znova ponavljamo tudi vprašanje: kdo je ali ni delavski razred in kaj je drugega, če ni to? So pa naperi, da bi s popravilanjem definicij »razreda« spremenili količinsko razmerje, da bi dosegli »delavsko večino«. Konkretiziral in ilustriral bom to s primerom iz stališč X. kongresa ZKJ, ki jih beremo v referatu: »Problem ostvaritvanja radničke večine u Savezu komunista«. Tako na splošno je takšna opredelitev popolnoma sprejemljiva. Glasi se: »I tehnička i druga stvaralačka inteligencija koja je uključena u socijalističke proizvodne odnose u okviru samoupravnog udruženog rada i na osnovu načela raspodele prema radu, čini sastavni dio radničke klase.«

Drugim riječima: »Za pripadnost radničkoj klasi nije bitno obeležje dali je inženjer ili fizički radnik, već kakav je njegov položaj u produkcionim odnosima, odnosno, u raspolaganju uslovima, sredstvima i plodovima rada. U uslovima društvene svojine nad sredstvima za proizvodnju, svi ljudi koji rade tim sredstvima i žive od svog rada, čine osnovnu bazu radničke klase.«

Toda po tako splošni opredelitvi so tudi vsi učitelji, vsi zdravniki itd., vsi vodilni in administrativni uslužbenci enako »delavci« kot visoko kvalificirani, kvalificirani in polkvalificirani delavci. Proti takšnemu splošnemu izenačevanju pa vedno znova izstopajo dejstva, dogodki, odnosi in obnašanja: da se pojavljajo in uveljavljajo skupine — monopolistične, birokratske, tehnokratske itd. — med vodilnimi uslužbenci, elitizem med strokovnimi in znanstvenimi, birokratizem med administrativnimi itd. in to od preprostega vplivanja z vnaprejšnjimi dogovori pri odločanju do hudih konfliktov, in to od delovnih (temeljnih) organizacij do najvišjih vodstev.

Dokler namreč tako iščemo vzroke za vse te zasebniške pojave, interese in skupine — v celih strokovnih ali poklicnih skupinah ali v celih slojih uslužbencev, inteligence in podobno — da ugotavljamo in primerjamo število ljudi iz teh kategorij družbene strukture (poklicev in slojev), nikoli ne bomo mogli za celo stroko ali poklic ali službo ali sloj ugotoviti,

da je vir in v celoti nosilec takšnega egoizma oziroma zasebnštva (birokratizma ipd.). Če pa konkretiziramo opredelitev »razreda« in »sloja« z indikatorji o tem, kaj so oziroma kakšni so pogoji ali možnosti, ki jih navaja X. kongres, to pomeni možnosti družbene lastnine, možnosti združenega dela, možnosti delitve po delu in možnosti v vseh drugih temeljnih odnosih, in kako kdo ravna, se obnaša, deluje v teh odnosih, takrat bodo konkretizirani tudi razlogi za število prisotnih v Zvezi komunistov. Namreč, razlogi za to, zakaj ni več kvalificiranih, polkvalificiranih in nekvalificiranih delavcev in zakaj je več članov iz drugih slojev.

Kmalu bi se pokazalo, da bi tudi polkvalificiranih in nekvalificiranih delavcev bilo več, ko bi bila dva pogoja oziroma dve možnosti bolje in dosledneje zastopani. Prvič: večja družbenopolitična usposobljenost in znanje delavcev. Zato je zdaj npr. v Zvezi komunistov več visoko kvalificiranih kot polkvalificiranih in nekvalificiranih delavcev. Drugič pa je predvsem in veliko bolj kot znanje pomembno to, da bi delavci imeli večje možnosti, da tudi brez posebnega znanja lahko vrednotijo in ocenjujejo odnose in interese po obnašanju in ravnanju ljudi v teh odnosih. Predvsem tistih ljudi, ki imajo večji vpliv, ker imajo večje možnosti zaradi znanja in položaja. Seveda ne gre samo za to, da govorijo in vrednotijo, temveč predvsem, da z vrednotenjem tega obnašanja vplivajo v politiki z idejnim soočanjem in bojem, s kadrovskimi premiki, volitvami itd., torej z odgovornostjo za obnašanje. Šele takrat se bo relativno in absolutno zmanjševalo število tistih, ki so prišli v Zvezo komunistov zaradi tega, ker imajo s tem sami večji vpliv, ne pa zato, da bi vsi delavci imeli velik vpliv.

O tem lahko popolnoma konkretno govorimo in potem učinkovito ukrepamo, če uveljavimo vse indikatorje za ugotavljanje temeljnih interesov, ki smo jih razgrnili v referatu. Na primer: da v temeljnih delovnih organizacijah in samoupravnih organih delavci ugotavljajo in vrednotijo, kdo in koliko ter kako je udeležen v »združenem delu«, in to s pomočjo meril o tem, kako se kdo obnaša v temeljnih medčloveških odnosih v delitvi in v organizaciji dela. Konkretno: ali se obnaša kot hierarhično-avtoritarna, nadrejena oseba (šef), ki si pridobiva, utrjuje in izvaja avtoriteto, ugled in vpliv z osebnim nadrejenim položajem, in to vsako uro in vsak dan, v neposredni proizvodnji kot tudi v koordinaciji dela med obrati itd. Ali pa si pridobiva, utrjuje in izvaja avtoriteto, ugled in vpliv ter disciplino delovne enote itd. z enakopravnimi odnosi skupinskega dela, z javnim in jasnim soočanjem problemov in rešitev, ki ne izključuje vlogo vodje, izključuje pa tisti način oziroma odnose, o katerih sem prej govoril. Ob tem seveda nastopi tudi vprašanje, ki ga je načel tudi tovariš Šušar: koliko lahko takšne odnose pri delu uveljavljamo ali ne. Raziskav tu na žalost nimamo.

Tako bi lahko zdaj opremili in prikazali z zelo konkretnimi opisi vse indikatorje in merila za obnašanja v vseh temeljnih odnosih in preko

tega obnašanja za temeljne (razredne) interese. Ni časa, da bi natančno opisoval. Seveda odnosi blagovne menjave, odnosi delitve dobrin z ekonomskim instrumentarijem itd., zahtevajo posebne opise oziroma indikatorje, da izrazimo obnašanje, kako in kaj si kdo prilašča s temi instrumenti.

Z vsem tem sem hotel poudariti naslednje: niso glavni problem in težava socializma delavci, saj tudi sami stalno govorimo, da so najnaprednejša sila. Intelektualni delavci bi morali vsem delavcem poleg teorije in še bolj kot to omogočiti »operacionalizacijo« splošnih ciljev in splošnih interesov s konkretnimi empiričnimi opisnimi indikatorji in merili, s katerimi lahko tudi delavci brez posebne izobrazbe vrednotijo obnašanje in vplivajo na obnašanje v temeljnih družbenih odnosih. Zveza komunistov pa bi morala vse to najbolj omogočiti delavcem s celoto svojih oblik in metod organizirane akcije in onemogočiti drugim, da z abstrakcijami o »družbenih interesih«, o »delavskem razredu« itd. zamegljujejo resnično obnašanje in odgovornost za obnašanje v temeljnih odnosih.

BOŽIDAR DEBENJAK

O razmerju med razredom, teorijo in revolucionarno avantgardo

Pogosto naletimo na diskusije, teze, referate in članke, v katerih se na poenostavljen sociologističen način obravnava vprašanje razmerja med razredom in revolucionarno avantgardo, tako da se skuša na statičen, opisni način opredeliti delavski razred. Aporije, v katere pripelje tak način obravnavanja, nam zelo nazorno kaže eden od predloženih referatov¹, ki skuša začrtati meje delavskega razreda s klasifikacijo poklicev in tipa organizacije združenega dela (gospodarska — negospodarska). Napaka takšnega načina obravnavanja je v njegovi statičnosti, nedialektičnosti, v postvarênju (Verdinglichung) kategorij. V tem modelu ni mesta za *dialektično* kategorijo »združeno delo«, temveč se vztraja na poenostavljeni shemi »gospodarstvo in negospodarstvo«. Dialektično obravnavanje vprašanja pa je mogoče samo s striktnim upoštevanjem ustavnega termina »združeno delo«, ki ravno *transcendira razkol* med različnimi sferami dela. Realizacija te vsebine, ki jo nosi *pojem* »združeno delo«, pa je ravno naloga Zveze komunistov.

¹ Miroslav Gonja, Problem ostvarivanja radniške večine u Savezu komunista.

Podobno velja tudi za razmerje med poklicnimi kategorijami in razredom: tudi to ni *statično*, temveč je ravno *dinamično* in se določa v konkretnosti razrednega boja, s frontno črto boja za proletarske cilje oziroma pripadnosti proletarskemu življenju in mišljenju. Mejne grupe v delitvi dela postajajo v toliki meri del delavskega razreda, kolikor se v razrednem boju znajdejo na strani delavskega razreda. Meje razreda *za sebe* so torej širše in drugačne od meja razreda *na sebi* in vključujejo tudi vse tiste strokovnjake, ki bi bili lahko svojo strokovnost postavili v službo kapitala ali pa odtujitve, so se pa v konkretnem razrednem boju znašli v eni fronti z delavskim razredom *na sebi*.

Tudi ta fronta je zgodovinsko konkretna.

V klasičnih pogojih razrednega boja v kapitalizmu je stvar dosti jasna: razredni boj ni nekaj zunaj produkcije, temveč je stalna konstituanta samega načina produciranja. Na to je npr. opozorila Roza Luxemburg v polemiki z oportunisti med I. svetovno vojno; podčrtala je, da socialna demokracija ne samo da nima *mandata* za to, da bi razglasila v imenu delavskega razreda za čas vojne »razredni mir« ali »razredno premirje«, temveč da tega sploh *ne more storiti*, saj je kapitalistična eksploatacija že sama na sebi razredni boj buržoazije s proletariatom; poskus »premirja« se torej po dialektiki tega produkcijskega razmerja spremeni le v to, da ena stran v tem boju — delavski razred — položi orožje in kapitulira. Bistvo Rozine kritike oportunistov je torej v tem, da ugotavlja, da je že sam način kapitalistične produkcije in menjave razredni boj buržoazije s proletariatom.

V socialističnih družbah se stvar komplicira, saj je revolucija odstranila vladajoči razred in z njim klasični razredni boj. Toda razredni boj traja dalje in se bije vse dotlej, dokler niso realizirani zgodovinski cilji delavskega razreda, dokler ni zgrajena »nova organizacija dela« (Marx). To je boj proti birokratskim in tehnokratskim tendencam v njihovi vsakokratni konkretni zgodovinski podobi, boj proti tendencam uzurpacije upravljanja družbene produktivne moči. V tem boju se dinamizirajo vse stare razredne ločnice, kar še zlasti zadeva položaj in vlogo tistih poklicnih grupacij v družbi, ki so se v neki fazi kapitalističnih družb direktno postavljale v službo kapitala kot njegove najete intelektualne potence. (O procesih, ki so tu na delu, je izčrpno govoril tudi tov. Majer in prepričljivo pokazal, kako nesprejemljivo je statično obravnavanje razredne pripadnosti poklicnih kategorij spričo dinamike revolucionirajoče se družbe. Tem mislim ni kaj dodati.) V dialektiko razreda spada torej, kot rečeno, to, da se meje razreda določajo v razrednem boju. Strategija proletarskih revolucij temelji ravno na tem, da je območje dejavnosti proletarske zavesti širše od tistega, ki ga občrtavajo sociološko-objektivistično zajemljivi kriteriji razreda na sebi. Pri tem ne gre pozabiti na Marxove besede iz *Bede filozofije*, da postane razred šele tedaj v pravem pomenu razred, ko je *razred za sebe*, ne samo objektivno kot množica nasproti drugemu razredu.

Dialektično moramo obravnavati tudi nadaljevanje razrednega konflikta po zrušenju vladajočega razreda v posamezni deželi. Tu ni samo konflikta med še obstoječim svetovnim kapitalom »zunaj« in novo revolucionarno skupnostjo in ni samo »preostankov stare družbe«, kar je edino videla teorija neke podobe delavskega gibanja. To so tudi tisti elementi, ki nastajajo v krilu same revolucionirajoče se družbe, ki jih združujemo pod imenom birokratizma in tehnokratizma. Toda birokratizem in pa tehnokratizem nista morda kaki osebni lastnosti, birokrat ali pa tehnokrat nista morda le deformirani osebi; analizirati ju moramo marksistično. Pri tem se velja spomniti na Marxovo opredelitev kapitalista: v nasprotju z moralizirajočimi socialisti Marx kapitalista ni opredelil kot eksploata-torsko, pokvarjeno osebnost, temveč kot agenta kapitala, kot personi-ficirani kapital, »kapital kot subjektivnost«: v svojih subjektivnih aspira-cijah je izražal tisto, kar je ustrezalo interesu kapitala. V nasprotnem pri-meru je propadel ali bil odstranjen. Nasproti njemu je stal za Marxa delavec, opredeljen kot »delo kot subjektivnost«.

Brž ko sprejmemo to opredelitev, se takoj postavi vprašanje, »subje-ktivnost« česa je *tehnokrat*. Vprašati se moramo torej po tistem v samem načinu produciranja, kar iz sebe poraja takšne elemente, podedovane iz stare družbe (ki bi ob primerni podpori svetovnega kapitala lahko omo-gočili tudi restavracijo stare družbe, ob primerni podpori zunanjega tehno-birokratizma pa restavracijo etatizma, če ne bi pred tem prišlo do bistvenega in kontinuiranega spreminjanja načina produciranja in orga-nizacije dela, ki spodrezuje takšnim tendencam korenine).

(V konkretni izpeljavi v enem od referatov, ki je vse »gospodarstvo« uvrstila v delavski razred, pa seveda zbledi tudi cela vrsta bistvenih točk boja Zveze komunistov — saj če pojmuje delavski razred tako na široko in obenem tako enostransko, se nam takšna tendenca kot tehno-kratizem znajde znotraj tako pojmovanega delavskega razreda, kot nekaj, kar se dogaja v samem delavskem razredu. Vidimo torej, da takšno postavljanje zamegljuje točno tisto, kar je v boju Zveze komunistov bistveno: v najboljši nameri, da bi čimbolj eksaktno opredelili delavski razred, zabrišejo fronto boja za interes delavskega razreda in s tem ravno zaradi pomanjkanja dialektike razorožujejo Zvezo komunistov tam, kjer bi jo želeli okrepiti in ji dati solidno sociološko podlago.)

Meja delavskega razreda, vprašanje »delavske aristokracije« in po-dobno — vse to se torej določa, če uporabimo besede iz platforme X. kongresa, z razmerjem do »pogojev, sredstev in plodov dela«. To raz-merje pa ni statično, temveč je ravno *dinamično*. V tej dinamiki gre za odpravljanje privilegijev ter možnosti za prilasčanje plodov tujega dela. Vprašanja, ki stoje na dnevnem redu današnjega boja delavskega razreda, se torej koncentrirajo v realizaciji samoupravljanja, v nastajanju združe-nega dela kot podlage družbe, ki že »raste iz svojih lastnih temeljev« (Marx, Kritika gothskega programa).

Brž ko smo sprejeli dialektično in torej dinamično pojmovanje razreda in njegove avantgarde, smo tudi varni pred tem, da bi vprašanje »delavske večine« mehanicistično poenostavljali. Pravilna zahteva po »delavski večini« je prenekaterikrat mehanicistično spremenjena v karikaturu marksizma. Kako se bo mehanicist opredelil do zgodovine delavskega gibanja, v katerem nastopajo kot vodilni teoretski in praktični akterji ljudje, ki po svoji provenienci nikakor niso delavci? Seznam lahko začnemo s Karlom Marxom, ga nadaljujemo s Friedrichom Engelsom in Vladimirjem Iljičem Leninom, tem imenom pa dodamo še celo vrsto drugih, katerih socialna provenienca je vse drugo, samo ne proletarska.² Toda to jim ne odvzema njihovega mesta v proletarskem gibanju niti ne daje alibija ali pa figovega peresa tistim resnično neproletarskim elementom, ki v nasprotju z njimi samo gostujejo v svetovnozgodovinskem gibanju proletariata. To vprašanje je bilo v delavskem gibanju že prenekaterikrat diskutirano. Podlago za odgovor nanj sta dala Marx in Engels sama, ko sta sebi in gibanju obrazložila okoliščine in pogoje svoje udeležnosti v gibanju proletariata. Naj spomnim samo na nekatere od elementov: Marx ugotavlja, da posameznik lahko na tak ali drugačen način izstopi iz razreda, kateremu pripada, da pa je tisto veliko vprašanje, ki stoji pred znanostjo, zakaj razred kot celota ne more tega storiti. Tako lahko delavec izpade iz okvira delavskega razreda, izgubi delavsko zavest in se lumpenproletarizira ali pa preide v »delavsko aristokracijo«, lahko tudi postane bolj ali manj uspešen podjetnik, če mu to omogoča splet okoliščin. Cel delavski razred ne more po tej poti. Prav tako se lahko na pozicijah delavskega razreda znajdejo pripadniki drugih razredov. Pogoj njihove navzočnosti ni ta, da so po objektivnih pogojih pridobivanja svojih življenjskih sredstev »padli« v delavski razred, se »proletarizirali«, temveč je pogoj njihove navzočnosti v delavskem gibanju ta, da so se odpovedali vrednotam razreda, iz katerega izhajajo, in sprejeli za svoje zgodovinske cilje in vrednote delavskega razreda. Delavsko gibanje, ugotavljata Marx in Engels, je nastalo z združitvijo dveh tokov: praktičnega in teoretskega. Praktično delavsko gibanje je bilo rezultat tega, da je kapitalizem priklical v življenje »razred, ki mora nositi vsa bremena družbe, ne da bi užival njene prednosti, ki je iz družbe izrinjen, na silo potisnjen v najodločnejše nasprotje z vsemi drugimi razredi; razred, ki tvori večino vseh članov družbe in iz katerega izhaja zavest o nujnosti temeljite revolucije, komunistična zavest — ki se seveda lahko izoblikuje tudi med drugimi razredi, tako da se uzre stav tega razreda (vermöge der Anschauung der Stellung dieser Klasse)«³ Kar velja za pripadnike drugih razredov — da se lahko vključijo v komunistično revolucijo le, kolikor se duhovno identificirajo z realnim družbenim sta-

² Marx in Engels sta po provenienci iz kapitalističnih družin, Lenin iz uradniškega plemstva. Ze njihov zgled govori proti slehernemu mehaničnemu determinizmu.

³ *Nemška ideologija, I. Feuerbach* (MEID II, str. 46—47).

vom delavskega razreda, to je veljalo tudi za poglavitna predstavnik teoretskega toka, ki se je zlil s praktičnim: tudi onadva sta intelektualno vstopila v proletarijat, se odpovedala vrednostnemu sistemu razreda, iz katerega sta izhajala, in v svoji teoriji izrazila zgodovinski interes proletariata.

Centralno vprašanje je zanju bilo in ostalo, ali so se tudi drugi, ki so kasneje v času močnega in vplivnega delavskega gibanja pridruževali njegovemu toku, storili ta korak duhovne preobrazbe; ali je torej v delavskem gibanju zadosti dominirala proletarska zavest, tako da je bilo sposobno prekasiti neproletarske elemente; ali je, kot pravi Engels, delavsko gibanje imelo zadosti »solne kisline«, da bi prebavilo neproletarski element in ga asimiliralo.⁴ Centralno vprašanje je bilo, ali prihajajo ljudje, katerih lastna življenjska izkušnja ni bila proletarska, z željo po vodilnem položaju v tem gibanju, ki naj bi jim »naravno« pripadalo zaradi njihove večje izobrazbe, ali pa so postali intelektualni pripadniki proletariata.

Če torej kdo problem »delavske večine« spremeni v golo vprašanje kvantitete, je s tem zasenčil vprašanje kvalitete. Vsa ta vprašanja pa so vitalna z vlogo in razvoj Zveze komunistov in v njihovi obravnavi je še kako potrebna dialektika.

MILOSLAV GONJA

O mehanicističnem pojmovanju delavske večine v ZK

Ko sem v razpravi razlagal svoj prispevek, sem navedel tezo — nato pa jo je, mislim, da tovariš Boris Vušković, razvil nekoliko širše — da se pri nas pojavlja že kot nekaj normalnega tendenca, da je relativna udeležba zaposlenih v članstvu ZK v obrnjenem sorazmerju z razvitostjo okolja. Za tem je pojav, da imamo v bolj razvitih okoljih razmeroma manj komunistov med zaposlenimi kakor v bolj nerazvitih okoljih. Razlike ne izhajajo samo iz tega, da terciarni sektor objektivno in zakonito

⁴ Engels v pismu Liebknechtu 24/11—1894: »Sicer pa je naraščanje (Zunahme) malo-meščanskega elementa v *rastoči* delavski stranki neizogibno in tudi, ni nobena škoda. Ravno tako kot naraščanje »akademikov« (= fakultetno izobraženih ljudi — B. D.), faliranih študentov itn. Pred nekaj leti so bili še nevarnost. Zdaj jih lahko prebavimo. Ampak treba je tudi dati prosto pot prebavnemu procesu. Za to je potrebna tudi solna kislina; če te ni zadosti (...), je treba biti hvaležen Beblu, če jo priliva, ravno da bi dobro prebavili neproletarske elemente.« (MEV 39 : 332). Podobno kot pri dühringovščini gre tudi tu za »zdravi želodec nemških delavcev«. Prim. še Engelsova pisma Beblu!

raste, marveč predvsem iz tega, da zaznamujemo to normalnost tudi znotraj kategorije delavcev v materialni proizvodnji. Ta pojav zasluži našo pozornost, zasluži, da ga skušamo raziskati in razložiti. Temu v prid naj postavim hipotezo, od katere bi, poleg drugega, lahko izhajali v raziskovanju.

V prispevkih kakor tudi v dosedanji razpravi o dialektiki odnosov med delavskim razredom in njegovo revolucionarno avantgardo je bil govor o tem, da Zveza komunistov še ni izgubila vseh tradicionalnih karakteristik politične vladajoče stranke, marveč da so te karakteristike navzoče in delujoče tudi v razmerah naših sodobnih samoupravnih socialističnih odnosov. V tem stanju vidim enega izmed pomembnih faktorjev, ki vpliva, bolje povedano, pogojuje navedeno normalnost.

Zakaj bi delavec z nižjimi kvalifikacijami, ki je bil do včeraj kmet, moral biti bolj zavesten od delavca v razvitem podjetju, v razvitem okolju, ki ima za seboj že dve tri generacije delavskega statusa? Prvi, tj. delavec iz nerazvitega okolja, v katerem je zaposlenost še zmeraj nekakšen družbeni privilegij, pričakuje, da se s pomočjo in z vplivom Zveze komunistov zaposli ali pa si zagotovi varnost svojega obstoja na delovnem mestu. Drugi, v bolj razvitem okolju, ima več možnosti za zaposlitev in sploh za lažje urejanje svojih eksistenčnih problemov, zato od organizacije ZK ne pričakuje takšne pomoči in podpore. Določene razlike, bolje povedano, različni poudarki v pričakovanjih sedanjih ali potencialnih članov ZK glede na organizacijo torej vsekakor so. Smemo predpostaviti, da sta intenzivnost in vsebina družbenopolitične aktivnosti komunistov ali tistih, ki želijo postati člani ZK, pogojeni — med drugim — tudi s stopnjo uresničevanja teh pričakovanj.

Rad bi opozoril tudi na nekatere elemente v zvezi z oblikovanjem socialne strukture Zveze komunistov.

Razrednosocialno strukturo ZK sestavljajo nekatere komponente drugih struktur. To sta predvsem starost in spol. Medsebojni učinek teh struktur ni istosmeren in istoznačen glede na zaželeni cilj, tj. na projektirano celotno strukturo organizacije. Vzemimo na primer mladino. Struktura mladine ni isto, kakor je struktura prebivalstva ali zaposlenih. Ker pa je med v ZK sprejetimi dve tretjini mladine, je očitno da se nam zaradi zanemarjanja specifičnosti strukture mladih dogaja, da smo nekoliko presenečeni z rezultatom, tj. z razrednosocialno sestavo na novo sprejetih in z vplivom te sestave na strukturo celotnega članstva. Poglejmo si še strukturo glede na spol. Tu se jasno kaže: čim več žensk sprejemamo, tem bolj — pogojno povedano — »slabšamo« strukturo organizacije. Zakaj? Stvar je v tem, da je ZK predvsem organizacija zaposlenih v družbenem sektorju in struktura zaposlenih, v tem pa tudi struktura zaposlenih žensk, vpliva potemtakem na to, kakšna bo struktura Zveze komunistov v celoti. Vemo namreč, da je odstotek žensk dokaj večji v primerjavi z vsemi zaposlenimi v terciarnih dejavnostih, zato bolj

množično sprejemanje žensk deluje v tem smislu, da se večja delež — pogojno povedano — »nedelavske strukture« v ZK.

V razpravi je nekaj tovarišev opozorilo na nekatere pojave mehanističnega tolmačenja delavske večine v Zvezi komunistov, na nevarnost shematizma in možnega samozadovoljstva s stanjem, v katerem bi se uresničil duh ideje o delavski večini, ko se doseže 50 % delavcev v ZK. Kakor da je s tem uresničen cilj in bi naša ladja celotnega družbenega razvoja brez večjih problemov zaplavala z razpetimi jadri. Mislim, da takšno poenostavjanje ne more zdržati resnejše kritike.

Povedati moram, da sem se popolnoma zavedal velikega tveganja, ko sem dal predlog za možen način identificiranja delavskega razreda v ZK. Zavedal sem se, da vsaka shema že po definiciji, in potemtakem tudi tista, ki sem jo predlagal v prispevku, ne more razkriti vsega bogastva pojavnih oblik nekega kompleksnega pojava, zlasti kadar gre za razrednosocialno strukturo ZK, posebej pa pogojenost revolucionarne usmeritve in prakse ZK z njegovo strukturo. Že prej sem uvideval, še bolj konkretno pa na tem posvetovanju, slabosti in vrzeli predloga za identifikacijo delavskega razreda v strukturi ZK Vojvodine. Pa vendar, če upoštevam vse to, menim, da je prikazano stanje bližje dejanski razrednosocialni strukturi ZK Vojvodine od tistega, kar se pokaže po običajnem načinu, tj. po veljavnem sistemu statistike v ZKJ.

Predlog tovariša Podmenika se mi zdi sprejemljiv, čeprav se mi vsiljuje vprašanje: v kakšnem časovnem obdobju lahko opravimo raziskovanje po njegovem modelu in dobimo rezultate? Kajti vsaka zahteva po čimbolj celovitejšem raziskovanju družbenih pojavov zelo pogosto kolidira z določenimi elementi praktičnega življenja, v katerem se iščejo nekateri odgovori promptno. Seveda nisem za to, da bi se znanstveno raziskovanje prilagajalo takim dnevnim in pragmatičnim potrebam. Vendar teh zahtev ne smemo odpraviti v ozadje in tudi njihovega pomena ne smemo podcenjevati. Menim, da se danes resno čuti, da moramo oceniti, kje smo pri uresničevanju delavske večine v Zvezi komunistov.

V zvezi s to zahtevo poudarjam, da se ne morem strinjati z nekaterimi trditvami, češ da je delavska večina le kvaliteta, kajti kvaliteta navsezadnje nikjer in nikoli ni bila samostojna entiteta. Če sem dobro razumel kontekst, v katerem se tako govori o delavski večini v ZK, je njegov smisel v tem, naj se zanemarijo, da ne rečem — podcenjujejo, poskusi kvantitativnega verificiranja razrednosocialne sestave ZK.

Trdimo, da je v družbenih vedah pojave mogoče empirično raziskovati. Čeprav so družbeni pojavi zelo občutljivi in kompleksni, so vendarle tudi izmerljivi. Kljub zelo dinamičnemu razvoju naše družbe in dinamičnim spremembam njene socialne strukture mora biti torej znanost sposobna, da spremlja, bolje povedano, da najde instrumente spremljanja in raziskovanja tega razvoja. Če tega ni ali ne bi bilo, se lahko zastavi vprašanje: kaj je tu znanost? Drugo, in popolnoma ločeno, je vprašanje,

ali so predlagane rešitve, tj. instrumentarij identificiranja delavskega razreda v ZK, ustrezne. Zastavlja se vprašanje: ali lahko ugotovimo, kdo je delavski razred v Zvezi komunistov in kje smo pri uresničevanju delavske večine v njej?

Samo še besedo dve o razredu po sebi in razredu zase ter o tem, da kako ta aspekt pristopa povezati z uresničevanjem delavske večine v Zvezi komunistov. Če gledamo na delavski razred samo kot na razred zase, tedaj je, kakor bi dejal neki moj prijatelj, Zveza komunistov semensko seme tega delavskega razreda. Toda tedaj moramo premisliti, ali ima sploh kakšen smisel zastavljati vprašanje o razrednosocialni strukturi Zveze komunistov. Kajti če smo mi člani ZK potem, ko smo se opredelili za ideologijo, za politiko in za zgodovinsko perspektivo delavskega razreda, pripadniki, naj se izrazim precizneje, ideološki pripadniki tega razreda, tedaj ni smiselno postavljati problema o razrednosocialni strukturi Zveze komunistov.

LEV KREFT:

Pri delavski večini ne gre za ulomek ali odstotek

Med delavskim razredom in njegovo revolucionarno avantgardo je neko razmerje, celo dialektično razmerje, ne pa ulomek ali procent, in delavska večina ni količinski pojem. Kdaj je, na primer, na belem platnu toliko rdečih pik, da je celota za nepristranskega opazovalca videti rdeča? Če pa ostanemo na tej ravni obravnave razmerja, je pač večanje števila pripadnikov delavskega razreda v članstvu Zveze komunistov možno tolmačiti ne le kot pogoj razvoja njene avantgardne vloge, ampak tudi kot izraz ali posledico razvoja njene avantgardne vloge. In napaka (v naši praksi močno prisotna, v teoriji pa, kot smo lahko videli, tudi), ki ni le napaka, je stališče, da empirična rast številčnosti pripadnikov delavskega razreda v Zvezi komunistov ali tudi v samoupravnih organih, drugih družbenopolitičnih organizacijah, skupnostih itd. pomeni avtomatično krepitev revolucionarne avantgardne vloge in usmeritve Zveze komunistov ali omenjenih organov itd.

V osnovi tega stališča je mistična vera v spontano intuitivno revolucionarnost delavskega razreda, ki jo v organizirani avantgardi samo izobrazimo, pa je stvar opravljena. Delavski razred je s tem revolucionarni razred za sebe, Zveza komunistov postaja še bolj avantgardna, kot je že

bila. Toda proces revolucioniranja iz razreda na sebi do razreda zase ni proces, kako se je razred likal ali celo kako ga je likal kdo drug, ni pedagoški proces, ni preprosto vrtanje luknje, skozi katero bodo intuitivni revolucionarni vrelci kar brizgnili na dan, ampak je revolucionarni proces sam, v katerem mora tudi delavski razred sam vreči s svojih ramen vse tisto govno, ki se mu je nabralo. Ta revolucionarni proces gotovo ni kar intuitiven in spontan. Kajti, in tega ne smemo pozabiti, delavski razred po svojem golem, preprostem, empiričnem obstoju ni le potencialno najradikalnejša revolucionarna sila družbe, ampak potencialno tudi možen plen manipulacije, npr. fašistične.

Tu je vloga avantgarde delavskega razreda, ki iz vsakokratnih konkretnih pogojev obstoja delavskega razreda dela pogoje za njegov radikalni, ne pa njen upravljavski revolucionarni nastop. Tisti radikalni nastop, zaradi katerega je delavski razred, ne pa njegova avantgarda sama in osamljena, potencialni negator negacije, negator privatne lastnine ali delitve dela.

Ko se kot Zveza komunistov borimo za močnejši proces rasti članstva iz vrst delavskega razreda in za delavsko večino na vseh ravneh, ne počnemo tega zaradi vere v neke vrste kvantitativni revolucionarni avtomatizem, ampak gre za vsebinsko, programsko, borbena prisotnost avantgarde na sleherni temeljni fronti boja na osnovi vsem znanih globalnih ciljev in današnjih nalog, v katerih to bodočnost gibanja zastopamo. Vero v spontano, intuitivno revolucionarnost delavskega razreda pa lahko mirno prepustimo razredom in skupinam, ki se pač niso sposobni osvoboditi sami in zato z več ali manj mistike pričakujejo nastop v Kalandra našemljenega mesije, ki jih bo prijel za rokice in jih ob spremljavi godbe na pihala popeljal iz hada soncu naproti.

VLADIMIR OBRADOVIĆ

Spreminjanje razmerja med sekundarnim in terciarnim sektorjem

Govoril je o raznih socioloških metodah in postopkih, s katerimi razlagajo odnose v partiji in neskladje med partijo in nekaterimi strukturami znotraj družbe. Ocenil je, da te metode in postopki redko vsebujejo tisto, kar je v svojih temeljih marksistični primer, se pravi, opazovanje dinamike pojavov in gibanja — ali gredo v smeri, za katero se zavzemamo.

Menil je, da lahko na podlagi stare partijske statistike dokaj jasno ugotovimo, koliko imamo v partiji kmetijskih, industrijskih, rudarskih in gradbenih delavcev, torej neposrednih nosilcev dela v materialni proizvodnji. Na nivoju Jugoslavije imamo teh delavcev v članstvu partije 18,41 %, po republikah pa je odstotek različen — od 15,66 % v Črni gori do 19,31 % v Srbiji.

Hkrati pa ne moremo zapirati oči pred resnico, da dominantna mestna področja v vsaki republici nezadržno spreminjajo odnos med terciarnim in sekundarnim sektorjem. Terciarni sektor v vedno večji meri prispeva k ustvarjanju družbenega proizvoda. Na Hrvaškem na primer je delež terciarnega sektorja pri ustvarjanju družbenega proizvoda 30,8 %, industrija je udeležena s 50 %, kmetijstvo pa z 18 %. Dominantna vloga mestnih področij se kaže tudi v celi strukturi partije neke republike tako, da spreminja udeležbo nosilcev terciarnega sektorja, to pa zahteva drugačen odnos do udeležbe teh kategorij v strukturi partije. Teh kategorij delavcev v trgovini, prometu, zvezah in obrtnih delavcev imamo v jugoslovanski partiji 10,4 %. Preseneča, da v republikah ni tako velikih oscilacij, čeprav bi lahko nazorno prikazali, da se republike in pokrajini bistveno razlikujejo po tem, v kakšni meri posamezni sektorji gospodarstva prispevajo k ustvarjanju družbenega proizvoda.

V nadaljevanju razprave je tovariš Obradović predstavil podatke za nekatere strukture v članstvu ZKJ. Na podlagi teh podatkov je sklepal, da se v strukturi partijskega članstva približujemo temu, da imamo v partiji nekaj več kot 30 % neposrednih nosilcev gospodarskega razvoja in izboljševanja proizvodnje. V zadnjem obdobju bistveno narašča v absolutnem številu udeležba nosilcev proizvodnega dela, v regijah z razvitim terciarnim sektorjem pa začinja prevladovati nov tip delavca v uslužnostnih dejavnostih, ki je vse večji tudi pri udeležbi v ustvarjanju družbenega proizvoda.

Na koncu razprave je na nivoju ZKH pojasnil, zakaj nam relativni odnos delavcev v partiji do leta 1975 stagnira oziroma v letu 1976 samo neznatno raste, čeprav dominira sprejemanje delavcev v članstvo zveze komunistov.

Ko so na Hrvaškem raziskovali odnos med sprejetimi člani in med tistimi, ki so odšli iz ZK v istem letu, so ugotovili, da je na tri novo sprejete delavce eden odšel iz partije, da pa je na vsakih šest sprejetih strokovnjakov in administrativnega osebja odšel le eden.

Drugi razlog je v tem, ker iz vrst študentov in dijakov le malo članov odhaja v kategorije, ki jih lahko v najširšem pomenu besede imenujemo delavske in nosilce razvoja in proizvodnega dela, da pa pretežno sprejemajo študente in dijake, ki se usmerjajo drugam.

Po mnenju tovariša Obradovića ti razlogi danes med drugim onemogočajo uresničenje globalne kadrovske politike glede sprejemanja delavcev in v globalnem smislu ustvarjanje delavske večine v ZK.

Kriteriji za opredeljevanje delavskega razreda

Tovariš Gvero se je vključil v razpravo s tremi tezami:

1. Opredelitev delavskega razreda je zelo pomembno vprašanje. V zvezi s tem imamo dve izraziti težnji in dva načina negiranja razreda. Ena teh teženj je, da se razredi negirajo s pomočjo koncepta o državi blagostanja, druga pa negira razrede s pomočjo tez o različnih tipih lastnine kot oblikah preseganja privatne lastnine. Marksistično stališče o delavskem razredu pa je, da obstaja, dokler ne uresniči svojega zgodovinskega interesa in naloge, to je, brezrazredne družbe. Verifikacijo tega stališča najdemo najbolj neposredno v Leninovi opredelitvi razreda in v Engelsovi opombi v angleški izdaji *Manifesta komunistične partije*.

Ti dve opredelitvi sta dobra metodološka podlaga za iskanje sodobne opredelitve delavskega razreda s pripombo, da moramo uvideti glavne elemente in spremembo v nekaterih stranskih elementih te opredelitve.

Dober način za novo kategorialno opredelitev je tisti, ki upošteva tiste temeljne družbene dejavnosti ustvarjanja novo ustvarjene vrednosti in tistega dela socialne strukture, ki so nosilci tega procesa, to je delavskega razreda. Pri tem je potrebna empirična verifikacija in instrumentarij, ker se vedno hitreje širi krog udeležencev pri ustvarjanju nove vrednosti in krog tistih, ki jih prištevamo k delavskemu razredu. V tem smislu je razširjanje kroga udeležencev ustvarjanja nove vrednosti dialektično samonegiranje razreda z aktivnostjo pri uresničevanju njegovih zgodovinskih interesov.

2. Pri obravnavanju razmerij avantgarda-gibanje-razred-družba naletimo na stališča, da delavsko gibanje obstaja samo do izvršitve politične revolucije, da pa se v nadaljnjem razvoju revolucije zgubi ali se o njem molči. Tovariš Gvero v nasprotju s tem trdi: če je delavsko gibanje celota aktivnosti delavskega razreda, potem obstaja kot gibanje tudi po izvršitvi politične revolucije do uresničenja zgodovinskih nalog delavskega razreda in njegovega dialektičnega samonegiranja. V tej celoti delavskega gibanja je avantgarda razredna avantgarda gibanja, kakor je razred socialnozgodovinska avantgarda družbe.

3. Tretjo tezo je izrazil v obliki osebnega razmišljanja. V zvezi z uporabo termina odnos med avantgardo in razredom je poudaril, da po njegovem mnenju kategorija tega odnosa vsebuje del razmišljanj, ki so povezana z relativno starimi kategorijami o razmerju med avantgardo in razredom. Meni, da bi moral ta odnos, to razmerje, ta prepletenost, ta

vloga zahtevati, da se manj poudarja »odnos« in da se bolj poudari uresničevanje razrednega bistva in družbene funkcije avantgarde. Sam izraz »odnos« bi nas lahko navedel na uporabo starih elementov, ki so jih družbeni odnosi verjetno delno že prerasli.

JAKIM SINADINOVSKI

Empirično proučevanje slojevitosti znotraj ZK

V razpravi je ocenil, da je tovariš Slavko Podmenik v okviru svojega referata ponudil zelo dober model za teoretično in metodološko obravnavanje problematike, ki omogoča empirično verifikacijo. Menil je, da bi z realizacijo tega raziskovalnega postopka prišli do relevantnih spoznanj o slojih znotraj ZKJ, ki imajo dominanten položaj in vpliv stališča teoretičnega koncepta o vlogi ZKJ v združenem delu na eni strani, in o praktičnem vedenju relevantnih organizacij, vodstev in organov pri realizaciji tega koncepta na drugi strani.

Njegova sklepna misel je bila, da bi s proučevanjem slojevitosti znotraj ZKJ v okviru globalne slojevitosti naše družbe prišli do zelo pomembnih empiričnih spoznanj, na podlagi katerih bi šele lahko sodili o dejanskem stanju in odnosih znotraj ZKJ v okviru združenega dela in v okviru delovanja njenih posameznih delov v celotni družbi.

SIMEON BUNČIČ

ZK v samoupravno premalo razvitih okoljih

Najprej je govoril o tem, kako samoupravljanje deluje na uresničevanje vloge ZK. Tako v teoriji kot v praksi je bolj ali manj jasno, da je ZK med drugim, revolucionarna sila delavskega razreda prav toliko, kolikor je sposobna, da svoje delovanje prilagaja okoliščinam, v katerih uveljavlja svojo vlogo. Toda samoupravljanje je proces, ki ima tudi svoja protislovja; ta nujno vplivajo na učinkovitost vloge ZK. Z nekaj

primeri je uvedel hipotezo, da v razmerah, kakor samoupravljanje v nekem okolju ni do kraja razvito, to močno vpliva na uresničevanje konkretne vloge osnovne organizacije, sekretariata ali komiteja zveze komunistov. Predlagal je, da bi z raziskovanjem in razmišljanjem morali ugotoviti, do katere meje je organizacija ZK usposobljena za delovanje in uresničevanje svoje vloge v situaciji, ko samoupravni odnosi niso razviti.

V drugem delu razprave je opozoril, da v nekaterih referatih piše, kot da smo samoupravljanje »uvedli« leta 1950. Take trditve v nekaterih referatih dokazujejo s citati Đilasa in Rankovića. V zvezi s tem je postavil dvoje vprašanj:

1. Zakaj moramo danes ravno s temi citati nekaj dokazovati?
2. Ali sploh lahko s citati dokazujemo življenje in prakso?

Po mnenju tovariša Bunčića je naša revolucija avtentična, v svojem razvoju ima vzpone in padce, ki pa jih ne moremo ločiti na posamezne dele, potem pa ene osvetliti, druge pa zatemniti. Življenje je polno protislovij in borbe, v kateri mora ZK najti svoje mesto in si ga tudi uspešno išče, ter našo revolucijo tudi tako vodi.

MARJAN MIKLOŠIČ

Množičnost in kakovost v izobraževanju članstva ZK

Po njegovem mnenju so na posvetovanju premalo spregovorili o tem, kaj smo storili, da bi usposobili delavce za uresničevanje tistih nalog, ki jih uvrščamo pod naziv avantgardna vloga ZK.

Kongresi vsebujejo jasna stališča in naloge o pomenu marksističnega izobraževanja in idejnopolitičnega usposabljanja. Na 5. seji CK ZKS smo ocenili uveljavljanje tega usposabljanja in opredelili dodatne naloge za realizacijo kongresnih sklepov. Ko je utemeljeval pomen marksističnega izobraževanja in idejnopolitičnega usposabljanja, je opozoril še na Kardeljeve misli ob otvoritvi politične šole ZKJ v Kumrovcu in na misli tovariša Kraigherja na 8. seji CK ZKS. Opozoril je tudi na to, da bomo imeli v Sloveniji kmalu 100.000 članov ZKS, da pa je bilo zajeto v daljše oblike marksističnega izobraževanja in idejnopolitičnega usposabljanja letno le okrog 4.500 članov ZKS.

Ker smo v ZKS tik pred sprejemom sistema marksističnega izobraževanja in idejnopolitičnega usposabljanja, je poskušal predstaviti nekaj primarnih nalog, ki so s tem povezane.

V sistemu izobraževanja in usposabljanja se moramo zavzemati tako za množičnost kot za kakovost. Dosedanji tempo pri zajemanju članov ZK, ki so bili sprejeti po VII. kongresu, v različne izobraževalne oblike je prepočasen, pa tudi v kakovosti usposabljanja so še rezerve.

Večji premik kot doslej bo treba narediti glede položaja člana ZKS kot subjekta v procesu izobraževanja in usposabljanja. To pomeni, da mora član ZKS enakopravno sodelovati v vseh fazah idejnopolitičnega usposabljanja, ne pa šele v fazi izvrševanja, kot se pogosto dogaja v naši praksi. Na večje pozitivne premike lahko računamo le, če nam bo resnično uspelo angažirati vse ustvarjalne sposobnosti članstva, še več, vseh delovnih ljudi in občanov, saj bo morala biti ena najpomembnejših lastnosti sistema usposabljanja njegova odprtost.

Težišče našega dela se mora preseliti v OO ZK, ne samo zaradi tega, ker se v njih komunisti pripravljamo in usposabljammo za delo v drugih družbenih okoljih, temveč tudi zato, ker prav v OO ZK marsikatero bitko ne izbojujemo do konca. Razen tega je osnovna organizacija mesto za uveljavljanje družbenega dogovora o družbenopolitičnem usposabljanju delovnih ljudi in občanov. V OO ZK se najbolj uveljavlja spoznanje, da idejnopolitično usposabljanje ni samo sestavni del političnega procesa ali akcije, temveč je organsko vraščen v vsako fazo, v vsako sestavino idejnopolitičnega procesa ali akcije.

OO ZK se ne smejo več zadovoljiti z dosedanjimi predavanji in predavatelji. Potrebujejo mentorje, svetovalce za celoten idejnopolitični proces in akcijo. To zahteva intenzivno delo z dosedanjimi predavateljskimi aktivimi. V ta namen pripravljamo dopisno šolo in usmerjeni individualni študij, s katerima želimo usposabljeti nosilce usposabljanja v osnovnih organizacijah in usmerjati vse članstvo, delovne ljudi in občane, ki bodo to želeli, v individualni študij.

Natančno opredeljevanje nalog in kadrovska krepitev nosilcev usposabljanja ni prevzemanje odgovornosti za idejno-politično usposabljanje, temveč pokrivanje tistih strokovno-političnih nalog, ki jih organi kljub dobri volji članov prostovoljno ne morejo opraviti oziroma jih ne morejo opravljati kontinuirano v daljšem časovnem obdobju.

Enotnost idejno-teoretičnih in organizacijskih vprašanj

Po njegovem mnenju so na posvetovanju premalo pozornosti namenili vprašanju osnovnih organizacij ZK ter vprašanju metod in načinov dela. Organiziranost ZK ni samo tehnično, formalno vprašanje, temveč pomembno idejno-politično vprašanje, je sredstvo, metoda, način dela v akciji za preobrazbo družbenih odnosov.

V okviru vprašanja, kako izboljšati svojo organiziranost, smo v ZKS namenili največjo pozornost idejnopolitični in akcijski usposobitvi OOZK za prevzemanje tistih nalog, ki se pojavljajo v temeljnih samoupravnih skupnostih, kajti prav od vloge, funkcije in dela OOZK v teh okoljih je v mnogočem odvisno ali se bo uveljavil novi položaj delavca in odnosov v združenem delu. Idejnopolitična in organizacijska koncepcija formiranja osnovnih organizacij ZK daje boljše pogoje in možnosti za aktivno vključevanje komunistov v razvejan samoupravni delegatski mehanizem, v druge osnovne organizacije DPO, v razreševanje konkretnih vprašanj in za učinkovito vplivanje na družbeno prakso ter za pregled med odnosi in dogajanji v posameznih okoljih.

Opozoril je na problem, da organiziranost ZK ni vedno in povsod potekala vzporedno ali da ni dohajala konstituiranja združenega dela. Po njegovem mnenju je eden izmed najtrših problemov učinkovito organiziranje ZK na ravni delovne in sestavljene organizacije združenega dela. Drug problem je zagotavljanje stalne organizacijsko-akcijske prisotnosti ZK v vseh temeljnih samoupravnih skupnostih, ta problem je povezan z učinkovitim uresničevanjem sprejetih stališč in sklepov. V različnih oblikah delovanja ZK hitro dosežemo idejno enotnost in strinjanje, še vedno pa je v nekaterih okoljih premalo prave aktivnosti oziroma konkretne akcije za učinkovitejše spreminjanje stanja na podlagi določil ustave, zakona o združenem delu in sporazumov.

To kaže na to, da je ali članstvo premalo prisotno v vseh fazah političnega procesa ali pa gre v posameznih okoljih za ostanke opozicionizma v različnih oblikah. Zato je pomembno, da v obravnavi ne ločujemo idejno-teoretičnih vprašanj od organizacijskih vprašanj delovanja ZK.

Na koncu razprave je naštel nekaj aktualnih vprašanj, ki so povezana z organiziranostjo ZK:

- Organiziranost ZK v delegatskem sistemu.
- Povezanost med OO ZK ter komitejem in konferenco ZK.

- Organiziranost ZK v procesu samoupravnega sporazumevanja in družbenega dogovarjanja.
- Organiziranost ZK na ravni krajevne skupnosti.
- Organiziranost ZK v nekaterih institucijah in organizacijah v družbeni nadgradnji.

GOJKO GRUEVSKI

Kdo je v bistvu delavec?

V razpravo se je vključil z razmišljanjem o vprašanju, kdo je danes delavec, in o tem, ali je inženir delavec in kdaj je delavec. Po njegovem je treba pri pojmi delavec in delavski razred najprej ugotoviti osnovne kriterije pripadnosti delavskemu razredu. Pri tem se je skliceval na Platformo o pripravi stališč in sklepov za X. kongres ZKJ. Ob definiciji iz Platforme moramo upoštevati tudi spremembe v strukturi delavskega razreda, v njegovi kvalifikacijski sestavi in to, kakšen pomen imajo te spremembe na odpravljanje razlik med fizičnim in umskim delom. Ob upoštevanju teh dejstev tov. Gruevski sklepa, da Platforma uvaja pojem sodobnega delavskega razreda, v katerega se vključuje tudi vsak delovni človek, ki se v položaju postopno izenačuje s pripadnikom delavskega razreda.

Pri tem navaja tudi ustavo, ki ne dela razlike med delavcem in delovnim človekom iz preprostega razloga, ker je položaj ljudi v proizvodnem odnosu identičen. Vendar tovariš Gruevski misli, da še vedno obstojijo nekatere določene družbene razlike in da položaj delavca in delovnega človeka ni popolnoma enak.

Drugi del razprave se je nanašal na delavsko večino oziroma na stalno zahtevo, da se delavci v čim večjem številu vključujejo v ZK. Znano je, da so delavci zaradi objektivnega položaja v družbi življenjsko zainteresirani za samoupravni socializem. V zvezi s tem je navedel Lukacs in Lenina.

Po njegovem mnenju so vsi delovni ljudje, ki delijo usodo z delavci in delavskim razredom, po svojem objektivnem položaju tudi delavci. S tem so povezane zahteve klasikov marksizma in naših teoretikov, da se delavski razred poveže z ostalimi proletarskimi množicami.

Za primer je navedel Lenina (o sposobnosti avantgarde pri povezovanju s proletarskimi in neproletarskimi delavskimi množicami) in Kardelja (o odnosu med inteligenco in delavci).

Načelna konfrontacija na podlagi konkretnega vedenja

Na podlagi razprave je opozoril na tele zadeve:

1. Smo v značilnem prehodnem obdobju, v katerem stanje zavesti pri delavcih in pri mnogih komunistih ni najbolj idealno in v katerem je še vedno nekaj nerazumevanja in neznanja, v nekaterih strukturah pa so tudi nekateri razredni odpori.

2. Naša družba je danes obremenjena s celo vrsto posamičnih in širših družbenih problemov in slabosti pri uresničevanju politike in ukrepov ZKJ, še posebej na področju odnosov v sami ZK in na področju medosebnih, družbenoekonomskih in samoupravnih odnosov.

3. Še vedno prihaja do številnih odstopanj in deviacij v različnih sferah našega življenja in dejavnosti zaradi zapostavljanja bolj energičnega urejanja družbenoekonomskih in samoupravnih odnosov na vseh ravneh.

4. Osnovne organizacije ZK in komunisti še niso našli sami sebe ter niso v zadostni meri doumeli svoje vloge in odgovornosti v tem našem odločilnem prehodnem obdobju.

5. Še vedno prihaja do številnih posamičnih in kolektivnih krivic in konfliktov, kršitev zakonov in samoupravnih aktov; precej so razširjene politične in druge neodgovornosti v nekaterih okoljih in pri posameznikih, predvsem kadar gre za probleme delovnega človeka, samoupravljalca in občana.

Na podlagi vsega tega je danes izredno pomembna vloga OO ZK v sodobnih razmerah oziroma vprašanje njene notranje organiziranosti in usposobljenosti za delo v teh očitno težkih in zapletenih razmerah. Neposredno s tem je povezano vprašanje organiziranega osveščanja delovnih množic za pravilno razumevanje nalog in problemov v vrstah samih komunistov.

Izvrševanje teh nalog zahteva diferenciacijo vseh članov ZK in delovnih ljudi na podlagi njihovega praktičnega uresničevanja. Samo na tej podlagi lahko izoblikujemo merila za vsebino najboljših ljudi za različne družbene in odgovorne funkcije. Po drugi strani se lahko razvija ustvarjalna kritika kot pomemben dejavnik učinkovitega razreševanja aktualnih problemov in hitrejšega napredka v družbenem razvoju samo na podlagi načelne diferenciacije, predvsem na podlagi konkretnega vedenja pri izvrševanju nalog in ukrepov ZKJ.

Od razlag h konkretni analizi in akciji

Na začetku diskusije je tovariš Obradović ugotavljal v zvezi z referati na temo o vlogi osnovne organizacije ZK v osnovnih delovnih in življenjskih okoljih, da v naši družbi pri vseh ocenah prevladuje težnja, da se ljudje vedejo kot »trebabibilologi« in da je mnogo manj takih, ki poskušajo odgovoriti na vprašanji, kako in zakaj.

V zvezi z nagrajevanjem po delu je postavil vprašanje, v kakšnem obsegu so družbenoekonomski odnosi doživeli dejansko potrditev v živi praksi združenega dela. Za ilustracijo je navedel delovanje samoupravnih interesnih skupnosti, v katerih še potekajo zelo spretno mahinacije, ki jih je imel priložnost opazovati na področju zdravstva v Zagrebu. Ugotovil je, da organizem, ki se je navadil delovati v lastni entropiji, zelo težko preraste v sistem družbene konvencije, v katerem bo moral spoštovati realnost zahtev.

Na podlagi tega si je zastavil vprašanje, zaradi česa nam zakon o združenem delu, ki objektivno še deluje, še ni dal rezultatov v tem smislu, da bi bili tozdi, še posebej na področju proizvodnje, nosilci upravljanja z dohodkom in reprodukcijo na širšem področju? Vzporedno s tem se je vprašal, zakaj osnovne organizacije ZK — ki jih dosledno povezujemo z delovnimi in življenjskimi okolji — niso bolj učinkovite kot nosilci sprememb, ki smo jih proklamirali z ustavo, z zakonom o združenem delu in s partijskimi dokumenti.

Po njegovem mnenju bistvo odgovora tiči v dejstvu, da so osnovne organizacije v večini velikih sistemov nastale s prerazporeditvijo organizacijske vrhnje stavbe, z drugačno razvrstitvijo organizacijskih enot in da je bilo objektivno zelo malo narejenega, da bi se oblikovale kot delovno-tehnološke celote, katerim so v bistvu še vedno odvzete najvitalnejše funkcije, ki dejansko vplivajo na ustvarjanje dohodka. Tudi meni, da se ti odnosi ne bodo razrešili samo z intenzifikacijo fizičnega dela delavcev ob strojnem parku, s katerimi razpolaga del naše industrije in v pogojih, ko vsaka poslovna odločitev veliko bolj drastično vpliva na dohodek in na neposreden standard posameznika v tozdu kot intenzifikacija dela in tisti del problemov, ki ga imenujemo apsentizem in ki narašča.

Kar zadeva nagrajevanje po delu, je po mnenju tovariša Obradovića prava resnica v tem, da so osnove posameznikov za udeležbo pri delitvi dohodka bistveno determinirane s šolsko kvalifikacijo. Nadalje pri-

haja do prelivanja sredstev za osebne dohodke med delavci, ki delajo po normah in delavci, ki norm nimajo. Ni obračuna po dohodku, ampak po fakturirani realizaciji. Ta ekonomski instrumentarij torej ne vpliva neposredno na pridobivanje sredstev za osebne dohodke v enem delu proizvodnih tozdov. Ker je splošna organizacijska pozicija in komunikacija tozdov z delovno organizacijo določena z mikrozakonodajo, se tovariš Obradović sprašuje, če lahko pričakujemo iniciativnost osnovnih organizacij, če bistveno ne spremenimo dela teh pogojev. Njegov odgovor je, da ne moremo pričakovati njihove iniciativnosti, dokler ne bodo razpravljali in odločali o tistih problemih, ki lahko spremenijo njihov položaj, se pravi o projekciji razvoja.

Nekaj podobnega se dogaja s krajevnimi skupnostmi. Zato predlaga, da bi se začeli namesto s transmisijskim ponavljanjem vsebine zakona o združenem delu ukvarjati z analizo, ki bo povezana z akcijo; iniciativa naj se premakne k tistim vitalnim vprašanjem, ki objektivno omogočajo svobodo odločanja in svobodo delovanja. Organizacijska utesnjenost je lahko prav tako trdna ovira kot odsotnost dejanske pravice odločanja.

FUAD MUHIĆ

O (ne)preseženih dilemah

V kratkih besedah bi rad spomnil na nekatera stališča do razmerja med revolucionarno avantgardo in delavskim razredom, ki smo jih lahko slišali v zadnjem času in ki jih je gotovo treba kritično oceniti.

Nedvomno je, da je naša marksistična misel po revoluciji leta 1945 morala glede teh vprašanj skozi določene kontroverze, oziroma da so bila glede vprašanja, ki je poglavitna tema naše današnje konference, različna mnenja. Deseti kongres Zveze komunistov Jugoslavije in republiški kongresi so povedali o tem svojo kritično besedo. Pred kongresom, zlasti v času od leta 1968 do 1974, so bila stališča do tega problema različna. Tako že tista, po katerih je bil koncept naše Zveze komunistov in njenega razmerja do delavskega razreda zastarel, pa najsi je ta koncept zastopala desnica, ki je bila mnenja, da je leninistični tip partije presežen in ga je treba nadomestiti z nekim novim tipom, z nekakšnim množičnim gibanjem, ali pa s stališča nove levice, ki je menila, da je koncept Zveze komunistov Jugoslavije treba zamenjati s tako imenovanim novim zgodovinskim blokom, ki bi ga sestavljali revolucionarni študenti, revolucionarno delavstvo in revolucionarna inteligenca. O tem se je na X. kongresu veliko govorilo, zato tokrat ne bi omenjal teh razprav, ki so bile

konstruktiven povod za resno razmišljanje o konceptu razmerja med Zvezo komunistov in delavskim razredom pri nas v projekciji prihodnosti.

Toda po kongresu, o katerem mislim, da je pomenil v resnici revolucionaren preobrat, so se pri nas obnovile kritike na račun Zveze komunistov, ki so vsebovale neki konglomerat ali substrat vseh prejšnjih razprav o tem, kakšno je razmerje med delavskim razredom in Zvezo komunistov.

Tu bi želel kritizirati pojmovanje, v katerem so se ravno strnili elementi vseh prejšnjih izhodišč, pojmovanje, po katerem X. kongres pravzaprav ni sprejel nič novega. Nekaj točk te kritike prav navaja na to: da je Zveza komunistov ostala, s predpostavko da je bila to tudi prej, elitiistična partija oziroma aristokratska partija, drugače povedano, partija, ki je v svojih nižjih in višjih krogih zajela del delavskega razreda, ki se je posvetil političnemu poklicu in ki je za zmeraj zapustil sam razred, dalje, da naša partija in republiške partije odkrito manipulirajo z delavskim razredom, zlasti po aktivih neposrednih proizvajalcev, ter da je izveden takšen sistem, v katerem uvajajo sekretarji občinskih komitejev v strukturo določene sloje delavskega razreda, jih razvrščajo in indoktrinirajo ter delajo iz njih prave poslušne hlapce sistema. Aktivni neposredni proizvajalci so potemtakem tisti medij, po katerem partija neposredno manipulira z delavskim razredom, ter so pravzaprav odveč.

Te ideje niso nove. Spoznati smo jih mogli že zdavnaj, zlasti tisti, ki se ukvarjajo s sociologijo in politologijo. Po njih mnenju obstaja znotraj partije navidezna enotnost, ker so v strukturi Zveze komunistov različni sloji — od starih generacij prek tako imenovanih povzpeticov do tistih, ki jih sprejmejo v partijo na podlagi lastne, kakor bi dejal Hegel, neposredovane zavesti, poleg tega pa da so različni sloji zavesti tudi znotraj partije. Kot sklep iz takih pojmovanj je potemtakem mogoče izvesti stališče, da je enotnost v partiji le navidezna, da se ta enotnost ohranja represivno, ker naj bi tudi v naši partiji veljal star sociološki zakon, po katerem je za ohranitev sistema sorazmerno več tistim na višjih stopnicah partijskopolitične hierarhije, da pa stopnja zainteresiranosti upada proti tako imenovanim nižjim stanovom in proti najnižjemu sloju. Kadar razpravljamo o tej temi, se zato nujno zastavlja vprašanje alternativ. Noben član Zveze komunistov se temu vprašanju ne more izogniti. Če je položaj takšen, če imamo aristokratsko partijo, če imamo partijo, ki manipulira z delavskim razredom, če imamo partijo, pri kateri je stopnja zainteresiranosti odvisna od stopnje, ki jo ima član partije v teh hierarhiji, ali nam je takšna partija sploh potrebna? Po mojem mnenju sta alternativni dve oziroma so tri: ali se fatalistično sprijazniti s takim stanjem, ga sprejeti brez pridržkov in se pasivno sprijazniti z njim, ali pa iskati drugačen tip partije. Tretja rešitev pa predlaga, naj se v okoliščinah, v kakršnih je jugoslovanska družba, odkrije modus, v katerem se bosta v bit družbe združila dva elementa, pravzaprav v ontologiji družbe, med družbo in partijo,

tako da ne bo niti partija sistema niti sistem partije, marveč sinteza, ki bi ustrezala naši družbi.

Te razprave po X. kongresu so povzročile določene nesporazume zato, ker niso prihajale ne od desnice in ne od leve, marveč so potekale med našimi uglednimi marksisti. Tako je zmeda bila očitna in pogosto smo se spraševali, kje smo, kaj smo, ali imamo teorijo partije ali pa smo v nekakšni brezizhodnosti.

EDO POGOREVC

Usposabljanje delavcev za boj mišljenj

V razpravi si je zastavil vprašanje, ali je ZKJ dejansko avantgarda, ali ni neka organizacija, ki ni povezana z delavskim razredom in z njim manipulira. V odgovoru na zastavljeno vprašanje je navedel primere iz prakse, ki dokazujejo, da je zveza komunistov resnična avantgarda delavskega razreda, odmiki v praksi pa težnje posameznikov in posameznih skupin.

O delavski večini je dejal, da ni dovolj, če delavci samo po številu prevladujejo v organizacijah ZK. Še bolj pomembno je, da člane ZK — delavce usposobimo za boj mišljenj in za odločanje, da zvezo komunistov usposobimo za boj za boljše, bolj humano življenje v naši skupnosti.

Zavzel se je za načrtno sprejemanje v ZK tudi v okoljih, kjer zveza komunistov še ni dovolj navzoča. Sprejemati moramo predvsem tiste delovne ljudi, ki si prizadevajo za uresničenje zakona o združenem delu.

BOŠTJAN MARKIČ

Delavski razred, zveza komunistov in delegatski sistem

Ena izmed bistvenih predpostavk za uspešno družbeno akcijo je organiziranost in usmerjenost družbe, pri čemer pa se subjektivni dejavnik mora vesti glede na družbeno dane, objektivne pogoje in razmere. Čeprav

je res, da je socialistično samoupravljanje tudi spontano gibanje ljudi, ki se uveljavlja prek različnih oblik, pa bi bilo nestvarno trditi, da je sploh in v celoti obnavljanje socialističnih odnosov in v zvezi s tem tudi delegatskih odnosov samodejna praksa in da je tako razvoj jugoslovanske družbe v smeri samoupravnega socializma že sam po sebi zagotovljen.

Izjemno je pomembno, da so vse družbenopolitične organizacije, še zlasti Zveza komunistov, pri tem ko so odmaknjene od formalističnega pristopa k demokraciji, sposobne razčleniti, kam dejansko vodijo težnje družbenega razvoja pri nas. Če ne prevladuje samoupravna zavest, potem lahko prevladuje birokratska in tehnokratska zavest, s čimer se notranja protislovja jugoslovanske družbe samo zaostre. Vodilna vloga Zveze komunistov je prvina revolucionarne diktature proletariata in s tem zagotovilo za skladnejši razvoj samoupravljanja.

Ustava SFRJ je institucionalizirala delegatske odnose. Delegatski odnosi, kot so zastavljeni v ustavi in zakonu o združenem delu, omogočajo organizirano odločanje delavskega razreda, pri čemer pa je nepogrešljivega pomena usmerjevalna vloga Zveze komunistov. Določila ustave in dokumenti Zveze komunistov kažejo, da modela partije ne vnašamo v delegatski sistem in da vztrajamo na pozicijah Zveze komunistov. Težišče Zveze komunistov ostaja iz državnega mehanizma preneseno na področje samoupravnega delovanja in znotraj tega še zlasti v samem delegatskem sistemu.

Zveza komunistov deluje v delegatskem sistemu v skladu z vrednotami in cilji samoupravne družbe. Ni neposreden dejavnik oblasti, temveč predvsem dejavnik oblikovanja družbene zavesti. Čeprav je Zveza komunistov nosilka zavesti o dolgoročni perspektivi, pa je še kako pomembno, da uspe tudi na sedanji, tako rekoč sprotni operacionalizaciji ciljev, ki si jih je zadala. V tej zvezi je izrednega pomena uresničevanje delegatskega sistema kot osrednje prvine celotnega političnega sistema. Tako nalogo pa Zveza komunistov zmore samo ob spodbudah celotnega članstva. Široka delegatska baza pa je lahko zagotovilo, da vloga Zveze komunistov ne ostaja brez odmeva, da vloga Zveze komunistov ne pada v prazen prostor, saj Zveza komunistov ne more funkcionirati sama s seboj. Tistega, kar je zamisel družbeno osveščenega jedra, ki idejno in družbeno politično prednjači, ni mogoče uresničiti brez sodelovanja celote, brez širokega družbenega potenciala vseh občanov.

V demokratičnem postopku oblikovanja stališč se povezuje idejna usmeritev in politična akcija Zveze komunistov z delovanjem in izkušnjami, ki izvirajo neposredno iz ustvarjalne prakse vseh delovnih ljudi. Zveza komunistov je tisti dejavnik, ki najbolj izrazito prinaša v procese delegatskega odločanja zavest o splošnih dolgoročnih interesih socialistične družbe. Tam, v tisti empirični družbeni praksi, kjer osnovne organizacije Zveze komunistov delujejo v »celičnem« smislu, kot nekdanje partijske celice, tam, kjer se Zveza komunistov navdihuje sama s seboj, kjer

deluje kot partija in ne kot Zveza komunistov, se potem za komuniste tudi delegatski sistem pojavlja samo kot sektor delovanja, z vsemi negativnimi vključenostmi, ki iz tega izvirajo. Naloga članov Zveze komunistov ni v tem, da bi držali na uzdi »navadne« delegate, saj bi to pomenilo nezaupanje občanom in delavcem in nasprotje vsemu tistemu, kar smo zapisali v ustavi in dokumentih Zveze komunistov.

Nujna predpostavka razumevanja družbene funkcije Zveze komunistov v delegatskem sistemu je njeno lociranje v samoupravne procese v naši družbi. Dejstvo, da so delegati, člani Zveze komunistov, vezani z načeli demokratičnega centralizma, ni v nasprotju z načeli delegatskega sistema. Notranje komunikacije v sami Zvezi komunistov in upoštevanje načela demokratičnega centralizma podčrtujejo stalno aktualnost odnosov med družbeno celoto in njenimi deli. Notranji odnosi v Zvezi komunistov so v funkciji stalnega usposabljanja komunistov tudi za delo v delegatskem sistemu. Idejno in akcijsko enotnost kot predpostavko uspešnega delovanja komunistov v procesih delegatskega odločanja pa je obravnavati kot dinamično kategorijo. Onove enotnosti so dane v programski usmeritvi, programska usmeritev Zveze komunistov pa je tudi programska usmeritev Socialistične zveze delovnega ljudstva kot najširše podlage samoupravljanja in s tem tudi delegatskega sistema.

Idejna in akcijska enotnost Zveze komunistov, za katero trdimo, da ni statična kategorija (je rezultat vedno novih družbenopolitičnih spoznanj), pa se tudi stalno obnavlja in utrjuje z aktivnostjo članstva pri iskanju boljših, primernejših rešitev in načinov za delegatsko odločanje. Merilo demokratičnosti delegatskega sistema je stopnja, do katere je interes ustvarjalca materialnih in duhovnih dobrin neposredno prisoten in izražen na vseh ravneh delegatskega odločanja.

Naša predpostavka je, da bo Zveza komunistov tem bolj v funkciji samoupravnega in delegatskega sistema, da bo tem bolj notranja sila samoupravnih delegatskih odnosov, če se bodo v Zvezi komunistov še naprej

a) krepili odnosi odgovorne kritičnosti,

b) če se bo naprej utrjevalo prepričanje, da neposredni cilj delavske avantgarde, to je osvojitve oblasti, ni njen končni cilj,

c) če se bo Zveza komunistov še nadalje intenzivno usmerjala k samoupravni bazi in bo tudi sama pod korekcijo te samoupravne baze, kar še zlasti pri delegatskih odnosih bogati samoupravljanje.

Tudi to, zgoraj povedano, pa pomeni, da vpliv Zveze komunistov tudi v obdobju delegatskih odnosov naše družbe ni mogoč brez zanesljivo in učinkovito organiziranega političnega delovanja. Bilo bi seveda apologetsko pripisovati Zvezi komunistov kakršenkoli vsemogoč značaj. A vendar tudi iz zornega kota delovanja delegatskega sistema v naši družbi velja pripomniti, da bo vloga Zveze komunistov tudi v delegatskem sistemu mnogo uspešnejša, če bo Zveza komunistov tako usposobljena, da

bo šla naproti k družbenim soočanjem in spopadom, da bo skušala prehiteti družbeni razvoj, ki bi šel v negativni smeri. V delegatskem sistemu smo zainteresirani za čimmanj boleče metode razreševanja družbenih protislovij (časih se seveda, kot kaže praksa, tudi takim bolečim metodam ni moč izogniti).

Čeprav je mogoče soglašati z mislijo, da je zgodovinski interes jugoslovanskega delavskega razreda ideološko jasno opredeljen, pa je glede na notranjo slojevitost jugoslovanskega delavskega razreda prihajalo tudi v preteklem obdobju do uresničevanja delegatskega sistema pri delu delegatov, ki so ravnali »tudi v skladu s skupnimi in splošnimi družbenimi interesi in potrebami«, do različnih pojmovanj, kaj je v konkretni, empirični stvarnosti skupni in splošni družbeni interes in kako se takšen splošni družbeni interes oblikuje. Tega vprašanja ob analizi vloge delavske avantgarde v delegatskem sistemu sploh ne kaže podcenjevati, če imamo pred očmi dejstvo, da so različne družbene, gospodarske in kulturne okoliščine ter še posebej tudi posamezni sistemski ukrepi v našem sistemu forsirali in tudi še danes forsirajo različne grupacije delavcev in različna ekonomska področja. Očitno je, da sistemski ukrepi zveznega izvršnega sveta in deloma različni sistemski ukrepi izvršnih svetov naših federalnih enot različno vplivajo na položaj posameznih segmentov jugoslovanskega delavskega razreda in na njihovo pojmovanje splošnih in posebnih interesov.

Očitno je, da moramo računati z dejstvom, da se vloga komunistov v delegatskem sistemu oblikuje in razvija v mreži številnih družbenih določilnic (socialnih determinant). Zveza komunistov kot revolucionarna avantgarda delavskega razreda teži k temu, da mobilizira družbene tokove v skladu s cilji razreda, čigar interese predstavlja, in da kontrolira posledice tistih družbenih določilnic, ki bi onemogočale uresničevanje revolucionarnih ciljev. K takšnim — nedvomno revolucionarnim ciljem — pa štejemo tudi dosledno uresničevanje delegatskih odnosov.

Seveda se Zveza komunistov družbenim določilnicam ne more izogniti, v nekem smislu je tudi sama v mreži teh določilnic. Podoba je, da je osrednje vprašanje, kako preseči tiste družbene določilnice, ki bi mogle ogroziti vodilno vlogo Zveze komunistov kot avantgarde delavskega razreda. Družbene določilnice, ki vplivajo zaviralno na delegatski sistem in tudi na vlogo Zveze komunistov, so nedvomno nizka stopnja tehnološke in ekonomske integracije, negativne implikacije, ki jih poraja trg, spopadi materialnih interesov znotraj združenega dela ter družbene neenakosti. Samo razviti delegatski odnosi pospešujejo globlje strukturne spremembe.

Ustava je institucionalizirala delegatske odnose. S tem ko je delegatski odnos postal normativno uveljavljen, pa še ni sam po sebi že postal uresničujoča se danost. V tistih okoljih naše družbe, kjer je imel delavski razred dejansko največjo družbeno moč, je prišel do izraza njegov

vpliv na vseh področjih družbenega življenja in še zlasti tudi v delegatskem sistemu. A tam, v tistih okoljih in razmerah, kjer se vpliv delavskega razreda ni mogel uveljaviti, kjer delavski razred ni mogel izraziti političnega in ekonomskega dinamizma, se je pojavljal namesto resničnih, vsebinsko polnih delegatskih odnosov — goli institucionalizem, ker za demokratičnimi institucijami delegatskega sistema ni stala realna družbena struktura z jasno artikuliranim in prodornim sistemom potreb in interesov.

Pri delegatskem sistemu nas mora vedno zanimati, »do kam smo že prišli« pri uresničevanju delegatskih odnosov, kje in zakaj je prišlo do opustitve normativnih določil in kaj je »naslednji korak« — če seveda pojmujeemo delegatski odnos kot izrazito dinamično kategorijo.

Delegatske odnose ni možno prepustiti svobodni igri, da bi se gibali le po svoji notranji normativni logiki, neodvisno od gibanj v drugih sferah, zlasti še v sferi družbene zavesti in družbenoekonomski sferi, upošteva je zlasti vidike družbenega razvoja.

SAVIN JOGAN

Razmerje med subjektivnim dejavnikom, samoupravnimi organi in organi oblasti

Razmišljanje v referatu dr. Bogdana Kavčiča o odnosu med delavskim svetom in sindikati, ki naj ne bi bili nekakšna opozicija delavskemu svetu, se posredno nanaša tudi na odnos med družbenopolitičnimi organizacijami na eni strani in samoupravnimi organi ter organi oblasti na drugi strani.

Pri tem razmišljanju lahko pridemo tudi do nekaterih elementov, ki so bili v središču znane diskusije o vlogi sindikatov oziroma o njihovem »podržavljanju« v začetku dvajsetih let v Sovjetski zvezi, kjer je, kot je znano, Lenin nastopal zoper nasprotnike tesnejšega vključevanja sindikatov v delovanje družbene kontrole in v funkcioniranje mehanizma mlade sovjetske države. Poudarjal je, da v državi, ki je delavska oziroma v kateri delavski razred prevzema v svoje roke upravljanje družbenih zadev, ne more biti ločnice med usmeritvijo v delovanju sindikatov in državnih organov — oboji naj služijo interesom delavskega razreda. V razvoju našega sistema ljudske oblasti je bilo kasneje tako povezovanje,

prekrivanje in prepletanje političnega gibanja in organizacije ljudske oblasti uresničeno v odnosu ljudske fronte in NOO, še zlasti izrazito pa v razmerju med osvobodilno fronto slovenskega naroda in organi ljudske oblasti v Sloveniji. Odbori OF so bili nosilci oblasti, iz demokratično izvoljenih predstaviških teles pa so se formirali vrhovni organi osvobodilne fronte. Najbolj se je to izrazilo na kočevskem zboru odposlancev slovenskega naroda oktobra 1943. V povojnem razvoju našega sistema socialistične demokracije pride do neposrednejšega vključevanja družbenopolitičnih organizacij, posebej SZDL, v delovanje političnega sistema s spremembami v volilni zakonodaji pred volitvami leta 1969 (uvedba tako imenovanih kandidacijskih konferenc SZDL) in širše v novi ustavi (kandidacijska vloga SZDL in sindikatov, vloga sindikatov v procesu samoupravnega sporazumevanja in dogovarjanja, vključitev posebnega zbora delegatov družbenopolitičnih organizacij v strukturo skupščin družbenopolitičnih skupnosti, vključitev predstavnikov ZK oziroma SZDL v predsedstva republik in federacije). Na videz nepremostljivo ločnico med političnimi organizacijami in sistemom državne oblasti ter upravljanja družbenih zadev smo tako tudi na podlagi naših lastnih izkušenj premostili, izhajajoč iz izhodišč, podobnih tistim, ki jih je v svojem času poudarjal Lenin. Izkušnje kažejo, da je bila taka usmeritev v osnovi pravilna in da je po tej poti mogoče zagotoviti učinkovitejši vpliv delovnih ljudi na oblikovanje in uresničevanje vseh političnih odločitev.

Vse to seveda ne pomeni, da ni razlik v načinu delovanja teh organizmov in da v praksi ne more prihajati tudi do vsebinskih razlik v usmeritvi delovanja sindikatov in družbenopolitičnih organizacij na eni strani ter samoupravnih organov in organov oblasti na drugi strani. Če upoštevamo celotno vlogo družbenopolitičnih organizacij, posebej ZK, ki naj — poleg tega, da zagotavljajo uveljavljanje neposrednih dnevnih interesov delavcev in delovnih slojev v delegacijah — dajejo v svojem delovanju potrebno težo tudi dolgoročnim, širšim interesom delavskega razreda, se zlahka zgodi, da pride do razkoraka med morda pretirano prakticističnimi, enostranskimi odločitvami delavskega sveta (ali drugih samoupravnih organov) in stališči družbenopolitičnih organizacij. Mislim, da moramo razmišljati tudi v tej smeri, da sindikat v nekaterih določenih situacijah prihaja na podlagi lastne ocene tudi v »opozicijo« do delavskega sveta in da je potreba s tako dialektiko razmerja računati v odnosu med vsemi družbenopolitičnimi organizacijami in vsemi samoupravnimi organizmi ter tudi delegatsko oblikovanimi skupščinami, čeprav vsi ti organi, vsak na svoj način, uresničujejo interese delavskega razreda in vseh delovnih ljudi in občanov.

Drugo vprašanje, na katero bi rad v nekaj stavkih opozoril, se nanaša na odnos avantgarde in subjektivnega faktorja v celoti do interesov delavskega razreda in delovnih slojev. Navadno in tudi v referatih, ki smo jih

dobili za ta posvet, pogosto govorijo o potrebi, da te organizacije omogočajo in zagotavljajo izražanje interesov in usklajevanje interesov ljudi v širši družbeni interes oz. usklajevanje teh interesov z že oblikovanim širšim družbenim interesom. Vprašanje pa je, če je tak pogled dovolj širok. Mislim, da bi morali k funkciji družbenopolitičnih organizacij v tej zvezi nujno dodati tudi njihovo odgovornost glede socializacije, plemenitenja, razvijanja individualnih interesov, razvijanja zavestne pripadnosti ljudi določeni skupnosti, razvijanja elementov solidarnosti, kar vse spada v sfero zavesti, o kateri so na tem posvetu že govorili.

Za konec bi rad z eno samo ugotovitvijo ponazoril svoj pogled na vprašanje delavske večine oz. na udeležbo delavcev in delovnih slojev v zvezi komunistov in nasploh v delovanju našega družbenopolitičnega sistema. Omenil bi trditev, ki se mi zdi zelo značilna in sem jo slišal na širšem posvetu političnih aktivistov ene izmed razvitejših slovenskih občin. Na tem posvetu je predsednik izvršnega sveta občinske skupščine trdil, da od izvolitve skupščine ni prišlo v delovanju te skupščine niti enkrat do situacije, da bi zavrnil predloge aktov, ki jih je pripravil izvršni svet. Niti enkrat se ni zgodilo, da bi dali resnejše pripombe in predloge za dopolnitev teh predlogov, iz česar, kot je sam sklenil to misel, jasno izhaja, da izvršni svet deluje na liniji interesa delavskega razreda. Vprašanje je, ali ta ugotovitev drži in v kolikšni meri izraža konkretno razvojno stopnjo, družbeno moč in interese delavskega razreda in delavcev v tej občini in v strukturi političnih sil v njej. Mislim pa, da bi bilo nujno, da se to vprašanje postavi širše, da se opredeli odnos do tega vprašanja ne samo kot zahtevo za ustrežnejšo strukturo delegatskih teles, vodstev družbenopolitičnih organizacij itn., ampak kot zahteva, da se s celostno družbeno akcijo omogoči, da se delavska večina dejansko v potrebni meri izraža v delovanju celotnega političnega sistema. Mislim na situacijo, ki jo vsi poznamo, da smo namreč z aktivno vlogo družbenopolitičnih organizacij zagotovili razmeroma ustrezno udeležbo delavcev in neposrednih proizvajalcev v delegacijah, da se pa ponekod beseda delavcev razmeroma redko sliši na sejah občinskih skupščin in republiške skupščine ter skupščin samoupravnih interesnih skupnosti, da so delavci slabo zastopani med funkcionarji skupščin, v izvršnih sveth itn. Treba bi bilo zagotoviti, da bi delavci, ki so v teh delegacijah in kot delegati v skupščinah, v večji meri dejansko vplivali na reševanje problematike in postavljali na dnevni red tista družbena vprašanja, ki jih sami čutijo, ne pa da bi, kot je v tej ponazoritvi omenjeno, uprava in izvršilni organi vnaprej predvidevali, kaj je interes delavskega razreda. Skratka, mislim, gre za resno in pomembno vprašanje, ki se ga pa ne da zožiti samo na statistično vprašanje o socialni strukturi družbenopolitičnih organizacij in delegatskih teles.

Študenti kot potencialni del avantgarde delavskega razreda

Razprava na znanstvenem posvetovanju »Dialektika razmerja med delavskim razredom in njegovo revolucionarno avantgardo«, MC CK ZKS, v Portorožu 5. in 6. maja 1977.

Najbrž bom izstopal iz konteksta, a morda ga bom dopolnil. Malo manj globalno, malo bolj operativno kot večina dosedanjih razpravljalcev bi postavil vprašanje o študentih kot potencialnem delu avantgarde delavskega razreda ali proti njem.

Navezano na vprašanje, kdo spada v delavski razred, vprašanje o poklicni strukturi ZK, o vplivu delavcev, o znanju in ustvarjalnosti zlasti avantgardnega dela razreda, se je smiselno vprašati:

kje so tu študenti in kaj delamo, da bodo postali

— ali elita konservatizma

— ali sestavina revolucionarne avantgarde?

Pred leti smo v ta namen obnovili osnovni študij marksizma, a to ni več dovolj.

Kot ekonomist izhajam predvsem iz zahtev do študentov ekonomije, a najbrž ugotovitve veljajo mutatis mutandis tudi za druge stroke.

Ker gre za strokovno študijski in vzgojni proces, gre za aplikativno pojmovanje marksizma z upoštevanjem naslednjih nekaj dejstev:

— moramo preseči verbalni marksizem, kajti marksizem je metoda, je odnos do dela, ljudi, narave, marksizem je aktivnost, pa tudi pedagoško načelo;

— vzbuditi moramo dialektično razmišljanje, razmišljanje brez dogmatičnosti, vzbuditi aktivnost, revolucionarnost v smislu volje do iskanja novega, boljšega;

— vzbuditi moramo povezovalno razmišljanje, sposobnost razumeti, kritično misliti, ustvarjalno povezovati in modelirati, uporabljati literaturo;

— iz srednje šole prihajajo študenti očitno preveč naučeni pasivnega obnašanja, premolčeči, zavrti v sposobnosti ustvarjalnega in kritičnega razmišljanja, naučeni magnetofonskega znanja, če to sploh je znanje v dialektičnem smislu pojma;

— uporabljati samo učbenik brez druge literature pomeni lenobnost in premalo vzgaja k samostojnosti.

Zato bi formuliral zahteve do študijskih načrtov in programov z naslednjimi štirimi točkami v natančno naslednjem vrstnem redu pomena:

1. marksistična in samoupravna miselnost in metodologija za njeno razvijanje,
2. socialistična družbenoekonomska logika ekonomistov,
3. poslovna logika ekonomistov.
4. temeljno metodološko znanje za delo v ožji stroki, torej za izvrševanje neposrednega operativnega dela.

K 1. Marksistična in samoupravna miselnost in metodologija za njeno razvijanje

Gre za temeljni okvir razmišljanja, za svetovni nazor in vzgojo k svetovnemu nazoru, ki se ne bo sprijaznil

— s pozitivističnim naštevanjem površinskih značilnosti brez kritične ustvarjalnosti,

— niti z metafizičnim zapiranjem vase brez priznavanja, da se praktično vse neprestano spreminja, brez ob tem dejstvu potrebne odprtosti vplivom iz okolja in na okolje,

— niti z idealističnim dviganjem duševnosti daleč nad njeno materialno osnovo ali celo k bogu,

— niti z vulgarnim materialističnim zanikanjem pomena ideje kot ustvarjalnega rezultata in razloga materialnih procesov,

— niti z ločevanjem stroke in samouprave v smislu pojmovanja, da je za strokovno delo kontrola nepotrebna in žaljiva in zato samouprava samo formalno breme, niti z njunim mešanjem (kajti v samoupravi gre za opredelitev ciljev in nosilcev, v stroki pa za uresničevanje opredeljenega),

— niti s pojmovanjem, da samoupravljanje ni spodbudnik za uspešnejše sodelovanje in medsebojno upravičeno zaupanje in za premagovanje metafizičnega zapiranja v individualizem, tehnokratske želje po oblasti zaradi izvršilnega znanja namesto dodatne odgovornosti zaradi takšnega znanja in obveznosti čim večjega širjenja znanja.

Gre, rečeno v povzetku, za odnos, v katerem velja moč argumenta in ne argument moči. To je izhodišče, ki pa potrebuje tudi metodologijo, da bo takšno izhodišče študent in diplomat sposoben razvijati dalje pri sebi in pri drugih.

Ker je to temelj naše družbe in ker je po mnogih mnenjih iz svetovne literature to tudi pot iz slepe ulice sodobne civilizacije, je ta postavka v zahtevah do učnih načrtov, programov in metod dela na prvem mestu. V prvi fazi, v fazi analize obstoječega, moramo spoznati, v kolikšni meri to obstaja. V drugi fazi moramo ustvarjalno popravljati pomanjkljivosti.

K 2. Socialistična družbenoekonomska logika

Ker smo tekst najprej pripravili za ekonomiste in ker so mi ti najbližji, bom tu ostal. Nadaljnja razprava naj točko močnejše približa tudi drugim.

Gre za podrobnejšo opredelitev študijskega okvira za ekonomiste, izhaja pa iz temeljne vloge ekonomistov v družbenem procesu dela in življenja: usklajevati potrebe in vire tako, da bo dosežen optimalen rezultat z vidika zadovoljevanja družbenih (ne le individualnih, še zlasti ne le lastnih individualnih) potreb s smiselno uporabo družbenih virov v sodelovanju s tehnikami, pravniki in drugimi. Gre torej za to, da vzgojimo v strokovno miselnost ekonomistov razmišljanje o družbenih posledicah individualnih dejanj, ne le o neposredno vidnih, ki se čutijo takoj (pozitivnih in negativnih), zato da bodo sicer podjetni (ambiciozni, ustvarjalni), vendar ne podjetniško omejeni na zgolj individualni del interesov (pozablajoč, da je družbeni interes zgolj skupni interes vseh nas, skupni imenovalec lastnih interesov).

K 3. *Poslovna logika ekonomistov*

Velja enaka uvodna opomba kot prej.

Ko gre za ekonomijo, je osnovna usmeritev študija gospodarstvenik, usposobljen za zahtevno sodobno poslovanje organizacij združenega dela. Le-to je sestavljeno iz vrste konkretnih opravil in zahteva sposobnost sorazmerno naglega presojanja, pogosto brez popolnih analitičnih osnov (»po občutku«). Zato je nujno privzgojiti poslovno logiko, ki zahteva prilagodljivost razmeram, v katerih se posluje (včasih družbena lastnina, včasih državna, včasih privatna, itd.), in zato logiko, po kateri se bo sposoben znajti kot sorazmerno vpliven in odgovoren delavec. To ne pomeni profitniško usmerjene uspešnosti (profit za vsako ceno, ne glede na posredne posledice), ampak sposobnost pošteno izrabiti vse odprte možnosti za dolgoročno korist družbe in v tem okviru kolektiva in sebe, in tovrstno ustvarjalno ambicijo.

K 4. *Temeljno metodološko znanje*

Namerno govorimo o metodološkem znanju (ki vključuje proučevanje in razvijanje metod), ne samo o metodijskem (ki vključuje zgolj rabo metod po receptih). Ne zadošča pozitivistično poučevanje in priučevanje za delo po receptih, učenje na pamet, ne da bi poskušali spoznati logične razloge in metodijske poti in okolnosti, v katerih bi se metode dale uporabiti prilagodljivo tudi v drugačnih položajih. Kajti razvoj je nagel, okolnosti in zato tudi metode se spreminjajo, včasih niti njihovo bistvo ne ostane več enako. Torej ne zadoščajo recepti, ampak usposobljenost za ustvarjanje receptov, primernih v danih okoliščinah. V ta namen pa je seveda potrebno dialektično, primerjalno, kritično, ustvarjalno razmišljanje, ne pa recepturno, zgolj pozitivistično.

5. O pedagoških metodah za marksistično miselnost

Takim ciljem študijskega programa (v izvedljivih okvirih pa tudi vsakega predmeta) morajo služiti tudi pedagoške metode. Voditi morajo k samostojni ustvarjalnosti, kakršna se normalno pričakuje pri delu diplomiranih ljudi. Samostojne (seveda predvsem teamske) ustvarjalnosti pa najbrž ne zmore, kdor si v teku študija ne pridobi in razvije sposobnosti poglobljanja v teoretske osnove (ker ga npr. sprašujemo pri preskušanju znanja samo spominsko, magnetofonsko, brez zahteve po poglobitvi, povezavi z drugimi poglavji in drugimi predmeti in s praktičnim dogajanjem).

Prav tako samostojne ustvarjalnosti ne zmore, če se ne nauči najti zveze med teoretičnimi kategorijami iz študija in vsakdanjimi življenjskimi dogajanja iz ožjega strokovnega in sploh družbenega življenja, ki jih mora znati oceniti s svojim teoretskim znanjem, sicer ne bo mogel ovrednotiti, kaj je v njih bistveno, kaj zgolj površinsko. Nadalje ne bo sposoben ugotoviti, kaj je v dogajanjih bistveno, če je sposoben gledati samo z vidika posamezne specializirane discipline, saj ga vsaka izmed njih nujno vodi v enostranost. Zato se mora z metodami v pedagoškem procesu privzgojiti povezovanje znanj in različnih predmetov, ki gledajo na isto dogajanje iz ranih zornih kotov, zato pa se dopolnjujejo in se morajo dopolnjevati sinergijsko, kot pozitivna rezultanta.

Podrobno poznavanje vseh vidikov seveda presega naravne sposobnosti posameznega človeka, zato se mora z metodami pedagoškega procesa usposobiti za interdisciplinarno sodelovanje z drugimi specialisti. Ker bo nastopal na tak način kot strokovnjak za neko specializirano področje in bo moral na njem delno sam odločati, delno pa pripravljati strokovne osnove za odločitve, ga morajo pedagoške metode usposobiti tudi za samostojno kritično razmišljanje in za samostojno in argumentirano ustvarjanje predlogov za odločitve.

P. S. Vse to očitno presega okvire predmetov, ki se imenujejo »marksistični«, in je stvar vseh in vsakogar, zato pa predvsem stvar ZK kot jedra avantgarde in njenega dialektičnega razmerja med delavskim razredom. V operativni praksi je to še premalo uveljavljeno.

Sodelovanje med jugoslovanskimi marksističnimi centri

Spoštovane tovarišice in tovariši,

dovolite, da se v imenu marksističnega centra pri centralnem komiteju Zveze komunistov Slovenije, ki je organiziral to posvetovanje, zahvalim vsem, ki ste sodelovali v pripravah za to posvetovanje in v sami izvedbi tega posvetovanja s svojimi referati, z bogastvom svojih misli, ki ste jih tu razvijali, s svojimi diskusijskimi, ustnimi in pismenimi prispevki. Še posebno bi se rad zahvalil udeležencev iz bratskih republik, ki so dali našemu posvetovanju resnično občejugoslovanski značaj in v čemer vidim velik uspeh v sodelovanju jugoslovanskih marksističnih centrov.

Problematika, ki se je lotevajo marksistični centri, je tako kompleksna, tako družbeno pomembna in tako diferencirana, da zahteva sodelovanje teoretikov in praktikov na vsakem posvetovanju iz vseh naših republik in pokrajin, ker vsak lahko prispeva ne samo nova teoretična dognanja, nova teoretična spoznanja, ki nastajajo v različnih delih Jugoslavije, temveč tudi zelo diferencirano in bogato praktično iskustvo.

Če bi hotel na kratko opredeliti smoter našega posvetovanja, bi rekel, da smo želeli z njim prispevati k dviganju dialektike razmerja med delavskim razredom in njegovo avantgardo z empiričnega nivoja, z empirične ravni na teoretično raven. Rezultati tega posvetovanja, misli, ki so bile tu izrečene, kažejo, da so številni problemi, ki smo se jih dotikali, takšne narave, da bodo zahtevali še nadaljnje teoretično razmišljanje, nadaljnje teoretične in tudi empirične raziskave. V tem smislu bi to posvetovanje moglo biti pobuda za celo vrsto še podrobneje zamišljenih posvetov o tej problematiki, ki je tako obsežna, da je eno samo posvetovanje prav gotovo ne more izčrpati. Kar je to posvetovanje nedvomno dalo, je predvsem to, da smo videli vso zapletenost te problematike, da smo začutili, kje smo danes v reševanju te problematike, teoretično in praktično, kakšne teoretične in praktične naloge nas čakajo v tem izredno pomembnem sklopu vprašanj, ki jih postavlja tako naša teorija kot naša družbena praksa.

V želji, da bi se taka posvetovanja še nadaljevala v podobni splošno jugoslovanski sestavi, mi dovolite, da končam to posvetovanje.

MARKO KERŠEVAN

Katoliška kritika marksistične kritike (religije)

V novejšem času so v svetu in pri nas tudi v katoliških institucijah začeli intenzivneje proučevati klasično in sodobno marksistično misel na različnih področjih — ne nazadnje zaradi izrecnega napotila, ki ga je dal II. vatikanski koncil (da ne navajamo vseh razlogov, ki so v zadnjem desetletju in pol pripeljali do tega, da se je skokovito povečalo zanimanje za marksistično teorijo v intelektualnih okoljih v svetu sploh).

V ta prizadevanja se pri nas vključuje delo Toneta Stresa,¹ ki zaradi svoje aktualnosti, kompleksnosti in — čeprav ne vedno enake — temeljitosti zasluži ustrezno pozornost.

Pričujoči prikaz njegove pozicije ter naravnosti ob nekaterih ključnih teoretičnih vprašanih temelji na pregledu njegove doktorske disertacije z naslovom »Razvoj povojne jugoslovanske marksistične teorije religije« (v knjigi izdalo uredništvo »Družine«, Ljubljana 1977)² ter člankov v reviji »Znamenja« v zadnjih letih.

I. ODNOS DO MARKSISTIČNEGA POJMOVANJA RELIGIJE PRI KLASIKIH

Stres se je pri analizi klasikov marksizma lahko držal že utrjih poti: poti, ki jih je utrla katoliška marksologija zlasti z že slavnim delom. J. Y. Calveza: »Misel Karla Marxa« (1957) in deli I. Fetscherja (glej: »Krščanska vera in marksizmi danes«, Sekretariat za neverujoče, Rim 1973, ali »Karl Marx und der Marxismus«, München 1968). Treba pa

---

¹ Po teološkem študiju v Ljubljani (končal 1968) študiral teologijo in filozofijo na Institut Catholique v Parizu. V šolskem letu 1973/74 zagovarjal doktorsko disertacijo »Razvoj marksističnega pojmovanja religije v povojni Jugoslaviji« na teološki fakulteti v Ljubljani. V publicistiki se je pojavil že kot študent v okviru znanih polemik oziroma »dialoga« na straneh študentske »Tribune« leta 1966. Po vrnitvi s študija v Parizu se je zelo aktivno vključil v publicistiko, največ v reviji »Znamenja«, pa tudi v »Bogoslovskem vestniku« in »Cerkvi v sedanjem svetue«.

² Navedba strani brez oznake vira se nanaša na to delo.

je reči, da je to pot oziroma te poti sam ponovno prehodil, opirajoč se neposredno na praktično vse relevantne tekste Marxa, Engelsa in Lenina o religiji.

1. Marx

Jedro Marxovega pojmovanja religije je po Stresu v tem, da je za Marxa religija odtujitev, odtujen proizvod, odtujeno posredništvo, iluzorna kompenzacija človeku odtujenih razmer. Z oznako religije kot odtujitve je podano hkrati že pozitivno izhodišče Marxovega vrednotenja religije, to je izhodišče humanizma in prometejskega ateizma, po katerem je »človek koren in najvišje bitje za človeka« (»Razvoj . . .«, str. 33), bitje, ki se mora, če hoče realizirati svoje bistvo, ustvarjati samo s svojim delovanjem, ki je hkrati humanizacija narave in naturalizacija človeka. V tem smislu Marxov ateizem ni zgolj negacija, ni toliko zanikanje boga kot posledica pozitivne postavke, pozitivnega humanizma (str. 33). Religija mora zginiti kot vse, kar ovira samoustvarjanje človeka, njegovo samostojnost, vse, kar pomeni njegovo podrejanje, vse, kar pomeni samo posredno potrjevanje človeka, potrjevanje človeka preko posrednika (tako religija kot potrjevanje človeka v abstraktni državi in s tem potrjevanje njegovega neobstoja v dejanskem življenju). Religija lahko zginе le, ko se uveljavijo »taki bivanjski pogoji, ki bodo človeka materialno in duhovno utrdili in zagotovili, da se mu bivanjska vprašanja, na katera religija odgovarja, ne bodo več niti zastavljala« (33), ko se ne bo več doživljal kot prigodno in odtujeno, temveč kot samostojno in ustvarjalno bitje. Kasneje, v obdobju, ko se je Marx osredotočil na znanstveno proučevanje družbe, je videl osnovo religije v nepozornosti in fetišizmu kapitalsko blagovnega sveta in njen konec v razmerah, »ko bodo razmerja med človekom in družbo ter med človekom in naravo postala ‚razumna‘, se pravi, prozorna in spoznana« za zavestno in svobodno združene ljudi v družbeni proizvodnji (36). Na mesto postulatoričnega in prvenstveno vrednostnega zavračanja religije kot alienacije z vidika prometejskega pojmovanja človeka in njegove osvoboditve pride bolj materialistična in racionalistična razlaga pojavljanja in izginjanja religije, čeprav je v bistvu Marx ostal sam sebi zvest: poglobljena kritika mu je vedno bila kritika zemlje (ekonomije, politike), ne pa nebes (religije). Človek bo osvobojen religije le, ko bo osvobojen drugih svojih odtujitev (29).

Stresova ocena in kritika:

1.

Struktura Marxovega mladostnega prometejskega humanizma in s tem njegovega ateizma je v bistvu še vedno *teološka*, saj Marx vztraja pri želji po absolutnem in neskončnem, s čimer se bistveno razlikuje od eksistencialističnega ateizma, ki vidi »človekovo resnično veličino in tra-

giko v pogumnem sprejemanju lastne končnosti«. Marxov človek hoče zavestno »prevzeti mesto boga in svoje lastno bivanje dolgovati samo sebi« (kot kaže Marxova razprava o ideji stvarjenja) (33).

2.

Marxova ideja o odpravi vsakega posredništva ni do kraja domišljena. Brez posredovanja ni mogoče ničesar misliti in tudi ne ustvariti. Naravnost pozitivni humanizem je abstrakcija — še zlasti, ker je po drugi strani Marxov humanizem postavljen na ontološko bazo, ki ni nič drugega kot posredovanje. Bistvena ontološka prvina za Marxa ni človek niti narava sama po sebi, temveč bistvena enotnost med naravo in človekom, torej *razmerje* med človekom in naravo, naturalizirani človek in humanizirana narava (tematizirano v nadaljnjem razvoju marksizma kot praksa).

Marxova vizija človekovih možnosti in perspektiv je izrazito optimistična, da ne rečemo utopična. Marxovo pojmovanje razmerja med človekom in naravo, človekovega samoustvarjanja, humanizacije narave in naturalizacije človeka, sproža pomisleke. Narava je ontološko pred človekom in pojav človeka je bil pogojen z različnimi naravnimi zakonitostmi, tudi že vrednostno in spoznavno teoretično lahko zagovarjamo, da je — kot pravi Marx — »narava vzeta abstraktno za sebe, fiksirana v ločenosti od človeka, za človeka nič«. V nasprotnem primeru pristajamo v idealizmu. S tega vidika je bil Engels bolj stvaren, ko je videl v človeku od materije ontološko odvisen pojav. Tudi smrt priča proti takemu Marxovemu idealiziranju človekovega razmerja do narave. Smrt je zmaga narave nad človekom (35).

Vendar Stres ustrezno pripominja, da Marxove misli o odtujitvi v zvezi z državo in religijo ne gre jemati izključno kot spekulacijo o človeškem bistvu. Marx ni bil kabinetni filozof. Gre za praktično politično in družbeno vprašanje v času vzpona meščanske demokracije. »Spekulativna in filozofska je tukaj predvsem konceptualizacija, a ta hoče izraziti predvsem konkretne razmere, konkretno religijo ter njeno konkretno družbeno in politično uporabo in funkcije« (30). Na to ugotovitev (ki je rezultat uporabe marksističnega principa za razlago marksistične teorije religije) Stres navezuje značilno katoliško omejevanje dometa marksistične teorije religije. Marx naj bi imel pred očmi predvsem religije svojega časa in v njih videl protitip vsake religije. S tem pa ni rečeno, da Marxov pojem religije obsega vse možne oblike. Zato njegova analiza in ocena religije ne more zadevati vseh religij, čeprav so formulirane kot ocene o religiji nasploh (32).

3.

Marxovo pričakovanje, da bo z razumnostjo in prozornostjo odnosov med ljudmi ter ljudmi in naravo izginila tudi vsaka religioznost, temelji

»na v bistvu Heglovem postulatu o sovpadanju celote in dela, popolnega znanja, popolne logike in logičnosti življenja in smisla, ki ni nič drugega kot ta logika sama«. Toda če dvomimo o tem postulatu, o možnosti popolnega racionalnega znanja, redukcije bivanja na racionalnost, na eno samo vsesplošno veljavno formulo, postavimo pod vprašaj marksizem sam, s tem pa tudi njegovo analizo religije in napoved končnega ateizma (37). Pri tem ne smemo pozabiti, da se Stres pridružuje številnim, tudi nereligioznim interpretacijam, ki vidijo v Heglovi spekulativni misli (Logiki in Fenomenologiji) v bistvu filozofsko transpozicijo krščanskega razodetja (23): tudi po Heglovem pojmovanju naj bi bila njegova filozofska transpozicija krščanskega verovanja nekakšna nova in dokončna reformacija.

2. Engels

Engels naj bi po Stresu — v soglasju z določeno nemarksistično marksologijo — izoblikoval marksizem v celovit svetovni nazor, »dialektični in historični materializem«, na materialističnih temeljih in s pomočjo materialistično preobrnjene Heglove dialektike. Engelsovo pojmovanje dialektike kot znanosti o splošnih zakonitostih gibanja in razvoja narave človeškega družbe in mišljenja, kot znanosti o splošnih zakonih gibanja materije pa je po Stresu v neozdravljivem nasprotju s humanizmom mladega Marxa, po katerem je človek koren in najvišja bitnost samega sebe. V dialektičnem materializmu zadnja stvarnost ni več človek ali Človek, temveč so to železni zakoni gibanja materije, ki si podreajo tudi nastanek, obstoj in izginotje človeka kot posameznika in kot vrste.

Na ta način bi — na kratko in shematično rečeno — Engels spremenil v čisti naturalizem tisti materializem, ki je pri mladem Marxu hotel biti čisti humanizem (ne pa več pri zrelem Marxu, kot poudarja Stres).

Oblikovanje marksizma v celovit svetovni nazor je bilo povezano z nujnostjo razvoja delavskega gibanja. Že milijonske množice socialističnega delavstva je združevalo pričakovanje skorajšnje vesoljne socialistične revolucije. Ker pa se je »paruzija« vedno bolj odmikala, je bilo potrebno dati drugačno, trajno notranjo povezanost tej veliki organizaciji« (38). In tej potrebi naj bi služil proletarski svetovni nazor oziroma filozofija. Religija je tako obravnavana iz drugega izhodišča: izhodišča pravilnega oziroma znanstvenega svetovnega nazora. S tega vidika je po Stresu za Engelsa religija neznanstvena in fantastična podoba sveta, ki je nastala zaradi pomanjkanja resničnega znanja, hkrati pa kot metafizični nazor zahteva zase priznanje, da vsebuje in odseva vso resnico.

Prav dialektično pojmovanje resnice, ki relativira in s tem zanika vsako religijo, kolikor se le-ta razglša za absolutno resnico, pa je omogočila Engelsu, da je diferencirano obravnaval religijo in vsaj v preteklosti

videl v njej ne le zmote, temveč tudi relativne resnice s prehodno relativno pozitivno družbeno funkcijo (npr. prakrščanstva). Glede vloge in bodočnosti religije v sodobnosti ob že obstoječem znanstveno svetovnem nazoru pa se Engels in Marx popolnoma strinjata: »ko človek ne bo le obračal, temveč tudi obrnil, bo izginil tudi religiozni odsev, ker ne bo več ničesar, kar naj bi v religiji še odsevalo.« (Engels).

3. Lenin

Lenin je bil pri zavračanju religije skrajno radikalen. Poudaril naj bi predvsem politični vidik in ga označil z napačno prevedenim Marxovim izrekom »religija je opij ljudstva«. Lenin naj bi to prevedel: »religija je opij za ljudstvo«, kar naj bi bilo v ruskih verskih in političnih razmerah tudi razumljivo. (Stres se pri tem opira na napačen slovenski prevod ruskega originala v delu »Socializem in religija«, Cankarjeva založba, 1963. V izvirniku Lenin pravilno prevaja: religija kot opij ljudstva).

Lenin naj bi v razmerah zaostrenega razrednega boja poudaril, da mora biti boj z religijo podrejen razrednemu boju, da svetovnonazorski boj ne sme ovirati družbenega. »Socialna revolucija je razredni spopad, ne pa verska vojna« (44, formuliral in podčrtal Stres).

II. POJMOVANJE RELIGIJE V JUGOSLOVANSKI MARKSISTIČNI TEORII

Zgoraj prikazano razhajanje znotraj marksistične misli nasploh in pri obravnavanju religije še posebej je osnova tudi za sodobna razhajanja v marksistični teoriji. Stres razlikuje pri nas tri temeljne načine marksističnega obravnavanja religije.

1. Dialektično in historičnomaterialistično obravnavanje religije

To se po njegovem veže na klasični dialektični in historični materializem. V poglavitnih potezah naj bi ga formuliral Engels v Anti-Dühringu. Religijo obravnava kot zgrešen (neznanstven) predznanstven pogled na svet, kot specifičen odsev in obliko družbene zavesti, katere poglavitna funkcija je funkcija opija. Odnos marksizma do religije je v tem okviru lahko opredeljen kot boj — boj z *zmoto in opijem* — čeprav Stres pravilno poudarja, da praviloma to ni nikdar primaren, temveč izveden vidik boja za novo družbo, nove družbene odnose in novega človeka ter da je vsaj teoretično osnovna oblika boja 1. spreminjanje samih razmer, ki porajajo religiozni odsev ter 2. idejni boj, ne pa kakršnokoli preganjanje in administrativno omejevanje religije. Ta kon-

cepcija je po Stresu prevladujoča v socioloških učbenikih, najceloviteje pa je izdelana v Živkovičevi »Društveni nadgradnji«.

Čeprav Stres ugotavlja razlike — npr. med J. Potrčem, ki izrecno naglašja nujnost spoštovanja humanističnih načel v idejnem boju z religijo kot boju za znanstveno resnico, za humanistično etiko, ter tistimi, ki zahtevajo boj z religiozno zablodo za vsako ceno — je tudi odnos, ki ga lahko ima krščanska misel do takega pojmovanja, lahko le boj oziroma zavračanje. Razlogi: poleg samega evolucionističnega, materialističnega monizma, ki seveda izključuje boga in religijo, je nevzdržno tudi samo obravnavanje religije: redukcija religije na odsev ekonomske baze in človekove proizvodne nemoči, meščanski racionalizem — obravnavanje religije predvsem na spoznavni ravni, zreduciranje družbene vloge religije na vlogo opija — vse skupaj pogojeno z dejstvom, da so ocene klasikov dobile vlogo aksiomov, ki se ne preverjajo na konkretno družbenozgodovinskem gradivu; iščejo se kvečjemu nove potrditve ali ilustracije.

2. Marksistični humanizem in religija

Drugi način obravnavanja religije se veže na humanistično interpretacijo marksizma, ki naj bi jo pri nas v odporu do prve razvila najdoslednejše skupina okrog »Praxisa«. Med zastopniki takega obravnavanja religije navaja razen zgoraj omenjenih tudi imena Čimića, Roterja, Bošnjaka, Pavičevića; v svetovnem merilu vzame kot primer Garaudyja. Pri tej interpretaciji, ki se opira na mladomarksovski prometejski humanizem, imajo osrednjo vlogo pojmi človeka, prakse, svobode, odtujitve. »Ateizem in odnos do religije je vezan na marksistični humanizem, ne na marksistično ‚znanstvenost‘ kot v dialektičnem materializmu. Religija je nehumanizem in zato se moramo bojevati proti njej.« (100)

Odnos do takega obravnavanja religije pa je — kot lahko sklepamo — pri Stresu bolj diferenciran. Po Stresu gre pri humanističnem marksizmu za razvijanje izvirne Marxove misli (o religiji); njegova zasluga je, da je zavrnil ekonomizem, zvajanje človeka na »ekonomsko žival« oziroma le »splet družbenih odnosov« (104). V ospredje spet stopa človek, tudi človek kot posameznik v svoji svobodi in enkratnosti; obračunal je s teorijo odraza in s tem s samozadovoljnim materializmom.

Marxov humanizem po Stresu neizogibno ostaja nesamozadosten. »Marksizem, ki se opredeljuje kot humanizem . . . mora jasno predeliti osrednjo in najvišjo vrednoto . . . se pravi človeka.« Prav tega pa ne more, ne more vnaprej opredeliti človeškega bistva, nasproti kateremu konkreten človek ne bi bil več subjekt, temveč le njegov uresničevalec; človeka lahko opredeli le kot bitje možnosti, svobode, prakse, kot skupek človeških zgodovinsko ustvarjenih možnosti. »Toda logično nedopustno je, če človeka opredeljujemo kot skupek ‚človekovih zgodovinsko ustvar-

jenih možnosti', ker 'neznanko človek' opredeljujemo s pridevnikom 'človeški', ki že predpostavlja, da vemo, kaj človek je... Pred človekom se na vsakem koraku zgodovinskega delovanja odpirajo številne možnosti, ki pa niso vedno enake... kako naj jih presodimo, če so človeško uresničljive ali ne, če ne vemo, kaj je človek.« (103) Človek je tako opredeljen le kot bitje možnosti, prakse, svobode, samoustvarjanja, pri čemer so ti pojmi pravzaprav zamenljivi oziroma vsaj drug drugega predpostavljajo. »Humanistični misli grozi, da se bo vrtela v nedoločnem, vsebinsko praznem poudarjanju človečnosti.« (104).

Človeka kot samoustvarjalca ni mogoče imeti za stvarnika (ex nihilo) v pravem pomenu besede — razen če privolimo v popolni subjektivni idealizem. Človek je lahko le neke vrste demiurg, ki naravi spreminja samo obliko. Ideja človeka kot samoustvarjalca v bistvu torej ni nezdržljiva in izključujoča se z religiozno idejo Boga stvarnika. Marksistični humanizem torej ni nujno nezdržljiv s temeljnim religioznim pojmom Boga Stvarnika, seveda pravilno razumljenim (102). Še več: ker ostaja marksistični humanizem sam ontološko neutemeljen, mu tako utemeljitev lahko nudi prav ustrezno krščansko pojmovanje boga. Dialektični materializem ne more biti ontološka osnova Marxovega humanizma, saj znotraj njega človek ne more biti subjekt. Materija je povsem brezosebno počelo, še več, antipersonalistična. Njeni zakoni delujejo tudi skozi človeka, ne da bi bili to človekovi zakoni. Z dialektičnim materializmom in s pojmom materije ni mogoče utemeljiti svobode, osebnosti in odgovornosti. To omogoča le bog kot oseba in svoboda. (»Znamenja«, 1974/6, str. 397. »Marksizem o zadnji stvarnosti«.)

Humanistični marksizem obravnava religijo kot odtujitev, kot odtujen produkt in odtujenega posrednika. To velja skoraj za vse navedene avtorje. Vendar po Stresu to ni nujno: možno je razlikovati med religijo in religiozno odtujitvijo kot eno, pa čeprav v dosedanji zgodovini kvantitativno prevladujočo možnostjo. V tej smeri kažejo po Stresu nekatera Čimičeva razmišljanja. Če so dosedanje zgodovinske oblike religije odtujitev, to še ne pomeni, da bi bila taka tudi religija *per se* (114). Če je odtujitev stanje, ki onemogoča realizacijo človeških možnosti (človekove svobode, ustvarjalnosti itd.) — ali religija ni oziroma bo — pravilno razumljena — eden od pogojev, ki omogočajo pojav človeka kot odprtega bitja, bitja, ki je sposobno transcendirati obstoječe zato, ker je odprto in utemeljeno v transcendenci, v radikalno drugem, ne pa ujeto v svet.

Kot poseben primer marksističnega obravnavanja religije v okviru humanistične interpretacije navaja Stres Bošnjaka in T. Hribarja. Pri obeh gre za »nekako križanje med marksizmom in eksistencializmom« (119). Bošnjakovo prizadevanje je pomembno za razvoj jugoslovanske marksistične teorije o religiji, kolikor je zavrnil monokavzalno družbenoekonomsko razlago religije in jo najtesneje povezal z reševanjem bistvenih, od zgodovinskih oblik v veliki meri celo neodvisnih eksistencialnih

vprašanj. »Hribarjeva teorija ali filozofija religije pa razen sporne transpozicije prometejstva v heideggerjanske kategorije ne prinaša nič bistveno novega.«(121)

3. Religija in marksistična družbena znanost

Tretjo smer v marksističnem obravnavanju religije predstavlja po Stresu smer, ki si ne jemlje za iztočnico niti vprašanja o resnici religioznih predstav (kot dialektični materializem) niti vprašanja o odnosu religije nasploh do vrednote človeka nasploh, njegove samostojnosti, ustvarjalnosti in osvobajanja, temveč se sprašuje o religiji kot družbenem pojavu, njeni strukturi in funkciji brez predhodne in enodimenzionalne vrednostne (ideološke) diskvalifikacije. V tem smislu jo Stres označuje za strukturalno-funkcionalistično. Značilno za tako obravnavanje je, da se v nasprotju s prvima dvema, ki se gibljeta na ravni obravnavanja religije *in abstracto* ali pa le v okviru ugotovitev, ki so jih podali že klasiki marksizma, opira na konkretno znanstveno (empirično) proučevanje religije v različnih družbah. Med predstavniki teh smeri navaja deloma S. Vrcana, Š. Bahtijareviča predvsem pa M. Kerševana. Slednji naj bi pri takem obravnavanju našel znotraj marksizma oporo v Althusserjevi interpretaciji marksizma, zlasti pri Althusserjevem razlikovanju socialističnega humanizma kot marksistične ideologije od marksizma kot znanosti o družbi ter pri njegovi razširitvi pojma družbene prakse od materialne produkcije in politike tudi na ideološko in znanstveno prakso. Tako prizadevanje velja po Stresu pozdraviti, ker, kot rečeno, ne izhaja iz vnaprejšnjih ideoloških in enodimenzionalnih diskvalifikacij religije in s tem omogoča strpen in razumevajoč odnos do religije, izhajajoč iz samih premis, ne pa le iz osebne ali politične usmerjenosti, (ki je navedla k zelo tolerantnemu odnosu do religije tudi mnoge predstavnike humanistične interpretacije, za katero je v bistvu religija vendarle odtujitev, pa je zato strpnost le bolj začasna rešitev in izhod v sili kot pa trajen odnos) (161—162).

Vendar ostane Kerševanov pristop po Stresu kljub temu ideološko obremenjen in to pri samem pojmu religije kot družbenega proizvoda (prav pojmovanje religije kot specifične družbene prakse, proizvodnje in proizvoda pa je temeljna značilnost Kerševanove pozicije in hkrati ločnica od tradicionalne fenomenologije religije). K temu, k tezi, da je religija in tudi samo religiozno doživetje družbeni proizvod, »ga navaja marksistično načelno stališče, torej ideološko stališče, po katerem religija ne more biti nič drugega kot proizvod, kot tvorba. Kerševanovo obrnitev razmerja . . . narekuje marksistični filozofski *a priori* o ontološki nestvarnosti nadčutnega, transcendentnega, onstranskega bitja. Ta *a priori* ni znanstveno dejstvo ali vsaj znanstveni imperativ, temveč je zadeva filozofske interpretacije stvarnosti.« (168)

Kasneje pa je Stres prisiljen dopustiti, da je to »marksistično načelno — torej ideološko stališče« v principu vendarle lahko tudi stališče znanosti in v njej imanentne materialistične metode. »Po svojem znanstvenem bistvu, po svoji metodi mora sociologija kot empirična veda gledati na religijo *sub species temporis*, se pravi, kot na človeško projekcijo, človeško tvorbo. Sociologija kot takšna se ne ustavi pred nobenimi vrati, pred ničimer, kar lahko postane predmet njenega preučevanja.«(170)

Stres je tako v primerjavi z drugimi teologi očitno pripravljen na velike koncesije. Ob tem pa poudarja: celo če je za znanosti značilen »materializem«, religija lahko presega vsako znanost. Znanost je po svoji naravi tako omejena, da jo religija lahko in mora presegati, čeprav ji sicer ne postavlja nobenih meja. Prva Stresova kritika, ki vidi že v samem poskusu obravnavati religiozno doživetje kot družbeni proizvod preseganje kompetence in dometa znanosti o religiji (»marksistično načelno, torej ideološko stališče«), pa vendarle kaže na še obstoječe tendence k omejevanju znanosti pri raziskovanju religije sploh. V bistvu gre za poziv k skromnosti, naslovljen na znanosti o religiji v imenu neskromnosti filozofije in teologije, ki da edini lahko opredelita in raziskujeta bistvo religije. »Če je znanost kritična tudi do sebe, nujno pusti odprto vprašanje o tem, kaj je religija v svojem najglobljem bistvu« (171) — glej tudi Znanost kot vera« (»Znamenja«, 76/1). Pusti naj ga v teologiji oziroma samorazumevanju religioznega človeka.

Kljub temu pa lahko rečemo, da je Stres med najbolj odprtimi v tem pogledu. Daje še največ prostora znanosti, saj v principu sprejema — in ga, zanimivo označuje kot materialističnega — metodični ateizem znanosti vključno z znanostmi o religiji, čeprav v zadnjem primeru z obnavljanjem (str. 140/II). (O drugih, bolj konservativnih teoloških pozicijah v tej zvezi pri nas glej J. Krošl, »Uvod v pastoralno sociologijo«, Maribor 1974, in mojo recenzijo tega dela v »Teoriji in praksi«, 1974/7—8).

Odnos do tretje smeri marksističnega obravnavanja religije je določen s Stresovim pojmovanjem bistva in vloge znanosti nasploh. Stres v principu zanika možnost marksizma kot znanosti; kar je v marksizmu specifično marksističnega, je v bistvu ideologija, kar je v njem znanstvenega, ni specifično marksistično, nič takega, kar ni bilo ali pa ne bo sprejemljivo in sprejeto od družbenih znanosti nasploh. Stres vsaj v tem kontekstu ne vidi ideološke dimenzije samih znanosti, konkretno marksistične znanosti o družbi (priznava pa jo v recenziji Čimičeve knjige »Uvod u marksizem«, »Znamenja«, 1975/5), ki s tem, da je znanost, še ne neha biti ideološko opredeljena, oziroma s tem, da je ideološko opredeljena, še ne neha biti znanost. Ravno narobe: (ideološka) razredna pozicija ji omogoča (ne pa seveda že zagotavlja) znanstven prodor k bistvu določenih družbenih procesov in znanstveno razkritje dejanskega

dogajanja za ideološkim videzom jo hkrati ideološko opredeljuje. (O tem glej: Marko Kerševan, »Pojem razrednega boja in marksistična družbena teorija«, Teorija in praksa, 1976/5—6 in 7—8.) Pri tem se za svoje ostro ločevanje znanosti in ideologije sklicuje tudi na neke že presežene Althusserjeve tekste (presežene od Althusserja samega).

III. ODNOS DO MARKSIZMA

Čeprav je Stresovo zanimanje za marksizem osredotočeno na marksistično teorijo religije, je iz dela mogoče razbrati tudi neke značilnosti njegovega odnosa do marksizma sploh. Stres poudarja neenotnost sodobnega marksizma in zasnovo te neenotnosti pri klasikih, tako da pritrjuje tistim, ki govorijo o marksizmih in ne o marksizmu. Izvirni marksizem je po njegovem humanistični marksizem, ki se napaja zlasti iz zgodnjih Marxovih del. Dialektični in historični materializem je nastal kasneje zaradi ideoloških potreb delavskega gibanja, še posebej po prevzemu oblasti. Obe smeri se v bistvu med seboj izključujeta. Filozofski temelji dialektičnega in historičnega materializma izključujejo temeljne kategorije humanističnega marksizma. Pravi sogovornik krščanstva je lahko le humanistični marksizem.

Klasični dialektični in historični materializem je do religije povsem zaprt, toda ker je zaprt tudi do vprašanj etike, osebnosti, svobode, daje s tem religiji možnosti za postavljanje takih vprašanj in odgovarjanje nanje. Lahko bi rekli, da po Stresu obe osnovni varianti marksizma religije ne spravljata v zadrego. Narobe: prva — dialektični materializem, ji daje prostor, ker določenih vprašanj sploh ne postavlja, druga, ker odgovarja nanje na način, ki ne more skriti svoje nezadovoljnosti in naravnost kliče po religioznem utemeljevanju. (Vse to pa velja ob pogoju, da krščanska misel boga in religijo predstavi ustrezno. Žal pa ni bilo vedno tako in v tem je del vzrokov za uspeh marksističnega nasprotovanja religiji). Tako ob oceni Čimičevega učbenika »Uvod v marksizem« zapiše: »Čimič ne raziskuje ozadja te antropološke danosti (človekove potrebe po preseganju doseženega, s tem pa tudi po svojem lastnem osvobajanju). Zadovolji se z ugotovitvijo temeljnega kategoričnega imperativa: razumeti, nadzorovati, obvladati, predvideti, osvobajati se. Zanikati sleherno negacijo človeškosti. Kaj je tisto 'drugo', celo 'povsem drugo', ki človeka priganja, naj prekorači vse, kar je že dosegel, pa se ne vpraša. Njegova zahteva po zanikanju obvisi končno v zraku, ker ni utemeljena s še globljo človeško pritrditvijo nečemu ali nekemu, ki je kot Neskončen takšen, da mu človek more absolutno pritrrditi, ne da bi se s tem izneveril svoji končnosti« (»Znamenja«, 75/5, str. 470). (Stres analizira Čimičev tekst, ker je Čimič kot avtor, ki se ukvarja pretežno z religijsko problematiko, v ospredju njegove pozornosti, toda nje-

gova kritika aludira tudi na znani zaključek Programa ZKJ s pozivom k preseganju vsega doseženega v imenu še bolj človeškega in še bolj svobodnega.) Humanistični ateizem ne vidi, da njegova lastna pozicija kliče po preseganju, po religiozni utemeljitvi. Živi v »pedsodku, da je verovanje v osebnega Boga in temu ustrezno osebno razmerje do njega za človeka odtujitev, nekaj, kar ga dela nesvobodnega«. Temu je kriva tudi »naša neustrezna religiozna govorica, teorija, pa tudi ravnanje in duhovna izobrazba . . . Zato je ena temeljnih nalog filozofije, religije, teologije, oznanjevanja, konkretnega pričevanja vernih pri nas, pokazati, da gre res za pedsodek ali vsaj za zmotno in preveč antropomorfno predstavo o bogu.« (»Znamenja«, 75/5, str. 473). Ateistični humanizem »postavlja nekatere dileme in alternative, ki sploh niso alternative« (ali bog ali človek). V tej točki je ateistični marksistični humanizem »sploh manj dialektičen, čeprav se marksizem tako ponaša s svojo dialektiko.«) »Zato pa tudi sodim, da se more kristjan z vsem srcem in nezmanjšanim vzletom zavzemati za vse, kar vodi (tudi v marksističnem humanizmu — M. K.) k pristni človeškosti in svobodi« (prav tam, str. 474).

IV. OZNAKA IN OCENA STRESOVEGA PRIZADEVANJA

Lahko bi rekli, da je tudi odnos do marksizma v celoti (ne le do njegove teorije o religiji) pri Stresu voden s temeljnim problemom: kako uveljaviti krščansko vero v svetu, v katerem prevladuje marksizem — ob tem pa ni nobenih realnih zgodovinskih in idejnih perspektiv, da bi krščanska vera v celoti izrinila ali celo nadomestila marksizem.

1. »Pripravljanje terena«

Za to nalogo je nujno treba najprej pripraviti teren znotraj marksizma oziroma ob marksizmu samem. Temu lahko služijo razlike med različnimi interpretacijami in strujami v marksizmu. Igro teh razlikovanj in njihovo funkcionalizacijo pri Stresu bi lahko skicirali takole: »dialektični materializem« je za religijo povsem zaprt, saj izključuje vprašanja o človekovi osebi, svobodi, odgovornosti, ob katerih krščanstvo po Stresu gradi. Zato je treba z vsemi sredstvi pokazati na njegovo omejenost, razbiti iluzije o njegovi novosti in znanstvenosti (npr. s tem, da ga primerjamo s panteizmom in Heglovim absolutnim idealizmom), pa tudi njegovo povezanost z določenimi stalinističnimi deformacijami »kolikor taka filozofija inspirira družbeno in politično prakso, more voditi do popolnega podrejanja posameznika interesom razreda ali skupnosti na splošno«. »Marksizem in zadnja stvarnost«, »Znamenja«, 74/6, str. 399). Tako kritiko izvaja že sama humanistična interpretacija marksizma in v tem jo krščanska misel podpira. Slednja daje marksističnemu humanizmu priznanje za to, da ne ignorira, temveč celo postavlja v ospredje

vprašanja o človekovi svobodi in osebnosti. Hkrati pa pokaže na njegovo ontološko nezadostnost (pri čemer ji lahko pomaga tudi kritika, ki jo na račun »humanističnega marksizma« izrekajo predstavniki »dialektičnega materializma«) in na njegovo v bistvu teološko strukturo (»prometejstvo«, mit o končni transparenčnosti in obvladljivosti sveta), pri čemer se lahko opre na kritiko s strani »neoscientistične« Althusserjeve interpretacije marksizma, pa tudi na predstavnike klasičnega dialektičnega materializma. Končno mora pokazati, kako humanistični ateizem brez religiozne nadgradnje in utemeljitve kot humanizem ne more zdržati, saj mu dialektični materializem globlje utemeljitve ne more dati, sam pa je nima. Marksizem, ki se skuša omejiti na znanost o družbi in njene predpostavke, je treba izkoristiti kot kritiko teološke in v bistvu idealistične strukture mišljenja dialektičnega materializma in humanističnega marksizma, hkrati pa je treba pokazati na njegovo lastno omejenost: ko znanost sama niti ne poskuša postavljati določenih svetovnonazorskih vprašanj in odgovarjati nanje oziroma tudi on religije ne more preseči, saj nujno kliče — kot vsaka znanost — po nekem globljem smislu, ki spet kaže na boga.

Za drugi vidik pripravljanja terena bi lahko označili prizadevanje, da bi *relativirali* marksizem. Tako vsaj bi mogli označiti Stresovo kritično obravnavanje različnih sestavin marksizma s pogosto različnih, tudi nasprotujočih si izhodišč in brez dajanja ustrežnejših odgovorov na problematično temo ali tezo. Videti je, kot da Stresu ne gre toliko za to, da bi nasproti marksizmu afirmiral neko drugo pozitivno misel, kot da bi prikazal, kako marksizem nima monopola na humanizem, znanstvenost, enotnost, sodobnost v primerjavi z domnevno nehumanistično, neznanstveno, razcepljeno, zastarelo krščansko religiozno mislijo. Temu služi že samo poudarjanje razlik znotraj marksizma, zlasti pa zvajanje marksizma na znanost med znanostmi ali ideologijo med ideologijami. Večkrat tudi obrača proti marksizmu njegovo lastno orožje; uporablja elemente marksistične analize za oceno posameznih pojavov znotraj marksizma in v zvezi z njim (npr. za ugotavljanje družbene pogojenosti različnih verzij in poudarkov v marksizmu) ter dela paralele med dogajanjem v zgodovini cerkve in marksizmu oziroma delavskem gibanju.

Privilegirano sredstvo mu je opozarjanje na teološke elemente in teološko strukturo posameznih sestavin in problematike marksizma. Osnovo za take ocene daje navzočnost hegllovskih tem in tez. Na primer: »Osrednji pojem Čimičevega utemeljevanja znanstvenosti marksistične ideologije je pravzaprav pojem celote v delih. V interesih, ki jih zagovarja proletarska ideologija, se zrcalijo interesi človeške celote. Prav ta pojem pa ima svoj izvor v Heglovem pojmu posebnosti (das Besondere) ... Posebnost je tisto, v čemer kot v posamičnosti odseva veseljnost, namreč dialektičnost in absolutno vedenje« (»Znamenja«, 1975/5, str. 471).

Toda opozarjanje na heglovske elemente v marksizmu ima še posebno funkcijo. »Hegel vsaj glasno priznava, da je filozofsko spekulativni dedič krščanskega religioznega razodetja. Heglova ‚posebnost‘ je *Universale concretum* ali celo *Universale concretissimum*. Toda to je samo laizirana, filozofska in sekularizirana ideja krščanskega osrednjega pojma Učlovečenja. Učlovečenje je namreč največja možna konkretizacija božje Besede, absolutne splošnosti ali vesoljnosti. *Teološka struktura Cimičevega in njej podobnih interpretacij je na dlani*« (prav tam, str. 473 — podčrtal M. K.).

Ali druga paralela: »Struktura teološkega legitimiranja cerkvenega učiteljstva je močno podobna zgoraj navedeni strukturi opravičevanja avantgardne vloge komunistične organizacije. Katoliška teologija uči, da je nezmotljivost v veri in nravnem nauku dana primarno Cerkvi kot celoti božjega ljudstva . . . Kot celota se božje ljudstvo ne more motiti, prav tako delavski razred ne more imeti interesov, ki bi bili drugačni od celote ne samo njega kot razreda, temveč tudi družbe kot take.« (Prav tam, str. 472.)

Poudarjanje teoloških elementov in značilnosti znotraj marksizma ne more imeti iste funkcije pri teologu ali religioznem filozofu kot pri nereligioznem filozofu ali sociologu. V zadnjem primeru gre za kritiko, ki poziva k preseganju takšnega mišljenja. To je možno seveda tudi pri teologu (kadar in koliko se mu tako mišljenje kaže kot nelegitimno prenašanje določenega načina mišljenja, ki je ustrezno za določen »objekt« — odnos med bogom in človekom — na neustrezen objekt: naravo, človeka ali odnose med njimi. Toda teolog ne more zanikati legitimnosti teološkega mišljenja nasploh. Ugotavljanje teoloških elementov v marksizmu ima tako tudi še drugo funkcijo: tudi marksizem vključuje teološke, torej religiozne momente in se že zato nasproti religiji ne more postaviti v vzvišeno držo nekoga, ki z religijo ne more in noče imeti drugačnega opravka, kot je apriorno in brezpogojno zavračanje.

2. Aktualiziranje krščanske misli

Drugi, pozitivni ali konstruktivni del Stresovega prizadevanja je, da prikaže krščansko misel o bogu kot tako, ki odgovarja na vprašanja sodobnega človeka — človeka, ki sprejema humanistično pojmovanje človeka kot osebe, svobodnega in ustvarjalnega bitja. V skladu s katoliško teološko tradicijo Stres to pojmuje kot nalogo, da prikaže, kako je krščanstvo v *bistvu vedno* že nudilo tako možnost, ki pa so jo različne definicije in oblike, pogojene z drugačnimi razmerami, postavljale v drugi plan. To prizadevanje ni nikjer sistematično prikazano, je pa razvidno iz tekstov, kot so: »Beseda o bogu se sprevrača v besedo o človeku« (»Zna-

menja«, (1975/2), »Vdor nesmisla« (»Zn.«, 76/1), »Marksizem in zadnja stvarnost« (»Zn.«, 74/6).

»Nujno je imeti tako teorijo o svetu, tak svetovni in življenjski nazor, ki bo sposoben dosledno opravičiti in razložiti najbolj osebna in najbolj intimna doživljanja človeškega izkustva svobode, odgovornosti, osebnosti in ljubezni. Mislim, mimogrede povedano, da je v tem krščanstvo neprekosljivo (»Vdor nesmisla«, »Znamenja«, 76/1, str. 19). Boga je treba dojeti predvsem kot »počelo medosebnosti, življenja, dajanja in svobode« (75/2, str. 146). »Svoboda se uresniči samo tam, kjer subjekt prizna drugemu, da je svoboden subjekt... To velja tudi za odnos človeka do boga... Bog je lahko torej pogoj in temelj naše svobode, če ga pojmu-jemo kot *absolutno svobodno in drugačno bitje* in je naše razmerje z njim povsem temu ustrezno... *Kot nedoumljiva skrivnost* je onstran vseh podob, ki smo si jih ustvarili o njem.« (Prav tam, str. 152, podčrtal M. K.)

Še več, tako pojmovani Bog je po Stresu nujen za človeško svobodo, za bistveno možnost transcendentalne svobode. Transcendentalna svoboda kot specifično človeška možnost transcendentalnega odmika od vsega končnega in od vsote končnih bitij je možna le na temelju pristanka nečemu Absolutnemu. Samo to »omogoča vesoljno relativizacijo in onemogoča absolutizacijo česar koli... Kdor ne pozna boga kot edinega absoluta, si ustvarja malike.« (»Znamenja«, 75/2, 149—150.) Transcendentalno svobodo Stres označi kot »notranji odmik in distanco od vsega znotraj svetovnega dogajanja od samega sebe, svojih uspehov...«

Stres se torej uvršča med tiste, ki hočejo uveljaviti krščanstvo ob sprejemanju humanistične ideologije v smislu samodoživljanja človeka kot subjekta. Glavno perspektivo krščanstva vidi v nadgrajevanju in utemeljevanju humanizma; brez krščanstva se po Stresu humanizem ne more obdržati. »Ateizem je v končni instanci zapiranje samega sebe vase... je kolektivni, vesoljski egocentrizem. Kot tak vodi proč od svobode, vodi proč od spoštovanja, proč od miru« (»Znamenja«, 74/6, str. 401).

»Ateizem, če je dosleden, vodi v nesprejemljivo grešno in samovšečno vdanost v zlo, protest proti zlu se druži z vero v osebnega boga. Samo v tej veri doumen, da zla ne sme biti, da nima pravice biti...« (»Skrivnost zla«, »Zn.«, 76/2, str. 114).

Stres si prizadeva pokazati, kako pravilno krščansko pojmovanje boga ni v nasprotju s humanističnim samorazumevanjem človeka, temveč njegova dopolnitev in utemeljitev, kako je nasprotje med človekovo svobodo, odgovornostjo, ljubeznijo ter Bogom le predsodek, podprt pogosto tudi z neustreznim pojmovanjem Boga znotraj religiozne misli same. Stres dokazuje, kako Bog kot absolutni subjekt, nedoumljiva skrivnost, »radikalno drugo« ni v nasprotju s človekom kot subjektom, temveč da se človek kot subjekt lahko v polni meri utemeljuje, ohranja, v bistvu sploh konstituira šele v soočenju s takim absolutnim subjektom.

3. Kritične pripombe

Bog kot »povsem drugo« itd. dejansko ni nujno v nasprotju z razumevanjem človeka kot subjekta na enak način, kot je to bog Arhitekt vesolja, Zakonodajalec in Sodnik. To pa prav zaradi tega, ker je »poznano« ravno preko človeka, ker je »človek glavna manifestacija boga«, ker tista zadnja mejna stvarnost, tisti objekt, preko katerega in v katerem človek razpozna prisotnost božjega, preko katerega razpozna in konstituira radikalno drugo stvarnost, ni več kozmični, družbeni ali moralni red, niti posamične sile kozmičnega, družbenega ali psihičnega sveta, niti ne človek kot nosilec te ali one družbene funkcije (vladar, sodnik), poklica, sloja, stanu — temveč človek, in to »abstraktni« človek kot svobodno, ustvarjalno, medosebno bitje, kot subjekt. Bog, ki je nastal — predstava o bogu, ki se oblikuje — preko transcendiranja človeka kot človeka (ki je *zato* za religiozno misel glavna manifestacija boga, njegov znak, njegova priča-pričujočnost), ni v nasprotju s samozavedanjem človeka kot subjekta ali vsaj ni v nasprotju na isti način kot bog, ki je nastal z religioznim preseganjem, utemeljevanjem kozmičnega, družbenega ali moralnega reda, ki so v tem primeru priče-pričujočnost, radikalno drugega v človeškem svetu. (Glej o tem: Kerševan, »Religija kot družbeni pojav«, MK 1975, str. 191—200.)

Toda tak bog je prevzel nase tudi vsa tista protislovja, s katerimi se srečujemo pri opredeljevanju človeka kot subjekta. Kot poudarja Stres, lahko v okviru humanistične ideologije človeka opredelimo le kot bitje možnosti, saj ga v nasprotnem primeru podredimo nekemu bistvu, ideji, normi, ga negiramo kot zadnjo in najvišjo stvarnost. Tako pojmovanje človeka ima po njegovem »lahko usodne praktične in moralne posledice«, saj ne pozna merila, po katerem bi mogli razločiti, katere od možnosti so bolj človeške in katere ne. Kot tako ne more biti v oporo človeškemu praktično moralnemu ravnanju. (Glej »Marksizem in zadnja stvarnost«, 74/6, str. 400.) Prav zato naj bi zgolj ateistični humanizem zahteval v interesu svojega humanizma religiozno dopolnitev.

Toda: bog kot radikalno drugo, nedoumljiva skrivnost, absolutna svoboda, ki ni v nasprotju z doživljanjem človeka kot subjekta — ravno tako izključuje vse, kar bi lahko pomenilo osnovo za konkretno, moralno, praktično usmerjanje človekovega ravnanja. Absolutna skrivnost, radikalno drugo, *strogo vzeto* ne more utemeljevati nobene konkretne morale, zakona, norme, pa tudi ne Morale, Zakona ali Norme. Tako vlogo ima lahko le bog, ki že vključuje konkretni moralni red, bog, ki ni le »povsem drugi« Stvarnik vsega obstoječega, temveč tudi Arhitekt in Demiurg, Zakonodajalec in Sodnik, Vladar, Oče itd. Toda tak bog pomeni že zanikanje radikalne drugosti in absolutne skrivnosti, saj pomeni neizogibno že neko opredelitev in s tem negiranje te skrivnosti. Ni treba obnavljati razprav o razmerju med svobodo božje volje in nujnostjo božje narave, ki kljub vsem dolgotrajnostim in prefinjenim de-

stinkcijam niso prinesle enoznačne rešitve. (Glej npr. Kolakowski, »Filozofski eseji«, Nolit 1964.) Vsekakor pa tak bog pomeni negacijo človeka kot subjekta, samostojnega in svobodnega bitja. Kakorkoli je že specifičnost krščanskega Boga-človeka, da je človekov bog in to bog abstraktnega človeka, in kakorkoli ta značilnost omogoča krščanstvu, da se interpretira kot religiozna utemeljitev in dopolnitev humanizma, je vendarle tudi bog kozmičnega reda (in/ali razvoja po Teilhardu de Chardinu), bog Stvarnik, bog Zakonodajalec itd. In če Stres tako poudarja nezdružljivost in protislovje med determinizmom dialektičnega materializma ter svobodo in samostojnostjo človeka — ali niso že doslej vsaj tako očitno pokazale enako protislovje tudi razprave o razmerju med svobodo božje volje in nujnostjo božje narave (naj spomnim na srednjeveško sholastiko pa Spinozo in Hegla, kateremu tudi Stres očita kot »glavni spodrslijaj«) z vidika krščanskega pojmovanja boga idejo, da Absolut nujno ustvarja svet, (str. 21). Tudi če bi bilo dokazano, da je med dialektičnim materializmom in marksističnim humanizmom tako nezdružljivo nasprotje, krščanska religija ne nudi ustrežnejše rešitve problema razmerja med determiniranostjo in človekovo svobodo, temveč so protislovje le predstavljala na drugo raven.

Morda se v dobi, ki je okupirana s protislovji nereligioznega filozofskega in znanstvenega mišljenja, taka premaknitev na religiozno raven, ki je danes manj problematična, manj v ospredju, kaže kot nekaka rešitev ali vsaj kot olajšanje problema. Podobno je opustitev sholastičnih razpravljanih o božji naravi bila v svojem času sprejeta kot olajšanje in odrešitev: kasneje se je pokazalo, da so se ista vprašanja pojavila znova v okviru laične filozofske ali znanstvene misli, da je torej šlo bolj za prenos na nov teren kot za rešitev. Glede na take izkušnje opozarjanje na protislovja v pojmu boga danes nima iste vloge kot včasih: ne more pomeniti neposrednega zanikanja ideje boga, pač pa svari pred iluzijo, da se z »bogom« lahko rešijo protislovja humanizma in determinizma, pomenijo opozorilo, da gre v najboljšem primeru le za premik, ne pa za razrešitev teh protislovij. Tako lahko rečemo celo, če sprejememo oceno, (ki jo daje na primer Kolakowski), po kateri niti Hegel niti za njim marksizem in pozitivizem niso rešili tradicionalne dileme med (materialnimi) determinizmi in človekovo svobodo.

Gotovo omenjena nasprotja in različne usmerjenosti v marksizmu niso izmišljene. O tem priča že to, da se Stres pri svojem razlikovanju in poimenovanju posameznih smeri marksistične filozofije neposredno opira na Vranickega (»Marksizem in zadnja stvarnost«, 74/6, str. 395).

Lahko pa rečemo, da si je Stres nekoliko preveč olajšal svojo kritiko z metodo, ki je, kot sam pravi, blizu metodi idealnih tipov Maxa Webra (str. 6). Posledica tega pa je, da je pri tem vsaka od smeri praktično zastopana s svojimi ekstremnimi tezami. To velja tako za »dialektični in zgodovinski materializem« kot za »humanistični marksizem«, ki ga

praktično predstavlja pri Stresu filozofija »Praxisa«; tudi pri prikazu tretje, althusserjevske interpretacije daje poudarek predvsem ekstremni in danes že od samega Althusserja opuščeni »scientistični« poziciji, ločevanju ideologije od znanosti. Tako idealno tipsko prikazovanje ima svoje legitimne razloge v tem, da nakaže določene možnosti in težnje marksistične misli. Niso pa s tem izčrpane vse možnosti, zlasti tiste, ki izhajajo iz možnih povezav in posredovanj med posameznimi smermi. Ni mogoče iz nezdržljivosti *tipov*, ki so bili odlikovani na osnovi izpostavitve, podčrtanja in doslednega razvitja *razlik*, sklepati na apriorno nemožnost sinteze ali povezovanja in posredovanja ter vsak tak poskus razglasiti za eklekticizem. Katoliška misel sama npr. ob omenjenem protislovju človekove (in božje) svobode in determinizma skuša zavzemati »umirjeno«, sredinsko, posredovano stališče. Tudi Stres sam na primer ob vsej svoji afirmaciji človekove svobode vzame za njeno najvišjo možnost »transcendentalno svobodo« kot »temeljno človekovo sposobnost *notranjega* odmika od vsega znotraj svetskega, od samega sebe, svojih uspehov in vrednot«, ki ne more priti v konflikt s praktičnimi zunanji zakonitostmi in determiniranostjo po naravnem (božjem) redu (»Znamenja«, 5/2, str. 57). Sprejema torej tradicionalno katoliško rešitev. Kar sprejema sam, ne more v principu odrekati tudi drugim. Stvarno vprašanje je, ali so takšna posredovanja in sinteze v resnici prepričljive, ali so možne in na kakšen način, ali pa je omenjeno protislovje (za zdaj) nepresežena danost človeške misli — ne le teološke, temveč tudi nereligiozne — v svetu, iz katerega se ta misel poraja in v katerem deluje.

Ne bi se mogli na tem mestu spuščati v konkretno razpravo in polemiko z različnimi Stresovimi tezami in ocenami: nekatera ožja strokovna vprašanja teorije in sociologije religije — na primer o odnosu med človekovo prakso in doživetjem svetega, magijo in religijo — bodo našla primernejši prostor drugje, za različna vprašanja iz zgodovine filozofije in marksologije so kompetentnejši drugi. Ni pa mogoče ob koncu mimo temeljnega vprašanja, ki ga vzbuja predstava o marksizmu, — neenotnem, razbitem (»marksizmi«), protislovnem, razkrojenem oziroma razkrojljivem na različne utopične ideološke in znanstvene sestavine (različne, tudi zelo sumljive vrednosti) — kakršen se kaže skozi Stresovo prikazovanje marksistične teorije religije: kaj tak marksizem sploh ohranja pri življenju kot poseben pojav, kaj mu omogoča družbeno zgodovinsko učinkovitost, kaj veže, kje je skupna osnova njegovih tako različnih sestavin in usmerjenosti? Vprašanje bi bilo lahko le retorično, če bi bila Stresova (in analogne druge sodobne ocene) ocena nova, takorekoč zadnji rezultat najnovejšega razvoja; retorično v tem smislu, da odgovora sploh ne bi predvidevalo, saj bi le v obliki vprašanja izražalo spoznanje, da je marksizma (v bližnji perspektivi) konec. Toda taka ocena in vprašanje niso novi; že v zgodnjih cerkvenih ocenah socialističnega (Marxovega) »nauka« — še preden je marksistična misel sploh pokazala svojo družbeno moč in

trdoživost — smo že srečali stalen refren: »ideje, ki so v očitnem nasprotju z razumom in od znanosti že davno ovržene«, pa tudi že hkratno začudena vprašanja, zakaj sploh imajo vpliv na nekatere ljudi.

Zato danes takega vprašanja nihče nima več za retoričnega — tudi Stres ne: skozi njegovo delo se kaže, kako se zaveda vpliva marksizma na zavest in dejanja ljudi v sodobni zgodovini in danes. Če je tako in če nočemo pristati pri — v določeni cerkveni tradiciji sicer pogostih — lamentacijah, da ljudje sprejemajo neke ideje zaradi svoje kratkovidnosti, nerazumnosti, zaslepljenosti, manipulacije ipd., potem je očitno treba resno vzeti predpostavko, da marksizem le pozna neko temeljno enotnost in povezanost, ki mu omogoča, da učinkuje kot »živ organizem«. To izhodiščno spoznanje nam že samo po sebi povečuje skepsu v dokazovanje notranje protislovnosti marksističnih idej in izhodišč, hkrati pa nas usmerja k misli, da temeljne enotnosti različnih sestavin in usmerjenosti marksizma morda le ne gre iskati (torej je niti dokazovati niti spodbijati) v različnih velikih Idejah in metodoloških Načelih (Človeka, Materije, Zgodovinskosti, Dialektičnosti), njihovem povezovanju ali zoperstavljanju, pa tudi ne v »izvirni enotnosti Marxovega opusa«; da torej marksizma ne gre obravnavati po vzorcu velikih filozofskih ali celo religiozno-filozofskih sistemov (pa seveda tudi ne z merili nereflektiranih ali manipulatorskih ideologij). Navaja nas na prepričanje, da je temelj njegove specifične koherentnosti in družbenozgodovinskega vpliva drugod, na drugem terenu: v povezanosti z razrednim bojem, v njegovem zgodovinsko novem in do sedaj enkratnem značaju in položaju teorije prakse oziroma praktične teorije delavskega gibanja pri revolucionarni preobrazbi razrednih družb. Le ob globljem premisleku in upoštevanju te specifičnosti marksizma lahko vzpostavimo ustrezen okvir za obravnavanje posameznih marksističnih filozofskih ali socioloških predpostavk in tez.

ANTON PERENIČ

Pravo in politika

(Prispevek k teoretičnemu razčiščevanju njunega odnosa)*

1. Uvod

Če se nam ob besedi politika zbuja predvsem neprijetne predstave o nečem grobem, zastrašujočem¹ ter če smo hkrati pripravljeni in navajeni videti v pravu predvsem vrednoto, ki se v vsakdanjem življenju izpričuje kot varovanje človekovega dostojanstva in njegove svobode, če je pravnik (sodnik še posebej) »svečenik pravičnosti«², tedaj je v vsakem soočenju prava in politike mogoče videti samo nevarnost za pravo in njegove poglavitne lastnosti. Edini izhod je zato kar se da dosledno zapiranje oči pred dejstvom, da sta pravo in politika taka družbena pojava, ki se kljub svojim specifičnostim in nekaterim bistveno različnim lastnostim tesno prepletata.

Ko pa smo pripravljeni spoprijeti se z omenjenim dejstvom, se problem šele začne, kajti če je res, da se je vse zarotilo proti odkrivanju resnične narave politike,³ ni nič manj res glede resnične narave prava. Vse prej kot spodbudna so tudi opozorila na težave, ki spremljajo določanje pojma politike, pri čemer ne gre zgolj za teoretične in terminološke probleme, temveč tudi za ideološke pregrade, ki branijo učinkovito doje-

* Naše razpravljanje bo ostalo zavestno na splošni ravni, saj nam gre predvsem za dovolj jasno postavitev problema odnosa med pravom in politiko v moderni, politično organizirani družbi. Gre nam zlasti za iskanje in utemeljevanje poti, po kateri bi moralo teči raziskovanje tega odnosa, pri čemer pa bi seveda vsako konkretnije preučevanje nujno moralo upoštevati specifično družbeno-ekonomsko in družbenopolitično zgradbo posamezne globalne družbe ter vse podrobnosti, ki se izražajo na ravni srečevanja prava in politike. Tako se kot posebna naloga samo po sebi zastavlja preučevanje tega odnosa v naši družbi, ob upoštevanju vseh sprememb, ki jih ta družba doživlja in se nedvomno kažejo tudi na področju prava in politike. Da pa je naše razmišljanje vsak kot splošno teoretični pristop upošteveno tudi za naše razmere, potrjuje dejstvo, da se vsaj zaenkrat najpomembnejši pravni akti še vedno oblikujejo v državno-politični sferi. To dejstvo pa seveda ne zanika možnosti temeljnih sprememb te sfere in njenega sodelovanja pri oblikovanju prava, kakor tudi ne sprememb, ki jih doživlja pravo samo kot specifično normativni sistem. Prav te spremembe pa več kot očitno terjajo teoretično raziskovanje problema, ki je predmet naše raziskave. V njej je videti zato predvsem začetni poziv k obravnavanju problema, ki brez dvoma zasluži temeljito teoretično obdelavo.

¹ Prim.: M. Djurić: *Politika, nauka i filozofija*, Gledišta 1969/5, str. 713.

² Glej: R. David: *Le dépassement du droit et les systèmes de droit contemporains*, Archives des philosophies du droit 1963, str. 4.

³ J. Freud: *Qu'est-ce que la politique*, Pariz 1965, str. 5.

manje bistva politike.⁴ Ob vsem tem, kljub poudarjeni soodvisnosti prava in politike, ne preseneča dejstvo, da njuno razmerje še ni bilo deležno sistematičnih in pomembnejših raziskovanj in da tudi marksistična teorija ni prišla dalj kot do splošnih idej o soodvisnosti prava in politike.⁵

K vsaj relativno jasni postavitvi odnosa med pravom in politiko, ki jo ovirajo omenjene težave, nas ne sili zgolj prizadevanje po jasni teoretični opredelitvi tega odnosa, ki bi prispevala k trdnejši utemeljitvi in razmejnitvi predmetov pravne in politične znanosti in njunih temeljnih metodoloških izhodišč, temveč predvsem spoznanje, da je teoretična (se pravi kar se da objektivna) utemeljitev tega odnosa izrednega praktičnega pomena, saj zmore prispevati k odpravljanju tistih političnih zablod, ki nastajajo kot posledica političnega voluntarizma, ki veruje v nevtralnost in tehničnost prava ter njegovo prilagodljivost vsakemu političnemu izmisleku, ki nastane pod vplivom iracionalne ideološke spodbude in prepričanja, da zmore politična volja predrugačiti svet ne glede na njegove objektivne zakonitosti.

Prepričanje, da zmore (in tudi mora) znanost prispevati k obvladovanju procesov družbenega spreminjanja, k zmanjševanju tveganja in dvomov o ustreznosti načrtovane družbene spremembe,⁶ k racionalizaciji politike in zmanjšanju možnosti političnih odklonov, ne more pomeniti drugega kot nenehno prizadevanje po odkrivanju objektivnih družbenih zakonitosti ter resničnih možnosti človekovega zavestnega poseganja vanje. Sredstva tega poseganja so različna, pravo je le eno izmed njih, toda pri tem ne smemo pozabiti, da pravo ni tehnično sredstvo, ki bi bilo samo po sebi družbeno nevtrarno in bi ga s cilji napolnila šele njegova uporaba, temveč je izrazit družben pojav; ta rase iz objektivnih družbenih razmer ter vanje vsajenih človekovih možnosti, ki odpirajo pot njegovi ustvarjalnosti in učinkovitemu poprijemanju s temi razmerami, toda hkrati določajo tudi sredstva tega spoprijemanja.

2. Pravo kot sredstvo politike

Določitev razmerja med pravom in politiko naj bi bila tako pomembno in pravzaprav osrednje vprašanje, ki sega v samo bistvo prava, da je za nekatere mogoče na podlagi te odločitve po tradicionalni shemi razdeliti svet v dva dela, v tistega, ki prezira politiko, in onega, ki prezira pravo.⁷

⁴ Prim.: N. Pašić: Pojam politike i problemi konstituisanja političke nauke, Arhiv za pravne i društvene nauke 1963/4, str. 457.

⁵ Prim.: S. Vračar: Neophodnost naučnog proučavanja medjuzavisnosti politike i prava u socijalizmu, Politička misao 1965/2, str. 200 in sl.

⁶ Prim.: P. Jambreč: Sociologija prava: problemi, metoda, teorija, »Teorija in praksa«, 1967/2, str. 292; Z. Mlinar: Družbene znanosti in družbeni razvoj, »Teorija in praksa«, 1970/8-9, str. 1107.

⁷ Glej: A.-J. Arnaud: Politique et droit dans l'oeuvre de Mao Tse-toung, Archives de philosophie du droit 1971, str. 120; podobno tudi R. David: Le dépassement..., op. cit. str. 3 in sl.

Pri preziranju politike in apriornem odklanjanju kakršnekoli povezanosti med njo in pravom mora biti ves napor usmerjen v dokazovanje popolne avtonomnosti prava. Tudi če tokrat pustimo ob strani to, kako se kaže ta napor v zgodovini evropske pravne misli, naj vendarle opozorimo vsaj na dejstvo, da je prav prizadevanje po popolni utemeljitvi avtonomnosti prava, ki je že »po definiciji postavljeno nasproti politiki, politično pravo pa je protislovje v izrazih«,⁸ privedlo do pojmovanja prava kot nevtralne družbene tehnike, ki se sicer kot svet norm odlikuje s svojimi specifičnimi lastnostmi, toda z njo je mogoče zajeti sleherno politično odločitev,⁹ kajti pravo, »gledano s teleološke plati, je vedno samo sredstvo in ne cilj«¹⁰ ter je zato na primer nesmiselno govoriti o buržoaznem pravu, saj gre zgolj za tehnične norme, s katerimi je mogoče doseči določene cilje, ki so skupni vsem ljudem ne glede na njihovo razredno pripadnost.¹¹

Ves nesmisel takega iskanja avtonomnosti in nepolitičnosti prava se pokaže tedaj, ko postane jasno, da naj bi veljala zgolj za pravo kot predmet pravne znanosti, ko pa gre za uporabljanje prava, se odpro vrata »politični interpretaciji«. ¹² Političnih, ideoloških, vrednostnih spon naj bi bil dosledno rešen samo pravnik-znanstvenik, pravnik kot organski nosilec oblastne funkcije pa se mora podrežati določeni politični usmeritvi, kajti kot praktični razlagalec prava mora sprejeti tisto razlago prava, ki se kaže kot najustreznejša po političnih kriterijih. Na široko se tako odpro vrata subjektivizmu in iracionalnosti,¹³ pravna varnost je zato res lahko le zgolj privid,¹⁴ ne pa del funkcije, ki jo zmore opraviti pravo v modernih družbenih odnosih.

Spoznanje, da je taka do skrajnosti izpeljana avtonomnost prava kot predmeta pravne znanosti ob njegovi hkratni grobi podreditvi vsakdanjemu političnemu dogajanju nesprijemljiva, je nujno vodilo k iskanju take rešitve, ki si sicer ne bi zapirala oči pred dejstvom, da je nemogoče spregledati povezanost prava in politike, toda ki bi hkrati storila vse, da pojava ne bi odtegnila svetu vrednot. Pravo je tedaj mogoče označiti kot sredstvo politike,¹⁵ toda obenem je treba poudariti, da pravo ni gola oblika, ki zajame politično vsebino, temveč je »dialektika med politikom in

⁸ H. Kelsen: *Science and Politics, What is Justice*, Berkeley 1975, str. 371.

⁹ Prim.: D. Pasini: *Diritto e politica, Rivista internazionale di filosofia del diritto* 1958, str. 529 in sl.

¹⁰ H. Kelsen, op. cit., str. 372.

¹¹ Prim.: N. Bobbio: *La teoria pura del diritto ed i suoi critici, Rivista trimestrale di diritto e procedura civile* 1954, str. 372.

¹² H. Kelsen, op. cit., str. 368.

¹³ Glej podrobneje: L. Caiani: *I giudizi di valore nell'interpretazione giuridica*, Padova 1954, str. 284 in sl.

¹⁴ H. Kelsen, op. cit., str. 367.

¹⁵ H. Batiffol: *Problèmes de frontières: Droit et politique, Archives de philosophie du droit* 1971, str. 8.

etiko«. ¹⁶ Če bi bilo pravo zgolj čista posledica politične volje, tedaj ne bi izražalo drugega kot moč, ki bi jo zajeli slučajni, v ničemer utemeljeni instituti; če pa bi bilo zgolj etika, tedaj ne bi imelo nobene koherentnosti in kohezivnosti. Pravo je zato mediacija med obema, kar pa ne pomeni, da je le goli posrednik med dvema pojavoma, temveč je posrednik, ki vpliva na posredovano, tako da dobi politika svojo trdnost, etika pa do-rečenost. ¹⁷ Pojmovanje prava kot dialektike med politiko in etiko naj bi razjasnilo tudi nasprotovanje med pravnim pozitivizmom in naravnim pravom; pri prvem gre za presojanje prava iz političnega zornega kota,

Tudi tedaj, ko privolimo v ugotovitev, da pravo kot sredstvo samo po sebi ne vsebuje določenega cilja, in si tako odpremo možnost za pojmo-vanje prava kot tehnike (saj je za to značilno, da ustvarja sredstva, ki so namenjena uresničenju določenega cilja), moramo temu sredstvu priznati, če naj privede do željenih učinkov, vsaj omejeno samostojnost, ki terja, da z njim ravnamo s posebno veččino. In končno, tudi kot tehniko ga je treba vendarle podrediti splošnim etičnim načelom vsake družbe. ¹⁹

Če je za meščansko pravno misel, ki je prisiljena (ali vsaj pripravljena) soočati se s soodvisnostjo prava in politike, sprejemljivo spoznanje, da ima pravo v razmerju do politike instrumentalni pomen, pa je obenem, kot smo videli, zanj značilna bojazen, da bi pravo ob taki opredelitvi izgubilo svoj smisel kot vrednota, in zato tako vztrajno poudarja poveza-nost prava z etiko, hkrati pa opozarja tudi na »tehnične« lastnosti prava, ki ohranjajo pravo njegovo avtonomnost.

Politika ostaja ob takih prizadevanjih še vedno zastrašujoča človeška dejavnost, saj v njej sami ni etičnih načel, le-ta prodirajo vanjo šele prek prava, ki se kaže zato kot nujen most med politiko in etiko. Tak pristop k razrešitvi odnosa med pravom in politiko je nadvse jasen izraz pravne ideologije, ki je prevadujoča ideologija sodobnega meščanskega sveta. ²⁰ Pravo kot politično nevtralen, z moralno prepojen sistem se dviga nad po-litične boje in politično nizkotnost sploh ter kot tak ohranja iluzijo sploš-nih družbenih interesov in abstraktne pravne varnosti.

Povsem drugačna pa se zdi razrešitev odnosa med pravom in poli-tiko tedaj, ko politika ne pomeni več temeljnim človeškim vrednotam od-tegnjene dejavnosti, temveč velja za najpomembnejšo, skorajda vseobse-gajočo družbeno dejavnost, prepojeno z zgodovinsko in tudi etično uteme-ljenimi cilji. Utemeljevanje avtonomnosti prava v odnosu do politike in poudarjanje njegovih etičnih prvin je tedaj odveč. Če je dejavnost, ki po-stavlja cilje, prepojena z novimi, zgodovinsko utemeljenimi vrednotami,

¹⁶ J. Freud: *Droit et politique. Essai de définition du Droit*, Archives de philosophie du droit 1971, str. 17.

¹⁷ J. Freud, op. cit., str. 20 in sl.

¹⁸ J. Freud, op. cit., str. 28.

¹⁹ Prim.: A. Ravà: *Diritto e Stato nella morale idealistica*, Padova 1950, str. 32 in sl.

²⁰ Prim. N. Poulantzas: *Pouvoir politique et classes sociales de l'État capitaliste moderne*, Pariz 1968, str. 268.

tedaj je nesmiselno pri pravu, ki mora biti kar se da ubogljivo sredstvo politike, odkrivati njegovo samostojnost (čeprav zgolj relativno) ali »tehničnost«, ki bi omejevala politiko. Pravo tudi kot družbena tehnika nima takih specifičnih lastnosti, ki jih politika ne bi mogla prezreti pri uporabljanju prava. Pravo se mora na vseh ravneh, v nastajanju, razlaganju in uporabljanju, podrediti politiki.²¹

Ali je po obeh skrajnostih odprta še treja možnost, ali je mogoče vztrajati pri pojmovanju prava kot sredstva politike, ne da bi pri tem pravo neizogibno reševali pogubnega vpliva politike z njegovim povezovanjem z etiko in ne da bi pravu odrekli vsakršno samostojnost, ki brani, da ga politika ne vsrka vase? Ali je mogoče najti tako rešitev, da opredelitev prava kot sredstva politike ne bo pomenila degradacije prava?

Nas tokrat zanima predvsem tisto prizadevanje po določitvi odnosa med pravom in politiko, ki izhaja iz pojmovanja prava kot posebne normativne zgradbe, ki se odlikuje s svojimi specifičnimi lastnosmi.²²

Zaustavimo se nekoliko dlje pri zanimivem poskusu razrešitve tega problema v jugoslovanski literaturi, ki se sicer ne more ponašati s pomembnejšimi prispevki o njem. Osrednje mesto pripada prof. Lukiću.²³ Lukić izhaja iz ugotovitve, da je pravo eno izmed sredstev politike za doseganje njenih ciljev,²⁴ pri čemer pa politika določa njegovo splošno in osrednjo vsebino, njegov splošni duh in smisel.²⁵ Pravo se mu v svojem bistvu ne kaže zgolj kot sredstvo politike, temveč obenem tudi kot *tvorba politike* (podčrtal A. P.).²⁶ Pravo ne more imeti lastne gibalne sile.²⁷ Po teh najznačilnejših ugotovitvah, ki jasno podrejajo pravo politiki, pa avtor vendarle ugotavlja, da pravo v določeni meri vpliva tudi na politiko, pri čemer vidi bistvo tega vplivanja v dejstvu, da je pravo tehnično sredstvo za uresničevanje političnih ciljev. Sredstvo, ki ima svoje notranje zakonitosti strukture in funkcioniranja in le-te mora politika spoštovati.²⁸ Struktura in mehanizem funkcioniranja prava sta določena samostojno, neodvisno od politike, kakšna bo ta struktura, določa pravnik — tehnik in ne politik.²⁹ In še: v pravu se temeljna politična vsebina spreminja s spremembo politične oblasti, ki ustvarja pravo, toda s tem se ne spremeni tudi pravna tehnika. Le-ta se spreminja postopoma, po lastnih zakonih razvoja, pretežno neodvisno od razvoja politike.³⁰

Zanimivi so tudi avtorjevi odmevi in kritike na taka stališča. Tako je za nekatere sploh dvomljivo iskati odnos med pravom in politiko, češ saj

²¹ Prim.: U. Cerroni: *Il pensiero giuridico sovietico*, Rim 1969, str. 77 in sl.

²² Podrobneje o tem: A. Perenič: *Relativna samostojnost prava*, Ljubljana 1976.

²³ Glej njegova članka *Pravo i politika*, Arhiv za pravne i društvene nauke 1963/4, in *Pravo kao sredstvo politike*, *Gledišta* 1965/6—7.

²⁴ R. Lukić: *Pravo i politika*, op. cit., str. 487.

²⁵ *Ibid.*, str. 488.

²⁶ *Ibid.*, str. 489.

²⁷ *Ibid.*, str. 490.

²⁸ *Ibid.*, str. 490.

²⁹ *Ibid.*, str. 491.

³⁰ *Ibid.*, str. 491.

pravo in pravna dejavnost nista nič drugega kot politika in politična dejavnost, pravni akti so politični akti . . . prava in politike zato ne moremo ločevati.³¹ Pri tem pa je vendarle treba (čeprav za trditve ni dana nikakršna utemeljitev!) narediti razliko med procesom ustvarjanja prava in uporabljanjem prava. Prvo naj bi bilo zgolj politična funkcija, drugo pa samo pravna tehnika in torej »povsem druga stvar«.³²

Poleg takih na hitro izrečenih in pre nagljenih ugotovitev, ki posredno kažejo na nekatere nevšečne posledice določene prakse in na nerazumevanje nekaterih bistvenih značilnosti prava in njegove družbene funkcije, pa je bil Lukićev teoretični poskus deležen tudi obsežnejše kritike,³³ ki jasno opozarja, kako bistvenega pomena je razrešitev ontologije prava za vsako nadaljnje soočanje prava z drugimi elementi strukture družbe. Kritika je nujna posledica razhajanja med normativisti in tako imenovanimi fakticisti.³⁴ Pridružiti se moramo trditvam, da mora analiza odnosa med pravom in politiko izhajati iz sprejemljive utemeljitve obeh kot objektivno obstoječih družbenih pojavov,³⁵ a prav tako iz ugotovitve, da je tudi »pravo resničnost, ki je ne ustvarja politika, temveč se z njo sooča«.³⁶

Ni pa nujno, da bi Lukić prišel do podreditve prava politiki zgolj zato, ker pojmuje pravo kot splet norm³⁷ ter da je zato možen izhod iz take rešitve zgolj tedaj, če s pravom razumemo splet družbenih odnosov, ki ni posledica politične vrhne stavbe, temveč je pod njo in določujoče vpliva na to vrhno stavbo.³⁸

Če bi sprejeli ta del kritike, tedaj bi bilo odveč vsako prizadevanje po odkrivanju in utemeljevanju genetične in funkcionalne povezanosti prava kot oblike, kot normativne zgradbe, z določenim produkcijskim načinom, povezanosti, ki ne pomeni utopitve prava v produkcijskih odnosih in zanikanja njegove relativne samostojnosti, temveč narobe, pomeni utemeljitev te samostojnosti prava kot normativne zgradbe, ki se izpričuje tako v odnosu do materialne proizvodnje in objektivnih produkcijskih odnosov kakor tudi do drugih delov in pojavov v strukturi globalne družbe, torej tudi do politike.

Popolna podreditve prava politiki po vsebinski plati, ob sicer nujnem spoštovanju tistih lastnosti prava, ki so mu imanentne kot sredstvu, vodi Lukića k sklepu, da je vprašanje, ali bo pravo sploh obstajalo, kakšna bo njegova vsebina in do kod bo seglo, zgolj politično vprašanje, ki se rešuje

³¹ Tako L. Mates v svoji diskusiji na posvetovanju o političnih vedah, Arhiv za pravne i društvene nauke 1964/1—2, str. 88.

³² Ibid., str. 110.

³³ Glej članek: M. Peleš-Dizdarević: Ka pitanju odnosa politike i prava, Pregled (Sarajevo) 1965/3, str. 228 in sl.

³⁴ Gre za dvoje različnih pojmovanj bistva prava, ki sta se razvili tudi v okviru marksistične teorije prava. Za normativiste je specifičnost prava v normah, za fakticiste pa v družbenih odnosih.

³⁵ M. Peleš-Dizdarević: Ka pitanju . . ., op. cit., str. 230.

³⁶ Ibid., str. 233.

³⁷ Ibid., str. 243.

³⁸ Ibid., str. 235.

popolnoma neodvisno od kakršnekoli narave prava samega.³⁹ Med lastnostmi, ki izhajajo iz dejstva, da je pravo sredstvo z določenimi objektivnimi lastnostmi, navaja prisilnost, splošnost, vnaprejšnje normiranje, enakost, dolgotrajnost . . .⁴⁰ V teh lastnostih, ki sestavljajo obliko prava, vidi Lukić specifičnost prava, torej tisto razlikujočo posebnost, zaradi katere ga je mogoče uspešno razlikovati od drugih družbenih pojavov⁴¹ in torej utemeljiti njegovo relativno samostojnost. Niti nakazal pa ni, po kakšni poti teče oblikovanje teh lastnosti, ki sestavljajo obliko prava, kakšen je njihov zgodovinski razvoj, in zato tudi ni mogel prepričljivo utemeljiti, od kod nujna vezanost politike na zahteve, ki izhajajo iz pravne oblike. Ta pomanjkljivost ga, če prav razumemo, pripelje do sklepa, da je tudi sam obstoj prava zgolj politično vprašanje, da je torej zgolj politična volja tista, ki odloča o tem, kdaj bo napočil čas za to, da se določeno področje družbenih odnosov pravno ne uredi več. Politiko skuša sicer vsaj minimalno vezati tudi po vsebinski plati, češ da mora le-ta spoštovati poleg pravne oblike tudi tisti minimum vsebine, ki se je na podlagi stoletne pravne izkušnje pokazala kot koristna za vsako politiko.⁴²

Presenetljiva je zato njegova kritika jugoslovanske politike, da bodisi pretirano uporablja pravo ali pa se odreka njegovi uporabi tam, kjer je še vedno nujna, da pravo odmira dosti hitreje, kot je upravičeno.⁴³ Na čem temelji ta kritika? Politika, pravi avtor, je samostojna pri odločanju, kako daleč bo seglo pravo in ali bo sploh še na kaj seglo (glej prejšnje strani), ne glede na lastnosti pravne oblike, hkrati pa ne ravna prav, ko samostojno o tem odloča, in greši očitno z vidika prav teh lastnosti prava. Toda če naj bo kritika uspešna, je nujno dokazati njihovo genetično in funkcionalno povezanost s strukturo družbe, iz katere rase tudi politika, in zato le-ta ne more »samostojno odločati« o tem, ali je že nastopil čas za to, da se odreče pravu, pa tudi ne o tem, kako daleč sme seči s pravom. Politična odločitev se lahko izrazi v pravni obliki, toda ker le-ta ni nevtralna družbena tehnika, temveč nujna normativna zgradba družbenih odnosov, ki se nenehno potrjuje s svojo učinkovitostjo, se mora vsaka neprimerna politična odločitev prej ali slej izkazati zgolj za izmislek in ne za ustvarjalno misel, ki zmore prek prava usmerjati družbeni razvoj. Enako velja seveda tudi glede političnega odrekanja uporabi prava.

Da ne bi delali Lukiću krivice, moramo opozoriti, da ni prezrl dejstva, da se je pravo kot družbena tehnika doslej proučevalo predvsem strukturalno, ne pa funkcionalno, vzročno, posledično. Premalo so proučevali vzročno-posledične vezi med elementi prava in družbo oziroma politiko.⁴⁴ Omeniti moramo v tej zvezi še njegovo znano utemeljitev zlo-

³⁹ Pravo kao sredstvo politike, op. cit., str. 897 in sl.

⁴⁰ Ibid., str. 900 in sl.

⁴¹ Ibid., str. 902.

⁴² Ibid., str. 903.

⁴³ Ibid., str. 905.

⁴⁴ Pravo i politika, op. cit., str. 497.

rabe pravne oblike,⁴⁵ kjer izhaja iz ugotovitve, da je pravo kot oblika utemeljeno v njegovi vlogi v družbi, zato pomeni uporabljanje pravne oblike tedaj, ko ta ni nujna (ni utemeljena v družbenih odnosih), njeno zlorabo; nastane le privid prava, ne pa resnično pravo. Taka spoznanja pa kažejo njegovo dojetanje odnosa med pravom in politiko v bistveno drugačni luči; dragocena so predvsem kot metodološko napotilo ter opozorilo, kje čakajo marksistično pravno misel še nerešeni, a za teorijo in prakso nadvse pomembni problemi.

3. Pravna racionalizacija politike in pravno omejevanje politike.

Za presojo možnosti in obsega vpliva prava na politiko je nujno vsaj zelo splošno opozoriti na nekatere bistvene prvine politike, na nekatere njene najpomembnejše lastnosti. Ob znani pestrosti opredeljevanja pojma politike je tudi tokrat nujno odločiti se za določen pojem politike, ne da bi pri tem proučevali njegove oblikovalne sestavine in njegovo znanstveno utemeljenost.

Sprejemamo tisti pojem politike, po katerem je le-ta usmerjanje družbene skupnosti zaradi doseganja določenih ciljev,⁴⁶ oziroma postavljanje ciljev ter izbiranje ustreznih sredstev za njihovo uresničevanje.⁴⁷ Gre torej za zavestno družbeno delovanje, s katerim se poskuša zagotoviti razreševanje družbenih protislovij ter doseganje funkcionalne organiziranosti globalne družbe, ki temelji na določeni obliki materialnega ustvarjanja in poustvarjanja družbenega življenja.⁴⁸

Katere značilnosti ima tako opredeljena politika? Tako kot pravo je nedvomno tudi politika objektivno določena z obstoječimi razmerami družbene skupnosti, ker pa gre za zavestno človekovo dejavnost, je v njej vedno določena mera svobodnega delovanja subjektivnih dejavnikov, kar naj bi zlasti veljalo za posamezne politične odločitve oziroma v krajših razdobjih.⁴⁹ Za politiko naj bi bila značilna dinamičnost,⁵⁰ pa tudi precejšnja stopnja iracionalnosti, ki utegne nastati pod vplivom določenega ideološkega vrednotenja, in se zato pogosto brani soočenja z znanstveno razumnostjo.⁵¹ Politika je pogosto prisiljena h kompromisom. Krajši ali daljši čas utegne biti hibridna, vsaj delno demagoška, pogosto mistificirana.⁵² Prav zaradi njene subjektivne plati opredeljujejo pogosto politiko kot umetnost, kot večino vladanja. Kot večina vladanja naj bi bila pred-

⁴⁵ Glej njegovo Teorijo države in prava, II del, Beograd 1956, str. 58 in sl.

⁴⁶ Prim.: R. Lukić: Politička teorija države, Beograd 1962, str. 15.

⁴⁷ Prim.: S. Vračar: Socijalna sadržina funkcije državnopravnog poretka, Beograd 1965, str. 93.

⁴⁸ Prim.: N. Pašić: Klase i politika, Beograd 1968, str. 52.

⁴⁹ Prim.: S. Vračar: Socijalna . . ., op. cit., str. 24.

⁵⁰ Glej: H. Batiffol, op. cit., str. 2; R. Lukić: Pravo i politika, op. cit., str. 492.

⁵¹ Prim.: V. Vodopivec: Politika, znanost in samoupravljanje, Sodobnost 1969/1, str. 311.

⁵² Glej: S. Pihler: Pravo kot politično sredstvo, Pravnik 1971/4—6, str. 111 in sl.; M. Duverger: Introduction à la politique, Pariz 1964, str. 248 in sl.

vsem funkcija volje in kot taka naj bi nujno predpostavljala zavestno ali nezavestno sprejemanje vrednot.⁵³ Nenehno je treba imeti pred očmi pomembno dejstvo, da je kljub temu, da je politična dejavnost opredeljena z objektivnimi okoliščinami, vedno možna razlika med subjektivnimi motivi, ki navdihujejo politično dejavnost, ter objektivnim tokom političnega dogajanja.⁵⁴

Če sprejmemo navedene lastnosti politike kot utemeljene (pri čemer se zavestno odrekamo raziskovanju njihove razvojne povezanosti z vsakokratnimi razmerami v posamezni globalni družbi), nam ne preostane nič drugega kot soočenje take politike s pravom oziroma njegovimi imanentnimi lastnostmi.

Pravo daje s splošnostjo (in abstraktnostjo) obstojnost in trdnost, hkrati pa omejuje politiko, saj terja, da je tedaj, ko jo zajema pravo, dolgoročna, vnaprej določena in za vse enaka v enaki situaciji. Pretirano zmanjševanje splošnosti (in abstraktnosti) zmanjšuje učinkovitost prava in s tem tudi učinkovitost politične odločitve in akcije. S svojimi lastnostmi vnaša pravo v politiko oziroma prisiljuje politiko, da postane ta čimbolj premišljena, vsestranska in kritična.⁵⁵ Ker se pravo odlikuje tudi s svojo sistematičnostjo, »saj je po svoji naravi koherenten sistem norm«, ne prenese hibridnih rešitev,⁵⁶ hibridnost pa je, kot smo videli, ena izmed ne tako redkih značilnosti politike. Ob tem je treba opozoriti na vse tiste funkcionalne značilnosti prava, ki izhajajo iz njegovih bistvenih lastnosti.⁵⁷ Razumljivo je, da je pri tem treba razlikovati ideološko prikazovanje teh lastnosti in na njih temelječih funkcij od njihove objektivne obstojnosti ter genetične in funkcionalne utemeljenosti v objektivno dani strukturi globalne družbe. Mogoče je namreč soočati politiko s specifičnimi lastnostmi prava in iz njih izvirajočimi »pravnimi možnostmi« samo tedaj, če nam uspe dokazati, da so te lastnosti, kljub temu da nastajajo kot izrazit proizvod človekove zavesti, v svojem jedru nedvomno objektivno determinirane z zakonitostmi, ki obvladujejo družbeno produkcijo, in da zgolj zato terjajo dosledno upoštevanje vselej, ko se skuša človek spoprijemati z družbenim dogajanjem, tako na področju produkcije same kakor tudi na vseh tistih področjih, ki so z njo ali manj očitno determinirana ali vsaj po razvojnih težnjah opredeljena.

Že iz tega kratkega nizanja elementov srečavanja prava in politike je mogoče narediti dovolj utemeljen sklep, da ni upravičeno tisto gledanje, ki skuša pravo podrediti politiki predvsem na ravni nastajanja prava ter utemeljiti njegovo relativno samostojnost kvečjemu v interpretaciji in uporabljanju prava. Pravo se kot zgodovinsko utemeljena normativna

⁵³ H. Kelsen, op. cit., str. 350.

⁵⁴ Prim.: N. Pašić: Klase i politika, op. cit., str. 30.

⁵⁵ R. Lukić: Pravo kao sredstvo . . ., op. cit., str. 901 in sl.

⁵⁶ Prim.: S. Pihler, op. cit., str. 116.

⁵⁷ Podrobneje o teh lastnostih in njihovi funkciji: A. Perenič: Nekatere pojmovne predpostavke pravne varnosti, Pravnik 1976.

zgradba postavlja kot neizbežna zahteva nasproti vsaki politični odločitvi, ki skuša najti svoj učinkoviti izraz v njenih normah. Bistvene lastnosti modernega prava niso lastnosti, ki bi se kot take izoblikovale šele po tej, ko je pravna norma zajela politično odločitev, marveč so prav te lastnosti, ki niso bolj ali manj naključen domislek politike in ne zgolj poklicni dosežek določenih strokovnjakov ali nasledek trajnejšega pravnega izkustva, temveč učinkovita oblika za človekovo ustvarjalno poseganje v del družbene danosti, zaradi svoje izrazite razvojne in funkcionalne povezanosti s to danostjo, tiste, ki vežejo politiko pri oblikovanju odločitev v pravne norme. Brez upoštevanja teh lastnosti se pravo kot sredstvo nujno zneveri, politično zastavljeni cilj se pokaže kot neuresničljiva anticipacija. Zavzemamo se za tisti pojem prava, ki upošteva možnost, da človek z njim predvideva bodočnost, vendar zgolj uresničljivo bodočnost. Politična anticipacija pa je lahko hote (iz propagandnih in demagoških razlogov) ali pa nehote (zaradi premajhnega poznavanja zakonitosti družbenega razvoja) prepojena s predvidevanjem neuresničljivega. Ker je ideologija pomemben družbeni dejavnik, ki zelo neposredno vpliva na politiko, pri čemer pa njen vpliv ni nujno sorazmeren s stopnjo njene resničnosti,⁵⁸ je razumljivo, da navdihujejo politično dejavnost lahko tudi iracionalne zamisli (pri čemer z iracionalnostjo razumemo tako misel, ki zaostaja za družbeno resničnostjo, kakor tudi misel, ki jo v toliki meri prehitava, da ne more biti več njena resnična, mobilizacijska spodbuda). Poskus prelivanja vsake politične zamisli v pravno obliko je seveda vedno mogoč, njegova zgrešenost pa se marsikdaj pokaže šele po relativno daljšem času. Ni nemogoče, da traja politični privid, odet v pravne norme, čas cele generacije. Politične zmote se zaradi vztrajnega ideološkega prikrivanja ter sile, ki je pomembno sredstvo politike, le s težavo odkrivajo. Še posebno nevarno je tako družbeno stanje, kjer se zaradi pretirane vere v moč subjektivnega elementa (pretirane vere v moč človekove ustvarjalnosti ali vsaj ustvarjalnosti določene družbene skupine) izoblikuje prepričanje o vsemoči politične dejavnosti, ki se tedaj kaže predvsem kot izrazito subjektivna dejavnost, prosta vseh objektivnih spon. Njena vseobsežnost je tedaj »zgodovinska nuja«, zato so tudi sredstva, ki so ji na voljo, med njimi tudi pravo, v celoti podrejena njenemu zgodovinskemu poslanstvu. Lastnosti posameznega sredstva so zato le relativne konstante, ki jih lahko politika vedno spregleda in se jim, če tako terjaja »politični trenutek«, tudi odreče.

Vztrajanja pri zahtevi, da mora politika spoštovati bistvene lastnosti prava, ko vanj preliva svoje odločitve, pa ni mogoče razumeti zgolj v tem smislu, da je pri tem s stališča prava irelevantna vsebina, ki se vanj preliva, ter da zato zadošča zgolj spoštovanje »tehničnih lastnosti prava«. Poudarili smo že, da so specifične lastnosti prava genetično in funkcionalno povezane z vsakokratnim produkcijskim načinom, da na njih torej te-

⁵⁸ R. Lukić: Politička teorija . . . , op. cit., str. 49.

melji sama funkcija prava ter je zato mogoče vanje zajeti samo tiste politične odločitve, ki nastajajo kot človekov, sicer svoboden, a vendarle objektivno opredeljen, spoznavni rezultat tistih družbenih odnosov, ki terjajo pravno urejanje, saj brez njega ne bi bilo mogoče ustvarjalno poseganje vanje.

4. Uporabljanje prava: pravna tehnika ali politika

Videli smo že, da se zdi nekaterim pri soočanju prava s politiko samo po sebi umevno delati očitno razliko med nastajanjem in uporabljanjem prava, češ prvo je izrazito politični proces in zato naj bi bilo vsako soočenje prava in politike na tej ravni namišljen problem, drugo pa je predvsem področje pravne tehnike in zato avtonomno v odnosu do politike.

Da je za nekatere nastajanje prava izrazit politični proces, podrejen značilnostim politične dejavnosti (in torej v ničemer omejen s specifičnostmi prava), javno dokazuje tudi pogosto zapisana trditev, da se, denimo, sodniki ne smejo iti politike, kar naj ne bi pomenilo nič drugega kot to, da ne smejo ustvarjati prava, temveč morajo le-tega samo uporabljati, tako kot se kaže v zakonodajnih aktih. Taka zahteva bi bila dovolj jasno vodilo za vsakogar, ki mu je naloženo uporabljanje prava, če ne bi bilo pravo preveč človeško, se pravi tako, ki mora tudi pri uporabljanju (in tu še posebej) računati s človeškim ravnanjem. Zamisel o pravniku-tehniku, ki skrbi zgolj za avtomatično uporabljanje prava, ni mogla nikdar ustrezati resničnosti. Če je bila izoblikovana kot politična zahteva, tedaj je pomenila prizadevanje nosilcev politične moči, da bi kar najjasneje pokazali, kje je bilo središče političnega odločanja, ki je z uspehom izločilo politične nasprotnike ali njihove interese na ravni nastajanja prava, in zato ni moglo dopustiti, da bi se le-ti poskušali uveljaviti v procesu njegovega uporabljanja, saj bi to pomenilo nenehno nevarnost za učinkovitost delovanja vodilne družbene skupine. Bistvo te zahteve tedaj ni v tem, da bi uporabljanje prava postalo politično in ideološko nevtralen proces, pač nedvoumna zahteva po njegovi izraziti političnosti, toda vkljenjeni v določene politične okvire, ki naj učinkovito branijo prodiranje nezaželenih političnih vplivov.

Sama po sebi taka zahteva, ki je sicer vedno zaradi dejstva, da je pravo normativna oblika družbenih odnosov, ki nastajajo kot okvir spreminjajočih se družbenih procesov, daleč od dosledne uresničitve, ni nujno konservativne narave, tako kakor tudi pogosta zahteva po odprtih interpretacijskih prijemih, po širjenju pooblastil tistih, ki uporabljajo pravo, ni nujno znamenje širjenja demokracije.⁵⁹ Taka zahteva sicer lahko nastane v razmerah, kjer se krepijo demokratične sile v družbi, ki pa še niso dosegle tiste moči, ki bi bila potrebna za učinkovito vplivanje na

⁵⁹ Prim.: S. Rodotà: *Magistratura e sistema politico*, *Politica del diritto* 1972/3—4, str. 319.

zakonodajni proces, ter skušajo zato svoj vpliv uresničevati predvsem v procesu uporabljanja prava,⁶⁰ pri čemer zahteva po odprtejši interpretaciji ne pomeni pravzaprav nič drugega kot prikrit poziv k nezvestobi tistim političnim silam, ki odločujoče sodelujejo pri ustvarjanju prava na abstraktno-regulativni ravni. Taka zahteva pa ima objektivne meje, uresničljiva je samo dotlej, dokler ne ruši bistvenih lastnosti prava, ki niso odvisne od take ali drugačne ideološke in politične odločitve, temveč so neizogibna osnova funkcije prava.

Do take zahteve pride lahko tudi tedaj, ko politika uporablja pravo zato, ker so na nekatere njegove lastnosti vezane določene ideološko poudarjene vrednote, ki se jim noben politični sistem zaradi utemeljevanja svoje legitimnosti noče in tudi ne more odreči. V resnici pa skuša taka politika z njimi prikriti svoje resnične namene in je zato pripravljena storiti vse, da bi šlo uporabljanje prava v drugačni smeri, kot je izražena v njegovih splošnih aktih.

Do nestrpnih zahtev na ravni interpretacije in uporabljanja prava pride tudi tedaj, ko skuša politika prek prava izraziti še neuresničljive, a ideološko utemeljene politične zamisli, pri čemer računa z možnostjo, da je lahko pravo tudi močno propagandno sredstvo; pri tem pa pozablja, da se mora pravo končno vendarle srečati z družbenimi odnosi in da se tako preverja, ali je v normo prenesena zamisel sploh uresničljiva. Odgovornost za neučinkovitost pravnih norm skušajo pogosto naprtiti tistim, ki sta jim naloženi interpretacija in uporabljanje prava, ob spremljajočem očitku, da njihove odločitve niso dovolj prepojene s političnimi in ideološkim sestavinami, ki so imele odločilen vpliv pri oblikovanju takih norm.

Vztrajanje pri dejstvu, da ni mogoče ostajati zvest immanentnim lastnostim prava na njegovi abstraktno-regulativni ravni (čeprav šele te lastnosti omogočajo njegovo učinkovito uporabo) ob hkratni nezvestobi tistim zahtevam, ki rasejo iz abstraktno-regulativne razsežnosti prava na interpretacijsko-aplikativni ravni, nikakor ne pomeni zapirati oči pred spoznanjem, da je nesmiselno zagovarjati popolno objektivnost te ravni, ki bi nastajala kot posledica interpretatorjeve nevtralnosti ter dosledne zvestobe immanentnim lastnostim prava. Pozabiti ne gre, da je že narava interpretacije (če pri tem upoštevamo že samo dejstvo, da je pravna norma misel, izražena z jezikom, ki je po svojem bistvu vse prej kot do kraja racionalna in z logiko prežeta tvorba,⁶¹ ter dejstvo, da je interpretator vedno človek, ki živi v določenem kulturnem, idejnem in političnem okolju, iz katerega zavestno ali ne nenehno sprejema vplive, kar se nujno kaže tudi v njegovem poklicnem delu) taka, da je nesmiselno govoriti

⁶⁰ Sem sodi tudi prizadevanje po »alternativni uporabi prava«, ki je v zadnjih letih zlasti opazno v delu italijanske pravne teorije in tudi prakse. Glej npr. delo: *L'Uso alternativo del diritto*, Bari 1973.

⁶¹ Prim.: N. Bobbio: *Quale giustizia, quale legge, quale giudici, Qualegiustizia* 1971, str. 269.

o njej kot o nevtralnem tehničnem procesu, ki teče vedno po vnaprej predvidenih pravilih.

Zahteva po apolitičnosti interpretacije in uporabljanja prava je nesmiselna, če naj pomeni odtegnitev teh dveh procesov družbeni resničnosti. Če je pravo zajelo politično odločitev, ji s svojimi lastnostmi določilo pot in možnost njenega uresničenja, tedaj je nesmiselno trditi, da je politična odločitev zaradi tega izgubila svojo »političnost«. Res je, da ji je pravo pridalo nove elemente, ki jih brez njega politična odločitev ne more imeti, zato se jim tudi interpretacija in uporabljanje prava ne moreta izneveriti, toda hkrati je treba upoštevati njeno političnost, če z njo razumemo vsajenost v družbeno življenje. Uporabljanje prava je hkrati tudi preverjanje, ali je bila politična odločitev, ki so je zajele splošne in abstraktne norme, res taka, da je terjala pravno obliko, ali pa je šlo zgolj za zlorabo te oblike. Interpretacija kot pogoj uporabljanja prava in uporabljanje samo pa zmoreta biti taka preizkuševalca samo tedaj, če tečeta po poteh, ki izhajajo iz strukture prava, se pravi ob upoštevanju poglobitvenih lastnosti prava, ki se ne ponašajo s svojo družbeno nevtralnostjo, temveč s svojo objektivno povezanostjo z družbenimi odnosi, ki ji mora in zmore pravo zajeti.

Kriteriji za presojanje pravilnosti interpretacije in uspešnosti uporabljanja prava zato ne morejo biti zahteve pravne ideologije, ki nastaja ob ideološkem vrednotenju imanentnih lastnosti prava (zaradi česar se nam pogosto zazdi le-te zgolj ideološke in ne resnične lastnosti prava) in jih uporablja politika kot pomembno propagandno in mobilizacijsko sredstvo, temveč resnična funkcija prava, kot je utemeljena v strukturi družbe, ki se oblikuje in opira na zgodovinsko dani produkcijski način,

5. Pravna tehnika in politika.

S pravno tehniko bomo tokrat razumeli uporabljanje spoznanj pravne vede v praksi, pri čemer naj bi bila poglobitvena funkcija te tehnike v prispevku k ustvarjanju čim boljšega prava⁶² v njegovi abstraktno-regulativni in konkretno-aplikativni razsežnosti.

Za določitev razmerja med pravno tehniko in politiko je odločilnega pomena predhodna utemeljitev odnosa med pravom in politiko sploh. Če je pravo res zgolj sredstvo politike, pri čemer določa politika, kdaj in kako daleč naj seže pravo, kakšen cilj naj se z njim doseže, tedaj mora biti tudi pravna tehnika podrejena politiki in njenim ciljem, kajti njena naloga ni nič drugega kot to, da pravo kot sredstvo, ki naj pripelje do politično izbranega cilja, napolni s takimi tehničnimi prijemi, da bo zmoglo v kar se da veliki meri zadostiti zahtevam, ki izhajajo iz cilja samega. Tedaj je tudi znanost kot ustvarjalka pravne tehnike nujno podrejena vsakokratni politiki in njenim ciljem. Njena odgovornost se lahko

⁶² Prim.: R. Lukić: Teorija države i prava, op. cit., str. 186.

kaže samo glede vprašanja, ali so elementi prava kot sredstva primerni za uresničevanje določenega cilja, pri tem pa je sam cilj, njegova smiselnost in uresničljivost ne zanimajo in je tudi ne smejo zanimati, če je postavitev tega cilja odvisna zgolj od politične volje.

Drugačen pa je položaj tedaj, če vidimo v pravu in njegovih lastnostih, ki mu dajejo njegovo specifičnost, pojav, ki se zaradi svoje relativne samostojnosti v okviru strukture globalne družbe in kot resnična komponenta te družbe postavlja nasproti politiki kot objektivna danost, ki ji določa zgodovinsko utemeljene omejitve in okvire. Ker pa je pravo družben pojav ter zavestna, se pravi miselna tvorba, ki jo ustvarja človek, je razumljivo, da njegove poglavitne lastnosti ne morejo nastati brez človekovega ustvarjalnega delovanja. Nastajajo kot dejaven odgovor človekove ustvarjalne moči na izzivanje materialnih in torej objektivnih dejstev. Tudi praktično izoblikovanje prava ne more teči drugače kot po poteh, ki jih ustvarja človek. Pri tem ima pravna tehnika neprecenljivo vlogo, toda znanost pri oblikovanju elementov pravne tehnike ne sme izhajati iz predpostavke, da so potrebni taki elementi pravne tehnike, kot jih terja določna (se pravi, lahko tudi zgrešena in nesmiselna) politika, temveč iz spoznanj, da je mogoče ustvariti te elemente predvsem ob objektivnem odkrivanju specifičnosti prava, se pravi njegovih zakonitosti in lastnosti, ki ne morejo biti plod politične izbire in vrednotenja, temveč objektivne nuje po izoblikovanju take normativne zgradbe družbenih odnosov, ki je genetično in funkcionalno utemeljena v zgodovinsko danih posebnostih določene globalne družbe.

Očitki politike, da pravna znanost kot tvorba ustrezne pravne tehnike zaostaja za družbenim razvojem, so utemeljeni tedaj, če je mogoče dokazati, da pravna tehnika, ki jo ponuja znanost, ne omogoča ustreznega zajetja družbenih odnosov v pravne norme, ker pravna znanost ni sposobna dojeti njihovih zakonitosti. Toda političnih zablod, ki vodijo do zlorabe prava kot normativne strukture, ne more rešiti nobena pravna tehnika, pa naj si še tako prizadeva, da bi ustregla politiki.

Če bi bile poglavitne lastnosti prava lastnosti, ki bi nastajale pod pritiskom določenih političnih želja, brez svoje objektivne utemeljenosti in praktične preverljivosti njihove smiselnosti, tedaj bi bilo tudi izoblikovanje tehničnih prijemov za njihovo uresničevanje, ki omogoča prelivanje politične odločitve v pravne norme, zgolj izpolnjevanje politične zahteve. Novo, zgolj politično dojemanje bistva prava bi tedaj pomenilo novo zahtevo po spreminjanju pravne tehnike. Če pravne tehnike ne bi bilo mogoče utemeljiti drugače kot profesionalno izkušnjo tistih, ki jo oblikujejo, če je ne bi bilo mogoče utemeljiti v bistvenih lastnostih prava kot relativno samostojnega pojava v strukturi družbe, tedaj bi bili njena smiselnost in učinkovitost odvisni od subjektivne ocene tistih, ki v določeni dobi veljajo za tvorce političnih odločitev. Apolitičnost pravne tehnike, ki skuša svojo avtonomnost utemeljiti v dosledni osamitvi te tehnike, v zgraditvi nepremostljivega prepada med njo in preostalimi

pojavi v družbi, na široko odpira možnosti za zlorabljanje te tehnike in za njena nestrpna ideološka vrednotenja, ki negativno vplivajo na izoblikovanje prava in tudi a njegovo učinkovitost, saj tudi ta ni samodejna lastnost, temveč nastaja ob človekovem zavestnem prizadevanju po uresničevanju normativno izražene zamisli o bodočih družbenih odnosih.

6. Sklep

Razmišljanja o pravu in politiki ob že omenjeni skromni raziskanosti njunega medsebojnega odnosa niso mogla biti zazdaj drugačna kot le zelo splošna. Imela naj bi predvsem metodološki pomen. Opozorila naj bi na možnost, da je mogoče materialistično utemeljiti temeljne lastnosti prava ter jim tako dati tisto mero objektivnosti, ki omogoča kljub človeškosti prava njegovo uspešno razlikovanje od drugih družbenih pojavov (s čimer se šele odpira prostor za utemeljevanje smiselnosti in mesta pravne znanosti). Pri tem nam ta uspešnost pomeni predvsem utemeljeno možnost upreti se vsem tistim prizadevanjem, ki skušajo pravo popolnoma podrediti različnim elementom strukture družbe ob prepričanju, da pravo kot tvorba človekove zavesti ne more imeti v sebi ničesar takega, kar bi se lahko postavljalo po robu človekovi volji, pa čeprav prihaja do vzgibov te volje zaradi objektivno neutemeljenih ideološkovrednostnih spodbud, ki ne morejo pripeljati do ustvarjalnih človekovih misli in njihovega uspešnega spopada z objektivno danostjo.⁶³

Ob teh ugotovitvah postane razumljivejše tudi naše vztrajanje pri zgolj tistih lastnostih politike, kjer prihaja v največji meri do izraza tako imenovani subjektivni dejavnik, ki lahko privede do znanega razkora med političnimi željami in njenimi resničnimi možnostmi, do razkora, ki pomeni obenem tisti prostor, kjer se odpirajo možnosti zlorabljanja prava, se pravi njegovega nesmiselnega uporabljanja ali prezgodnjega zametavanja. Pravo je sicer, kot smo že poudarili, miselna, se pravi človekova zavestna tvorba, toda pri tem ne smemo pozabiti, da ni normativna struktura določenih družbenih odnosov, ki so vselej v svojem bistvu vendarle odvisni od objektivnih družbenih procesov. Pravo dobi tako svoj objektivni kriterij za presojanje lastne smiselnosti, ki se poslej postavlja kot objektivna in zato učinkovita ovira za kakršnokoli drugačno ugotavljanje te smiselnosti, pa naj se opira na še tako vzvišene družbene vrednote.

Tako dojemanje odnosa med pravom in politiko ne pomeni razčlovečenja prava, njegove popolne objektivizacije, ki bi ga utopila v neodvisno materialnost od človeka; njegovo specifičnost vidimo v njegovi idealnosti,

---

⁶³ Šele v tej zvezi postane jasnejše tudi prizadevanje tistega dela teorije, ki poskuša pravo opredeliti kot specifičen družben odnos in ga tako objektivizirati. Več o tem: A. Perenič: Nekateri ontološki problemi prava v jugoslovanski teoriji prava, *Anthropos* 1971/1, str. 157 in sl.

ki pa nastaja in deluje kot funkcija realnosti, zato ni odtegnjena človekovi sferi vrednot in njegovi možnosti ustvarjalnega anticipiranja človekovega ravnanja, narobe, je pomemben dejavnik tega anticipiranja, ki pa se zaradi svoje nujne genetične in funkcionalne povezanosti z objektivnimi družbenimi procesi (sicer bi izgubilo možnost posegati vanje) postavlja tej anticipaciji kot realen, zgodovinsko možen okvir in meja, ko je nujno narediti razliko med človekovimi ustvarjalnimi (se pravi objektivno utemeljenimi) predvidevanji in njegovimi prividi bodočnosti.

Tak odnos med politiko in pravom pa se zaradi družbenih nujnosti ne postavlja kot sama po sebi dana objektivna nužnost, ki bi bila neodvisna od človekove zmožnosti spoznavanja in bi premočrtno in neizbežno vplivala na človekovo ravnanje. V družbi ni mehanizma, ki bi brez človekovega sodelovanja vodil k odpravljanju njegovih zmot. Te so vedno posledica človekove (ne)možnosti spoznavanja objektivnih zakonitosti. Funkcija znanosti je eden izmed pomembnih elementov te možnosti, zato tudi znanstveno odkrivanje odnosa med pravom in politiko ni zgolj abstraknoteoretične narave, ne izhaja iz neke apriorne notranje nuje znanstvenega dela, temveč je bistven element človekovega praktičnega delovanja, saj pomeni znanstveno dogajanje tega odnosa ter njegovo praktično upoštevanje zmanjševanje človekovih zmot in napačnih poti.

In končno: vztrajanje pri pravu kot elementu človekove ustvarjalnosti, kot pomembnem dejavniku človekovega poseganja v družbene odnose vsaj na določenem področju družbenega življenja, pa nikakor ne pomeni njegovega povečevanja. Če pomeni pravo pomemben element civilizacije na določeni razvojni stopnji, pa nosi obenem v sebi vse tiste prvine te civilizacije, ki jo je omogočila presežna vrednost, in je torej s stališča totalnega človeka in prave človeškosti še vedno izrazit element človekove odtujenosti in nečloveškosti.

JERZY J. WIATR

Poljske politične vede — tradicija in sedanjost

Politične vede na Poljskem sodijo med popolnoma priznane in upoštevane akademske discipline in njihov pomen v celotnem sistemu pouka in organizacije znanstvenih raziskovanj neprestano raste. Izdelana je tudi njihova teoretska in metodološka koncepcija, oprta na predpostavke marksizma-leninizma in upoštevaljoča napredek znanosti v 20. stoletju. Če-

prav razreševanja še vedno terjajo nekatere meritorne in organizacijske probleme, sem prepričan, da je vloga političnih ved na Poljskem že tehtno utemeljena.

V pričujočem članku bi se rad ustavil pri treh vprašanjih: pri konceptiji političnih ved (ali »vedi o politiki«, »politologiji«) na tleh poljske konceptije političnih ved, pri glavnih smereh znanstvenih raziskovanj in pri organizacijski strukturi znanstvenega središča na tem področju.

1. Konceptija političnih ved in politične vede

Množina ali ednina? Politične vede ali politična veda? Lahko bi se zdelo, da je to psevdoproblem, ki smo si ga izmislili zaradi pomanjkanja pomembnejših teoretskih problemov. Pa vendarle ni tako. Diskusija o tem, kaj so politične vede, kakšno je njihovo mesto v celotnosti družbenih ved in kakšno mesto lahko prevzame monolitna, integrirana politična veda, ki ji pravimo tudi znanost o politiki, morebiti tudi politologija — je izredno pomembna za izdelavo lika disciplin, ki se ukvarja z raziskovanjem politike.

Diskusije o tem so se na Poljskem začele v začetku šestdesetih let in trajale trdoživo bolj ali manj deset let. Začetnik teh razprav je bilo Poljsko društvo za politične vede, ki je temu posvetilo celo vrsto posvetovanj. Med drugim tudi posebno splošno poljsko konferenco za okroglo mizo leta 1965. Velik pomen za spodbujanje iskanj je imela resolucija XIII. plenuma CK PZDP (Poljska združena delavska partija) 1963. leta, ki je prvič jasno določila v partijskem dokumentu naloge političnih ved na področju akademskega pouka. Težko in gotovo brez potrebe bi bilo obnoviti te diskusije v podrobnostih, lahko pa naznačimo, na čem so temeljile in kaj so rodile.¹

Izhodišče diskusije o teoretskem statusu političnih ved je bila še predvojna poljska tradicija, ki je — podobno kot francoska² — predpostavljala obstoj mnogih med seboj sodelujočih političnih ved. Med nje so prištevali pravne vede (se pravi, državno pravo, javno mednarodno pravo, teorijo države in prava, sociologijo političnih odnosov³, zgodovino sistemov in zgodovino političnih doktrin, politično ekonomijo in teorijo mednarodnih odnosov. Na tej osnovi je nastala tudi organizacijska struktura meddisciplinarnega značaja. Najstarejša poljska znanstvena organizacija na področju političnih ved — Poljsko društvo za politične vede —

¹ Prim. v zvezi s to témo moj članek z naslovom »Političke znanosti: značaj in perspektive« v zborniku v redakciji A. Bibiča in P. Novosela, *Politička znanost* (Zagreb: Naprijed, 1971); to je prevod članka, ki je izšel 1963. leta v poljskem trimesečniku »Kultura i Społeczeństwo«.

² Francosko tradicijo in njeno evolucijo zelo pravilno analizira Henryk Groszyk v delu: *Fracuska koncepcja nauki politycznej*, Warszawa 1968 (*Francoska koncepcija politične vede*).

³ Nekateri so videli v sociologiji političnih odnosov centralno, integrirujočo znanost o politiki. Prim. posebej Julian Hochfeld: *Marksizam i sociologija političnih odnosa*, v A. Bibiča in P. Novosel, *op. cit.*; to je prevod članka, ki je bil objavljen 1958. leta v poljski publikaciji »Studia Socjologiczno-Polityczne«.

je, kot izhaja že iz naslova, meddisciplinarna organizacija ljudi, ki se v okviru različnih družbenih ved ukvarjajo z raziskovanjem politike.

Predstavniki političnih ved so se zavedali, da je potrebna integracija vseh političnih ved v marskistično politologijo, ko bo ustvarjena ena sama integrirana politična veda. Takšni postulati so bili oblikovani že zdavnaj in so bili posebej močno izraženi v gradivu in diskusijah v sekciji političnih ved II. kongresa poljske znanosti 1973. leta (ki je deloval pod predsedstvom tedanjega predsednika Poljskega društva za politične vede prof. Kazimierza Opatka). V diskusijah o koncepciji integracije političnih ved ni bilo razlike, kar zadeva potrebnost te integracije; s tem so se strinjali vsi. Ni bilo večjih razlik glede na to, da zahteva ta integracija pomembna meritorna dela in ne samo odločitev administrativnega značaja. Razlike v pogledih pa so bile v zvezi s tem, kako daleč je napredoval proces integracije političnih ved⁴. Bile so tudi nekatere razlike v zvezi s problemom, v kakšni stopnji imajo lahko posamezne znanstvene discipline — sociologija političnih odnosov, zgodovina, pravo — vlogo integrirajoče discipline in ali je takšna integrirajoča disciplina sploh potrebna. Svoj pogled na ta problem, ki se mi je izoblikoval v mnogoletnih razpravah, sem predstavil pred nedavnim v knjižnici »Sociologija političnih odnosov«. Tam sem med drugim napisal tudi tole:

»Ko marksizem priznava poseben pomen sociološke interpretacije političnih pojavov, mu nikakor ni treba iz tega izpeljavati sklepov, da je sociologija političnih odnosov identična z vedo o politiki. Razlikovanju med tema dvema disciplinama služi že prej vpeljana razlikovanje med politično sociologijo in sociologijo političnih odnosov. Sociologija političnih odnosov je namreč samo ena izmed nekaj političnih ved, katerih skupni plod tvori empirični temelj vedi o politiki; seveda tvori rezultat sociologije političnih odnosov hkrati empirični temelj sociološki teoriji. Politična sociologija pa je seveda ena izmed temeljnih — vendar ne edina — teoretska interpretacija, ki lahko le združena z drugimi tvori teorijo politike ali prav znanost o politiki. Tista druga teoretska pojmovanja, ki morajo ostati integrirana s politično sociologijo, so predvsem politična ekonomija, teorija države in prava, teorija mednarodnih odnosov, pa tudi mejne discipline, kot je politična geografija ali celo — sicer postulirana — politična biologija. Veda o politiki je prav zato posebna veda. Njena posebnost tiči v meddisciplinarnosti, vendar ne v dominaciji ene discipline.«⁵

Tako sem pisal prav kot sociolog političnih odnosov. Ne mislim, da bi lahko politična sociologija postala marksistična veda o politiki, vendar

⁴ Dvome tega tipa sem izrazil v članku z naslovom *Czy istnieje nauka o polityce? Zrycie Szkoły Wyższej*, št. 5, 1971 — (*Ali obstaja veda o politiki?*)

⁵ Jerzy J. Wiatr, *Socjologia stosunków politycznych*, Warszawa 1977, str. 20–22. (*Sociologija političnih odnosov*). V tekstu omenjeno razlikovanje med politično sociologijo in sociologijo političnih odnosov sem vpeljal v članku o političnih vedah, ki sem ga navedel v opombi št. 1.

pa sem prepričan, da integrirane znanosti o politiki ne bi mogli ustvariti brez velike vloge sociološkega mišljenja. V poljskih razmerah je prav meddisciplinarnost, ki se izraža v čedalje večjem številu novih izdanih del⁶, temelj nastajanja čedalje bolj razlikujoče se vede o politiki. Vendar pa njen nastanek ne pomeni zatona političnih ved v njihovi dotedanji pluralistični obliki. Tudi te se bodo razvijale še naprej in krepile meddisciplinarno sodelovanje. V tem sodelovanju bodo tvorile podgradnjo integrirane vede o politiki in hkrati bodo iz te znanosti črpale teoretski in metodološki navdih. To se mi zdi najbolj realna pot in za razvoj znanosti tudi najbolj koristna.

2. Smeri raziskovanj

V sedemdesetih letih, v razmerah splošne oživitve znanstvenih raziskovanj na Poljskem in povečanja sredstev, namenjenih raziskovanju, kažejo tudi raziskovalne smeri v političnih vedah večjo različnost. Težko bi bilo poročati o vseh tu zastavljenih problemih in podrobno opisati rezultate, do katerih so prišli v svojih analizah poljski avtorji. Nujno se torej moram omejiti na zelo kratek in splošen pregled raziskovalne problematike.

Razlikovati bi bilo predvsem treba tri središčne raziskovalne smeri: »teoretično«, »metodološko« in »empirično« smer. Ti opisi so v določeni meri dogovorni, saj se zavedam, kako težko je natančno ločiti med teorijo in metodologijo ali med teorijo in empiričnimi raziskovanji. Vendar pa se zdi takšno grupiranje smeri in raziskovalnih interesov zelo koristno.

Teoretično smer predstavljajo predvsem dela, katerih namen je ustvariti znanstveno teorijo politike. To so v velikih meri študije, ki so jih izvajali v Centralnem metodičnem središču političnih ved pri varšavski univerzi, ki ga vodi prof. Artur Bodnar.⁷ Ta dela obravnavajo problematiko odločanja, definicije bistva političnih pojavov, problematiko norm in vrednot, političnega interesa in temu podobno. Posamezni znanstveniki se ukvarjajo tudi s pojmovno problematiko političnih ved; poseben pomen imajo tu dela Kazimierza Opatka.⁸

V okviru smeri teoretskih raziskovanja na področju političnih ved velja omeniti nadalje dela, ki imajo sistematični značaj. Najbolj pogosto se ukvarjajo s problematiko posameznih delov političnih ved, kot je npr.

⁶ Prim. npr. Franciszek Ryszka, *Polityka i Wojna. Swiadomość potoczna a teorie XX wieku*, Warszawa 1975 (*Politika in vojna. Vsakdanja zavest in teorija XX. stoletja*) — Marek Sobolewski: *Zasady demokracji burżuazyjnej i ich stosowanie*, Warszawa 1969 (*Načela buržoazne demokracije in njihova uporaba*) — Jadwiga Staniszkis, *Patologie struktur organizacyjnych*, Wrocław 1972 (*Patologija organizacijskih struktur*).

⁷ Zbornik z naslovom *Prace Zespołu Marksistowskiej Teorii Polityki Centralnego Ośrodka Metodycznego Studiów Nauk Politycznych*, Warszawa 1976 (*Dela skupine za marksistično teorijo politike pri Centralnem metodičnem središču studija političnih ved*).

⁸ Kazimierz Opalek: *Z teorii dyrektyw i norm*, Warszawa 1974 (*Iz teorije direktiv in norm*).

delo Stanislava Ehlich, ki obravnava vedo o državi in pravu⁹, Adama Lopatke razprava o pravožnanstvu¹⁰ ali že omenjeno moje delo o sociologiji političnih odnosov. Pripravljeno za izdajo je tudi novo delo profesorja Frančiška Ryszke »Uvod v vedo o politiki« (Wstep do nauki o polityce), ki je v poljski literaturi prvi uvod v integrirano politično vedo.

Poseben vidik teoretičnih del tvorijo razprave o posameznih področjih političnega življenja. Tu se nedvomno odlikujejo pravniško politološka dela, ki so posvečena državi¹¹, partiji¹² ali partijskim sistemom¹³. Treba pa je omeniti tudi sociološka dela, ki npr. zadevajo odnos med ljudstvom in državo¹⁴, politične vidike planiranja¹⁵ ali politične vidike družbene strukture¹⁶. Problematika tega tipa se je izrazila v delu dveh splošno poljskih zasedanj Poljskega društva za politične vede (167 v Varšavi in 1970 v Katowicach, kar kažeta tudi dva posebna zbornika.¹⁷

Med teoretične smeri je treba končno prištevati tudi dela, ki polemizirajo z nemarksističnimi smermi političnih ved. Teh del je že precej¹⁸

⁹ Stanisław Erlich: *Wstep do nauki o państwie i prawie*, Warszawa 1971 (*Uvod v znanost o državi in pravu*).

¹⁰ Adam Lopatka: *Wstep do prawoznawstwa*, Warszawa 1969 (*Uvod v pravožnanstvo*).

¹¹ Prim. npr. Zygmunt Rybicki: *Administracja gospodarcza w PRL*, Warszawa 1975 (*Gospodarska administracija v PRL*); Wojciech Sokolewicz: *Przedstawicielstwo i administracja w systemie rad narodowych PRL*, Wrocław 1968 (*Predstavninstvo in administracija v sistemu ljudskih svetov v PRL*); Stanisław Gebethner: *Ustrój polityczny Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, Warszawa 1976 (*Politični sistem Poljske ljudske republike*).

¹² Adam Lopatka: *Kierownicza rola partii komunistycznej w stosunku do państwa socjalistycznego*, Poznań 1960 (*Vodilna vloga komunistične partije v odnosu do socialistične države*).

¹³ Marek Sobolewski: *Partie i systemy partyjne świata kapitalistycznego*, Warszawa 1974 (*Partija in partijski sistemi kapitalističnega sveta*).

¹⁴ Jerzy J. Wiatr: *Naród i państwo. Socjologiczne problemy kwestii narodowej*, Warszawa 1969 (*Narod in država. Sociološki problemi narodnostnega vprašaja*).

¹⁵ Winicjusz Nrojek: *Spółeczeństwo planujące. Próba socjologii gospodarki socjalistycznej*, Warszawa 1973 (*Planirajoča družba. Poskus sociologije socialističnega gospodarstva*); Zbigniew Sufin: *Planowanie przyszłości społeczeństwa*, Warszawa 1975 (*Planiranje prihodnosti družbe*).

¹⁶ Tu gre posebej za raziskovanja, ki so jih opravljali mnogi pod vodstvom profesorja Włodzimierza Wesołowskiego in so zadevala spremembe družbene strukture na Poljskem. Primerjaj posebej — Włodzimierz Wesołowski: *Teoria, nadania, praktyka: Z problematyki struktury klasowej*, Warszawa 1975; (*Teorija, naloge, praksa: Iz problematike razredne strukture*) — zbornik v redakciji W. Wesołowskega: *Zróznicowanie społeczne*, Wrocław 1970; (*Družbeno razlikovanje*); zbornik v redakciji W. Wesołowskega in K. Ślomożyńskiego, *Struktura i ruchliwość*, Wrocław 1973 (*Struktura in družbena mobilnost*); Kazimierz Ślomożyński: *Zróznicowanie społeczno-zawodowe i jego korelaty*, Wrocław 1972 (*Družbeno-poklicno razlikovanje in njegovi korelati*). O smereh in rezultatih poljskih raziskovanj družbene strukture govorita W. Wesołowski in K. Ślomożyński v delu *Investigations on Class Structure and Social Stratification in Poland, 1945—1975*, Warszawa, Institut Filozofii i Socjologii PAN 1977 (*Raziskovanje razredne strukture in socialne stratifikacije na Poljskem v letih med 1945 in 1975*).

¹⁷ Zbornik v redakciji J. Kowalskega in L. Lisiakiewiczza: *Państwo, naród, demokracja socjalistyczna w PRL*, Warszawa 1970 (*Država, narod, socialistična demokracija na Poljskem*) in zbornik v redakciji J. Kowalskega: *Spółeczeństwo a państwo socjalistyczne*, Warszawa 1972 (*Socialistična družba in država*).

¹⁸ Prim. npr. Sylwester Zawadzki: *Państwo dobrobytu. Doktryna i praktyka*, Warszawa 1970 (*Država blaginje. Doktrina in praksa*); Jerzy J. Wiatr: *Czy zmierzch ery ideologii? Problemy polityki i ideologii w świecie współczesnym*, Warszawa 1966 (*Alli je doba ideologije v zatonu? Problemi politike in ideologije v sodobnem svetu*); nadalje *Współczesny antykomunizm a nauki społeczne*, Warszawa 1970, istega avtorja (*Sodobni antikomunizem in družbene vede*); Janusz W.

in pomenijo poljski glas v mednarodni diskusiji o smereh razvoja, političnih ved in hkrati tudi naš prispevek k okrepitvi in popularizaciji vpliva marksizma-leninizma v političnih vedah. Pri teh delih nas usmerja načelo, da je v znanosti ideološki boj boj za to, da bi bolje in trdneje prodrli v znanstveno resnico. Ne gre toliko za to, da bi argumentom nasprotne strani postavili nasproti lastne argumente, ampak da bi se učili od vsakogar, kdor prinaša znanosti dragocene vrednote, da bi obogatili metodološko delavnico in teoretične plodove marksističnih političnih ved z vsem tistim, kar je v svetovni znanosti dragocenega.

Metodološko smer predstavljajo dela, ki so posvečena obogatitvi in razvoju marksistične metodologije raziskovanj politike in raziskovalnim tehnikam. Tretje splošno poljsko zasedanje PTNP (Poljsko društvo za politične vede) v Gdansk leta 1973 je bilo v celoti posvečeno metodološki problematiki. Avtorji tamkajšnjih referatov so kritično ocenjevali sodobno stanje v metodologiji političnih ved v svetu in razložili svoje poglede na glavne metodološke smeri.¹⁹ Posamezni referati so obravnavali vprašanja sistemske analize, behaviorističnih metod, kvantitativnih prijemov, primerjalnih raziskovanj, institucionalnopravne analize in simulativnih metod. Čeprav je rezultat, ki ga je omenjeno zasedanje pokazalo, zelo dragoceno, pa je še naprej čutiti v poljskih političnih vedah pomanjkanje metodoloških del. Na tem področju pa so storjeni napor — posebno v okviru Centralnega metodičnega središča političnih ved — ki bi morali kmalu roditi pomembne plodove.

Empirična smer je v poljskih političnih vedah povezana predvsem z raziskovanjem različnih vidikov poljskega političnega življenja ob uporabi metod zbiranja in obdelovanja podatkov, ki so bili že obdelani v empiričnih družbenih vedah. Najbolj široko so nedvomno razvita dela, posvečena različnim vidikom funkcioniranja lokalnih oblasti: Ljudskih svetov in terenske administracije. Ta dela opravlja že veliko let skupina, ki jo vodi prof. Sylvester Zawadzki v Inštitutu za državo in pravo Pojske akademije znanosti (PAN), v katere sestav sodijo znanstveniki iz skoraj vseh znanstvenih središč države. Rezultati raziskovanj so objavljeni predvsem v časopisu »Problemi ljudskih svetov« ali v obliki knjig in razprav.²⁰ Empirična raziskovanja lokalnih oblasti izvaja tudi skupina sociologov z varšavske univerze in Inštituta za filozofijo in sociologijo PAN v mednarodnih okvirih, in sicer pri primerjalnih študijah glede vloge voditeljev v

Gołebowski: *Ideologia i polityka współczesnej socjaldemokracji*, Warszawa 1974 (*Ideologija in politika sodobne socialne demokracije*).

¹⁹ Zbornik v redakciji K. Opałka: *Metodologiczne i teoretyczne problemy nauk politycznych*, Warszawa 1975 (*Metodološki in teoretski problemi političnih ved*).

²⁰ Prim. zbornik v redakciji S. Zawadzkega: *Tendencje rozwoju władzy lokalnej w współczesnym świecie*, Warszawa 1976 (*Težnje razvoja lokalnih oblasti v sodobnem svetu*). To delo je zbirka referatov, ki so bili predstavljeni na mednarodni konferenci — ta je bila septembra 1974 v Radziejowicach blizu Varšave — govorila pa je o spremembah lokalnih oblasti. Poljski organizator je bila raziskovalna skupina pod vodstvom S. Zawadzkega, delo samo pa vsebuje vrsto referatov, ki temelje na raziskovalnih rezultatih te skupine.

lokalni politiki, in to v Indji, Jugoslaviji, Poljski in ZDA²¹. Ta raziskovanja se zdaj nadaljujejo in v njihovem okviru naši znanstveniki tesno sodelujejo z jugoslovanskimi znanstveniki.²²

Poleg raziskovanj lokalne politike vsebuje empirična smer tudi študije o političnih strankah, posebno študije o funkcioniranju posameznih členov PZPR (Poljska združena delavska partija), ki jih je izvedel Inštitut za temeljne probleme marksizma leninizma CK PZPR²³, pa tudi v okviru višje šole za družbene vede CK PZPR, kjer deluje pod vodstvom profesorja Adolfa Dobieszewskega inštitut vede o partiji²⁴. Na temelju empiričnih raziskovanj je izšlo pred nekaj leti zanimivo delo o dejavnosti Združene ljudske stranke²⁵, številna empirična raziskovanja o PZPR, Združeni ljudski stranki in demokratski stranki, ki pa so služila Michalu Sadowskemu²⁶ pri obdelavi zanimive monografije o poljskem partijskem sistemu.

Posebno mesto v empiričnih raziskovanjih ima problematika politične zavesti in politične kulture. Raziskovanja političnih stališč in mnenj izvaja v vsedržavnem merilu Sodišče za raziskovanje javnega mnenja in programskih študij pri komiteju za zadeve radia in televizije. To središče je nenavadno zaslužno za empirična raziskovanja; v teku dvajsetih let je izvedlo veliko število raziskovanj; med njimi je nekaj desetih raziskovanj političnih stališč, političnega znanja, političnih interesov in temu podobno. Raziskovanja stališč in javnega mnenja izvajajo tudi posamezni univerzitetni inštituti in centri; posebno aktivni so pri tem sociološki centri, čeprav nikakor nimajo monopola na ta tip raziskovanj.

V zadnjem obdobju je mogoče opaziti naraščanje zanimanja za problematiko poljske politične kulture. Po publikacijah Władysława Markiewicza²⁷, Czesława Mojsiewicza²⁸ in drugih avtorjev so načeli to problematiko na znanstvenih zasedanjih PTNP 1975. leta v Poznaniu in nato

²¹ Philip E. Jacob et al. (eds) *Values and the Active Community. A Cross-National Study of the Influence of Local Leadership*, Free Press: New York 1970 (*Vrednote in aktivna skupnost*, Mednacionalna študija vpliva lokalnih oblasti).

²² V maju 1977 je bila jugoslovansko-poljska konferenca v Portorožu, ki jo je organiziral ljubljanski inštitut za sociologijo in filozofijo. Zadevala je načrte skupnih raziskovanj in publikacij s tega področja. S poljske strani se je konference udeležila pod mojim vodstvom skupina politične sociologije inštituta za sociologijo na varšavski univerzi.

²³ Zbornik v redakciji A. Lopatke, J. Błuszkowskega in M. Konstańskega: *Organizacje partyjne wielkich zakładów pracy*, Warszawa 1976 (*Partijske organizacije velikih podjetij*).

²⁴ Zbornik v redakciji Adolfa Dobieszewskega: *Wiedza o partii. Wybrane problemy*, Warszawa 1974 (*Znanje o partiji, Izbrani problemi*).

²⁵ Zenon Mikołajczyk in Emil Patryn: *Struktura i funkcje partii chłopskiej na przykładzie*, ZSL, Warszawa 1968 (*Struktura in funkcija kmečke stranke na primeru Združene ljudske stranke*).

²⁶ Michał Sadowski: *Przemiany społeczne a system partyjny PRL* Warszawa 1969 (*Družbene spremembe in partijski sistem Poljske ljudske republike*).

²⁷ Władysław Markiewicz: »Kultura polityczna społeczeństwa« v knjigi istega avtorja *Sociologia a tużba społeczna*, Poznań 1972 (»Politična kultura družbe« v knjigi *Sociologija in socialna služba*).

²⁸ Czesław Mojsiewicz: »Problemy kultury politycznej społeczeństwa socjalistycznego w dobie rewolucji naukowo-technicznej« (Problemi politične kulture socialistične družbe v dobi znanstveno tehnične revolucije), *Studia Nauk Politycznych*, št. 1, 1974.

še 1976 ter jo vključili kot enega izmed centralnih raziskovalnih problemov v vsedrjavni plan temeljnih raziskovanj. Koordinacijo raziskovanj politične kulture bo opravljal inštitut za politične vede šlezijske univerze v Katowicach. Izraz zanimanja za problematiko politične kulture je tudi mednarodna konferenca o politični kulturi Mednarodnega društva za politične vede (IPSA) v Krakovu 31. VIII. —3. IX. 1977. leta v organizaciji PTNP.

Ta nujno skrajšana oznaka glavnih raziskovalnih smeri poljskih političnih ved pa bi bila le preveč nepopolna, če ne bi omenili še pomembnih raziskovanj političnih doktrin, ki sicer ne sodijo v tu navedeno klasifikacijo. Ta smer ima na Poljskem bogato tradicijo in dela bivšega predsednika PTNP profesorja Konstantina Grzybowskega (1901—1970) sodijo na tem področju med najvišje dosežke v svetovnem merilu.²⁹

3. Organizacija političnih ved

Danes ima Središče za politične vede na Poljskem vrsto svojih organizacij — tako v strukturi višjih šol kot v sistemu Poljske akademije znanosti in raziskovalnih organizacijah na drugih področjih.

Najstarejša organizacija političnih ved na Poljskem je PTNP, ki je bila ustanovljena v sedanji obliki 1959. leta. Predtem — od 1955. leta — je pod istim naslovom delovala federacija specializiranih društev, ki so se ukvarjala s političnimi vedami.

PTNP združuje ljudi, ki se poklicno ukvarjajo z raziskovanjem politike, poučevanjem političnih ved ali s popularizacijo njihovih plodov. Danes (1977. leta) združujejo nad 500 članov, ki so grupirani v dvanajstih terenskih oddelkih: v Varšavi, Bydgoszczu, Gdańsku, Katowicach, Krakovu, Lublinu, v Lodzu, v Poznanju, Wrocławu, Torunu, Szczecinu in v Zielonej Górze. Poleg rednih znanstvenih sestankov v oddelkih organizira PTNP znanstvena zasedanja in kongrese v splošno poljskem merilu. Delo PTNP usmerja glavni odbor, ki je izvoljen vsakokrat za tri leta. Dosedanji predsedniki glavnega odbora PTNP so bili: Manfred Lachs (1959—1962), Stanislaw Ehrlich (1962—1964), Jerzy Wiatr (1962—1967), Konstanty Grzybowski (1967—1970), Zygmunt Rybicki (1970—1972) in Kazimierz Opalek (1972—1976). V sestavi glavnega odbora so predstavniki raznih znanstvenih središč domovine; tako ima na primer odbor, ki je bil izvoljen na zadnjem (IV) zasedanju PTNP v Krakovu novembra 1976. leta v svoji sestavi predstavnike devetih društvenih oddelkov.

Poljsko društvo za politične vede (PTNP) je že dolgo član Mednarodnega društva za politične vede (IPSA). K temu društvu je pristopila

²⁹ Konstanty Grzybowski: *Historia doktryn politycznych i prawnych. Od państwa niewolniczego do rewolucji burżuazyjnych*, Warszawa 1967 (*Zgodovina političnih in pravnih doktrin. Od sužnjeposestniške države do buržoaznih revolucij*).

Poljska 1950. leta kot sedma država in kot prvi član izmed socialističnih držav. Predstavniki PTNP so mnogokrat opravljali funkcije v vodilnih organih IPSA, posebej kot člani izvršnega komiteja (Adam Schaff v letih 1949—1952, Oskar Lange v letih 1955—1958, Stanislaw Ehrlich v letih 1958—1967 in to kot viceprezident IPSA v letih 1964—1967, Jerzy Wiatr v letih 1967—1973 in od leta 1973 Kazimierz Opalek). Dvakrat — v letih 1966 in 1977 — so bile mednarodne konference IPSA na Poljskem. Na Poljskem so bila tudi številna zasedanja raziskovalnih komitejev IPSA, katerih so se Poljaki aktivno udeleževali.

Časopis PTNP v angleščini »Polich Round Table« izhaja od 1967. leta in je namenjen za popularizacijo znanja o poljskih političnih vedah za mejo. Temu cilju služi tudi izdajanje posebnih poljskih števil nekateri inozemskih znanstvenih časopisov na področju političnih ved — po načelu vzajemnosti. Do sedaj smo realizirali ta tip izmenjave z belgijskim časopisom *Res Publica* (št. 1, 1973) in s finskim časopisom *Politihka* (št. 1, 1977).

V strukturi višjega šolstva so se pojavile politične vede po XIII. zasedanju plenuma CK PZPR (PZDP) 1963. leta. Nastalo je Centralno metodično središče za politične vede (v začetku ga je vodil profesor Marian Zychowski, po njegovi smrti pa profesor Artur Bodnar), ki je glavni center programskih in metodičnih zamisli. Trenutno uvajamo v celotni učni sistem predmet z naslovom: temelji političnih ved. Zato se je začela živahna dejavnost na višjih šolah študijev političnih ved in institutov političnih ved. Postopno so začeli uvajati pouk na področju političnih ved kot posebno študijsko smer (danes v Varšavi, Poznanju, Krakovu in v Katowicach), mogoče pa je tudi pridobiti si doktorat in habilitacijo iz političnih ved. Število znanstvenih stopenj, pridobljenih na področju političnih ved, je v zadnjih letih izredno naraslo.

V Poljski akademiji znanosti so se politične vede pojavile kot posebna smer šele pred nedavnim. Šele 1972. leta je nastal pod vodstvom profesorja Kazimierza Opalka komite za politične vede PAN (Poljske akademije znanosti), ki je združil nekaj deset vrhunskih specialistov na tem področju. Temeljna funkcija komiteja za politične vede je znanstvena koordinacija vseh del, ki jih znanstveniki izvajajo na področju političnih ved v domovini. Komite za politične vede organizira sistematične znanstvene sestanke, izdaja skupaj s Centralnim metodičnim središčem četletnik z naslovom »Studia Nauk Politycznych« (Študije političnih ved«, glavni urednik je Artur Bodnar) in predstavlja središče političnih ved nasproti znanstvenim oblastim. V letu 1967 je prvič pri volitvah novih članov Poljske akademije znanosti bilo odprto mesto za predstavnika političnih ved; na to mesto je bil izvoljen profesor Kazimierz Opalek.

Ko govorimo o znanstveni strukturi, moramo vsekakor omeniti vsaj še nekatere institucije, čeprav glede na naslov »politične vede« ne sodijo povsem na to področje znanosti. Najvažnejša izmed njih je leta 1974 usta-

novljeni institut za temeljne probleme marksizma-leninizma CK PZPR (direktor je sekretar CK prof. dr. Andrzej Werblan, prvi namestnik direktorja pa prof. dr. Wesolowski). Ta institut je danes najpomembnejša in vodilna institucija na področju teoretičnih del in empiričnih raziskovanj v poljskih političnih vedah.

4. Nekaj sklepnih misli

Politične vede so na Poljskem prehodile v svojem razvoju dolgo pot. Danes so postale močan element celotne strukture znanstvenega življenja. Čedalje večjo vlogo pa imajo pri oblikovanju politične zavesti družbe in pri obdelovanju znanstvenih temeljev procesa političnega odločanja.

Seveda to ne pomeni, da bi bilo že vse rešeno. Čutimo na primer še vedno veliko pomanjkanje visoko kvalificiranih znanstvenih kadrov, zato ne moremo vedno zagotoviti ustrezne ravni vodenja znanstvenih del in poučevanja. Ni nam uspelo na vseh področjih političnega življenja spodbuditi dovolj velikega raziskovalnega navora in v zadostni meri prispevati svojega pri razreševanju praktičnih političnih problemov. Sorazmerno malo imamo na primer del, ki zadevajo funkcioniranje centralnih členov političnega sistema, ali teoretskih študij o mednarodnih odnosih, kjer prevladujejo opisne analize situacij v posameznih regijah sveta ali posameznih državah; vendar se tudi na tem področju kažejo simptomi sprememb.³⁰ Vendar pa so te težave ali omejitve vseskozi v mejah, v katerih imajo pred seboj velike naloge in razpolagajo z neprestano rastočimi možnostmi za njihovo realizacijo. V temelju že storjenega napredka in optimizma v vizirju prihodnosti je tako znanstvena prožnost poljskega Središča političnih ved kot tudi zanimanje za politično problematiko med širokimi ljudskimi množicami — predvsem pa teža, ki jo tem stvarjem pripisuje politično vodstvo države, in pomoč, ki jo ta daje. V povezovanju političnih ved s programom partije se kaže namreč realizacija marksistično-leninskega načela enotnosti teorije in prakse. To načelo pojmuje kot ukaz, da se trudimo za ustvarjalne, nove teoretske vsebine, in hkrati kot ukaz, da se lotimo tistih problemov, katerih razrešitev je posebno plodna v sedanjih etapi graditve socialistične družbe.

Prevedel Frane Jerman

³⁰ Prim, posebno: Franciszek Ryszka: *Polityka i Wojna*, Warszawa 1975 (*Politika in vojna*); Longin Pastusiak: *Komputery a polityka*, Warszawa 1975 (*Računalniki in politika*).

Tretja faza ekonomske demokracije

Stockholm, julij. — Sekretar švedske socialnodemokratske stranke — Olof Palme je dal za *Rinascito* tale intervju. Njegov sogovornik je bil pomočnik direktorja Rinascite Romano Ledda.

V. Z volitvami, ki so bile pred devetimi meseci, je socialna demokracija izgubila oblast, ki jo je imela več kot štirideset let. Opažam, da so se od tedaj ekonomske in družbene razmere v državi spremenile, in sicer na slabše. Inflacija ima grozljiv ritem, slišal sem, da odpuščajo delavce v raznih tovarnah in tudi tu se začena kazati problem brezposelnosti intelektualcev. Vendar pa so se nekateri teh problemov najavljali tudi že pred volilnim izidom, čeprav se zdi, da so danes hujši. Kakšna je vaša ocena razmer? In kako se jih loteva socialnodemokratska stranka?

O. Po devetih mesecih meščanske vlade je mogoče reči, da so razmere v državi slabe ali vsaj, da razmere niso dobre, položaj stranke pa je zelo dober. Le za malo smo zgubili na volitvah, za manj kot en odstotek. To se je zgodilo iz različnih razlogov, od jedrskih središč do načrta Meidner, ki so se ga mnogi ustrašili. Pa tudi obraba oblasti: po štiriinštiridesetih letih socialnodemokratske oblasti so nas že kar istili s švedskim *establishmentom*. Ne prikrivam, da je bilo žalostno zgubiti volitve, toda poraz nam je dal možnost, da razmislimo in učvrstimo stranko.

Meščanske stranke so dejansko zmagale na volitvah na nekakšni negaciji — proti socializmu — toda za deželo niso imele pozitivnega programa in niso bile homogene. Vse to se danes jasno kaže in prav to je tudi izzvalo veliko naklonjenost ljudstva do naše stranke. Če zaupamo anketam, bi mi, če bi bile zdaj volitve, dobili 48—49 odstotkov glasov, kar pomeni 6—7 odstotkov več kot pred devetimi meseci; in sploh ni izključeno, da bi dobili celo absolutno večino.

Če bi govorili shematično, bi lahko rekli, da je na Švedskem takle položaj: zmerne sile težijo k nekakšni meščanski zvezi proti socializmu, mi pa želimo ljudsko zvezo za pozitivni program glede spremembe družbe. Tako bo zastavljeno politično življenje v prihodnjih letih in upamo, da bomo v njem na prihodnjih volitvah zmagali. Izkoristiti moramo prihodnji dve leti, da se pripravimo.

V. *Zdi se mi vendarle, da kljub tej okolnosti obstaja kriza švedskega »modela«, ki se ni mogel izogniti vplivu splošnejše krize, ki pretresa Evropo. Med drugim tudi vem, da je vaša stranka stopila v obdobje »razmišljanja« in »proučevanja«, ki se bo končalo prihodnjo jesen. Gre za samokritični razmislek, ki je odprt za vsa nova vprašanja, ki jih imate tudi vi tu, na Švedskem? Katere so glavne smeri vašega dela?*

O. Da, lotevamo se vprašanj neposredne in tudi bolj oddaljene prihodnosti. Da bi poenostavili, bi dejal, da moramo stopiti v fazo, ki smo jo v naši stranki imenovali *tretja stopnja švedskega socializma*. Za prvo stopnjo je bilo značilno uveljavljanje politične demokracije, splošne volivne pravice, temeljnih svoboščin itd; ne smemo namreč pozabiti, da je bila Švedska zelo primitivna dežela, z demokratičnega stališča zaostala. Druga stopnja je bila stopnja socialne demokracije oziroma trenutek boja zoper revščino, brezposelnost, za udobje, za hiše, šole itn. — in tudi tu velja opozoriti, da je bila Švedska med najbolj revnimi državami v Evropi. Da bo jasno — na tej stopnji smo še vedno, kajti naokoli še vedno obstaja revščina. Veliko je bilo storjeno, ne pa vse. Toda zdaj se moramo odločno soočiti s tretjo stopnjo, s stopnjo ekonomske demokracije. Za kaj gre?

Na kratko: odločitve o produkciji morajo biti v rokah vsega ljudstva, in moramo se lotiti dolgoročnega ekonomskega planiranja. Planiranje postane nujno, kadar se hočemo zares zavzeto spopasti s pravičnejšo razdelitvijo dohodka, z regionalnim razvojem, z tehnološkimi inovacijami, z varstvom okolja itn. Toda samo načrtovati ni dovolj: druga smer, ki jo zastopamo, je decentralizacija oziroma nadzor delavcev, mezdnih delavcev na delovnem mestu. Ne samo zaradi varstva okolja in zaradi zagotovljenega dela, temveč zato, da bi uresničili participacijo delavcev pri centralnih odločitvah. To vprašanje ni novo. Ko smo bili v vladi, smo predlagali zakone, ki naj bi okrepili industrijsko demokracijo. Zdaj pa gre za to, da to usmeritev okrepimo. V ta kontekst sodijo vsa vprašanja, ki jih je izzval načrt Meidner, ki pa so v bistvu vprašanja participacije in nadzorstva razvoja in nad razvojem oziroma nadzorstva naložb in nadzora nad njimi. Razumljivo, da gre za kompleksna vprašanja, vendar verjamem, da je stranka pripravljena za to tretjo stopnjo.

V. *Živimo v trenutku krize kapitalizma, ki ni naključna in začasna, ampak globoka in trajna. Z marsikatere predpostavke, na katerih je bilo utemeljeno evropsko povojno gospodarstvo, se je pokazalo, da so krhke in da prav gotovo niso sposobne, da bi se postavile po robu krizi, saj so celo eden njenih vzrokov. In v Brandtovi in Kreiskyjevi listini piše, da vprašanj razvoja ni več mogoče zaupati tržnemu in tudi ne privatnemu gospodarstvu. Mar so tudi to teme vašega sedanjega razmišljanja?*

O. Seveda. Izhajamo iz dejstva, da kapitalizem preživlja krizo. Misel o izobilju, reči hočem o majhnem drobnem izobilju, se je doslej

sukala zunaj produkcije. Vzgajamo otroke, zidamo šole, hiše, ceste, pomagamo tistim, ki delajo, in tistim, ki so žrtve dela, pripravljamo zakone o prostem času. Toda zdaj smo spoznali, da je nujno, kako naj rečem, da napademo produkcijo, življenje produkcije. V prvi vrsti zato, da bi vrnili delu njegovo vlogo pri razvijanju osebnosti, človekove svobode. Kajti prepričan sem, da delo ostaja nekaj središčnega v organizaciji družbe. Če je delo težko, žalostno, ni mogoče, da tudi življenje ne bi bilo težko, žalostno. Spremeniti je torej treba delovne razmere. Toda v drugi vrsti in predvsem je treba spremeniti tržno gospodarstvo.

V. Več socializma?

O. Da. Ni nujno, da bi za to nacionalizirali produkcijo. Nekatere tržne mehanizme je treba uporabiti, na primer cene. Toda trg, takoimenovan svobodni trg zanesljivo ne more biti cilj neke družbe.

V. Temeljno vprašanje, ki se postavlja, je, skratka, vprašanje vlada-nja v gospodarstvu. V tem okviru se prepletajo vprašanja države, njene demokratizacije, njene vloge. Zdi se mi, na primer, da je ves tisti način pojmovanja države, ki ga vsebuje oznaka »welfare state«, tudi prizadela kriza in torej ta država ni več sposobna, da bi se spoprijela z odločilnimi vprašanji organizacije družbe in ekonomije. Kaj mislite o tem?

O. Zagovarjam seveda »welfare state«, ker je prispevala, da so se množice osvobodile strahu in negotovosti, in ker jim je zagotovila mnoge pravice. Toda vprašanje, ki o njem razpravljamo, zadeva »potem«, »welfare state« namreč ni končna stopnja razvoja. Z nas kapitalizem ni upanje v svobodo, kakor to tudi ni državni kapitalizem, ki je po našem mnenju v temelju vzhodnih družb. Država ni ničesar drugega kot nujno sredstvo, s katerim je mogoče uresničiti hotenja množic. In treba ga je uporabljati: dovolj je, če pomislimo — in to je zgolj primer — na njene naloge v boju za varstvo okolja, ki terjajo prav od države zelo odločno načrtovanje. Problem je v tem, da je nad državo potrebno imeti demokratično nadzorstvo.

Zlasti mladi veliko razpravljajo o decentralizaciji države, njene oblasti. Prva in največja oblika decentralizacije je prav gotovo v tem, da damo dejansko oblast tistemu, ki dela. Toda tudi na drugih področjih je treba decentralizirati, kolikor je mogoče. V tem smislu ima Švedska že neke vrste denetralizirano oblast. Lokalne enote izvajajo avtonomno oblast na odločilnih področjih družbenega življenja: v vzgoji, urbanistiki, gradbeništvu itn. Zdaj gre za to, da vse to razširimo na gospodarstvo. Toda — je neki problem. Tudi tu na Švedskem imamo bogate in revne predele, zato mora država zelo aktivno delovati, da bi razrešila tudi gospodarska neravnovesja, ki ne bi našla rešitve, če bi bila prepuščena sama sebi. Na primer: imamo razvit davčni sistem. Četrtnina dajatev gre občini in že samo to daje različni ekonomski temelj, odvisen pač od tega,

ali je občina v bogatem ali revnem predelu. Zato pa je država, da bi z drugim kosom dajatev uravnovesila te razlike tako, da bi zagotovila enakost družbenih storitev.

V. V ta okvir sodi še posebno, toda pomembno vprašanje glede vaše izkušnje, ki preseneča. Opaziti je močno rast sindikalne oblasti, pa tudi močno centralizacijo njene iniciative, poleg tega pa še bistveno skladje s stranko, v tem primeru socialnodemokratsko. To dejstvo odpira celo vrsto vprašanj v zvezi z dejanskim pluralizmom, razredno avtonomnostjo, z razvrstitvijo sil v levici . . .

O. Razlog, da smo doslej imeli centralizirane sindikalne pregovore je zelo preprost in bi ga lahko imenovali politiko solidarnosti delavcev za njihove mezde. Obstajajo kategorije, ki so pogodbeno močne, pa tudi take, ki niso. Te dobivajo pomoč od enotnih sindikalnih sil. Toda za nas ta praksa ni načelo. Je pragmatični ukrep, ki je že dal konkreten rezultat: Kolikor tolikšno mezdno izenačenost. Toda vsako leto se znova sprašujemo o tem ukrepu: naj nadaljujemo tako ali ne? Kolikor bolj se morajo sindikati spoprijemati z vprašanji, ki niso samo mezdna, toliko bolj se seveda vsiljuje decentralizacija. Glede drugega vprašanja pa trenutno potekata dve vrsti razprav. Meščanska kampanja obtožuje državo, da je korporativna, da imajo sindikati preveč oblasti in da je parlament brez prve oblasti. Drugo razpravljanje pa je takšno. prišlo je do pomembnih dogovorov med vlado in sindikati, ki so omogočili delavcem, da so kljub inflaciji ohranili svojo kupno moč. Skratka, sistem je deloval. Toda ni dvoma, da obstaja nevarnost, da bi se zmanjšala samostojnost in svoboda sindikatov, če se ta vmešava ali enači z državo. Vedno gre za vprašanje ravnotežja, ki ga je treba praktično preverjati in o njem razpravljati vsakokrat posebej.

V. Dovolite, da se za hip vrnem k vprašanju odnosa med stranko in sindikatom. Ali ta tip enačenja ne nasprotuje nekaterim aspektom demokratičnega delovanja družbe?

O. Gre za rezultat naše zgodovine. Tu, na Švedskem, je sindikat oživel stranko in obratno. Naša stranka se je rodila iz krajevnih sindikalnih odborov in potem je ustanovila centralo sindikata. Stranka in sindikat sta dva izraza istega gibanja. Ni naključje, da so v našem izvršilnem odboru predstavniki sindikata. Jasno je, da sta drug od drugega neodvisna in da je razloček med sindikalnim in političnim delom, toda po drugi strani vemo, da je samo s tesnim sodelovanjem med sindikatom in stranko mogoče braniti interese delavskega razreda in spremeniti družbo.

V. Postavimo domnevo, da obstajajo še druge politične in idejne sile, ki intenzivno sodelujejo v življenju sindikata, tako da postanejo njegov vodilni del. Kaj bi se tedaj zgodilo s sedanjim odnosom med stranko in sindikatom.

O. To je domneva, ki ne ustreza sedanjemu stanju resničnosti. Seveda so delavci, ki ne volijo naše stranke. Manjše sile, komunisti na primer, so si precej prizadevale in so imele v preteklosti opazne položaje v nekaterih sindikatih. Kmečki sindikat je tudi poskušal priti do vodilnih položajev v sindikatu. Toda gre za poskuse, ki so spodleteli.

V. *Izid švedskih volitev je bil evropski alarm glede oživljanja zmernih sil. V Evropi veliko govorijo o evrosocializmu, evrokomunizmu, nihče pa ne sliši nasprotnje težnje, ki jo je mogoče označiti kot rojevanje nekakšne evrodesnice. Kakšna je vaša ocena sedanje politične in družbene dinamike na naši celine?*

O. Ni dvoma, da je desnica v Evropi oslabela, toda hkrati je šla bolj v desno, postala je bolj konservativna. Dovolj je, če pomislimo na Straussa, na Chiraca, na Thatcherjevo Buržoazijo je strah, ne zaupa več sama vase in je torej lahko tudi nevarna, ker jo lahko zanese, da bo igrala vedno bolj surovo, trdo politiko. Da, mislim, da ne smemo podcenjevati evropske desnice.

Toda res je tudi, da obstaja levo gibanje, predvsem na jugu Evrope, kjer levica prej ni bila močna. Dejansko mislim, da v Evropi levica nikoli ni bila tako močna kot danes. To dejstvo pa ji daje velikansko odgovornost, zakaj Evropa preživlja obdobje gospodarske družbene in moralne krize. Njena odgovornost je v tem, da mora rešiti neko upanje za prihodnost, predlagati ukrepe, ki bodo dali rešitev teh kriz in ki bodo usmerili razvoj bolj pozitivno kot doslej. Lahko smo, skratka, zadovoljni z dejstvom, da Evropa danes teži v levo, toda hkrati to dejstvo poziva levico k razmisleku, k realizmu, k razumnosti, k sposobnosti, da govori tudi srcu in čustvom množic.

V. *Mnogo se je govorilo, v zvezi z evropsko levico, o nekakšnem sredozemskem socializmu in o nekakšnem nordijskem socializmu, o razvitem severu in zaostalem jugu. Menite, da je takšno razločevanje pravilno in da so vprašanja, s katerimi se mora soočiti levica na severu in jugu Evrope v temelju različna?*

O. Ne. Nikoli nisem verjel v to razliko. So izkušnje in nacionalne tradicije in različne ravni gospodarskih problemov, to pa vpliva tudi na oblike, kako se uveljavlja socializem. Obstajajo tudi različne zgodovine povojnega obdobja. Evropski jug je po vojni poznal fašistične režime ali meščansko vlado z razdeljenim delavskim razredom, ki torej ni imel odločujočega političnega vpliva; obstajajo različne politične in družbene razmere, ki so se danes pozitivno spremenile. To je vse.

Bistveni problemi so isti. Seveda, ne mehanično. Ponavljam: razlike so bile politične. Tu, v skandinavskih državah, je delavsko gibanje štiri-deset let vodilo državo, izvajalo tisto, čemur je Gramsci rekel hegemonija v družbi. V tem času ste vi imeli fašizem, in potem buržoazni

režim. Ne, res ne. Nikoli se nisem strinjal s tezo, da obstaja, s teoretičnega stališča, socializem, ki je drugačen za sever in drugačen za jug Evrope.

V. Kadar smo doslej govorili o evropskih delavskih silah, smo vedno mislili na dve zanj odločilni izkušnji: tradicionalno socialdemokratsko in na drugo, ki jo navadno označujejo kot stalinistično. Zdaj pa je odprta nova pot, postavili so se novi problemi, ki terjajo nove teoretične osmišlitve, in naši nasprotniki, tu in tam pa tudi kakšen prijatelj, pravijo, da pač ni mogoče ven iz dileme: tertium non datur. Kakšno je vaše mnenje o tem,

O. Beh, jaz sem socialni demokrat in sem vedno mislil, da mora biti demokratični socializem ta *tertium*. O tem smo na široko razpravljali, ko smo pred dvema letoma pripravljali program stranke in sam sem bil postavil to vprašanje kot osrednje v poročilo na kongresu. Pot, ki ji je zaupano upanje, je tista, ki nenehno varuje demokratične svoboščine, politično demokracijo . . .

V. V listini, ki sem jo bil prej omenil, pa skupaj s Kreiskim, če se prav spominjam, govorita o nekakšni »nadideologiji« demokracije, ki je zavrla socialne demokracije in za katero se kaže, da ni zadostna za cilje družbenega razvoja in demokracije same.

O. Da, napisal sem, da je nujno v temeljih oživiti in obnoviti demokracijo. Iskati je treba poglobitev demokracije, ki je nekaj več kot splošna volivna pravica, pravica do glasovanja, svoboščine. Demokracija je tudi, in danes še posebej, dejanska oblast ljudstva nad gospodarstvom. Zame je to odločilna točka, ker sem prepričan, da ne kapitalizem ne stalinizem ne moreta rešiti naših gospodarskih problemov in spodbuditi participacije množic.

V. Zdi se mi, da potemtakem obstaja skupno vprašanje za levico v njenih različnih komponentah; imenovali bi ga odprto iskanje, v katerem morata ena in druga stran razmisliti o mnogih izkušnjah preteklosti. V nekaterih evropskih državah se to že dogaja. V drugih pa je še čutiti neke vrste samozadostnost, integralizem, ki se sliši kot omejenost. V celi vrsti evropskih držav so odnosi med socialisti, socialnimi demokrati in komunisti pod vplivom te omejenosti, posledice pa se kažejo v iskanju, ki sem ga omenil, in tudi v sami politični dejavnosti.

O. Predvsem je treba reči, da je položaj v vsaki državi drugačen. Za nas, bom povedal čisto odkrito, ni problema. Komunistične partije nismo nikoli šteli za element ločevanja delavskega razreda, tudi zato ne, ker je bila desetletja hudo v manjšini. Drugače pa je v tistih deželah — mislim na Francijo in Italijo ter na Finsko in Island, če naj navedem primere iz evropskega juga in severa — kjer je komunistična partija organizirala dokaj velik del delavskega razreda. V teh primerih je izolacija komunistične partije za meščanske sile pomenila neke vrste zagotovilo, da

je mogoče ohraniti oblast, in socialisti so bili obsojeni na to, da so igrali obrobno vlogo znotraj pretežno meščanskih struktur. Novi razvoji in težnje, ki se nakazujejo, so izjemno zanimivi prav zato, ker poskušajo združiti delavski razred in mu dati novo politično težo. Zato smo kot švedska partija vse od začetka z naklonjenostjo gledali na zvezo levih sil v Franciji.

V. Omenjate pojav tako imenovanega evrokomunizma. Kakšna je vaša ocena?

O. Odgovoril bi rad z metodološkim pojasnilom: ne moremo biti preobčutljivi za to, kar se dogaja v komunističnih partijah, hkrati pa se ne smemo vmešavati v te procese.

V. Dovolite mi zadnje vprašanje, ki zadeva Evropo, njeno vključevanje v svet, njeno samostojno delovanje v sedanjem mednarodnem kontekstu. Vprašanj je mnogo, od gospodarstva do miru, od odnosov s tretjim svetom do odnosov s socialističnimi državami. Ne zahtevam seveda odgovora na vsa vprašanja. Toda, ali mi lahko orišete vašo oceno in vašo vizijo vloge Evrope v svetu?

O. Začel bi s tretjim svetom. Mi kot partija smo se močno zavzeli ne samo za politično, temveč tudi za ekonomsko osvoboditev dežel tretjega sveta. Rad bi spomnil na Vietnam, Čile, nekdanje portugalske kolonije, katere smo aktivno podpirali. Mislim torej, da socialistična ideologija lahko terja od sil, ki se sklicujejo na socializem, da se zenačijo z zahtevami tretjega sveta.

Konkreten primer: v prvi plan stopa vprašanje Afrike, predvsem vprašanje južne Afrike. Sam mislim, da bo tam prišlo do dramatičnega razvoja dogodkov; obstaja nevarnost rasne vojne, ki bo pritegnila velike sile, tam so tudi velikanski gospodarski interesi, pa tudi strateški itn. Razumeti moramo, da gre za afriške probleme, ki jih morajo rešiti Afričani sami. Toda to ne izključuje solidarnosti, ampak celo terja podporo silam osvoboditve. Na kratko: na vlado južne Afrike je treba resno pritiskati, da bi razumela, da morata biti Namibija in Zimbabve v prvi vrsti neodvisni in da je v drugi vrsti treba v celoti pregledati ves sistem apartheida.

V. Tu gre za zelo konkreten problem, ki ste ga bili sami načeli na kongresu socialistične internacionale v Ženevi. Ne gre samo za izvajanje političnega pritiska, delovati je treba na bolj grobem in odpornem tkivu gospodarskih naložb — pustimo ob strani prodajo orožja — ki naj bi jih po vašem bojkotirali. Je to mogoče doseči?

O. Da, seveda. To je mogoče storiti. Mi smo izglasovali zakon, ki prepoveduje naložbe v Južni Afriki.

V. Pa v drugih evropskih državah, všteti tiste, ki imajo socialno-demokratske vlade?

O. Začenjajo razumevati problem. Moramo si prizadevati, da bi ga razumeli v celoti. Položaj je, ponavljam, dramatičen in nevaren. Evropa lahko odigra pozitivno konstruktivno vlogo, če bo znala pokazati Afričanom, da se lahko enači z njihovimi hotenji. Južna Afrika je samo primer, toda gotovo najbolj akuten, tam se bodo dogodki hitro razvijali.

V. *Mislím, da je to primer, ki takoj prikliče splošnejši problem: namreč vprašanje multinacionalnih družb in njihove dejavnosti, ki pogosto obide nacionalne vlade . . .*

O. Da, seveda, obstajajo multinacionalne družbe. Toda so tudi nasprotni pritiski, pogoji, ki jih je mogoče vsiliti multinacionalnim družbam, če se le organizira pravo in resnično solidarnostno gibanje. Tu postane vprašanje naložb odločilnega pomena, saj je očitno, da se južnoafriška vlada spušča v mehanizme in denar mednarodnega trga; s tem tudi krepi in dokazuje svojo trdnost. Evropa, sem dejal, lahko v tem primeru sprejme pomembno samostojno vlogo, toda vedeti mora, da obstaja Evropa, ki lahko gre tudi proti interesom svojih multinacionalnih družb.

V. *Kar pa zahteva tudi spremembo ekonomskih struktur v Evropi?*

O. Da, da. Toda ne samo to, rekel bi v svetovnem gospodarstvu. Lotiti se je treba nove mednarodne ekonomske ureditve.

Prevod iz Rinascita šte. 27 (8. julij 1977)

RADOVAN VUKADINOVIC

V pričakovanju SALT II

V celotnem spletu ameriško-sovjetskih stikov, posebej tistih, ki so največ prispevali k popuščanju napetosti (detente), so na prvem mestu strateška vprašanja oziroma veliki strateški dialog. Tudi v teoretičnih analizah, ki skušajo ugotoviti vsebino in globino ameriško-sovjetskih odnosov, so domala v vseh različicah strateška vprašanja predmet največje pozornosti; to kaže na spremembe, do katerih je prišlo v sodobnem svetu, in na vzajemno odločitev obeh strani, da se lotita omejitve in nadzorstva najmočnejših orožij.

S tega vidika s pojmom SALT (Strategic Arms Limitation Talks) vse od šestdesetih let dalje, ki so se pogajanja začela, ni povezana le njihova vojaško-politična problematika, marveč lahko ob njih zasledujemo celotni razvoj ameriško-sovjetskih stikov in odnosov v mnogoterih oblikah. Po eni strani je SALT s svojo institucionalizacijo, zlasti po prvem uspešno zaključenem krogu pogajanj, postal dokaz, da je možen sporazum med tema velikima državama tudi na tako občutljivem področju — in da je potemtakem možen napredek tudi na vseh drugih, manj občutljivih področjih.¹ Po drugi strani so postale priprave na SALT II, potem ko je odšla iz Washingtona Nixonova administracija, merilo za splošno ohlajanje medsebojnih odnosov, voda na mlin kritikom zboljševanja ameriško-sovjetskih odnosov, ki so trdili, da na tem področju ni mogoče doseči nobenih koristnih sporazumov.

To objektivno sprejemanje ali pa odklanjanje SALT je del širše stvarnosti, v katero sta vpeti obe strani in v kateri vsaka po svoje razlaga vojaška, politična in ekonomska vprašanja, ki zadevajo omejevanje strateškega jedrskega orožja, pri čemer skuša vsaka iztržiti zase največ koristi. In ker prihajajo v iskanju največjih koristi na dan docela enostranski interesi, je možnost kompromisne rešitve dokaj manjša.

V svojih nedavnih izjavah je Henry Kissinger zatrdil, da je bilo v času Fordove administracije domala devetdeset odstotkov sporazuma SALT II že pripravljenega in da je vlada čakala le na primeren trenutek

¹ O tem glej podrobneje: R. Vukadinović, *Sila i interesi, Vanjska politika SAD*, Zagreb 1972, str. 358—378.

za prehod v višjo fazo, ki naj dopolni SALT I. Tudi prihod nove, Carterjeve administracije ter izmenjava pisem med Brežnjevom in Carterjem so dajali upanje, da bo sporazum kmalu dosežen. Toda temu so sledili neuspeli pogovori v Moskvi, ki so ponovno potrdili, da niti strateško orožje — kljub svoji izjemni teži in pomembnosti — ne more biti izvzeto iz celote ameriško-sovjetskih odnosov. V času stopnjevanja napadov na ameriško-sovjetska pogajanja v ZDA, ofenzivnejših ameriških zahtev glede uveljavljanja človekovih pravic, omejevanja stikov na drugih področjih ameriško-sovjetskih odnosov — so bila pogajanja okoli SALT kljub izredni pomembnosti postavljena v funkcijo celotnih ameriško-sovjetskih odnosov. Ob tem si je ena in druga stran prizadevala uveljaviti širše političnostrateške cilje in ni dopuščala nobenih dvomov, da bo na tej poti vztrajala.

V Združenih državah Amerike je bil že od vsega začetka pogajanj o omejevanju strateškega orožja vojnoindustrijski kompleks izredno vpliven dejavnik, ki ga je morala vsakokratna administracija temeljito upoštevati.² Pentagon ima kljub moči predsednika in njegove administracije vedno možnost, da se pojavlja z variantnimi predlogi — in to se je dejansko dogajalo v vseh fazah pogajanj okoli SALT. Sporazum, za katerega bi Pentagon menil, da ni sprejemljiv, bi bilo zelo tvegano podpisati, o čemer priča celotna zgodovina SALT. V času nastopa nove predsedniške ekipe, ko se še niso stižali glasovi privržencev ostre usmeritve guvernerja Reagana, je Pentagon povsem nedvoumno nastopil s svojimi zahtevami; poudaril je, da je druga stran napravila celo vrsto nedopustnih potez tako na področju sporazuma SALT kot tudi na širšem vojnostrateškem področju, kar terja na ameriški strani izredno opreznost in odločnost.

V takem ozračju je postal SALT kaj hitro preskusni kamen za dobro voljo nove administracije glede nadaljnjega sodelovanja s Sovjetsko zvezo, hkrati pa tudi kamen spotike zagovornikov ostrejšega odnosa do druge strani. Nekatera mednarodna dogajanja (npr. v Afriki), domnevna kvalitativna in kvantitativna rast sovjetskih oboroženih sil so še bolj oteževali nastajanje sporazuma SALT II, od katerega je svet pričakoval občutnejšo razširitev limita, postopno zmanjševanje ali pa vsaj nadzorovanje oboroževalne tekme.

Sedanjega zastoja v pogajanjih, v katerih daje nekoliko več upanja majski sestanek v Ženevi, ni moč razumeti, če v grobih obrisih ne predstavimo osnutka SALT, ki sta ga obe strani snovali previdno in dolgo, hoteč v doseženi kompromis vgraditi vse svoje vojaške politične in ekonomske interese.

S sporazumom SALT I leta 1972 je bila zakoličena gornja meja sredstev za prenos jedrskega orožja pri obeh straneh, hkrati pa je bila ome-

² Ibid., str. 119—164.

jena tudi graditev obrambnih protiraketnih sistemov (Anti Ballistic Missiles-ABM). S pogodbo je določeno, da ima lahko vsaka stran na svojem ozemlju po dva taka sistema; z dodatnim protokolom iz leta 1974 (v času otoplitve ameriško-sovjetskih odnosov) pa so se pogajalci sporazumeli, da ima vsaka stran lahko le po en tak sistem.³

Če bi razčlenjevali glavne dosežke SALT I, bi se lahko analize lotili z več vidikov. Toda očitno je, da temelji sporazum na dveh vodilnih načelih, ki po svojem pomenu presegata zgolj vojaške vidike. Ko sta se lotili pogajanj, ki so terjala mnogo časa in dobre volje, sta skušali obe strani določiti nekakšen skupni imenovalec, ki zlasti poudarja:

1. dejstvo, da sta oba pogajalca zainteresirana za določitev paritete strateške sile; načelo enakosti obeh strateških sil praktično določajo kvantitativni parametri;⁴

2. nujnost, da se določi meja nenadzorovanemu tekmovanju v strateškem oboroževanju,⁵ kar je prišlo posebej do izraza v omejevanju selitve jedrskega strateškega orožja s kontinenta na vodo oziroma pod vodo.

V luči ameriško-sovjetskega sporazuma o omejevanju jedrskega orožja iz leta 1973 sta imeli ti dve temeljni določili tudi veliko politično težo in sta prispevali k izboljševanju sovjetsko-ameriških odnosov.

Glede na to, da je bil sporazum SALT I določen za dobo petih let, da sta obe strani izrazili željo, da sporazum ponovno obnovita in razširita, sta v novih razmerah, ko je odhajala Nixonova vlada, iskali možnosti za nadaljnja pogajanja. Ker sta pripisovali strateškemu vprašanju velik pomen, sta se novembra 1974. leta v bližini Vladivostoka sestala Brežnjev in Ford ter določila okvire novega sporazuma SALT II.

V novem sporazumu, ki naj bi izrazil kontinuiteto interesov obeh strani ter težnjo k pogajanju o širšem sklopu vprašanj, je imelo načelo paritete strateških sil spet osrednje mesto. Predvideli so, da bi med pogajanj v okviru SALT II dosegli sporazum o gornji meji strateških sredstev za prenos jedrskega orožja, ki je v skladiščih ZDA in ZSSR; po tem predlogu bi imela lahko vsaka stran 2400 medcelinskih raket in bombnikov z velikim akcijskim radijem, s tem da bi lahko vsaka stran opremila 1320 raket z večjim številom jedrskih glav, ki jih je moč usmerjati na ločene cilje (multiple independently targetable re-entry vehicle — MIRV).

³ R. Vukadinović, *Ameriško-sovjetski odnosi 1917—1976*, Zagreb 1977, str. 151—154.

⁴ Sporazum o ukrepih za omejevanje strateškega ofenzivnega orožja določa kvantitativne parametre za eno in drugo stran. Sovjetska zveza je lahko obdržala 1530 medcelinskih raket in še nadaljnjih 90, ki so jih še gradili, in pa 560 podmorniških raket. ZDA so omejile svoje rakete na tedaj že izdelanih 1054 medcelinskih in 656 podmorniških raket. Številčno razmerje raket ustreva ustrezno pariteti, izraženo v megatonih rušilne moči. *Ibid.*, str. 151—152.

⁵ To je zlasti poudarjeno v skupni deklaraciji o temeljnih načelih odnosov med država »priznavanje varnostnih interesov na načelih enakosti in odrekanju grožnji ali uporabi sile«. *Pravda*, 30. 5. 1972.

Iz tedanjih ameriških in sovjetskih reakcij, zlasti pa izjav takratnega državnega sekretarja Henryja Kissingerja, je bilo moč domnevati, da je pretežni del sporazuma SALT II že dogovorjen in usklajen. Toda nadaljni potek dogajanj je pokazal, da so bila ta pričakovanja prenaglana ter da je vrsta notranjih in zunanjih dejavnikov, ki so onemogočili realizacijo SALT II ter zaustavili pomemben korak k zmanjševanju strateške jedrske oborožitve.

V Združenih državah Amerike pogajanja v Vladivostoku niso naletela v vseh okoljih na enak odmev. Vojaški krogi, ki jih podpira zlasti del članov kongresa in senatorjev, so začeli močneje pritiskati na Fordovo administracijo z zahtevo, da se okrepijo ameriške pozicije ter da se morajo ZDA v morebitnih širših pogajanjih s Sovjetsko zvezo hkrati lotiti tudi krepitve ameriške vojaške sile.⁶

V dokaz teh trditev so vojaški krogi uporabili vsa že preskušena sredstva, da bi opozorili na »nevarnosti«, ki izhajajo iz enostransko zasnovanih sporazumov. Ko je vojska posredovala še podatke o sovjetski vojaški sili, njenemu naraščanju, o sovjetskih globalnih ciljih, je kaj kmalu utrdila svoj položaj ter v zoprvanju sovjetski vojski izsilila od svoje administracije pomembne koncesije. To se je pokazalo v krepitvi vseh dejavnosti obveščevalnega značaja, s katero bi lahko verificirali stanje sovjetske oborožitve, v pospešeni modernizaciji ameriškega strateškega potenciala, v obširnejših vojaških raziskavah ter v vključevanju novih vrst in sistemov obrambe.

V tej fazi zapletenih ameriških »notranjih pogajanj«, iskanja možnosti za to, da v predvidenem sporazumu z drugo supersilo iztržijo interne prednosti in okrepijo lastno vojaško silo, so se v ameriški oborožitvi pojavile rakete z več bojnimi jedrskimi glavami (MIRV). Ta nova vrsta orožja je v kvalitativnem kot kvantitativnem smislu mnogo bolj nevarna kot dotedanje jedrske bojne glave; takratni obrambni minister ZDA J. Schlesinger ga je označil kot nujno potrebno orožje, ki naj bi služilo prebijanju sovjetskega ABM sistema. Hkrati je začela ameriška armada uresničevati program proizvodnje bombnikov B-1, podmornic tipa Trident in manevrirne rakete (cruise missile).

V velikem vojaško tehničnem tekmovanju, ki se je posebej razmahnilo v fazi jedrskega ravnotežja, je vnesel pojav MIRV v razmerje sil kvalitetno enostransko prednost ter s tem v nekem smislu porušil načelo enakovrednosti jedrskih sil. Že sama možnost, da Združene države ob enakem številu raket lahko pomnožijo njihovo moč z določenim številom večglavih jedrskih nabojev, ki se usmerjajo na različne cilje, pomeni zvečanje ameriške rušilne moči in spremembo odnosa. Sovjetska stran v tem pogledu ni mogla zaostajati, zato je bilo s sporazumom v Vladivo-

⁶ Hkrati so se širile vesti, v katerih so trdili, da se Sovjetska zveza ne ravna po določilih SALT, da uvaja nekatera nova orožja in sisteme. Strategic Survey 1975, str. 114—116.

stoku določeno, da ima lahko vsaka stran 1320 raket, oboroženih z MIRV, s čimer je bilo porušeno ravnotežje spet vzpostavljeno.

Seveda je moralo vztrajanje Pentagona na novih vrstah orožja sprožiti podobna prizadevanja na drugi strani — kar je objektivno vplivalo na ponovno oboroževalno tekmovanje, za katero se je v času sporazuma v Vladivostoku zdelo, da je že obvladano.

Od vseh teh povsem vojaškotehnoloških vidikih inovacij obeh strani bi kazalo opozoriti tudi na nekatere probleme, ki se pojavljajo v strateški miselnosti. V Združenih državah Amerike je dolga leta prevladovala strategija zastraševanja potencialnega nasprotnika, in sicer z grožnjo, da bodo na napad odgovorile z nasprotnim udarcem, ki bo usmerjen k nasprotnikovim življenjsko pomembnim točkam (counter value strategy); to pomeni, da bi v primeru napada na njihovo ozemlje ameriške vojaške sile, opremljene s strateškim jedrskim orožjem, odvrgle svoja uničevalna sredstva na velika naslejena središča nasprotnika in na njegova industrijska središča.

To strategijo je nekoliko dopolnil J. Schlesinger s trditvijo, da v novih razmerah ni potrebno, da bi v povračilnem udaru uničevali največja nacionalna bogastva potencialnega nasprotnika, pač pa že zadošča, da ga nemudoma razorožijo s tem, da mu uničijo vojaške, predvsem strateške sile.⁷ Novo »counter force strategy« je moč ocenjevati z več strani.⁸ Nekateri so mnenja, da je to najbolj učinkovita metoda za zastraševanje nasprotnika. Drugi spet poudarjajo, da je njena velika prednost v tem, da bistveno zmanjšujejo število človeških žrtev in obseg materialnega razdejanja. Dejstvo pa je, da se s takim strateškim scenarijem dveh superdržav bistveno spreminjajo nekatera temeljna izhodišča, na katerih so bili zasnovani ameriško-sovjetski sporazumi. Kajti če je izhodišče pariteta v jedrski moči oziroma stanje, ki zagotavlja v primeru vojne obojestransko uničenje ali vsaj nanašanje velikih izgub, potem je treba tudi ravnotežje strahu med glavnima nosilkama vojaške sile jemati kot izhodišče za vse sporazume.

Koncepcija »counter force« postavlja namreč v čisto drugačno luč moč in veljavo zastraševanja. Če so bila v okviru »counter value strategy« nasprotnikovo prebivalstvo in največja naselja tisti možni cilji, ki naj bi vzpostavljali ravnotežje strahu, pa sta v novih pogojih in v skladu s Schlesingerjevo strategijo dani armadi na voljo dve vrsti jedrskih protitudarcev. V prvem primeru je možno potencialnemu nasprotniku zadati preventivni udarec, v drugem primeru pa je možno s strateškim orožjem uničiti nasprotnikovo jedrsko orožje kot povračilni ukrep za napad, ki ga

⁷ *Armaments and Disarmament in the Nuclear Age: A Handbook*, Stockholm 1976, str. 69.

⁸ Strategijo »counter force« obravnavajo nekateri kot že dolgotrajno dejansko stanje — to pa predvsem zaradi velikega števila raket, ki so v obtoku, kot tudi jedrskih bojnih glav. Po ocenah SIPRI imajo ameriške strateške sile poleg zadostnega števila raket, s katerimi »pokrivajo« naseljena središča ZSSR in Kitajske, tudi zadosten »presežek« raket, ki so usmerjene proti vojaškim ciljem v teh državah. *Ibid.*, str. 70.

je prvi začel. Ta strategija pa zahteva veliko število preciznih jedrskih nabojev, ki niso več usmerjeni proti naseljem in industrijskim središčem, pač pa predvsem proti nasprotnikovim vojaškim instalacijam, se pravi, predvsem proti izstreliščem raket in skladiščem jedrskega orožja.

Povsem razumljivo je, da se s tem avtomatično podira ravnotežje strateškega potenciala — in kot poudarjajo nekateri kritiki — prihaja v poštev spet možnost vodenja jedrske vojne. Po drugi strani pa trditve o tem, da je možen jedrski spopad v omejenih razsežnostih, predpostavljajo tudi nujnost posedovanja določenega presežka strateškega orožja, kar praktično pomeni nadaljnje stopnjevanje oboroževalnega tekmovanja.

James Schlesinger, ki je v začetku 1974. leta izjavil, da nameravajo ZDA sprejeti novo »counter force strategy« kot najboljšo strateško jedrsko rešitev, sodi v vrsto najbolj odločnih nasprotnikov vsakršnega resnejšega sporazumevanja z drugo stranjo; tako je nastopal tudi proti sporazumu iz Vladivostoka. Čeprav je moral zaradi razhajanj z vlado oditi s položaja obrambnega ministra, pa je »counter force strategy« preživela svojega največjega zagovornika.

Carterjeva administracija je v sklopu svojih novih načrtov takoj postavila strateška pogajanja s Sovjetsko zvezo kot najbolj pereče področje ameriško-sovjetskega dialoga: ob mnogih priložnostih je dajala za gotovila, da si ZDA ne prizadevajo le za uresničenje SALT II, pač pa tudi za prihodnja še obsežnejša pogajanja v okviru SALT III.

Toda že prvi sestanek v Moskvi, na katerem sta se srečala Cyrus Vance in Gromiko, je pokazal, da so razlike v stališčih obeh strani zelo velike; zaradi mnogih okoliščin so se pogajalci domala povsem oddaljili od tistega, kar je bilo sklenjeno v Vladivostoku, in od okvirov, ki so jih določili na skupnih ameriško-sovjetskih sestankih za pripravo SALT II v letih 1975—1976.

Zaradi notranjih razlogov si je Carter prizadeval, ko je iskal podporo za svojo strateško politiko, zagotoviti zlasti na tem občutljivem področju širše soglasje — predvsem pri tistih ljudeh, ki so se svoj čas odločno opredeljevali proti SALT I in še posebej proti sporazumu Ford-Brežnjev. Eden glavnih predstavnikov take ostre usmeritve senatof Henry Jackson je sprejel novo ameriško izhodišče v prepričanju, da je to mnogo bolj realistična pot, ki ne ogroža varnosti Združenih držav.

Po drugi strani pa je Sovjetska zveza mnogokrat zatrjevala, da je prav sporazum iz Vladivostoka tisti temelj, na katerem je možno graditi nadaljnje sporazumevanje v okviru SALT, pojmovanem kot dolgoročni proces. Po sovjetskih pojmovanjih so temeljni kamni tega procesa enakost in enaka varnost obeh strani, kar bi moralo pripeljati do tega, da bi se končalo tekmovanje v ofenzivnem jedrskem oboroževanju. Sporazum iz Vladivostoka obravnava v tem kontekstu kot okvir, v katerem so bili določeni glavni vojaški parametri strateškega jedrskega orožja, ki ustrezajo uravnotežnosti interesov obeh velikih sil. Sovjetski komentariji

pripisujejo sporazumu iz Vladivostoka izredno velik pomen prav zaradi tega, ker je upošteval specifično strateško stanje »na ravni«, kakršna je bila v času podpisovanja sporazuma in v perspektivi trajanja njegove veljavnosti.«⁹

Ameriška stran se je pred pogajanjem s Sovjetsko zvezo v Moskvi potrudila, da je izoblikovala dve varianti svojega predloga, s katerima je delno seznanila tudi domačo javnost. Prav gotovo je bilo to obračanje k javnosti pogojeno z dvojnimi pričakovanjem: da bo predlog dobil vso podporo doma in da se bo hkrati s tem znebila vseh morebitnih očitkov na račun tajnosti oziroma diskrecije v pogajanjih z drugo veliko silo. Glede na dotedanji način pogajanj pa je Sovjetsko zvezo prav to ameriško vključevanje javnosti nemalo razkačilo, tako da so to potezo ocenjevali prej kot politično spletkarjenje kot pa prispevek k temu, da bi bil sporazum dosežen. Če pri tem upoštevamo tudi protislovja v širšem sklopu ameriško-sovjetskih odnosov, postaja očitno, da je bil že sam način, kako so potekale priprave na moskovska pogajanja, zadosten razlog za to, da od srečanja ni bilo mogoče pričakovati nikakršnih konkretnih uspehov.

Cyrus Vance je v Moskvi seznanil sovjetsko stran z obema variantama sporazuma, ki sta bili predhodno usklajeni z zainteresiranimi krogi v ZDA. Tako imenovana širša varianta ameriškega predloga se je potegovala za znižanje limita v strateškem ofenzivnem orožju, tako da bi se število na vsaki strani zmanjšalo od 2400 na 2000 — 1800 enot. Po tem predlogu naj bi se tudi število raket z neodvisno usmerjenimi bojnimi glavami (MIRV) zmanjšalo od 1320 na 1200—1100 enot. V primerjavi s tem, kar so se dogovorili v Vladivostoku, je širša varianta vsebovala določilo, da se dovoli neomejena proizvodnja manevrskih raket cruise z dometom do 2500 km.

Sovjetska stran se je ameriški širši varianti uprla z ugovorom, da je že zdaj v celo vrsti področij sveta instalirano ameriško orožje z jedrskimi naboji, ki bi ga bilo moč uporabiti proti Sovjetski zvezi. Ruski pogajalci so pri tem mislili predvsem na ameriške sisteme, nameščene v Zahodni Evropi in Aziji, na obstoj ameriških taktičnih raket v bližini ZSSR in na letala za prenos jedrskega orožja. Na najbolj ostro sovjetsko nasprotovanje pa je naletel ameriški predlog, da bi dovolili neomejeno proizvodnjo manevrskih raket.¹⁰ Sovjetska zveza je bila mnenja, da se da tovrstno orožje zlahka prenašati pod krili letal bombnikov ali pa ga je moč s podmornicami približati sovjetskemu ozemlju. Prav ta lastnost pa omenjeni projektil avtomatično uvršča v kategorijo strateškega orožja. Tako stališče je po mnenju Rusov še toliko bolj utemeljeno, ker pripisujejo Američani samo novemu orožju take lastnosti — zato ga ne bi

⁹ Pravda, 14. 4. 1977.

¹⁰ Podrobneje gled: R. Burt, »The Cruise Missile and Arms Control«, Survival, January/February 1976, str. 10—17.

smeli izločiti iz kateregakoli sporazuma, katerega cilj je omejevanje ofenzivnega strateškega orožja.

Druga, »ožja« ameriška različica predloga sicer izhaja iz limita, ki je bil določen v Vladivostoku, vendar s to razliko, da bi iz sporazuma v celoti izvzeli manevrirno raketo (letalo robot — cruise). Tako stališče utemeljujemo z željo, da bi najprej dosegli sporazum o ofenzivnem orožju, ki je bil predmet pogajanj v Vladivostoku, šele v nadaljevanju pogajanj pa bi se lotili vprašanja ameriških projektilov-križark in sovjetskega bombnika tipa Tupoljev, ki je v nomenklaturi nato označen kot Backfire. Po sovjetskih podatkih je skrajni doseg tega letala 2200 km, vendar imajo Američani o njegovih sposobnostih drugačno mnenje. Po podatkih CIA gre za bombnik, katerega maksimalni doseg je 3500 milj, sčimer bi ga lahko obravnavali kot medcelinski bombnik, Pentagon pa je objavil celo podatke, da ima novi bombnik Tupoljev maksimalni radij 5500 milj,¹¹ kar ga uvršča v kategorijo strateškega orožja in bi ga bilo zato nujno vključili v pogajanja SALT II.

Sovjetska stran se je na pogovorih v Moskvi odločno uprla temu, da bi njihov bombnik in še nekatere druge sisteme orožij vključili v SALT II, češ da gre za orožja, ki jih ni moč primerjati z ameriškimi. Po tej razlagi je moč manevrirne projekte z dometom 2500 km zlahka spraviti v bližino željenega področja, medtem ko je z njihovim bombnikom stvar drugačna. Njihov bombnik in drugi sistemi orožij ne morejo doseči ozemlja Združenih držav Amerike ter da imajo povsem drugačen namen (v Evropi in v Vzhodni Aziji)¹² — prav zato jih ni potrebno uvrščati med strateška orožja, ki so predmet pogajanj SALT.

Sovjetska stran, ki je obravnavala ameriške predloge v kontekstu dokaj ohlajenih ameriško-sovjetskih odnosov, je po neuspešnih moskovskih pogovorih izjavila, da gre za poskus vsiljevanja enostranske prednosti — in da ocenjuje obe ameriški varianti kot neprimerni za nadaljnje pogajanje.

Nobenega dvoma ni, da so se tudi v Združenih državah Amerike od vsega začetka zavedali tega, da njihova predloga tako po formalni kot po vsebinski plati ne bosta sprejemljiva za Sovjetsko zvezo. Sicer pa lahko danes popolnoma mirno trdimo, da so na ameriška stališča vplivali tako notranjepolitični motivi kot čisto vojaškotehnološke inovacije ter da so del splošnih prizadevanj v iskanju novega odnosa do Sovjetske zveze. Željo po nadaljevanju dialoga in celo po še bolj obsežnem omejevanju strateškega jedrskega orožja spremljajo prizadevanja po umirjanju nasprotnikov ameriško-sovjetskih pogajanj, po drugi strani pa želja po neoviranem razvoju novih vojaških sistemov.

Hkrati lahko ugotovimo, da je vrsta uglednih ameriških sovjetologov — kot sta npr. Averall Harriman in George Kennan — glede na širši

¹¹ Strategic Survey 1976, str. 109.

¹² A. Rajzacher, »O co chodzi w SALT II«, Kultura, 5. 6. 1977.

pomen SALT v obćem spletu ameriško-sovjetskih odnosov izrazila ne-strinjanje in celo kritiko na račun tega, kako se je njihova vlada lotila začetne faze te pomembne poti. S tem da povezujejo SALT s splošnim popuščanjem napetosti v ameriško-sovjetskih odnosih, s pogajanj o razorožitvi (MFR), ki potekajo na Dunaju, ter s sestankom v Beogradu, so njihovi očitki prav gotovo zadeli bistvo problema.

Seveda so o dosedanji stopnji in pomenu doseženih sporazumov v okviru SALT I lahko različna mnenja.¹³ Ob kritikah, ki ocenjujejo ta prizadevanja kot nezadostna, moramo že v samem začetku poudariti težnjo obeh velikih sil, da s kvantitete oborožitve preideta na nove, kvalitetno drugačne vrste orožij za množično uničevanje — s čimer pa se v bistvu oboroževalna tekma med glavnima protagonistoma samo stopnjuje; isto bi lahko rekli tudi za druge države, ki iz večje ali manjše oddaljenosti opazujejo razvoj odnosov na vrhu mednarodne politike.

Črnogledi opazovalci dosedanjih pogajanj o razorožitvi, kar velja seveda tudi za SALT, imajo delno prav, ko trdijo, da kontrola oboroževanja še vedno ni sposobna slediti naglemu tehnološkemu napredku in stalni krepitvi vojaške sile. Še več: med dolgotrajnimi pogajanj, kar zlasti velja za SALT, nastajajo vedno nove vrste orožij, ki služijo bodisi temu, da imajo pogajalci v rokah več adutov, ali pa so dejansko plod vojaško-tehnoloških inovacij.¹⁴

Tudi prizadevanja, da bi prišlo do dejanske strateške izenačenosti, so dokaj iluzorna, kajti vsaka stran si ne glede na to, koliko verjame v splošno nespremenljivost ravnotežja, prizadeva izdelati neko novo orožje ali sistem orožij, ki bi pomaknilo ravnotežje v njeno korist.¹⁵

Potek dialoga med velikima državama, relativna tajnost pogajanj, njihova dolgotrajnost (s prekinitvami) morajo ustvarjati vtis, da ima vsaka stran specifične interese, kar zbuja pri vseh drugih državah občutek nelagodnosti. Sicer pa smo lahko v vseh dosedanjih fazah poteka ameriško-sovjetskih odnosov zaznamovali celo vrsto blažjih ali ostrejših očitkov na račun oblike in (tajne) vsebine ameriško-sovjetskih dogovarjanj, ki bi

¹³ Ko je tedanji državni sekretar Henry Kissinger ocenjeval cilje SALT, je izjavil za revijo »U. S. News and World Report« (March 15. 1976), da so ti cilji predvsem:

— v prizadevanju, da obe strani spoznata, da je malo možnosti, da bo katera dosegla odločilno prednost v strateškem orožju;

— v poročitvu, da bodo ta orožja uporabili šele v najbolj izjemnih primerih;

— v odločenosti, da v primeru vojne dejansko uporabita »jedrska sredstva«.

Seveda lahko takšni analizi ciljev v marsičem ugovarjamo, zlasti če jih obravnavamo v luči prizadevanj za razorožitve. Seveda je imelo v Kissingerjevih koncepcijah realne politike slehern omejevanje sile ali njeno nadzorstvo poseben pomen, ki bi ga lahko označili kot začetek poti k uresničevanju višjih ciljev.

¹⁴ S takim mnenjem se lahko strinjamo in ga lahko dokažemo tudi z inovacijami, do katerih je prišlo v vojaških tovarnah v času trajanja SALT I. MIRV, dalje cruise missile, Tupoljev in zdaj napovedane bojne glave Mark-12 A so samo del novih močnih orožij in sistemov orožij, ki imajo dvojno funkcijo. Po eni strani gre gotovo za tehnološko izpopolnjevanje vojaške sile, z druge strani pa je prav tako zanesljivo, da so te nove smrtonosne naprave učinkovito sredstvo, s katerim želi vsaka stran iztržiti zase kar najboljši izid v času pogajanj.

¹⁵ Armaments and Disarmament ... op. cit., str. 284—286.

utegnili imeti širše posledice za druge članice današnje mednarodne skupnosti.

Na koncu povejmo tudi to, da so akcije in odzivi nanje pri obeh superdržavah zlasti na tem občutljivem področju usodno povezani s preživetjem ali uničenjem sveta, zato nujno izžarevajo ugodne ali neugodne učinke na celotne mednarodne odnose. Ti vplivi se ne izražajo le v prizadevanjih za zvečevanje ali morebitno zmanjševanje še drugih vojaških (zlasti jedrskih) arzenalov, pač pa se povezujejo s prizadevanji drugih držav, da v svojih lastnih razvojnih programih ne bi zaostajali za vrhom oboroževalne hierarhije.

V tem nestabilnem svetu, ki je poln protislovij in še nerešenih političnih, socialnih in ekonomskih problemov, je žal tudi moč raketnega jedrskega orožja vsaj delno še vedno merilo politične moči in vplivnosti — zato tega vidika ne smemo obravnavati ločeno od spleta SALT in drugih sorodnih prizadevanj za zmanjševanje oborožitve.

Toda kljub dokaj črnogledim ocenam ameriško-sovjetskih pogajanj o omejevanju strateškega oboroževanja moramo poudariti, da imajo pogajanja — ob vseh pomanjkljivostih in celo nevarnostih — izredno velik pomen za svet, v katerem živimo. Bistvo SALT se izraža v nedvoumnem spoznanju, da je dialog o tem usodnem vprašanju neogiben in koristen, je dokaz, da je možno kljub nadaljnjemu razvoju in krepitvi vojaške sile vzpostavljati kanale za komuniciranje, ki naj prispeva k omejitvi uporabe tega orožja.

SALT je možno obravnavati z več vidikov oziroma različnih ciljev: lahko so del intenzivnih naporov na poti razoroževanja, lahko so sestavni del popuščanja napetosti, spodbuda za celovitejši razvoj ameriško-sovjetskih odnosov ali pa prispevek k temu, da se zmanjša veljava orožja v politični dejavnosti itn.

V nedavni izjavi profesorja Zbigniewa Brzezinskega, svétnika predsednika Carterja, je povsem določno nakazana nujnost, da se v sodobnem svetu, ki je poln kriz, problemov in potencialnih izzivov, iščejo možnosti za ustvarjanje okvirov sodelovanja med obema največjima silama, kar naj bi »odpravilo njuno tekmovalstvo in preprečilo agresijo«.¹⁶

Če v tej luči opazujemo dosedanja pogajanja (SALT I) in tudi drugi krog pogajanj (SALT II), ki so prav zdaj v teku, vidimo, da prav gotovo ni drugega bolj primernegega področja, na katerem bi veliki sili lahko več prispevali k uresničenju tega cilja. Omejevanje jedrske nevarnosti je očiten interes obeh strani; zato ima trditev Brzezinskega, da je treba ustvariti v ameriško-sovjetskem sodelovanju enako in obema ustrezno osnovo, zlasti na tem občutljivem področju še toliko večjo težo.¹⁷

V tem smislu lahko ocenjujemo tudi zadnje izjave po nedavnem ženevskem sestanku, ki sicer ne razkrivajo bistva sporazuma, vendar pa

¹⁶ »U. S. News and World Report«, May 30. 1977.

¹⁷ Ibid.

napovedujejo možnost, da bo sporazum dosežen. Vance in Gromiko sta brez sicer običajnih kritik in medsebojnega obtoževanja poudarila, da je bil dosežen »določen napredek v določenem številu vprašanj«¹⁸, kar vsekakor pomeni, da se bo veliki dialog nadaljeval.

Dejansko so ta pogajanja tudi sicer potekala v precej drugačnem ozračju, brez velikih obljub, izjav in drugih večjih zunanjih manifestacij, ki bi lahko pozornost pogajalcev odtegnile od glavnih problemov in SALT zapletle v kake širše politične kalkulacije. Namesto dotedanjih ameriških odločnih zahtev, da je treba izpolnjevanje človekovih pravic povezovati z možnostjo napredka na vseh drugih področjih ameriško-sovjetskih zvez in odnosov, vključno s SALT, so ženevska pogajanja potekala v mnogo bolj umirjenem ozračju; tokrat ni prišlo niti do predhodne objave ameriških uradnih stališč in predlogov.

Vse to skupaj bi lahko ocenjevali kot napoved umirjanja ameriško-sovjetskih odnosov in kot poskus, da se Carterjeva ekipa v novih razmerah, ko je že dosegla določen notranji konsenz, loteva drugačnega obravnavanja ameriško-sovjetskih odnosov, v kateri ima najvidnejšo mesto SALT. Prav zaradi tega delovni značaj sestanka, kot tudi tisto, kar je bilo na njem doseženega, obetata nadaljevanje procesa pogajanj, v katerih ima SALT tako danes, kot bo imel v prihodnje, zelo pomembno mesto.

Vodji ameriške in sovjetske diplomacije sta se dogovorila:

— da je sporazum SALT II veljaven do leta 1985, njegovo izhodišče pa je okvirni sporazum iz Vladivostoka. Obe strani sta izrazili pripravljenost, da ne uporabita najvišjih limitov, pač pa soglasno znižujeta to mejo z 2400 raket in bombnikov na 2160 raket in bombnikov;

— da je veljavnost dodatnega protokola tri leta in da bodo v njem zajeta določila o dveh spornih orožjih; o sovjetskem bombniku Tupoljev in manevrirni raketi (cruise missile);

— da bosta obe strani razpravljali o splošnih načelih oziroma temeljnih pravilih za izpeljavo pogajanj v višji fazi SALT III, ki je že zdaj najavljen.¹⁹

Če te temeljne značilnosti novega SALT II ocenjujemo v luči poprejšnjih predlogov obeh strani, lahko napravimo primerjavo, na kateri strani je prišlo do večjih koncesij. Carterjeva prizadevanja, da bi dosegel obsežnejše zmanjševanje strateškega orožja, po drugi strani pa sprostil proizvodnjo manevriranih raket, se niso uresničila.²⁰ Prav tako pa tudi

¹⁸ Newsweek, May 30. 1977, str. 36.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Ne glede na izid in širino procesa pogajanj okoli novega SALT ni nobenega dvoma, da bo manevrirana raketa cruise izzvala pomembne zaplete. Gre za majhno, ceneno in izredno natančno orožje, ki se ga dá uporabiti v strateške ali taktične namene. Po nekaterih ameriških izjavah bi se dalo pod krila ameriških bombnikov pritrčiti približno 11.000 manevrirnih raket; velika težava v nadzorovanju tega orožja je v tem, da gre za relativno majhne rakete, ki se jih dá uporabiti v različne namene. Možno jih je izstreljevati s kopna, s čimer bi lahko iz zahodne Evrope ogrozili ZSSR, lahko jih izstreljujejo s podmornic, po velikosti pa se jih skoraj ne da

Sovjetski zvezi ni uspelo, da bi izločila bombnik Tupoljev iz nadaljnjih pogajanj.

Če sta to le tehnični nadrobnosti, pa ostaja izredno važno dejstvo, da sta obe strani kljub dolgotrajnemu in resnejšemu navzkrižju spet našli skupni jezik in da se pogajanja nadaljujejo. Četudi je vzpostavljanje medsebojnih stabilnosti in paritete na področju strateškega jedrskega orožja težavno opravilo, ni moč dvomiti o tem, da se obe strani globoko zavedata prednosti in koristi, ki jih ta prizadevanja prinašajo uravnavanju njunih medsebojnih odnosov. V tej luči je treba ocenjevati tudi vsa nadaljna prizadevanja, ki ne bodo stekla gladko in hitro, ki pa v globalu izpričujejo, da je sedanja politika detante v mednarodnih odnosih neolčljivo povezana s konkretnimi uspehi na področju kontrole oboroževanja — ki morajo postati sestavni del novega sistema odnosov. In prav zaradi tega bo ostal SALT — ne glede na vse pridržke in pomanjkljivosti — eden najbolj pomembnih kazalcev stanja v ameriško-sovjetskih odnosih — in seveda tudi možnosti, da ti odnosi pozitivno vplivajo na politiko popuščanja v najširših mednarodnih rezsežnostih.

---

ločiti od tistih, ki rabijo v taktične namene. Ze sedaj poudarjajo, da bi v primeru množične proizvodnje tega »preskusnega pogajavskega orožja« le stežka našli zanesljiva sredstva za njegovo odkrivanje in nadzorstvo. Razen tega pa je malo verjetno, da bo druga stran ostala brez podobnih instrumentov vojaške moči, s tem pa se spet začena nov krog tekme v kvaliteti orožja.

BOGDAN KAVČIČ

Dr. Vladimir Štambuk:

Tiha dominacija

Zgoraj omenjena knjiga je izšla v zbirki IDEJE (Beograd 1977, Radnička štampa), ki je znana po tem, da posega na področje aktualne problematike. Tako tudi tokrat. Avtor, ki je knjigi dal podnaslov »Esej iz politične kibernetike«, si je po lastni opredelitvi zadal naslednje tri naloge: prvič, da poskusi pokazati na razredno kapitalistično, ideološko obarvanost in določenost teorij rasti; drugič, da še enkrat preizkusi načine uporabljanja podatkov in s tem kvantifi kacijsko plat teorij rasti, in tretjič: da pokaže nekatere bistvene spremembe v sodobnem kapitalizmu, ki sicer ne spreminjajo družbene biti kapitalizma, spreminjajo pa načine njegovega organiziranja, pa tudi temelje, na katerih nastajajo sodobne oblike dominacije.

V središču avtorjeve pozornosti je torej problematika, ki jo obravnavajo različne teorije rasti. Zlasti prvo poglavje (Kaj nas dejansko čaka jutri?) je namenjeno prikazu različnih teorij rasti, ki jih je avtor razporedil v dve temeljni skupini. Prvo skupino predstavljajo optimistične teorije rasti. Štambuk se najprej zadrži pri kratkem prikazu nekaterih bistvenih idej glavnih zagovornikov optimističnih pričakovanj glede prihodnjega razvoja človeštva: S. Zavadskega, W. W. Rostowa, J. F. Revela, Z. Brzezinskega, R. Ruyera, G. Elgozyja, A. Tafflerja in drugih. Poglavitne značilnosti teh različnih teorij razvrsti Štambuk v pet skupin. Prvo skupino značilnosti predstavlja pričanje, ki ga vsebujejo vse optimistične teorije rasti, da namreč prihodnost pomeni na eni strani bistveno povečanje materialnih dobrin, na drugi strani pa

tudi tisto, kar avtorji označujejo kot širino demokratičnega gibanja (difuzija demokracije po ameriškem zgledu). Drugo skupino značilnosti predstavljajo opredelitve oziroma prepričanja piscev o koncu ideologij. Konec ideologij izvajajo po Štambukovi opredelitvi na eni strani iz tega, da bodo odpadli ekonomski razlogi različnih ideologij (odprava pomanjkanja, zadovoljitev vseh materialnih potreb človeštva); na drugi strani pa zato, ker so se ideologije pokazale kot neuspešne, saj jim ni uspelo uresničiti ciljev, ki so si jih same postavile. Tretja skupina značilnosti je povezana z razvojem novih načinov za razreševanje problemov, ki jih družbene spremembe postavljajo pred upravljavce in pred vsakega člana družbe posebej. Ti novi načini so bili povezani z razvojem kibernetike in njenimi začetnimi in predvidenimi uspehi pri upravljanju družbe. Zagovorniki in tvorci optimističnih teorij rasti so tako rekoč soglasno prepričani, da so iznajdene tehnike, s katerimi bo mogoče preprečevati družbene konflikte na eni strani, na drugi strani pa bodo te tehnike vodile do večje materialne blaginje in večje družbene enakosti. Četrta skupina značilnosti je pravzaprav povezana s tretjo in sestoji iz prepričanja, da je iznajdena takšna metodologija usmerjanja družbenega razvoja, ki odpravlja eksperimentiranje v družbenem razvoju družbenega razvoja v celoti. Končno peta skupina značilnosti — problem, povezan s količino. Gre za spoznanje, da se kompliciranost pojava s povečevanjem upoštevanih elementov povečuje v geometrijskem sorazmerju. Ta problem so skušali reševati na eni strani tako, da so zagovarjali povečevanje deleža populacije, ki sprejema nase odgovornost pri odločanju, pa s križanjem med to zdaj neprimerjanimi skupinami in količinami.

Drugo skupino teorij rasti predstavljajo pesimistične teorije rasti. Štambuk navaja tri skupine dejavnikov, ki so pri-

spevale k pojavu pesimističnih teorij rasti. Prvo skupino predstavlja izguba zupanja v obstoječe razvite družbe, posebej ameriško družbo. Vsestranska superiority ameriške družbe doživlja udarec za udarcem, »ameriški sen« postaja vse bolj kategorija, ki se ji morajo v Združenih državah dokončno odreči. Druga skupina dejstev izhaja iz procesov dekolonializacije, boja proti neokolonializmu, uspešnega oblikovanja politike neuvrščeniosti, ekonomskega osamosvajanja in osvobajanja dežel v razvoju in podobnih pojavov, ki so dokaj neprijetno prizadeli zlasti kapitalistične dežele, v nekaterih pa privedli do pravih pretresov. Tretjo skupino dejstev pa izvaja iz tega, da se napovedi o prihodnji družbi blaginje niso v zadostni meri niti porodila niti uresničila. Pesimistične teorije rasti razdeli v dve skupini: v teorijo ničelne rasti in v teorijo organske rasti. Obe je razvil Rimski klub in Štambuk prikaže temeljne značilnosti obeh.

S problematiko, ki jo obravnava prvo poglavje (teorije rasti), se nismo obsežneje ukvarjali zato, ker bi šlo za popolnoma nova vprašanja. Problematika, povezana z razvojem človeštva v prihodnje je tudi pri nas prisotna že dobro desetletje in v tem času smo dobili nekaj prevodov tujih del, pa tudi nekaj del domačih avtorjev, ki se ukvarjajo s prihodnostjo, predvsem s tehnološkim razvojem ter njegovim vplivom na družbene odnose. Kljub temu pa je ta tematika še aktualna, za nas predvsem z vidika povezanosti med tehnološkim razvojem in samoupravnimi družbenimi odnosi.

Prikazu teorij razvoja v Štambukovi knjigi smo namenili več pozornosti predvsem zato, ker je prikaz dokaj celovit in pregleden. Obenem pa ga spremlja poskus celovite marksistične kritike teh teorij. V kritiki teorij rasti Štambuk izhaja iz temeljnega prepričanja, da imajo teorije razvoja svojo realno družbeno osnovo v potenciranju predvsem pozitivnih zgodovinskih lastnosti kapitalizma. Zato teh teorij ne kaže kratko malo zavračati, pač pa njihovo vrednost presojati s stališča družbenih podlag njihovega nastanka. Med kritičnimi pripombami na teorije rasti Štambuk navaja pred-

vsem: poenostavljanje realnosti in zemanjanje kvalitativnih parametrov iz znanosti in zavesti ljudi, vrednostno opredelitev, za katero je značilen predvsem negativen odnos do dežel v razvoju, poskus, da se iz znanosti izločijo družbeni konflikti, kar je v neposrednem interesu vladajočih kapitalističnih razredov, ter da se znanost čimbolj spremeni v sredstvo oziroma neposredno orožje dominacije (proti zahtevam po spremembah znotraj kapitalističnih družb samih in proti deželam v razvoju).

V drugem poglavju (Štirje jezdec apokalipse) Štambuk na primeru prebivalstva, surovin, tehnologije in onesnaženja okolja poskuša s konkretnimi vsebinami pokazati, kako in koliko lahko sodobna znanost postane sredstvo dominacije. Kritiki podvrže predvsem temeljne zadevne ugotovitve Rimskega kluba. Na podlagi preverjanj podatkov in sklepov na podlagi podatkov za posamezna navedena področja na koncu poglavja formulira tudi temelje, zlasti metodološke, kritike ugotovitev Rimskega kluba.

V tretjem poglavju (Izviri dominacije) obravnava predvsem problem multinacionalnih družb, njihove spopade z nacionalnimi družbami ter pogoje za stabilizacijo kapitalizma. Na koncu tega poglavja daje prikaz osnovnih idej o pindustrijskih družbah in značilnosti.

Zadnje poglavje (Marksizem in dežele v razvoju) je najkrajše. To seveda ni naključje. Gre za to, da je zdaj še vse premalo izdelana marksistična teorija, s katero bi pojasnili posebnosti v razvoju dežel v razvoju, posebno politekonomske procese in družbena dogajanja v teh deželah. Štambuk predvsem opozarja na potrebo po celoviti marksistični analizi dogajanj v deželah v razvoju, obenem pa daje že nekatere elemente takšne analize.

Ta kratek prikaz lahko končamo z ugotovitvijo, da je Štambukova knjiga nedvomno zanimivo, pregledno in sistematično branje s področja proučevane problematike. Posebej kaže poudariti elemente marksistične kritike nekaterih sodobnih teorij, zlasti teorij rasti. Štambukov prispevek je toliko pomembnejši, ker gre za relativno kompleksne in celovite družbene probleme.

Dr. RUDI CRNKOVIČ: Denar in kredit v organizaciji združenega dela (druga knjiga), Založba Obzorja, Maribor, 1977, 212 str., (ekonomska poslovna in organizacijska knjižnica 13)

Knjigo, ki ima podnaslov »Denarno-kreditni sistem« sta že recenzenta označila kot delo, ki je pisano jasno in pregledno in ki predstavlja dober učbenik in hkrati polemično naravnano delo. Avtor je delo razdelil v tri obsežna poglavja: denarni sistem, kreditni sistem, bančništvo.

Delo je pisano z vidika povezanosti finančne funkcije od okolja in istočasno vplivanja nanj.

Avtor v prvem poglavju obravnava osnove denarnega sistema, vrste denarnih sistemov, denarni sistem SFRJ, emisijo denarja, denarno maso, vrednost denarja, inflacijo in probleme stabilizacije. Drugo poglavje, ki analizira kreditni sistem, obravnava predvsem tržni sistem kreditiranja, pojem kredita, povpraševanje po kreditu, zbiranje kreditnih sredstev v poslovnih bankah, obrestno mero in kreditno politiko centralne banke. V tretjem poglavju, ki obravnava bančništvo, zasluži posebno pozornost del, ki obravnava značilnosti jugoslovanskega bančnega sistema, ki izhajajo iz določil naše nove ustave.

VOJISLAV VUKIČEVIČ: Kultura in SLO, Časopisno založniško podjetje Komunist, Ljubljana 1977, str. 229

Delo Vojislava Vukičevića je delo, ki v vsaki dimenziji problema, ki si ga je avtor zadal za obdelavo (odnos med kulturo in splošnim ljudskim odporom), postavlja v ospredje človeka kot glavnega subjekta in najvišjo družbeno vrednoto v socializmu. Delo je razdeljeno v štiri razdelke. Prvi, ki zajema uvodna razmišljanja, obravnava razmerje med

človekom, vojno in kulturo in problem odtujitve v kulturi in vojaški politiki. Drugi del vključuje teoretsko-znanstvene postavke, na osnovi katerih avtor razvije v tretjem razdelku konkretno sociološko analizo kulture in kulturnega življenja v funkciji SLO in moralno-borbene moči v morebitni vojni. Četrti razdelek vsebuje med sklepnimi razmišljanji — kot smiselni povzetek problematike, razgrnjene v celi knjigi — tudi osnovna in temeljna izhodišča o kulturi, umetnosti in izobraževanju kot prvih sistema splošnega ljudskega odpora. Avtor posveča v posameznih poglavjih in pravtako v metodoloških izhodiščih, ki oplajajo celotno delo, posebno pozornost antropološko-humanistični zgodovinsko genetični in razredno-družbeni, determinanti medsebojne pogojenosti kulture in SLO.

V knjigi je objavljen tudi tekst prof. Emila Cesarja z naslovom »Slovenska kultura v narodnoosvobodilnem boju«. Tekst bogato ilustrira študijo Vojislava Vukičevića.

VONKO LEROTIČ: Nacija — teorijska istraživanja društvenog temelja i izgradnje nacija, Kulturni radnik, Zagreb, 1977, str. 273

Avtor v uvodu v knjigo eksplicira začetek razvoja znanosti o naciji, ki se namesto znanih pristopov sociologije, zgodovine, politologije in antropologije usmerja predvsem v teorije nacionalnega ali v teorije nastanka in izgradnje nacij. Avtor kot osnovni cilj knjige poudarja dva elementa: priti do tistega skupnega, kar imenujemo nacija in pokazati na neki realni proces znotraj sodobnega družboslovja, ki o naciji na prefinjen način razmišlja strukturalno, zgodovinsko in vrednotno — na način, ki je blizu marksističnim proučevanjem. Kot

tri osnovne komponente vsakega raziskovanja sodobne nacije navaja avtor: opredelitev bistva nacije, družbene opredeljenosti in njeno izgradnjo. Opredelitev bistva nacije temelji na kategoriji skupnosti. Narod kot »abstrakcija skupnosti« je produkt meščanske družbe. V tem smislu opredeljuje avtor nacijo kot politični narod (v smislu Marxove opredeljitve politične države). Nacija je skozi zgodovino meščanske družbe formirana skupnost ljudi, ki na osnovi zavestne pripadnosti narodu in izgrajeni volji do življenja v tej skupnosti dajejo podporo, oziroma moč, da bi se narodna skupnost realizirala kot delovna in politično državna celota. Avtor je svojo študijo razdelil na naslednje vsebinske sklope:

1. Strukturalno-funkcionalistične teorije o naciji;
2. Modernizacija strukturalno funkcionalističnih teorij;
3. Sistemska teorija in izgradnja nacij;
4. Marxovo in Engelsovo razumevanje nacije;
5. Revizije marksističnega tolmačenja nacije in
6. Leninovo pojmovanje nacije;
7. Na poti sodobnih marksističnih teorij o strukturi, formiranju in izgradnji nacij.

Dr. OSTOJ DURJAVA: Politična ekonomija, Založba Obzorja, Maribor 1977, str. 330 (Marksistična knjižica 6)

Knjiga je po svojem osnovnem namenu učbenik. Je pregled in interpretacija Marxovega ekonomskega sistema, ki pa po mnenju recenzenta ni ostala na ravni »tehnične« razlage. Po razlagi temeljnih pojmov gospodarjenja in utemeljevanju proizvodnih odnosov kot izhodišča za ekonomsko analizo nadaljuje svoj tekst z analizo predkapitalističnih načinov proizvodnje in nastankom kapitalistične blagovne proizvodnje. Blagovno proizvodnjo, zgodovinske oblike blagovne vrednosti obravnava avtor v poglavju z naslovom »Ekonomska analiza splošnih kategorij blagovne proizvodnje.« V nadaljevanju avtor obravnava denar in

tržni mehanizem in temeljne kategorije kapitalistične blagovne proizvodnje (kapital, presežna vrednost, proces oblikovanja blagovne vrednosti in presežne vrednosti).

Marxova teorija akumulacije kapitala, kroženje in obračanje kapitala, razdelitev dohodka, teorija družbene reprodukcije so naslednje stopnice avtorjevega dela. V zadnjem delu knjige avtor usmeri svojo pozornost v analizi sodobne kapitalistične in socialistične družbe in njihovih razvojnih teženj. Obravnava predvsem ciklična nihanja gospodarstva in krize v kapitalizmu, monopolistični kapitalizem, imperializem in državni kapitalizem kot osnovne značilnosti in točke analize sodobnega kapitalizma. Knjiga se konča s poglavjem o splošni krizi kapitalizma in nastajanju socializma kot svetovnega sistema.

Knjiga je bogato opremljena s tabelami in grafikoni. Na koncu posameznih poglavij so povzetki in vprašanja za študij.

IVAN JAKOPOVIČ: Radnici, kultura, revolucija — Razgovori s radnicima, Zavod za kulturo Hrvatske, 1976, str. 413

Ta aktualna in zanimiva knjiga je razdeljena na dva dela. Prvi del tvorita teoretični uvod v raziskavo in rezultati empiričnega proučevanja. Drugi del pa zajema pogovore z delavci o kulturi in o posameznih sestavinah, družbeni vlogi in položaju kulture v naši družbi. Objavljeno je obsežno in vsebinsko zelo pestro gradivo, ki zajema razgovore o kulturi v 22 delovnih kolektivih širom naše domovine. Nekatere delovne organizacije so tudi finančno podprle izdajo te knjige. V razgovorih je sodelovalo okoli dvesto sogovornikov iz vseh naših republik, od tega je bila dobra polovica neposrednih proizvajalcev.

Teoretični uvod v delo zajema naslednje sklope: Delavski razred v sodobni jugoslovanski družbi, Socialistična kultura, Kulturno osvobajanje delavskega razreda. V tem poglavju Ivan Jakopovič

eksplicira namen in cilje raziskave in po-
da svoja izhodišča v proučevanju pro-
blema ter opredeli nosilne točke poznej-
ših razgovorov. V drugem delu, ki je
analiza opravljenih razgovorov, navaja
avtor kot osnovne dimenzije naslednje
sklope: Kaj je kultura in kaj je dejanski
interes delavskega razreda na področju
kulture, delavsko prisvajanje kulture,
amaterizem, delavci in kulturna politika,
kultura dela in kultura samoupravljanja.

Avtor rezultatov in ugotovitev ne forma-
lizira preveč in na ta način ohranja nji-
hovo spontanost in originalnost. Naj
med razgovori omenimo samo dva iz
naše republike. V Iskri Kranj je bil raz-
govor na temo: »Človek podrejen delu
— ali delo po meri človeka« in v Meb-
lu Nova Gorica na temo: »Prostor z več
svetlobe«. Knjigo v celoti odlikuje origi-
nalni pristop, obširno in avtentično
empirično gradivo in velika aktualnost.

Socializam (Zagreb) št. 6/1977

Studije in članki: ALEKSANDAR GRLIČKOV: Pred enajstim kongresom ZKJ; IVO PAIĆ: Bistvo delovanja in revolucionarna misel; JOVAN ĐORĐEVIĆ: Večdimenzionalnost samoupravne ideje in prakse; STOJAN ANDOV: Kako se lotiti raziskovanja družbene lastnine; RADOVAN VUKADINOVIĆ: Evropska varnost in sodelovanje; JOVAN RAIČEVIĆ: Bolgarski »popravljalci« zgodovine druge svetovne vojne; *Prispevki:* DRAGIŠA MAK-SIMOVIĆ: Raziskovalno delo kot dejavnik razvoja v gospodarstvu; ĐOKO TOZI: Spremembe in tendence v socialni strukturi ZKJ.

Naše teme (Zagreb) št. 4/1977

Okrogla miza na temo »Idejni boj — družbena kritika — dnevna polemika; VANJA SUTLIĆ: Poslanstvo, horizont in značaj družbene kritike; VESELIN GOLUBOVIĆ: Idejne predpostavke in teoretične usmeritve; STIPE ŠUVAR: Zaskrbljenost »stare« inteligence; IVAN SELEČIĆ: Dve ravni kritike; IVAN PERIĆ: Revolucija in literarna ustvarjalnost; ANTUN PETAK: Kritika kot revolucionarno dejanje; CELESTIN SARDELIĆ: Beg od spopadanja; GORAN BABIĆ: Od dobrega k boljšemu; JOVO MIRIĆ: Delo in beseda; BRANKO SOLAR: Polemika in kulturna politika; PREDRAG MATVEJEVIĆ: Kritična beseda in polemika; *Problemi urbanizma:* ZORISLAV PERKOVIĆ: Poti in stranpoti (našega) urbanizma; IVAN CIFRIĆ: Veliko mesto in njegova okolica; OGNJEN ČALDAROVIĆ: Nekateri pogoji urbanega planiranja; DUŠICA SEFERAGIĆ: Nova naselja —

— stare zablude; MELITA RICHTER: Svoboda in kreativnost stanovanjskega prostora — ideologija ali praksa stanovanj individualne stanovanjske graditve?; BORIS MATELJAN: Vidiki planiranja razvoja mesta; SLAVKO DAKIĆ: Mesto v pomembnih urbanističnih načrtih Zagreba; LAZO ANTIĆ: Družbeno-ekonomska nujnost specifične urbanizacije vaških naselij; HENRI COING: Načrtovanje mesta, DUŠICA SEFERAGIĆ: Kaj je novega na temo urbanizma (poročilo s posveta).

Gledišta (Beograd) št. 5/1977

Diskusija: Teoretično-metodološka izhodišča raziskovanja v družbenih vedah: NIKOLA VISKOVIĆ: Pravo kot predmet in pravne metode; BRANKO PANOVIĆ: Družbene znanosti in problemi razvoja; FUAD MUHIĆ: Naše tri mentalitete v sociologiji; ZORAN VI-DOJEVIĆ: Pogoji, vsebine in problemi dialektične metode raziskovanja; LJUBOMIR KRNETA: Pedagoške znanosti in preobrazba vzgoje in izobraževanja; MILJKO TRIFUNOVIĆ: Potreba po novih metodah v družbenih znanostih; *Raziskovanja:* TODOR KULJIĆ: Struktura in funkcija fašističnega sistema oblasti; *Pogledi:* MILAN PODUNAVAC: Politična socializacija in usmeritve mladih; *Polemika:* NEMANJA BOŽIĆ: O nekem prikazu in ničemer drugem; *Prikazi, recenzije.*

Pregled (Sarajevo) št. 6/1977

Članki: MUHAMED FILIPOVIĆ Titovo relno in njegova vloga v razvoju teorije marksizma-leninizma; RANKO

PETKOVIĆ: Načela doktrine neuvrščanja in načela zaključnega akta KEVS; MIHAILO VUKOVIĆ: Enotne institucije gospodarskega sistema in razvoj gospodarsko nezadostno razvitih republik in avtonomnih pokrajin v Jugoslaviji; VLADO PULJIZ: Deagrarizacija kot razvojni proces jugoslovanske družbe; DRAGAN KOKOVIĆ: Znanstvenotehnična revolucija — cilj ali dredstvo uresničevanja ciljev; BOŽO MADŽAR: Stanje arhivskega gradiva v arhivski službi BiH; *Prevodi*: KARL-OTO APEL: Refleksija in materialna praksa: prispevek k spoznavno-antropološkemu utemeljevanju dialektike med Heglom in Marxom; *Pogledi*: MILE KONJEVIĆ: »Takozvana neodvisna država Hrvatska 1941« (II);

Pogledi (Skopje) št. 1—2/1977

HISEN RAMADANI: Razredna in socialna struktura najrazvitejših kapitalističnih držav; GEORGI STARDELOV: Svoboda ustvarjanja kot ustvarjalna svoboda (anarhistična in ždanovska estetika kot antipoda); STEVAN MAJSTOROVIĆ: Pravica do kulture: posebna pravica ali vsebina vseh pravic človeka; DENKO DENKOVSKI: Aksiološka dimenzija odnosa človek — družba v marksistični konceptiji človeka in družbe; DUŠAN SIMOVSKI: Nekateri aktualni vidiki problema opredelitve naroda v sovjetski teoriji o narodu; TODOR SIMOVSKI: Migracijska gibanja v letih 1912—1971 ter njihove posledice na spreminjanje etničnega sestava

Egejske Makedonije; METODIJA NESTOROVSKI: Pogledi na teorije meja rasti; MIRJANA MALESKA: Izprazneni Daniel Bell; *Prikazi*.

Dijalog (Sarajevo) št. 2/1977

MUHAMED FILIPOVIĆ: O odnosu med filozofijo in politiko; *Okrogla miza*: Politična znanost in politika; STOJAN TOMIĆ: Vprašanja politične znanosti; ARIF TANOVIĆ: Filozofija, politologija in politika; NAJDAN PAŠIĆ: Nekatera vprašanja položaja in vloge politične znanosti v samoupravni družbi; HAMDIA ČEMERLIĆ: Pozicija političnih znanosti; LEON GERŠKOVIĆ: Politična znanost kot kritična teorija; DIMITAR MIRČEV: Politična znanost in samoupravna družba; BOŠTJAN MARKIČ: O odnosu med politično kulturo in politično prakso; ALEKSANDAR ĐURĐEV: Birokratizacija in demokratizacija politike; HUSNIJA SEJDINOVIĆ: Nekateri vidiki soodvisnosti politične znanosti in samoupravljanja; LAZO VUKMANOVIĆ: O nekaterih elementih odnosa med politično znanostjo in politiko; *Marksizem*: Marksizem — teorija proletarske revolucije; FRANC CENGLE: Socializem in svoboda; MILOJE PETROVIĆ: Kritični in scientistični marksizem v odnosu do Marxa; DŽEMAL SOKOLOVIĆ: Postvarenje in predmetnost; *Marksizem in filozofija*: RASIM MUMINOVIĆ: Kreativno-filozofska izvirnost marksizma; *Filozofija in jezik*: JELENA BERBEROVIĆ: »Jezikovna igra« in možnost filozofije;

A. CLANKI IN KNJIGE IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

HORKHEIMER Max: Tradicionalna i kritička teorija. (Traditionelle und kritische Theorie.) Predgovor i stručna redakcija: Z. Kučinar. Prev.: Olga Kostrešević. Beograd, BIGZ 1976. 251 str. (Biblioteka marksizma) — sig. 13.934.

KIRN Andrej: Marksizem in narava. I., II. Naši razgledi, Lj., 3. in 17. 6. 1977, št. 11, 12.

LUKACS Georg: Lenjin. Studija o povezanosti njegovih ideja. Prev. O. Kostrešević. Beograd, BIGZ 1977. 137 str. (Marksizam, 16) — sig. I/2778-16.

MAJER Boris: Samoupravni socializem odpira tudi znanstveni inteligenci novo zgodovinsko alternativo. Komunist, Lj., 13. 6. 1977, št. 24.

—: **MARKSIZAM** i samoupravljanje. Marksistička teorija samoupravljanja. Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva 1977. 2 knj. — sig. III/3167-1, 2.

MARX Karl-Friedrich Engels: Historični materializem. (O historijskom materijalizmu.) Izbor odlomkov iz del Karla Marxa in Friedricha Engelsa. Izbrali: R. Kalanj, V. Mikecin, I. Selačić. (Prev. B. Debenjak, et al.) Ljubljana, Mladinska knjiga 1977. 251 str. (Družboslovje za mladino) — sig. I/2875.

PLEHANOV G. V.: Filozofija marksizma. (Prev. Gajo Petrović, V. Ribar, Z. Tkalec. Redigirao i predgovor napisao: Gajo Petrović. Zagreb, Naprijed 1977. XLVIII+355 str. (Filozofska biblioteka, 10) — sig. 13.438-10.

II. FILOZOFIJA

HEGEL G. W. F.: Nauka logike. I. del: Objektivna logika. (Wissenschaft der Logik. Die objektive Logik.) Prev. N. Popović. Predgovor i stručna redakcija: G. Zaječaranović. Beograd, BIGZ 1976. 372 str. (Filozofska biblioteka) — sig. II/14.271-1.

III. SOCIOLOGIJA

BAVCON Ljubo: Nekaj socioloških in kriminalno političnih pogledov na kriminaliteto in njeno preprečevanje v naši družbi. Revija za kriminalistiko in kriminologijo, Lj., 1977, št. 1. str. 12—16.

BERGANT Milica: Biološke naloge družine včeraj, danes, jutri. I, II. Naši razgledi Lj., 3. in 17. 6. 1977. št. 11, 12.

—: **GRADOVI** i naselja u Jugoslaviji — izgradnja i funkcionisanje naselja. Savetovanje, 7. jun. 1977, Zagreb. Sadržaj materijala za savetovanje. Beograd, Stalna konferencija gradova Jugoslavije 1977. 8 referatov+Bišten. — sig. IV/2616 —.

KALTNEKAR Zdravko: Uvajanje spremenljivih oblik delovnega časa v organizacijah združenega dela. Moderna organizacija, Kranj, 1976, št. 9, str. 733—748.

JAKHEL Rudi: Urbanistično planiranje kot sredstvo za odpravo alienacije. Sintezna, Lj., 1977, št. 38/39/40, str. 107—111.

—: **SEOSKA** omladina danas. Rezultati istraživanja u SR Hrvatskoj. Rukovodilac istraživanja Edhem Dilić. Zagreb, Centar društvenih djelatnosti SSOH 1977. 249 str. (Istraživanja, 1) — sig. II/14.280-1.

TAVČAR Jože: »Vasi ni več« — kako pa kmet? Naši razgledi, Lj., 17. 6. 1977, št. 12.

—: **TEMLJI** sociologije in politologije. Studijsko gradivo. Ljubljana, Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo 1977. 481 str. — sig. II/14.305.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA SOLSTVO

AUTOR Oskar: Teze o vzgojnem smotru. Sodobna pedagogika, Lj., 1977, št. 1/2, str. 30—39.

DRAKULIĆ Slobodan: O pojmu nekulture. Pitanja, Zagreb, 1977, št. 1/2, str. 118—123.

FILIPOVIĆ Dragomir: Obrazovanje i razvoj kadrova. — i Nikola Pastuović. Beograd, Privredno finansijski vodič 1976. 253 str. — sig. II/14.270.

JEROVŠEK Janez: Kako izrabljamo znanje? Delo, Lj., 14. 5. 1977.

KRAJNC Ana: Prikaz tendenc v razvoju institucionalne osnove izobraževanja odraslih. Sodobna pedagogika, Lj., 1977, št. 1/2, str. 11—29.

MRMAK Ilija: Samoobrazovanje. Teorijske i metodičke osnove. Beograd, Vojnoizdavački zavod 1975. 315 str. (Vojna biblioteka, 91) — sig. 3970-91.

SIMČIĆ Samo: Pedagoška poetika. I, II. Naši razgledi, Lj., 6. in 20. 5. 1977, št. 9, 10.

STRUKELJ Inka: Problemi dvojezičnosti. Ljubljana, Inštitut za sociologijo 1976. 245 str. (ciklostil) — sig. IV/2607.

TITONE Renzo: Primijenjena psiholingvistika. (Psicolinguistica applicata.) Psihološki uvod u didaktiku jezika. Prev. Nives Sironić-Bonefačić. Zagreb, Školska knjiga 1977. 219 str. (Problemi suvremene nastave, B 516) — sig. 13.809-B/516.

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

VIDAKOVIĆ Zoran: Stari i novi fašizam. Beograd, Komunist 1976. 428 str. — sig. 13.916.

2. Druženopolitični sistem SFRJ:

—: DELEGATSKI sistem v samoupravnih interesnih skupnostih. Sestavili: Franc Grad, Peter Jambreč, et al. Ljubljana, Center za samoupravno normativno dejavnost 1977. 167 str. (Priročniki, 18) — sig. II/14.565-18.

KARDELJ Edvard: Nova področja človekove svobode in demokracije. (Uvodne misli na 30. seji predsed. CK ZKJ). Komunist, Lj., 23. 6. 1977, št. 25 — pos. pril.

MINIĆ Miloš: Okrepiti duh in načela iz Helsinkov. Delo, Lj., 4. 6. 1977.

SIFKOVIĆ Franc: Zdručeno delo vodilo kmetom. Delo, Lj., 31. 5. 1977.

TITO: Boj in razvoj KPJ med obema vojnama. Delo, Lj., 28. 5. 1977.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

DURJAVA Ostoj: Politična ekonomija. Maribor, Obzorja 1977. 332 str. (Marksistična knjižnica, 6) — sig. 13.381-6.

KRAIGHER Sergej: Reprodukcijska sposobnost gospodarstva. Delo, Lj., 11. 6. 1977.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

HILLEL Marc & Clarissa Henry: V imenu rase. (Au nom de la race. Prev. France Šušteršič. Ljubljana, Borec 1976. 225 str. + (32) str. pril., ilustr. — sig. 13.919.

XI. POTOPISI — BIOGRAFIJE — PRIROČNIKI — SLOVARJI

DAVIS Angela: Avtobiografija. (An Autobiography. Prev. B. Verbič in L. Belehar. Ljubljana, Partizanska knjiga 1976. 304 str.) (Rdeči atom, 6) — sig. 13.924-6.

DEUTSCHER Isaac: Biografija Lava Davidoviča Bronštejna-Trockog. 3 knj. Zagreb, Liber 1975—1976. (Monografije-biografije, 3) — sig. II/13.772-3/1, 2, 3.

KOLAR Anton: Glosar sodobne, politične, družbene in ekonomske terminologije. Slovensko-francoski = Glossaire de terminologie politique, sociale et économique contemporaine. Slovene-français. Maribor, Visoka ekonomsko komercialna šola Maribor 1976. 51 str. — sig. P IV/2613.

B. KNJIGE IZ TUJINE

I. MARKSIZEM

—: The ECONOMICS of Marx. Selected Readings of exposition and criticism. Ed. by M. C. Howard and J. E. King. (Harmondsworth), Penguin Books 1976. 277 str. — sig. 13.909.

—: PHANOMENOLOGIE und Marxismus. Hrsg. von B. Waldenfels, J. M. Broekman und Ante Pažanin. Frankfurt/M., Suhrkamp 1977. 2 knj. (Suhrkamp Taschenbuch, 95, 196) — sig. I/2755-195/1, 196/2.

II. FILOZOFIJA

—: HANDBUCH philosophischer Grundbegriffe. Studienausgabe. Hrsg. von H. Krings H. M. Baumgartner und C. Wild. München, Kösel Verlag 1973—1974. 6 Bde. — sig. 13.963-1-6.

—: THEORIES of alienation. Critical perspectives in philosophy and the social sciences. Ed. by R. F. Geyer, D. R. Schweitzer, Leiden, M. Nijhoff 1976. XXV+305 str. — sig. II/14.278.

III. SOCIOLOGIJA

BENSMAN Joseph & Arthur J. Vidich: The New American Society. The revolution of the middle class. Chicago, Quadrangle Books 1971. XIV+306 str. — sig. 13.926.

BIROU Alain & Paul Marc-Henry: Toward a re-definition of development. Essays and discussion on the nature of development in an international perspective. Ed. by J. P. Schlegel. 1. ed. Oxford, Pergamon Press 1977. XI+353 str. — sig. II/14.291.

- BRUNNER Georg:** Politische Soziologie der UdSSR. Wiesbaden, Akademische Verlagsgesellschaft 1977. 2 Bde. (Systematische Politikwissenschaft, 12/1, 2) — sig. 13.937-12/1, 12/2.
- BURRINGTON Gillian A.:** How to find out about the social science. 1. ed. Oxford, Pergamon Press 1975. VIII+144 str. — sig. II/14.303.
- CHADWICK George:** A system view of planning. Towards a theory of the urban and regional planning process. Reprint. Oxford, Pergamon Press 1977. XIII+390 str. — sig. 13.938.
- : **THE CITY** in comparative perspective. Cross-national research and new directions in theory. Ed. by J. Walton and L. H. Masotti. New York, Sage Publ. — Halsted Press Division 1976. 317 str. — sig. II/14.269.
- : **COMPUTERS** in the Service of Society. Ed. by Robert Lee Chartrand. Oxford, Pergamon Press (1972.) XV+192 str. — sig. II/14.296.
- DAHRENDORF R.:** Die neue Freiheit. Überleben und Gerechtigkeit in einer veränderten Welt. 3. Aufl. München, Zürich, Piper 1975. 160 str. — sig. 13.920.
- : **THE DELIVERY** of urban services. Outcomes of change. Ed. by E. Ostrom. Beverly Hills—London, Sage Publ. 1976. 320 str. (Urban Affairs Annual Reviews, 10) — sig. II/13.244-10.
- EVANS R. J.:** The Feminist Movement in Germany 1894—1933. London — Beverly Hills, Sage Publ. 1976. XVI+310 str. (Sage studies in 20th century history, 6). — sig. II/14.268-6.
- GOULDNER A. W.:** The dialectic of ideology and technology. The origins, grammar, and future of ideology. London, Basingstoke, MacMillan 1976. XVI+304 str. (Critical social studies.) — sig. II/14.283.
- GRANELLE J.-J.:** La valeur du sol urbain et propriété foncière. Le marché des terrains à Paris. Le Haye, Mouton 1975. 240 str. (La recherche urbaine, 12) — sig. II/13.714-12.
- : **HANDBOOK** of contemporary developments in world sociology. Ed. by R. P. Mohan, and Don Martindale. Westport, London, Greenwood Press 1975. XVIII+493 str. (Contributions in sociology, 17) — sig. II/11.374-17.
- HERAUD B. J.:** Sociology and Social Work. Perspectives and problems. Foreword by N. Timms. Reprint. Oxford, Pergamon Press (1974.) XII+306 str. — sig. 13.940.
- : **INTERNATIONAL** congress »Leisure activities in the industrial society«, Brussels, 5, 6 April 1973. Patronage of the Unesco, organized by the Van Clé Fondation. (Antwerpen), Van Clé Fondation (1974.) 203+pril. str. — sig. II/14.257.
- LEE Colin:** Models in Planning. An introduction to the use of quantitative models in planning. Reprint. Oxford, Pergamon Press (1974.) IX+142 str. (Urban and Regional Planning Series, 4.) — sig. 13.376-4.
- LICHFIELD N. & P. Kettle & M. Whitbread:** Evaluation in the planning process. 1. ed. Oxford, Pergamon Press 1975. XVIII+326 str. (Urban and regional planning series, 10) — sig. 13.376-10.
- OAKLEY Ann:** The Sociology of Housework. New York, Pantheon Books (1974.) X+242 str. — sig. 13.931.
- PARKMAN R.:** The Cybernetic Society. New York, Pergamon Press (1972.) X+396 str. Pergamon Unified Engineering Series, 15) sig. II/14.293-15.
- PITT David C.:** The social Dynamics of Development. 1. ed. Oxford, Pergamon Press 1976. VII+162 str. — sig. II/14.299.
- : **POWER** and Control. Social structures and their transformations. Ed. by T. R. Burns and W. Buckley. London, Beverly Hills, Sage Publ. 1976. 290 str. (Sage studies in international sociology, 6) sig. II/14.243-6.
- : **PROBLEMS** of modern society. A sociological perspective. Ed. by P. Worsley. Reprint. (Harmondsworth), Penguin Education 1976. 637 str. — sig. 13.912.
- : **RATIONALITY** and the social sciences. Contributions to the philosophy and methodology of the social sciences. Ed. by S. I. Benn and G. W. Mortimore. London, Routledge and Kegan Paul 1976. X+416 str. — sig. II/14.275.
- SIGAUT F.:** L'agriculture et le feu. Role et place du feu dans les techniques de préparation du champ de l'ancienne agriculture européenne. Paris, Mouton 1975. 320 str. (Cahiers des études rurales, 1) — sig. II/14.301-1.
- : **SOCIAL** Experimentation. A method for planning and evaluating social intervention. Ed. by H. M. Riecken, R. F. Boruch. New York, Academic Press (1974.) XVIII+339 str. — sig. II/14.282.
- : **SOCIOLOGY** of the Family. Selected readings. Ed. by M. Anderson. Reprint. (Harmondsworth), Penguin Books 1975. 352 str. (Penguin modern sociology readings) — sig. I/2876.
- : **STRATEGIC** perspectives on social policy. Ed. by J. E. Tropman, et al. New York, Pergamon Press 1976. XIII+367 str. — sig. II/14.295.

—: **SYSTEMS theory in the social sciences.** Stochastic and control systems, pattern recognition, fuzzy analysis, simulation, behavioral models. Basel und Stuttgart, Birkhäuser Verlag 1976. 552 str. (Interdisciplinary Systems Research, 20) — sig. II/14.285-20.

—: **TRANSFORMATIONS de l'environnement, des aspirations et des valeurs.** Par P. H. Chombart de Lauwe, et al. Paris, Editions du Centre National de la Recherche Scientifique 1976. 222 str.+(4) pril. Ilustr. (Ethnologie sociale et psychosociologie) — sig. II/14.272.

—: **URBANIZATION and inequality.** The political economy of urban and rural development in Latin America. Ed. by W. A. Cornelius and F. Trueblood. Beverly Hills, London, Sage Publ. 1975. 316 str. (Latin American Urban Research, 5) — sig. III/3164-5.

WISWEDE Günter: Soziologische konformen Verhaltens. Stuttgart, W. Kohlhammer 1976. 176 str. — sig. 13.930.

IV. PSIHOLOGIJA

—: **GROWIN up to be violent.** A longitudinal study of the development of aggression. By M. M. Lefkowitz, L. D. Eron, L. O. Walder, L. R. Huesmann. New York, Pergamon Press 1977. IX+236 str. — sig. II/13.260-66.

KREML W. P.: The anti-authoritarian personality. 1. ed. Oxford, Pergamon Press 1977. XI+118 str. (Experimental psychology, 21) — sig. III/3170-21.

LURIA A. R.: The working brain. An introduction to neuropsychology. Transl. by B. Haigh. (Harmondsworth), Allen Lane The Penguin Press 1976. 398 str. Ilustr. — sig. 13.913.

MOLES A.: Micropsychologie et vie quotidienne. Par —, et E. Rohmer. Paris, Denoël-Gonthier 1976. 112 str. (Bibliothèque médiations, 138) — sig. I/2734-138.

V. ZNANOST — KULTURA PROSVETA — SOLSTVO

CHUNG Kai Lai: Elementary probability theory with stochastic processes. 2. print. New York, Springer Vlg 1975. X+325 str. — sig. III/3168.

SIMPSON E. L.: Humanistic education. An interpretation. With a comprehensive annotated bibliography of humanistic education by Mary Gray. Cambridge, Mass. Ballinger Publ. Co. 1976. XI+328 str. — sig. II/14.276.

—: **WISSENSCHAFTSFORSCHUNG.** Hrsg. Peter Weingart. Eine Vorlesungsreihe mit Beiträgen von Ben-David, et al. Frankfurt/M., New York, Campus Verlag 1975. 257 str. — sig. 13.921.

VI. POLITIČNE VEDE

3. Politični sistemi in organizacije:

—: **INDUSTRIAL democracy in Europe.** Yugoslav report. Pilot phase. Meeting at Bled, Yugoslavia, May, 10—16 1975. Ljubljana, Faculty of sociology, political sciences and journalism (1975). Loč. pag. — sig. V/416.

WALRAVENS Arnold: Veldexperimenten met industriële democratie. Assen, Van Gorcum 1977. 335 str. (Mensen en organisaties in beweging) — sig. II/14.234.

5. Mednarodni odnosi:

—: **TWENTY years overdue.** Slovene and Croat Minorities in Austria. (Ed. by Danilo Turk. Transl. by B. Pahor and A. Lük. Ljubljana, Institute for Ethnic Problems 1976. 31 str. +(4) str. pril. — sig. II/14.225.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

GEORGE F. H.: The anatomy of Business. An introduction to business cybernetics and executive information systems. London. Associated Business Programmes (1974.) IX+158 str. — sig. II/14.219.

—: **INTERNATIONAL economic relation of the Western world 1959—1971.** Ed. by A. Shonfield, assist. by H. Oliver. London. Oxford Univ. Press 1976 2 zv. — sig. III/3152-1, 2.

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA OBVEŠČANJA IN JAVNO MNENJE

CARNEY T. F.: Content Analysis. A technique for systematic inference from communications. London, B. T. Batsford (1972.) XX+343 str. — sig. II/14.201.

—: **COMMUNICATION and development.** Critical perspectives. Ed. by Everett M. Rogers. Beverly Hills-London, Sage Publ. 1976. 148 str. (Sage contemporary social science issues, 32) — sig. II/13.977-32. science issues 32) — sig. II/13.977-32.

OPLOV V. A.: Teorija informacij v upravnjenjih i zadačah. (Avt.): —, L. N. Filippov. Moskva, Vasšaja škola 1976. 134 str. — sig. 13.016.

UDC 688(497.12):331.152.1(497.12)

ZUPANČIČ, Beno: Culture as a Result of and as a Condition for Progress
Teorija in praksa, Ljubljana 1977, Vol. 14, No. 7-8, p. 751-769

Having defined the notion of culture and cultural policy, the author deals with the socio-historic process of the emancipation of labour and culture in its narrowest and broadest sense. In his analysis he pays special attention to the crucial periods in our society such as the National liberation war, the period of socialist etatism, the conflict with "cominform", the beginnings of social selfmanagement and associated labour and the function of culture in these processes (chapters "Culture and Liberation", "Culture at Crossroads", "Creative Freedom"). Two chapters are devoted to the relationship between workers and culture and to cultural activities. The main thread running through the present study is expressed in the conclusion that the way out of the alienation of culture or its relative independence, leads from culture as cultural activities to culture as a broad stream of emancipation in which all liberation aspirations merge and which Man feels as his own, as a part of his own aspiration and liberation.

UDC 34.001.1(497.12):32.001.1(497.12)

PERENIČ, Anton: Law and Politics
Teorija in praksa, Ljubljana 1977, Vol. 14, No. 7-8, p. 943-958

The author proceeds from the fact that the relation between the law and politics has not been sufficiently studied although such studies are of great importance from both the theoretical and the practical point of view. He points out that several different approaches to this question exist and is particularly concerned with the question of whether the defining of the law as a means of politics is justifier and feasible. He understands the law as a normative structure of social relations with specific characteristics by which the law is defined is a relatively independent element of social structure. It is therefore possible to confront the law with politics as a specific objective factor. The last part of the paper is concerned with the investigation of the implementation of the law, where the author primarily tries to find an answer to the question whether this is just a legal-technical proces or a political one as well.

UDK 088(497.12):331.152.1(497.12)

ZUPANČIČ, Beno: Kultura kot dosežek in pogoj napredka
Teorija in praksa, Ljubljana 1977, let. 14, št. 7—8, str. 751—769

Avtor v prispevku najprej opredeli pojma kultura in kulturna politika, potem se loti družbeno-zgodovinskega poteka osvobajanja dela ter kulture v ožjem in širšem smislu. V tej analizi se posebej ukvarja s prelomnimi obdobji v naši družbi kot so narodnoosvobodilni boj, obdobje socialističnega etatizma, spopad z Informbirojem, porajanje družbenega samoupravljanja in združevanja dela ter funkcijo kulture v teh procesih (pogl. Kultura in osvobajanje, Kultura na razpotju, Združevanje osvobodilnega, Ustvarjalna svoboda). Posebni poglavji je namenil razmerju med delavci in kulturo in kulturnim dejavnostim. Rdečo nit avtorjevega razmišljanja izraža ena od sklepnih misli, da pelje pot iz odtujenosti (kulture) oziroma njene sorazmerne samostojnosti ali zunanjega delovanja njenih visokih dosežkov **iz kulture** kot kulturnih dejavnosti **v kulturo** kot široko reko osvobajanja, v kateri se stapljajo vse osvobodilne težnje in ki jo človek čuti kot svojo, kot del svojega lastnega hotenja in osvobajanja.

UDK 34.001.1(497.12):32.001.1(497.12)

PERENIC, Anton: Pravo in politika (Prispevek k teoretičnemu razčiščevanju njunega odnosa)
Teorija in praksa, Ljubljana 1977, let. 14, št. 7—8, str. 943—958

Avtor izhaja iz ugotovitve o premajhni raziskanosti odnosa med pravom in politiko ter o pomembnosti njegovega raziskovanja tako s teoretičnega kot praktičnega vidika. Opozarja na različne pristope k temu vprašanju, pri čemer se posebej ukvarja z upravičenostjo in smiselnostjo opredeljevanja prava kot sredstva politike. Pravo dojema kot normativno strukturo družbenih odnosov s specifičnimi lastnostmi, ki ga opredeljujejo kot relativno samostojen element družbene strukture, zaradi česar se lahko postavlja nasproti politiki kot specifičen objektivni dejavnik. Zadnji del članka je namenjen raziskovanju uporabljanja prava, pri čemer skuša avtor odgovoriti zlasti na vprašanje, ali je to zgolj pravno-tehnični ali tudi politični proces.

**TEORIJA
IN
PRAKSA**